ivan sazba_vstup_predmluva_001-003 vstup 08.06.2015 13:04 Stránka 1

Kniha vznikla za podpory
Nadace Český literární fond

ivan sazba_vstup_predmluva_001-003 vstup 08.06.2016 13:04 Stránka 2

Copyright © Ivan Horáček, 2016

ISBN 978-80-90???

ivan sazba_vstup_predmluva_001-003 vstup 08.06.2016 13:04 Stránka 3

Ivan Horáček

LÉBNSVELT

tohle ještě dořešíme podle obálky

ANALOGON
2016

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 4

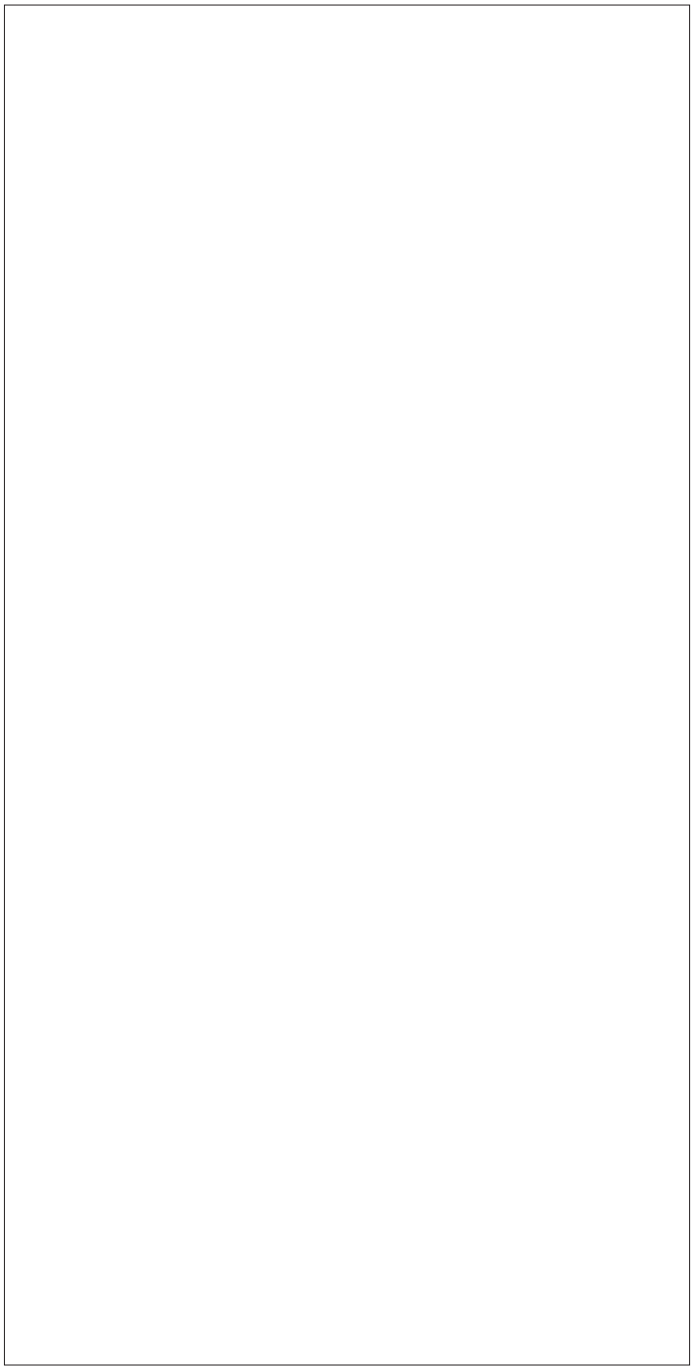

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 5

ANTROPOCÉN, KONEC MYŠLENÍ A PŘIROZENÝ SVĚT

Je to všechno v prdeli
ve všední den i v neděli
jen ty filmy sovětský
ty jsou vědecký.

Egon Bondy

Žijeme v antropocénu. Toto prosté konstatování do značné míry předznamenává vlastní téma této knihy. V celkem dokonalé zkratce ilustruje totiž způsob, jímž dnes rutinně sjednáváme svá porozumění světu, i přednosti a úskalí s ním spojená. Antropocén, termín označující geologickou epochu současnosti, epochu, kdy lidské působení nabylo významu rozhodujícího faktoru globálního dění, se stal nezbytnou průvodní mantrou intelektuálního obrazu dnešního světa, atraktorem aktuálnosti, oceňovaným v auditoriu panelových diskusí, v kuloárech grantových agentur i na stupních nejrůznějších trůnů. To, že doba naší přítomnosti je skutečně jedinečná, je celkem bez diskuse, spory se vedou pouze o formální vymezení jejího počátku. Sovětští vědci, kteří se jako první pokusili v šedesátých a sedmdesátých letech termín prosadit, navrhovali v této věci postupně 7. listopad 1917 (začátek nového věku lidstva), později pak alternativně data prvního ovládnutí kosmu – 4. října 1957 (Sputnik) či 12. dubna 1961 (Gagarin). Američtí vědci tradičně zdůrazňovali spíše praktické stránky globální stratigrafie tohoto úseku – v pojmosloví vůdčích, globálně rozšířených fosilií, jimiž jsou geologické epochy tradičně vymezovány, připomínají hned dvě technofosilie antropocénu – odtrhávací uzávěr z plecho-

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 6

vek Coca Coly a polyetylén, významně doplňující všude rozšířené kosterní pozůstatky kura domácího. Současný, v roce 2016 přijatý návrh světové stratigrafické komise, počítá co s počátkem této epochy s datem 16. července 1945 (první test atomové bomby před nasazením v Hirošimě a Nagasaki). Stopy radionuklidů jsou bezesporu v sedimentech lépe zachytitelné než úspěchy v dobývání kosmu. Návrh bude předmětem plenární rozpravy světového geologického kongresu, nelze tak vyloučit, že vědci třeba přijdou s něčím ještě lepším; nezahálejí.

(i)

Ponechme pro tuto chvíli stranou nesčetné další argumenty vymezující jedinečnost této epochy i lákavou možnost jejich ironizace a zpochybňování a vraťme se k úvodnímu výroku: doba, v níž žijeme, je opravdu unikátní a zasluhuje mimořádné pozornosti. Stručně řečeno: ještě nikdy nebyla na světě důležitější a významnější doba než přítomnost. O této skutečnosti pochybovat rozhodně nebudeme, přinejmenším proto, že očividně platí pro každou přítomnost. Pravda, ne každá přítomnost nárokovala status samostatné geologické epochy. Jakkoliv, ať už uznáme, s ohledem k reálným specifikám současnosti, legitimitu tohoto návrhu nebo jej zpochybníme odkazy k tomu, že informace o naší přítomnosti a jejích projevech jsou, nic naplat, nesrovnatelně bohatší a členitější než informace o přítomnostech jiných, a více pozornosti nárokují především z toho důvodu, cosi zásadního se s formálně objektivním odlišením dneška mění. Smysl a výpovědní hodnota jinak zcela banálního konstatování „žijeme dnes“ nabývá s pojmovým posunem „žijeme v antropocénu“ významu členité sémantické struktury. Pojem an-

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 7

tropocén, ač sám vysvětlován poměry dneška, se v daném výroku stává jeho vysvětlením. Jeho explikační síla je v identitě vysvětlovaného a vysvětlujícího, v dokonalé tautologii zakládající spolehlivost návazných deduktivních poukazů a neprůstřelnou objektivitu výkladové struktury, do níž výpověď o aktu našeho života včleňujeme. Žijeme v antropocénu, v pleteni výkladů o jedinečnosti dnešní přítomnosti. Implicitním předmětem intelektuální reflexe aktu žití není dnes povaha Světa, krajně nejasná hádanka, jíž si marně lámaly hlavu předchozí generace, ale povaha antropocénu. Na rozdíl od obtížně uchopitelných nejasností Světa je tento předmět jasný a zřetelný – je vymezen odlišností minulosti a dneška, a tázání po jeho povaze lze tak zodpovědět zcela objektivně: bezespornou aplikací srovnávacích technik, statistických postupů a matematických modelů.

Nenápadný posun sémantického rámce zde přivodil radikální změnu situace. Oproti dřívějším dobám jsou poměry současnosti jednoznačně a v plném rozsahu průběžně zohledňovány dokonalým instrumentálním měřením a záznamy stále členitějších databází. Technologický potenciál současnosti umožňuje sledovat takřka jakoukoliv proměnou antropocénu on-line a s přesností, o níž se dřívějším generacím učenců nesnilo. Ostatně, přes 90 % vědců a učenců, co kdy žili, žije dnes a určitě nezahálí. Antropocén je tedy doba, kdy se konečně vše podstatné už ví, a to v pojmosloví exaktních vědecky ověřených pravd, bezprostředně využitelných k regulaci příštího dění, k odstranění škod, které v dřívějších dobách nevědomosti lidstvo natropilo.

Tento luzný obraz zpředmětněné moudrosti a vědecky jednajícího lidstva poněkud kalí pár skutečností, které lze ovšem jen sotva přehlédnout. Jednou z nich je třeba intersubjektivní určení významové hodnoty: poznatky, doznáva-

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 8

jící obecného ocenění, jsou významnější než poznatky, které se obecné pozornosti netěší. Z podobného důvodu také poznatky, o nichž máme jasnou evidenci, jsou bezpochyby důležitější než naše nevědomosti o onom předmětu. Jinými slovy, podstatné věci, které se ví, jsou podstatné proto, poněvadž se ví. Současně ovšem, z grantových přihlášek či publikací v kvalitnějších vědeckých periodikách, se průběžně dovídáme, že nejvýznamnější výdobytky intelektuálního dění získáváme teprve nyní, že ony věci, co se věděly, se vlastně tak moc nevěděly. Explozivní nárůst objemu vědeckého písemnictví a písemnictví obecně (nemluvě o jeho internetové facii) tak vzbuzuje dojem, že to, co se doposud, a tedy i dnes vědělo, vlastně vůbec podstatné nebylo. Na tomto pozadí pak nenápadně bytní pochybnosti, zda náhodou totéž neplatí i o nejnovějších pravdách a vědomostech, jimiž nás zásobuje neutuchající intelektuální kolotání dneška. Za vědecky ověřenými pravdami antropocénu se s děsivou neústupností vynořuje stín prázdnoty.

(ii)

Císařovy nové šaty antropocénu zdobí tradičně indexující diadém nejnovější geologické epochy – globální oteplení. Téma, které se působením soustředěné medializace stalo již neodmyslitelnou součástí našeho obrazu světa. V obecném povědomí je s neprůstřelnou srozumitelností trojčlenkového schématu spojeno s jasným interpretačním sylogismem: skleníkové plyny produkované průběžně rostoucím průmyslem zvyšují ohřev atmosféry, rozpouštějí ledovce, zvyšují hladinu oceánů, vysušují kontinenty atd. Pro globální teploty a atmosférickou koncentraci CO_2 máme stejně jako pro objem průmyslové produkce z posledního století spolehlivá instru-

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 9

mentální data: všechna vykazující setrvalý vzestup a jasnou korelaci. Příčina je tedy nabíledni stejně jako možnost obrany: chceme-li zachránit náš svět – přiměřeně chladný a nejlepší z možných –, omezme skrze přísná globální opatření industriální produkci skleníkových plynů, a je to. Tuto možnost naštěstí naše prozíravé politické reprezentace již pochopily. Díky kjótským a dalším protokolům a návazným kontrolním opatřením, dotáhneme-li je opravdu do důsledků, dokážeme bohdá nejhorší hrozby odvrátit.

Na celé záležitosti je pozoruhodný nejen faktický dopad těchto opatření – péčí o omezení skleníkových plynů mizí ze zřetele úkoly mnohem naléhavější a důležitější (destrukce pralesů apod.), ale i to, jak důsledně související výklady pomíjejí velmi podrobné poznatky o klimatické dynamice nejbližších úseků geologické minulosti i faktický rozvrh daného problému. Překvapivá je zde nejen samozřejmost, s jakou jsou trendy několika desetiletí ztotožňovány s jevy relevantními v časových škálách tisíciletí a desetitisíciletí, ale i samozřejmost, s jakou jsou chybějící proměnné interpretačního modelu nahrazeny proměnnými, jež známe. Globální produkci CO_2 a metanu a peripetie jejich obratu lze kvantifikovat jen velmi obtížně. Naopak pro antropogenní produkci těchto plynů máme přesná data, která lze přímo srovnávat s neméně přesnými záznamy klimatickými. Střízlivé odhady globálního obratu (> 300 GtC/rok) ukazují, že antropogenní produkce (6 GtC/rok) nepřesahuje 2 % celkového objemu, přičemž nejméně polovina jde na vrub dýchání a metabolismu člověka a hospodářských zvířat. Což, pravda, není příliš. Korelace se vzestupem teploty je však až příliš nápadná – třeba je antropogenní produkce opravdu oním jazýčkem vah, poslední kapkou a špičkou ledovce. I když, upřímně řečeno: Proč by tomu tak mělo být? Protože vše

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 10

ostatní v planetární dynamice je v rovnováze? Protože tento předpoklad – archimedovský pevný bod nejrůznějších interpretačních modelů – nic naplat zavést musíme, chceme-li se k nějakým prediktivním závěrům dopracovat? A neučí nás náhodou elementární zkušenost každého z nás, že dění reálného světa má povětšinou k rovnovážnému systému dost daleko? Ostatně, nejedna z věšteb, provázejících trojčlenkovou rétoriku globálního oteplení, se zjevně nenaplňuje, a obecné povědomí o tomto předmětu stále zřetelněji poznamenává jistá nedůvěra k modelovým výpovědím a závažnosti tématu vůbec. Na tomto pozadí se pak nenápadně hlásí ke slovu poznání, že o povaze jevů mimo sféru člověka toho vlastně zas tak mnoho nevíme, což pohříchu platí i o jádrových zdrojích planetární produkce skleníkových plynů a skutečném objemu jejich produkce. O jejich hlavní složce – mikrobiálních společenstev oceánických hlubin – víme jen tolik, že jde o vrchol genomické a metabolické variability planetárního života a je jich poměrně dost. Průměrná koncentrace bakterií v jednom mililitru oceánické vody činí zhruba milion jedinců. Jednoduché trojčlenkové výpočty s celkovým objemem oceánů a minimálním metabolickým obratem bakteriálních partikulí dávají hodnoty kolem 800–3000 GtC/rok. Což mimo jiné naznačuje, že nepatrné změny v charakteru oceánické cirkulace, objemu a distribuci organické hmoty v oceánech apod. mohou ovlivnit produkci skleníkových plynů v míře řádově přesahující celkovou antropogenní produkci. Navíc nejvýznamnějším skleníkovým plynem a hlavní složkou termální dynamiky atmosféry je vodní pára. Aniž bychom probírali další momenty ovlivňující reálné energetické vstupy planetárního klimatu, shrňme, že s použitím kupeckých počtů a poznatků, které vědychtivý zájemce může načerpat na stránkách zeměpisu a přírodopi-

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 11

su pro nižší třídy gymnázií, lze aparátem selského rozumu získat k mediálnímu obrazu globálního oteplení alternativy, které stojí přinejmenším za úvahu.

Že podobné alternativy nepřicházejí na přetřes v mediálních traktacích problematiky či na platformě ideologických a politických explikací, po pravdě řečeno, nijak nepřekvapuje. Trochu zarážející však je, že stejně je tomu i ve sférách vědeckého diskursu a rigorózních analýz tématu. Tato skutečnost ilustruje velmi výmluvně další z nepřehlédnutelných kvalit antropocénu: pro selský rozum zde není místo. Ve sféře politiky je používání tohoto nástroje očividně zcela zapovězeno. Intelektuální rozvrh dneška je zúplna naplněn odkazy k intersubjektivním obrazům, tázání po povaze věcí za výměrem obrazů není žádoucí. Antropocén je érou konce myšlení.

(iii)

Antropocén je důstojným dědicem, v jistém smyslu možná i pravým završením novověké transformace vstupní naivní zvídavosti, s níž člověk vstupuje do světa.

Transformace, jíž se poznání stalo výrobní silou, zdrojem pokroku a blahobytu veškerenstva. Úhelným kamenem této transformace se stala Metoda a její centrální nástroj – rozum, *cogito cogitans*, kritická mysl poměřující nejasnosti vjemů, vzpomínek a zjevení, jimiž se svět dává svým vevržencům, jasem a zřetelností čistých idejí tvořících jeho pravou podstatu. Mezi ně patří s bezespornou jistotou vstupní rozvrh prostorového vnímání. Jeho invarianty – body, přímky, roviny, tělesa – zakládají elementární výměr obecnosti. Trojúhelníková nerovnost platí (podobně jako jiné geometrické pravdy) v podmínkách reálného světa, nic naplat, za všech okolností,

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 12

vždy a všude. Již z tohoto důvodu je nárok objevitele Metody René Descarta *more geometrico* plně legitimní. Geometrické kvality věcí jsou nezpochybnitelným dokladem jejich jsoucnosti, vše nezpochybnitelně jsoucí má tedy jistou rozlehlost, rozměr srovnatelný s rozměry jiných nezpochybnitelně jsoucích jsoucen. Svět jako akt jedinečného božského stvoření (závazně připomínaného příslušnými písemnými záznamy) je pouze jeden, identický sám se sebou na výměru své prostorovosti. Tu charakterizuje ortogonalita tří prostorových dimenzí (fyziologicky ustavená ortogonalitou tří polokružných chodeb polohového orgánu obratlovců), relace formálně uchopené aparátem geometrických pravd a totální spojitost jejich působnosti včetně prostorových vztahů jednotlivých nezpochybnitelně jsoucích jsoucen. Kartesiánský svět rozlehlosti je doménou univerzální spočetnosti, srovnatelnosti všeho se vším, doménou vybízející k transformaci výsledků srovnání do produktů, optimálním způsobem zjištěné vztahy doplňujících. S formální bezesporností geometrických či geometricko-algebraických pravd se ony operace stávají zdrojem formálně bezesporných poznání o srovnávaných objektech, objektivních pravd, v plném rozsahu včlenitelných do dalších aktů objektivních výpovědí o povaze jsoucího. Pro prakticky orientované kutily skýtá navíc uživatelsky vlídnou možnost takové produkty realizovat formou praktických doplňků fyzického světa, následného vylepšování jejich vlastností srovnáváním jejich objektivit a objektivního obohacování fyzického světa našeho okolí. Algebraická operace stojící v nejhlubším jádru Metody: záměna nezřetelných vjemů a zjevení, ukoptěných peripetiemi individuálních nedostatečností, za jasné a zřetelné obrazy, nabývající svým začleněním do světa rozlehlosti povahy nezpochybnitelně jsoucích jsoucen, se stala klíčovým zdrojem pokroku. Objekty světa rozlehlosti

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 13

dokážeme s trochou geometricko-algebraického povědomí, univerzálně sjednoceného příslušnou školní výukou, potenciálně uchopit v plném rozsahu jejich výměru. Ten je nicméně v první řadě výlučným výměrem bezesporného světa rozlehlosti. Výměrem, jehož pravidlům zúplna rozumíme, což je očividně předností nedocenitelného významu. Pohříchu, vlastnosti srovnávaných jsoucen, kterým povahu jasných a zřetelných idejí nelze přiznat, podstatnou část toho, co zakládá ukoptěnost jevů, představ a dějů, provázejících každodenní kolotání našeho žití, věci, o jejichž pravé jsoucnosti máme jen mlhavé povědomí, do světa rozlehlosti z očividných důvodů včlenit nelze. Do intelektuálního obrazu, zbudovaného na platformě světa rozlehlosti, je lze zahrnout nanejvýše jako dílčí mody, produkty nepodstatných interakcí, informační šum, generovaný nedostatečným zohledněním jemných detailů příslušných rozlehlostí. Metodická důslednost kartesiánské transformace světa, s redukcí temporality na lineární prostorové změny, s výlučně mechanomorfní reprezentací fenoménu života apod., vyvolala, pravda, již v době Descartově nemalé pochybnosti. Nicméně v konfrontaci s nepopíratelnou produktivitou a neprůstřelnou bezesporností Metody, od níž se odvíjí trajektorie technologické revoluce a pokroku, je třeba k případným výhradám přistupovat jen velmi obezřetně – ostatně, nespočetná hudrování filosofů, básníků a snílků zasáhla do dění světa vždy spíše jen jako zdroj omylů a chyb. Toto je zhruba obraz, kterým přes excesivní barvotiskovou členitost svých sebereprezentací identifikuje antropocén své historické kořeny.

Nezanedbatelný díl intelektuálního úsilí novověku byl soustředěn k hledání cest, jak uniknout knutě neúprosné bezespornosti Metody a kartesiánského výměru světa s nezbytnou metodickou denaturací přírody. Cest, jak legitimo-

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 14

vat výměrem našeho konání zkušenostní a hodnotové rámce průběžně se deroucí do světa jasných a zřetelných pravd odkudsi z temných hlubin. Jak spojit tyto disparátní facie našeho pobývání ve světě, disparátnost jevových stránek, jimiž se otvírá. Naléhavost kýženého sjednocení, předznamenávající kvas moderní doby 19. a 20. století, se posléze s nečekanou samozřejmostí rozplynula v stejnocennosti pravd a v pluralitě světů postmoderního obratu, zohledňujícího iluzivnost podobných pokusů. Stejně tak – před našimi zraky a s naším aktivním přičiněním – se nahořklé dědictví tohoto vývoje rozpustilo ve vševědoucí mnohomluvnosti dneška, v zasíťování technologiemi planetární vědotechniky, technologiemi vědění, peněz, rozkoše a zdraví. Antropocén je érou, kdy předchozí tápání bylo s konečnou platností odstraněno. Mudrování filosofů, činy revolucionářů a zmatky jejich následovníků našly své místo vedle pohádek, pěstních klínů a parních strojů v sekci archeologie omylů. Duchovní náplň současnosti zajišťuje plnohodnotná síť dnešních reprezentací, vědecky ověřených přísným recenzním řízením impaktových periodik a jejich mediálních partnerů, a dovednosti v jejím využívání. Vše je pod kontrolou, své víme i o temných hlubinách, na technologiích k jejich ovládnutí se pracuje, o spiritualitu a mysteria je ostatně již dnes dobře postaráno – máme tu kulturně příslušná náboženství, jejichž úlohu třeba posilovat. Světově proslulí intelektuální diblíci současnosti názorně popisují i příští vývoj – emancipaci technologií zdraví s potenciálním přístupem k nesmrtelnosti, vznik intelektuálních kast s povahou odlišných biologických druhů, stabilizovaných příslušností k alternativním náboženským systémům. A tak dále. Zítřka lidství zrod.

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 15

Zájemcům o únik před podobnými věcmi, v dějinách pokroku nijak novými, otevřela robustní legitimační rámec postmoderní vize plurality světů – plnocennou, jakkoliv iluzivní a dočasnou, možnost alternativních cest. Antropocén tuto možnost nemá – náš zasíťovaný svět je nade vší pochybnost opět již jen jeden. Pohříchu, je to opět svět totální spojitosti, uzavřený na neprůstřelnou jednoznačnost kartesiánské reprezentace. Jsme tam, kde jsme byli, nyní ovšem navíc v obtížně překonatelných zámotcích planetární síťoviny.

(iv)

Jeviště, na němž se antropocén představuje, je arénou vědeckého obrazu světa a jeho technologických explikací. Pochybnosti, jež vyvolává, se tak s vtíravou neústupností dotýkají i povahy těchto věcí a relevance podobných výpovědí: není nakonec jádro problému v základech oněch reprezentačních systémů? Avšak: máme vůbec právo podobné pochybnosti vyslovovat?

> Lze vůbec vážně mluvit o krizi našich věd? Nejsou takové řeči, jež dnes tak často slyšíme, něčím přehnaným? Krize vědy znamená totiž přinejmenším tolik, že se stala spornou její pravá vědeckost a celý způsob, jak si vytyčila své úkoly a vytvořila pro ně svou vlastní metodiku. Může to platit o filosofii, která je v přítomné době vážně ohrožena skepsí, iracionalismem a mysticismem. Totéž by mohlo platit i o psychologii, pokud má ještě filosofické nároky a nechce být pouze jednou z pozitivních věd. Lze však rovnou a s plnou vážností mluvit o krizi věd vůbec, tedy

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 16

o krizi i pozitivních věd včetně čisté matematiky a exaktních přírodních věd, jež přece nikdy nepřestaneme obdivovat jako vzory přísné a maximálně úspěšné vědeckosti?

Naším východiskem je obrat ve všeobecném hodnocení věd, k němuž došlo na přelomu posledního století. Obrat se netýká jejich vědeckosti, nýbrž toho, co vědeckost, co věda vůbec znamenala a může znamenat pro konkrétní lidský život. Veškerý světový názor moderního člověka ve druhé polovině 19. století určovaly výhradně pozitivní vědy a jimi vyvolaná „prosperity", jíž se moderní člověk nechal oslepit. Mělo to za následek lehkovážně odvrácení od otázek, jež jsou pro pravé lidství rozhodující. Vědy o pouhých faktech vytvářejí lidi vidoucí jen fakty.

Vědecká, objektivní pravda je výhradně zjišťováním toho, co je fakticky svět, a to svět fyzický i duchovní. Může však svět i lidský život v něm mít opravdu nějaký smysl, když vědy uznávají za pravdivé jen to, co je takto objektivně zjistitelné, když dějiny nedávají jiné poučení, než že veškeré útvary duchovního světa, veškeré životní svazky, ideály a normy, jež kdy byly oporou lidem, se tvoří a opět rozplývají jako prchavé vlny, že tomu tak bylo a bude, že se opět z rozumu musí stát nerozum a z dobrého skutku soužení a trápení? Můžeme se tím upokojit a žít v takovém světě, jehož historické dění není nic jiného než nepřetržitý řetěz marných vzepětí a trpkých zklamání?

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 17

Slova Edmunda Husserla, uvádějící sérii jeho pražských přednášek z roku 1935, knižně vydanou pod titulem *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*, jsou očividně po více než osmdesáti letech překvapivě aktuální. Budiž zdůrazněno, že stejně aktuální jsou i závěry jeho šetření a identifikace objektu, k němuž třeba intelektuální úsilí, spojené s hledáním cest z krize, orientovat. Zdroje krize jsou identické se zdrojem pokroku – s úhelným krokem Metody, jímž z nejasností vjemů a dojmů vynořujeme pojmy a obecniny, jimiž konstruujeme obraz pravé povahy světa: jasné a zřetelné, spočetné, spojité a zúplna uchopitelné. Světa rozlehlosti, světa dokonalého zrdcadlení *cogito cogitans*, kriticky myslícího subjektu. Diference světa rozlehlosti a jednoznačných pojmů a světa nejasných vjemů je ovšem zjevně rozsáhlejší a přinejmenším v některých případech celkem jistě i významnější, než si obvykle připouštíme. Nuže, již z tohoto důvodu je svět nejasností vstupního rozvrhu předmětem, jemuž třeba věnovat zvýšenou pozornost.

Svět aktuálního žití – *Lebenswelt*, jak Husserl tento objekt nazývá, je v českém písemnictví označován Patočkovým termínem *přirozený svět*. Nezanedbatelná řada spisů s tímto označením v záhlaví faktickou náplň tohoto pojmu včlenila s obsedantní důsledností intelektuální profesionality do aparátu obecnin a nomologicko-deduktivních šarád, nezbytně ústících k jeho dokonalému vyprázdnění.

Již z tohoto důvodu neuškodí možná zopakovat Husserlovu expozici tohoto předmětu:

> „Přirozený svět“ – připomeňme si znovu, co jsme již několikrát řekli – je pro nás, kdož v něm bděle žijeme, neustále vždy již dán a je již předem jako „půda“ veškeré teoretické i mimoteoretické praxe. Svět je nám, bdělým

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 18

a vždy nějak prakticky interesovaným subjektům, bezprostředně a předem dán nikoliv příležitostně, nýbrž neustále a nutně jako univerzální pole veškeré skutečné a možné praxe, jako horizont. Život je stálé žití v jistotě světa. Bdělý život je bdělost pro svět, je neustálé a aktuální „vědomí" o světě a o sobě samých jako ve světě žijících, je to skutečné prožívání a skutečné naplňování jistoty o bytí světa. „Přirozený" svět našeho života je však přitom předem dán tak, že jsou vždycky dány jednotlivé věci. Je však zásadní rozdíl ve způsobu, jak mám vědomí o světě a jak mám vědomí o věci, o objektu (v nejširším smyslu, který je však smyslem životního světa), přičemž na druhé straně jedno i druhé tvoří nerozlučnou jednotu. Věci, objekty (chápány stále ryze v rovině přirozeného světa našeho života), jsou „dány" jako objekty právě pro nás platné (v některém modu jistoty bytí), avšak principiálně jen tak, že o nich máme vědomost jako o věcech, jako o objektech v horizontu světa. Každá věc, každý objekt je něco, je „něčím ze" světa, z tohoto světa, o němž máme stálé horizontové vědomí. Horizont světa je z druhé strany uvědomen jen jako horizont jsoucích objektů a nemůže být aktuální bez objektů daných ve zvláštním vědomí. Každý objekt má své možné mody obměn platnosti, modalizace jistoty bytí. Na druhé straně však svět není jsoucí jako jsoucno, jako objekt, nýbrž je jsoucí v jedinečnosti, pro niž plurál nemá žádný smysl. Každý plurál a z něho vyčleněný singulár

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 19

> předpokládá horizont světa. Rozdíl ve způsobu bytí objektu ve světě a ve způsobu bytí samého světa podmiňuje u obojího zřejmě rozdílný korelativní způsob, jak jsou ve vědomí.
>
> Zkoumejme proto přirozený svět našeho života v jeho konkrétní zanedbávané relativitě a ve všech způsobech relativity, které mu bytostně náležejí, svět, v němž názorně žijeme, svět s jeho realitami, jak se nám dávají v prosté každodenní zkušenosti, ale i ve způsobech, jimiž se často co do platnosti ocitají v nejistotě (mezi bytím a zdáním apod.). Naším výlučným úkolem nechť je postihnout právě tento styl, právě celý tento jen subjektivní, zdánlivě nepostižitelný „herakleitovský tok".

Uchopení tohoto předmětu důstojným instrumentariem standardní intelektuální praxe, jako objektu srovnávací analýzy, jej dokonale zbaví všech kvalit, o něž fakticky jde – neuchopitelnosti, nezřetelnosti, proměnlivosti a jedinečnosti. Akt žití či prožitek básnického objevu, které nám jsoucnost těchto kvalit připomínají s neoddiskutovatelnou samozřejmostí, lze však i na platformě intelektuálního diskursu přece jen doplnit jistými tradičními technikami, jimiž se občas zdaří cosi z jejich působení zahlédnout. Cirkumambulace s postupným zmnožováním zkušeností a alternativních pohledů, centralizovaných rámcově vymezeným objektem, či amplifikace s rozšiřováním kontextuálních referencí cílového objektu, zasluhují v těchto souvislostech zvláštní pozornosti. Metodickým předpokladem úspěchu podobných snah je, jak Husserl opakovaně zdůrazňuje, radikální *epoché* – radikální opuštění osvědčených obrazů předmětu,

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 20

standardních výkladových rámců i postupů, které k jeho uchopení tradičně užíváme.

Texty, zahrnuté do knihy, již čtenář drží ve svých laskavých rukou, jsou ve větší či menší míře neseny právě těmito ohledy. Předmět našeho zájmu – svět, v němž se odehrává akt našich životů, Lebenswelt v Husserlově slova smyslu, či přesněji řečeno akt autorova života, neb jiný mu k dispozici není, je tu cirkumambulačně probírán poukazy k rozličným jeho jevovým projevům, v pojmoslovných a metodických rámcích, chtě nechtě ukoptěných Brownovým pohybem autorova osobního života. Ač psány zob[illegible]ňující dikcí školním vzděláním poznamenaného intelektuála, týkají se fakticky jednotlivin, s nimiž se řízením osudu setkal. Jde o výběr textů z let 1987–2017, vzájemně příliš nesouvisejících vyjma zveřejnění většiny z nich v revue *Analogon*. Odtud byly převzaty bez větších úprav, a mnohdy tak evokují aktuality, reálie a témata živá v dobách, dnešním čtenářům již velmi vzdálených. Což, zdůrazněme: rozvrh našeho tématu vkusně dotváří. Leccos se tu opakuje, leccos tu chybí, leccos je tu špatně. Surově počeštěný patvar *lébnsvelt*, hyzdící titulní list tohoto spisu, má tento ryze amatérský výměr předložené rozpravy podtrhnout s ostentativní názorností.

(v)

Poslední věcí, kterou na tomto místě hodlám připomenout, je fakt, že na světě vychází nyní něco přes dva a půl milionu nových knih ročně, u nás zhruba 18 a půl tisíce – třetina překladů, dvě třetiny novinky z našich luhů a hájů. Objem textů souběžně prezentovaných v nejrůznějších periodikách a v elektronické formě je, započteme-li nesčetné blogy, wi-

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 21

kipedie, facebooky a twittery, očividně ještě mnohonásobně větší. S jistotou dialektické teze o přechodu kvantity v kvalitu vede prostá pravděpodobnostní úvaha k závěru, že vše podstatné a obecně platné je již kdesi zaznamenáno, že poznání, k nimž jsme přiváděni ukoptěným Brownovým pohybem našich životů, mohou sotva koho překvapit, že jejich zdůrazňování je spíše jen odkrývání našich neznalostí. Co univerzitní pedagog mohu konstatovat, že v myslích dnešních studentů se tento důstojný náhled stává takřka apodiktickou jistotou. Po velkých objevech se dnes již z tohoto důvodu raději nebaží, nadstandardní dovednosti stran informačních technologií, organicky se snoubící se zarážející neznalostí elementárních banalit, jsou kultivovány co klíčová cesta pravého poznání. Na pozadí tohoto vývoje se v souvislosti se shora naznačeným hledáním cest k přirozenému světu, nepoznamenanému kartesiánskou transformací světa rozlehlosti, vnucuje otázka, zda právě excesivní informační produkce, miliony tun potištěného papíru, miliardy gigabajtů kanalizovaných do serverů centrálního mozku lidstva, není hlavní překážkou, která tento krok znemožňuje. Neprostupnou bariérou, jíž spočetný svět jasných a zřetelných pravd brání svou vnitřní integritu stejně účinně jako celulózová stěna *splendid isolation* rostlinné buňky.

Prostá pravděpodobnostní úvaha, inverzní k předchozímu závěru, naznačuje, že možná ne všechno z globální informační produkce a existujícího písemnictví je opravdu tím, oč třeba stát. Že existují spisy, které kdyby nevznikly, vůbec nic by se nestalo, ba život bez nich by byl třeba příjemnější. Naskýtá se otázka, jak asi velký je jejich celkový podíl. V dřívějších dobách byl můj osobní odhad zhruba 95 %, s postupujícím věkem jej ovšem již pokládám za nepřiměřeně optimistický. Co ale zbyde po takto radikální filtra-

ivan sazba_I 29.06.2017 12:48 Stránka 22

ci? Které písemnosti jsou pravými poklady lidstva, jichž se zbavit nelze? *Písmo svaté, talmud, korán, Mein Kampf*? V historii vzdělaný čtenář si snadno domyslí, čeho všeho by absence právě těchto písemností lidstvo ušetřila.

Nuže, má za těchto okolností smysl rozmnožovat nade všechny meze přebujelou knižní produkci další položkou? Nu co, stalo se. Podlehl jsem naléhání editorů, Františka Dryjeho a Šimona Svěráka, jímž tímto za vše děkuji.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 23

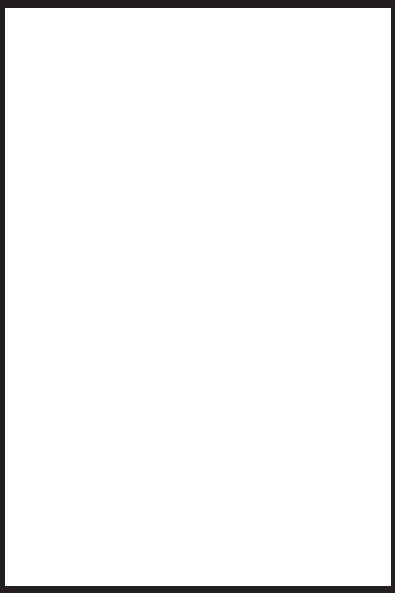

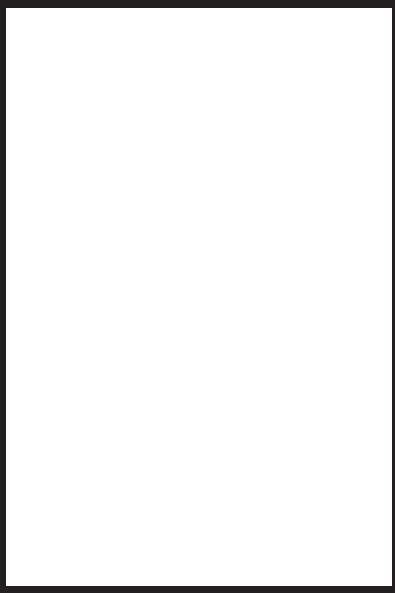

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 25

slova, slova, slova

Slovo, co každýho vosla jinak vosloví.

Jan Kohout, Vzývání otce

Zásadní události v životě se zpravidla obejdou beze slov, ve chvílích, kdy o něco podstatného jde, vystačíme nanejvýš s nějakým tím citoslovcem. Slova jsou na místě ve chvílích, kdy v zásadě o nic nejde. Tak asi také vznikla: slova, řeč, jazyk, mluva a podobné věci. Jako hra. Zisk této hry – zjištění, že určité zvukové kombinace lze spojovat s určitými významy, že zvukomalebné patlání lze doplnit sémantikou označovaného a označujícího, překročil však násobně její vstupní výměr. Rozšířil jej potenciálem magické operace. Slovem lze vyvolat nepřítomné psychické obsahy a přinejmenším někdy i jsoucna, jež s nimi souvisí. Dokáže to ovšem jen ten, komu je příslušný vztah – slovo a význam, označující a označované – znám, kdo ví, co které slovo znamená. Tato podmínka činí ze slov mimořádně účinný nástroj sociální dynamiky. Rozděluje societu na třídu zasvěcenců, kteří patřičnou znalost mají, a na ty, jež k hodnotám, které otevírá, přístup nemají. Slova jsou nejúčinnějšími nástroji sociální diferenciace, základním prostředkem navozování nerovnosti, vyznačování exkluzivity jedněch a inferiority druhých. Není dokonalejšího identifikátoru sociální příslušnosti než jazyk a řeč. Neznalost jazyka, významu klíčových slov a řečové dysfunkce jsou jednoznačným indexem sociálního vyloučení. Evoluce jazyků s barvitým, kontextuálně proměnlivým lexikem a složitou gramatikou dotvořila tento potenciál do vrcholné dokonalosti. Vynález písma otevřel pak cestu k dalším možnostem. Obohatil aparát identifikátorů odkazy k vědění a dovednostem přesahujícím rozměr žité přítomnosti. Rozšířil působnost jazyka o vnější určení, nezávislá na kolotání každodenních promluv, o punc objektivní nutnosti. S tímto aparátem lze již činit leccos. Přátelství se světem však slovy nenavážeme.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 26

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 27

CIVIL

V dobách základní vojenské služby nebylo snad slova s jasnějším, jednoznačnějším a mohutnějším sémantickým obsahem. Na pozadí kasárenského ponížení a každodenní deprivace to bylo předmětné označení svobody, radikálního vyvázání z nekonečného řetězce vševojskové blbárny, synonymum uskutečněného ráje. Zvláště jasné obrysy nabývala tato entita v poslední fázi služby. Průběžně se zmenšující dvojciferné číslo připomínal[illegible] zřetelněji, že kýžená meta se s každým dnem, navzdory rozsáhlým skeptickým zkušenostem s povahou jsoucího, kultivovaným pobytem u vojsk, s nezadržitelnou výmluvností průběžně odstřihávaného krejčovského metru v kapse kalhot, skutečně blíží.

Přelomový okamžik, kdy hordy propuštěnců zpitých vybraným alkoholem a pocitem uskutečněné svobody ochraptělými hlasy hulákajících na cestě k domovu tento výraz z oken vagonů, připravených k následnému vyřazení, zpředmětňoval mimořádný význam tohoto slova s plnou názorností. Další týdny propuštěnců jeho náplň radikálně pozměnily. Euforie svobody byla rychle vystřídána pocitem vykořenění a prázdnoty. Zaběhnuté rituály vojskového života, propuštěným mazákem systematicky dopracované do pri-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 28

vátních technik bezproblémového fungování, z mysli a chování propuštěnce nezmizely, staly se však rázem zcela zbytečné a s rozvrhem civilní každodennosti neslučitelné. Ani vojenské příhody vysloužilců, v prvních dnech přijímané se shovívanými úsměvy, okolí nijak neuchvátily. Jejich připomínání na nostalgických setkáních bojových druhů v civilu, podobně postižených nejasnostmi příštího, pak už spíše jen potvrdilo, že z naskýtajícího se úkolu – za roky vojenské služby udělat tlustou čáru – není úniku. Civil je holt civil, platí zde jiná pravidla, ta, jež předznamenává primární etymologie dotyčného slova. Civil je občan, řádný člen občanské společnosti, dbalý jejích zákonů a pravidel. Nositel civilizace.

Život u vojsk byl v lecčems jednoduchý – na jedné straně vymezený jasnými rozkazy a řádem, na druhé pak osobní cestou, jak na jejich pozadí udržet integritu sebe sama, vyvážené vztahy s ostatními podobně postiženými jedinci a schopnost zvládnout nekompatibilitu obou určení bez fyzických a morálních ztrát. Příslušné postupy si odvedenec dříve či později osvojil včetně sdružených pojmových explikací typu „jebem ti piču kokot zajebaný“ a bylo vystaráno. Civil je složitější, jsou zde rodinné, pracovní, produkčně-odběratelské, právní, etické, zbožně-peněžní a jiné vztahy, jež třeba respektovat a naplnit v souladu s kulturou a formami, označovanými pojmem civilizace.

Vyhneme se nyní úvahám, jak moc je každodennost dnešní společnosti poznamenána nepřítomností vysloužilců, absencí vztahových schémat poplatných osobnostní transformaci, již každý absolvent vojenské služby musel prodělat – zkušenosti, že ne všechna pravidla a nařízení nutno bez výhrady respektovat, že vždy stojí za to hledat řešení minimalizující osobní ztráty sebe i sousedů, že to oč třeba usilovat je integrita smyslu konání a jím indexovaných cílů. Nebu-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 29

deme připomínat, že civilní kupecko-právní společnost antropocénu pro podobné postupy pochopení nemá, že se utápí v horečné potřebě legislativní regulace jakékoliv činnosti a důsledné kontrole striktního plnění příslušných regulí. Že mladí mužové namísto zoufalého přežívání vojskových buzerací a ustavování odpovídající osobnostní transformace kultivují představy o účinném bojovém nasazení a naplnění hesla „co chci, to dokážu". Připomeneme pouze, že v jistém smyslu i to spadá do sémantického rámce slova civil. Zvláště vezmeme-li do úvahy excesivní významy zmíněné v úvodu této kapitoly. Pomineme-li ovšem tyto – dnes obecně nepřítomné – důrazy, je civilní náplň pojmu civil opravdu civilní. Šeď každodennosti, bezproblémový běžný stav občanské společnosti, nic, co by stálo za bližší pozornost.

To, čemu zde budeme věnovat zvláštní pozornost, je to, jak kontext, který s neměnnou fonematickou podobou slova a jeho vstupním vymezením nikterak nesouvisí, radikálně mění nejen sémantickou náplň, ale i jazykový úzus daného výrazu a v posledku i jeho nevědomý asociativní potenciál. V civilním životě slovo civil neslyšíme, u vojsk (bez ohledu na shora připomínané intence) nabývá jeho základní význam, v češtině specifikovaný termínem civilista, povahy takřka pejorativního označení – civilista ani neví, co slovo civil vlastně znamená. S civilistou nelze jednat jako se sobě rovným, žije jinde a jinak, s vojskovými dovednostmi našince se nemůže měřit.

Inu, taková je povaha slov. Co jednu chvíli označovalo vstupenku do ráje, je za pár dní hořkou připomínkou vlastních omylů a frustrujících úkolů, jimž lze sotva dostát. Slova mají povahu povětrných ženštin. Nečiňme si iluze, že s jejich pomocí se dovíme víc, než že taková je i povaha naší intelektuality.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 30

PALIMPSEST SVATÉ ZEMĚ

Palimpsest, pergamen se superpozicí opakovaně vymazávaných a přepisovaných záznamů, skýtá velmi názornou ilustraci obecné povahy zápisů a sdílení informací vůbec. Podobenství palimpsestu navíc dosti výmluvně připomíná jisté stránky našich výpovědí o světě, jež obvykle z rozličných důvodů – ať už čistě praktických či mentálně-hygienických – nevnímáme. Například to, že nejdostupnějším substrátem pro záznamy našich výpovědí o světě jsou výpovědi jiné. Nebo to, že s vytvářením našich záznamů předchozí výpovědi nezbytně odstraňujeme, většinou bez ohledu k jejich věcné relevanci. Nebo že jejich stopy se takřka nikdy nepodaří odstranit beze zbytku a jejich luštění může pak přinést nejen neskonale více potěšení a často i mnohem hlubší poznání povahy dění než zpravidla dosti zbytečné zápisy, kvůli nimž byly odstraněny.

Jiným momentem, který z podobných důvodů z našeho vnímání vypouštíme, je fakt, že kvalita a specifika substrátu záznamu jistým, a to nezanedbatelným způsobem akt výpovědi ovlivňují. Na prvotřídní pergamen, umožňující takřka dokonalé odstranění předchozích záznamů, budeme zapisovat důležitější věci než na odpadový produkt, kde přes rozpité pozůstatky předchozích záznamů sotva žádoucí světlinu pro náš záznam najdeme. V tomto směru jsou pak klíčovým momentem palimpsestu a informace, kterou poskytuje, životní osudy oslíka, z jehož kůže byl dotyčný pergamen pořízen. Robustní jedinec, plný života, schopný průběžné mentální kompenzace strázní svých životních osudů, poskytuje kvalitnější pergamen přinejmenším proto, že neurogenně organizovaná složka kůže – škárové vazivo – je u něj strukturována rovnoměrně a jemněji než u jedince, je-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 31

hož kůže je každodenně zjizvována zvnějšku i zevnitř. A tak dále.

Asi nejnázornější exemplum jevu, jehož pochopení se bez interpretační metafory palimpsestu prostě neobejde, skýtá Svatá země – plošně zanedbatelný kousek jihovýchodního středomoří, z něhož, jako z krajinného tyglíku, vyvřel neúměrně velký díl kulturního rozvrhu naší civilizace. V první řadě to pak platí o Jeruzalému – městě představujícím její topografický, dějový i ideový střed, přinejmenším v onom zápisu, jehož čitelný povrch k návštěvě příslušných míst dědice tří hlavních monoteistických náboženství vybízí. Pohříchu, výdobytkem vlastní návštěvy bývá dosti typicky jisté zklamání, rozpačitý pocit z toho, že očekávaný orgastický zážitek se jaksi nedostavil. S odzbrojující upřímností Američana to popisuje třeba Mark Twain v realistickém deníkovém záznamu *Našinec na cestách* (Melantrich 1953). I když všechny svaté hroby, olivetské hory a podobné pozoruhodnosti jsou tam, kde jsme je čekali, jiných nepřehlédnutelných podnětů, s nimiž jsme nepočítali a o něž v prvním plánu nijak nestojíme, je o tolik víc, že výsledným pocitem je rozpačitá nejistota – zneklidňující zkušenost jinosti, obraz světa, jemuž z nejasných příčin nerozumíme. Bez ztráty sebe sama lze tuto zkušenost zúročit jediným způsobem: zapomenout na vstupní předpoklady a vystavit se jevům samým. Teprve pak se z mozaiky obskurit a neslučitelností začne vynořovat obraz nečekané mohutnosti.

Je nasnadě, že palimpsest svatého města, průběžně vytvářený, vymazávaný a přepisovaný po tři tisíciletí, je psán na substrátu jedinečných kvalit, a možná neuškodí se nad touto jeho facií trochu zamyslet. Nechám stranou úvahy o kůži zlatého telete, které se v této souvislosti docela nabízí, a soustředím se spíše na to, kde Jeruzalém vznikl a co bylo před

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 32

ním. Král David založil město, souběžně s radikální diseminací vlastního (bezpochyby mimořádně kvalitního) genomu, podél pramene pod kopcem, na jehož temeni byla plochá skála – Kámen. Zde nad město, na oči všech, vystavil archu úmluvy, a neudivuje, že právě sem byl archandělem přenesen také Mohamed, zmítaný pochybnostmi o smyslu svých vidění, aby odsud vystoupil na nebesa k úspěšné konzultaci stran založení třetího z hlavních monoteistických náboženství.

Topograficky vzato, Jeruzalém leží na severojižním hřebenu, který rozděluje dvě diametrálně odlišné facie Svaté země: příjemné přímořské svahy Judey postupně se zvedající do vyprahlých hor Samarie, vyznívajících pahorky Jeruzalému, a pouštní skalnatá údolí na východě, otevírající přízračnou krajinu nemající obdoby: riftovou propadlinu Mrtvého moře spadající příkrými svahy do hloubky přes 400 m pod hladinou Středozemního moře. Bizarnost a jedinečnost této propadliny tkví však především v tom, co se zde – vprostřed absolutně neúživné skalní pouště – nachází. Řeka Jordán, v zahloubeném údolí s bujnou příbřežní vegetací, spojuje dvě veliká jezera: Galilejské na severu, plné ryb a kypící životem, a Mrtvé moře na jihu, podivnost s hypersalinní vodou připomínající konzistencí olej, vodou bez jediného organismu, vodou, v níž se nedá umýt, plavat, žít. Jezera mrtvé a živé vody spojená uprostřed vyprahlé poště mohutnou řekou, hluboko pod výškovou úrovní veškerého okolního světa, tvoří fenomén, při němž se úvahám o výjimečnosti, zázracích a věcech přesahujících rozměr nás samých ubrání opravdu málokdo a v archaických dobách tomu tak muselo být tím spíše. Neudivuje, že právě zde jsou nacházeny nejstarší doklady naší civilizace: starověké město Jericho s první kamennou věží, datovanou na samý počátek poledové doby,

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 33

10 500 let před dneškem. Jericho bylo skoro jistě nejstarším a zřejmě dost dlouho nejvýznamnějších centrem Svaté země. Dnešní Jericho je palestinská osada v poušti, podobně jako jiná palestinská ghetta ve Svaté Zemi, ne zcela snadno přístupná. Starověké Jericho leželo v klínu mohutného skalního amfiteátru se skalním pramenem, dříve zřejmě dost vydatným. Jako jinde v Levantě, skalní masiv nad městem je provrtán skalními hroby, nyní zčásti překrytými křesťanským klášterem. Zde, nad městem, na očích všem, zaručovaly blaho města ze svých hrobů generace předků. Zvláštní pozornosti zasluhuje etymologie jména Jericho: velmi pravděpodobně se odvozuje od starosemitského označení Měsíce – jareah či jména raně zapadosemitského (tj. kenáanského) boha Měsíce Jerach. Jinými slovy: Jericho je město Měsíce – není jasné, zda díky topografické situaci, což při troše fantazie bylo by snad možné připustit, nebo proto, že svou jsoucnost odvozuje od měsíčních aspektů světa –, fenoménu ženy, vody, hlubiny, temných, nezjevných a tajemných stránek jsoucího. V době před založením Jeruzaléma bylo Jericho prosperující výspou kenaánské-fénické civilizace, jejíž komponenty naplňovalo již svým primárním rozvrhem – skalními hroby, zpřítomňujícími fyzickou přítomností předků časový rozměr vlastní existence a kontinuitu civilizačního rozvrhu, respektem vůči ženským-měsíčním aspektům světa apod. Vůči těmto kvalitám, jimiž se Jericho, v duchu členitého kulturního rozvrhu kenaánské civilizace, patrně identifikovalo, byli jeho všeteční sousedé z expandujících židovských kmenů s nomádskou minulostí zjevně zaostalými barbary. Navíc jejich společenský řád a prosperita nebyly ručeny pozůstatky předků. Starověcí nomádi řešili tento požadavek tím, že převáželi kosti svých rodinných předků ve zvláštních schránkách – osuáriích. Židé si tento

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 34

úkol zjednodušili vytvořením zástupného kmenového ústa aria. Dotyčná truhlice, archa úmluvy, neobsahovala ovšem obtížně transportovatelné pozůstatky předků. Byly v ní pouze nějaké papíry, doplňované patrně jinými papíry se záznamy jmen předků a jejich skutků. Je jisté, že takové hadrníky v Jerichu nepokládali za lidi.

A není pak zas tak překvapivé, že s ambiciózním náčelníkem Jošuou-Jozuem muselo být Jericho totálně zničeno (počítám včetně mumií ve skále). S tím byly mimo jiné radikálně odstraněny i zde zakořeněné komponenty kenánské kultury. V kontrapozici k nim ustavuje civilizační rozvrh světového židovstva – a v jeho dědictví také náš – dominanci mužského rozměru světa a prioritu zástupných symbolických vyjadřování. Proti zvláštnostem jednotlivin a životním projevům jedince tu stojí určující význam zápisu, písma, číselných reprezentací a knihy. Nu, a v těchto sračkách žijeme dodnes.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 35

BÁSNICKÝ OBJEV NAD PROPASTÍ VĚDOMÍ

Nárok relevantní výpovědi o povaze světa je obecně přiznáván doménám označovaným se stejnou mírou zobecňující samozřejmosti slovy věda a umění. Rozlišování těchto domén, průběžně nacvičované ve školách všech stupňů, je důležitou součástí orientace ve světě naší civilizace. Přinejmenším jako klíčový předpoklad čerpání ze zurčících pramenů, jimiž kolotání zbožně peněžních toků tyto sféry prostředky daňových poplatníků vyživuje. Poukazy k totální spojitosti významových relací, ozřejmujících povahu jsoucího, resp. nezpochybnitelnosti estetických rámců zpředmětňujících hlubinné ukotvení nás samých v bytí světa, nejsou jen neprůstřelnými argumenty, jimiž pretendenti příslušných domén zdůvodňují své nestydaté grantové aplikace, ale i výmluvnou připomínkou výlučnosti a vzájemné nekompatibility obou domén. Z neznámého známé, více vědomí, *more geometrico* – ozývá se z jedné strany; svoboda ducha, hanba spočetnosti, chvála neznámému – zaznívá z druhé. Čím hlasitěji, tím hlubší propast se mezi oběma doménami rozevírá.

Čím hlubší propast, tím riskantnější jsou ovšem i pokusy o její přemostění, tím nebezpečnější jsou výpravy do jejích temnot, kde nacvičené explorační postupy jaksi přestávají fungovat.

Avšak – ruku na srdce, chceme-li ze světa vidět víc než tučné drobty ze stolu daňových poplatníků, naše místo je právě zde. Má pravdu klasik: kdo chce býti orlem, musí žít nad propastí.

Nuže, právě zde – nad propastí mezi doménami věd a umění – je hlavní působiště surrealistické činnosti a právě sem je s plným vědomím situováno i tematické vymezení te-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 36

oretické studie Stanislava Dvorského *Nevědomí a básnický objev* (Malvern, 2016). Jde o odvážný počin – pokus pragmatickou dikcí formální analýzy integrovat intelektuální reflexi epistemologického rozměru básnického činu na jedné straně, a psychoanalytický obraz jeho hlubinných zdrojů na straně druhé. Brilantní úvodní expozice ozřejmuje s odzbrojující názorností netriviální stránky tohoto tématu a implicitně dokládá, že přes nesčetná předchozí zohlednění jde o téma v klíčových bodech nezbadané a – právě nyní – v dobách virtuální reality vrcholícího zmatení jazyků a vyprázdnění slov – mimořádně aktuální.

Dvorského studie je bezpochyby velmi závažným příspěvkem na tomto poli. V leckterém směru otevírá nové obzory, byť zdaleka ne všechny z ambiciózních cílů vymezených monumentální vstupní expozicí byly v plném rozsahu naplněny a v řadě dílčích momentů není snadné se s představenou analýzou tématu ztotožnit. V každém případě jde ovšem o dílo s neobvyklým stimulačním potenciálem, živě vybízející k členité konstruktivní reflexi, dílo, jemuž bude žádoucí věnovat i v budoucnu soustředěnou pozornost.

V této chvíli se nicméně omezím pouze na několik víceméně okrajových, spíše orientačních poznámek.

(i)

Poesie je otázka existence zodpovídaná v záchvatu pocitu existence – výrok Mikuláše Medka, otevírající Dvorského studii, je průběžně citován a odkazován především jako pertinentní připomínka epistemologického rozměru básnického objevu. Symptomaticky tento výrok skrývá hned dvě nevyřčené – a pohříchu ne plně zohledněné – pojmoslovné dichotomie. První se týká fenoménu poezie: „materiálem poezie

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 37

je jazyk“ cituje Dvorský francouzského psychoanalytika Jean Guillaumina, jehož expozice přiděluje tématu rozměr jazykové metafory, jím vymezuje substrát k analytické pozornosti a s nenápadnou samozřejmostí evokuje ztotožnění myšlení a jazyka včetně návazného balastu souvisejících predikátů. Pozornosti zasluhuje i druhá dichotomie, vztahující se k pojmu existence. V sartrovské expozici, s níž se zde výlučně operuje, jde o „jsoucno, u něhož je už přítomna živá subjektivita“, stojí ovšem implicitně v pozadí i jiná pojmoslovná alternativa: prostá existenční funkce – konstatování jsoucnosti, spjatá s elementární logickým argumentem *non*, jímž se nám svou jiností vyjevuje základní vlastnost světa.

Indexujícím momentem *pocitu existence* je nahlédnutí jinosti světa, zmatečnosti vlastního směřování, pochopení, že cesta, po níž odhodlaně kráčíme, je iluzivní, že údělem našeho putování není dosažení světlých zítřků, ale *bloudění*. Pocit existence je vědomím vyvržení do světa, o jehož povaze a smyslu nemáme tušení. Celkem přirozeně je provázen otázkou: Proč? Z rozvrhu věci, odpověď na tuto otázku není v našem vědomí k dispozici, k dispozici tu však je zkušenost dokládající (argumentem *non*) existence množství různých jednotlivin, jimiž nám svět s neoddiskutovatelnou názorností průběžně demonstruje svou odlišnost od nás samých. O jejich subjektivitě nevíme nic, víme však takřka jistě, že podobných jednotlivin bude asi nekonečně mnoho. Již tím nás fenomén existence nekonečně přesahuje, aniž by zahrnoval cokoliv ze živé subjektivity zúčastněných jsoucen. V této zkušenosti, z níž se pocit existence odvíjí, je nicméně obsažena i explicitní odpověď na zmíněnou otázku: svět existuje skrze jsoucnost svých komponent, jejich podobnosti a různosti (vůči nám samým) skýtají však právě tu odpo-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 38

věď, o niž jde. Jinou ostatně nemáme. Zkušenost poezie – objev, že za rozměrem prosté existence různých jsoucen se rýsuje pleteň čehosi, čemu z povahy nás samých rozumíme, pleteň smysluplných podobností – je v tomto smyslu silným komplementem pocitu existence a účinným obraným prostředkem vůči jeho zničujícímu působení. Čím děsivější pocit ztracení v nezřetelné nekonečnosti světa, tím nádhernější zážitek nečekaného spojení, objevu věcí světa nad rozvrh osamělé subjektivity.

(ii)

Tradiční psychoanalytické vysvětlení stran zdrojové dynamiky podobných objevů – koncepce sublimace libidinózní energie – je připomínáno na několika místech, vždy s rozpačitými výhradami, odkazujícími k vymezení fenoménu sublimace vnějším oceněním, úspěchem apod. Z toho vyvozené zpochybnění heuristického potenciálu konceptu sublimace pro daná zkoumání je pak nasnadě – přes průběžně zmiňovanou představu „tušeného čtenáře“ je oprávněně zdůrazňováno, že vlastní akt básnického objevu je na momentu vnější gratifikace v zásadě nezávislý. Problematickým krokem analytického postupu tu pohříchu je pouze nedocenění skutečnosti, že termín sublimace označuje fakticky obecný modul psychické dynamiky, soubor funkcí zprostředkujících přesměrování tenzního potenciálu k objektům reálně dostupným – koidentifikaci chtěného možným, nikoliv partikulární mechanismus jeho realizace. To, že společenské ocenění bývá typickým zdrojem libidinózního zisku posilujícího příslušnou transformaci, je jistě pravda, s vlastním aktem sublimace to však v daném kontextu souvisí očividně jen okrajově. Slast, posilující daný sublimační akt, mů-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 39

že mít stejně dobře třeba povahu výlučně osobního estetického/intelektuálního prožitku, a o tu jde v aktu básnického objevu zjevně především. V tomto smyslu je slovo či báseň *per se* – fonematická kombinace asociovaná s jistým *ex post* vynořeným významovým/libidinózním kontextem – bezpochyby produktem sublimace v identifikace neznámého/niterného vnějším – a tedy: formálním (potenciálně reprodukovatelným a formálně uchopitelným) výrazem ryzí subjektivity je přesně tím, co dokáže niterné napětí účinné kompenzovat. V této expozici je pak básnický objev (identifikujeme-li jej – tak jak to pohříchu činí Dvorský – aktem promluvy resp. textu) elementárním aktem řeči, zdrojem slov a jejich obměny. Je současně aktem hry a substrátem k návazným korekcím sémantického pole, vynořování alternativních významů v aktu řečového využití a návazným syntagmatickým přestavbám řečového úzu – ostatně připomeňme tu třeba obecně známý jev excesivního obratu lexika v přirozených (agrafických) jazycích.

Zkrátka a dobře, tento moment – identifikace neznámého řečovým syntagmatem, vynořujícím skrze využité elementární výrazy jisté asociativní souvislosti – zprostředkuje určitou cestu k poznávání povahy světa či – přesněji řečeno – k tomu, co si o tomto předmětu s větším či menším úspěchem můžeme vykládat. Což zas, přinejmenším v kontextu mentálně-hygienických opatření, nakonec není tak málo.

(iii)

Ošemetná otázka, nakolik platí vstupní teze surrealistických aktivit stran čistého psychického automatismu jako ultimátního průhledu do významových sfér nedeformovaných pragmatismem kartesiánských schémat a čítankových pou-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 40

ček, je pojednána technikou horkého bramboru. Původní expozice, poplatná duálnímu modelu vědomí – nevědomí, je rozšířena poukazem k předvědomí jako zdrojové sféře řečového aktu a textových produktů. Připomínána je v této souvislosti brilantní charakteristika Zbyňka Havlíčka: „*Automatické texty jsou většinou předvědomé… proto ta záplava verbalizací… ta slova, která nemají krytí…. Předvědomí je perla obložená sračkami.*“ Nuže, jsou pak automatismus, volné asociace a podobné postupy, tradičně v surrealistické tvorbě spojované s aktem básnického objevu, pouhými generátory sraček? Nakolik se pak v hledání zdrojů básnického objevu opravdu neobejdeme bez ad hoc zaváděných představ „zkušenosti nevýslovného“, „předvědomí jako hlubinné ložisko symbolična“ či „transgrese jako exploze semiotična v intelektuálním prostoru mezi autorem a čtenářem“ (které, mimochodem, v posledku můžeme pokládat za pojmoslovné ekvivalenty obecniny „básnický objev“)?

Zdrojem symbolů a kondenzovaných obrazů povahy jsoucího – perel, o něž jde – není totiž předvědomí. Koncept předvědomí – produkt Freudovy abreakce radikální revize konceptu nevědomí C. G. Jungem, poplatný předpokladu, že psychický aparát je výlučným produktem osobní ontogeneze, nám v hledání tohoto jsoucna příliš nepomůže. Hlubinné symboly – kondenzované asociáty ozřejmující povahu jsoucího a preformující cesty osobního ukotvení v rozvrhu světa, invarianty psychického bytí, skrze něž můžeme být účastni na smyslu dění a chápat konání svých bližních i sebe sama – jsou bezpochyby mnohem spíše hardware psychického bytí než čistým reakčním produktem psychofyzické ontogeneze. Stručně řečeno, při pojednávání této entity se bez Jungovy expozice kolektivního nevědomí, archetypální dynamiky atd. zjevně neobejdeme. Freudovský pragmatis-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 41

mus, s lacanovskou slovní metaforikou zvlášť, nás z dotyčných sraček opravdu nevyvede.

(iv)

Pohyb básnické myšlenky a past slov. Jazyková metafora myšlení, ztotožnění slova, básnického objevu a smyslu světa jsou pohříchu univerzální výkladové konstanty, na něž dříve či později tázání po smyslu věcí narazí a povětšinou zde i skončí. Slova – obecniny a pojmy – mají vzácnou schopnost: zpřehledňovat nejasnou rozmazanost jsoucího, vysvětlovat, zjednodušovat, sjednávat významová spojení. S jejich pomocí lze nejasné celkem snadno převést na jasné a srozumitelné. Tajemný výrok Mikuláše Medka, předznamenávající Dvorského studii (*poesie je otázka existence zodpovídaná v záchvatu pocitu existence)*, lze tak prostou slovní záměnou zpřehlednit i vysvětlit. Nuže: je-li záchvat pocitu existence náhlým pochopením nekonečné členitosti světa nad bytím nás samých a je-li materiálem poezie jazyk, a použijeme-li výrazy, jimiž tyto entity bývají obecně označovány, dotyčný výrok se transformuje do podoby, jež v duchu deduktivní logiky současně poskytuje jasnou odpověď na jeho implicitní tázání: *na počátku bylo slovo, to slovo bylo u Boha a to slovo bylo Bůh*. A nazdar, z propasti jsme zpátky doma za chalupou.

(v)

Je zřejmé, že zpřehledňování světa, jež nám zprostředkuje konkubinát slova a deduktivní logiky, kamsi vede, nemusí však být vždy tím, oč nám fakticky jde.

Což není ani tak výhradou vůči Dvorského spisu jako povzdechem nad konstitučním omezením nástrojů, jimiž své

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 42

znalosti o světě utváříme. Naštěstí nad jejich rozvrh a výpovědi zpřehledňujících interpretací se čas od času proderou nečekanosti, které se surovou samozřejmostí ukazují věci jinak. Facie světa, které přes obligatorní interpretační snahy do zpřehledňujcích rámců nenacpeme. Jejich vytěsněním a přemostěním pletení visutých oslích můstků, jimiž typicky obnovujeme narušenou rovnováhu, tu však o cosi přicházíme.

Zkušenost básnického objevu nám tuto skutečnost důrazně připomíná, a již proto zasluhuje soustředěné pozornosti. V tom je klíčové poselství Dvorského spisu a přinejmenším z tohoto důvodu jde o dílo vskutku mimořádně závažné.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 43

ZA PASTÍ METAFOR

Že slova, jazyk a myšlení k sobě jaksi patří, je všeobecně známo. Nejmenších pochyb o tomto vztahu nemá ani moudrostní kánon dneška, internetová Wikipedie. I popperovská teorie vědy zdůrazňuje, že vědecká výpověď o světě, sled ověřených hypotéz, se ustavuje testováním slovních deklarací, falzifikovatelných výroků formulujících testovatelné opozitum platí/neplatí. Pravda, zkušenost objevných nahlédnutí ukazuje spíše, a to velmi názorně, že ve chvílích, kdy dospíváme k pochopení stavu věcí, vystupují slova nanejvýše jako vstupní impuls – zpředmětnění chybného postoje, vůči němuž se z nitra naší mysli nové poznání vynořuje jako komplexní obraz drtivé přesvědčivosti. Slova tu možná přispívají svými hlubinnými kořeny překračujícími jejich vědomý význam, vlastní akt myšlení se však očividně děje jinde a jinak. Rychlokvašenou neúplnost představy o jazyku co závazném substrátu myšlení dokládá výmluvně i nejeden z vrcholných intelektuálních počinů lidstva. Hudba, obraz, film a vposledku i leccos ze sféry vědy a techniky vzniká nejednou bez testování falzifikovatelných výroků, slov i logizačního hudrování. A že třeba Beethovenovy symfonie jistou intelektuální reflexi povahy světa přece jen přináší, uznává i Wikipedie.

Přes naznačené výhrady předpokládejme nicméně pro tuto chvíli, že slovní výrok, text či řečový akt jsou opravdu základní formou ustavující poznání o povaze jsoucího, že jinak než slovem sdělit poznání o tomto předmětu nelze. Jak ale k tomu dochází? Jak ze seskupení slov vzniká řečový akt a jak ten nabývá povahy výroku, specifické výpovědi o jisté významové souvislosti? De Saussureův rozbor ukázal, že klíčovou operací zakládající významové spojení je sémantická

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 44

distinkce označovaného a označujícího, vysvětlovaného a vysvětlujícího.

Výrok sám, ustavení synchronicity dvou netotožných objektů-slov A a B prostřednictvím jím deklarované relační struktury, je fakticky elementární algebraickou operací: přiřazením A k B příslušným relačním operátorem. Povaha oné relace, vztah označujícího a označovaného, může být však dvojí.

S odkazem na závěry Romana Jakobsona, předznamenávající oblibu těchto témat ve strukturalistických analýzách (Lévi-Strauss aj.), se pokusím ukázat, že zmíněná dualita zakládá nejen základní polaritu označovacího potenciálu jazyka, ale i klíčovou dichotomii intelektuální reprezentace, dichotomii cest, jimiž poznání o světě deklarujeme. De Saussure v této souvislosti rozlišuje, jako mody významotvorné funkce vysvětlované – vysvětlující, relace *in presentia* a *in absentia*. První operuje s prvky, jež *jsou* součástí vstupního rozvrhu sémantického pole, vysvětlované i vysvětlující jsou variantními složkami téže entity. V druhém případě vysvětlované a vysvětlující jsou elementy odlišných soustav – vysvětlované vysvětlujeme odkazem k čemusi, co *není* součástí jeho vlastního sémantického pole. První operace ústí k vynořování skrytých vztahů uvnitř vysvětlovaného objektu, nových kombinací jeho vlastností, odhalování vazeb, jimiž je vnitřně strukturován. Na substrátu jazykové dynamiky hovoříme v tomto smyslu o *syntagmatických* relacích. Druhá operace sdružuje zcela odlišná netotožná jsoucna na základě deklarované podobnosti, vytváří asociace, jež nejsou vstupní vlastností sdružovaných jsoucen, ale produktem našeho nahlédnutí, naší představy o významovém uspořádání jsoucího. Mluvíme zde o *paradigmatických* relacích, poukazech nahrazujících vstupní sémantický rozvrh

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 45

sémantikou nahlédnuté podobnosti. Zvláštním případem paradigmatických relací jsou pak operace kodifikující rozsah identit (v jazykovém úzu: tautologie, synonymie, antonymie).

Jakobson ztotožňuje, zjevně plným právem, dualitu syntagmatických a paradigmatických relací resp. jejich produktů s dualitou tradičních rétorických figur: metonymickou a metaforickou reprezentací světa.

Metonymium je odkazem k vlastnostem vysvětlovaného, v jistém smyslu je to vysvětlování neznámého neznámým. *Metafora* je vysvětlením skrze připomínku obecně známých skutečností, jež sice s vysvětlovaným jevem nijak nesouvisí, vykazují však s dostatečnou názorností kvality, jež mu připisujeme. Neznámé vysvětluje povahou známého.

Prapůvodní počátky intelektuální reflexe světa byly bezpochyby neseny rozvrhem metonymické reprezentace. Vnímání sebe sama, jednotlivin svého okolí a relační pleteně jejich interakcí jako organické jednoty jsoucího jinou možnost ani neskýtá. V rozvrhu primitivního myšlení, tak jak jej tradičně přibližují nesčetné etnologické studie společností nepoznamenaných civilizačními posuny hodnotových rámců, je svět nedělitelným celkem, v němž každé jsoucno má své místo a podíl na smyslu světa, průběžně ustavovaném izomorfismem zúčastněných vztahů, lidského a přírodního, zemského a nebeského apod. V tomto reprezentačním systému se vše dává skrze reálně jsoucí a potenciálně vnímané jednotliviny, v plném rozsahu uchovávající svá specifika a svá bytostná určení. Jimi vstupují do reálně nastávajících interakcí vyjevujících osobní a kmenové kvality interagujících entit. V tomto relačním systému platí ekvivalence vkladů a zisků, příčin a následků, vznikání a zanikání, jímž vše jsoucí participuje na smyslu světa. Jakékoliv poznání a vý-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 46

pověď o povaze některé z relací je výpovědí o povaze celku, vysvětlované a vysvětlující je již vstupním rozvrhem reprezentační platformy nutně součástí jednoho a téhož systému. Produktem metonymické reprezentace jednotlivých objektů je topologie sémantických relací (magických operací) spolutvořících dotyčný objekt, vynořovaných osobní zkušeností, osobní spoluúčastí na jejich fyzické realizaci. Je to účinná praktická cesta k reálné funkční členitosti světa, potenciálně bez redukce dimenzionality vztahového systému. Jedinečnost zúčastněných jsoucen je zde vstupní zkušeností a implicitním operačním předpokladem. Jde o reprezentační systém průběžně zpřesňující povědomost o vnitřní povaze světa. Ta je ovšem přenositelná jen ve velmi omezené míře. Přirozenost každého dne je zde jiná, co platilo včera, nemusí platit dnes. Každodenní obnovování vztahového potenciálu, přízně Velkého Ducha a cvičení v povaze jsoucího sice efektivně posiluje integraci sebe sama do smyslu světa, ale z pochopitelných důvodů poněkud zdržuje. Trvale platné pravdy se tu netvoří a volného času je pomálu.

Na pozadí těchto nevýhod se rozvíjí alternativní reprezentační systém. Metaforické přeznačení jednotlivin, s nimiž fakticky přicházíme do styku, jejich užitnými vlastnostmi, přeznačení kvalit věci o sobě rozvrhem věci pro nás, uspokojivě řeší zmíněné potíže a neobyčejným způsobem zvyšuje efektivitu informačního obratu i praktické exploatace příslušného zdroje. V archeologickém záznamu jsou neoddiskutovatelnými doklady této transformace čárové záznamy: z unikátních událostí, dní, jedinců se staly víceméně stejnocenné instance společné obecniny – jejich osobní specifika a ukoptěné zvláštnosti lze v příslušném zápisu nahradit čárkou. Podobné záznamy jsou elementární instancí matematiky par excellence. Ostatně právě matematika s obecninami

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 47

typu algebry, kalkulu, vzdálenosti a rozdílu, s potenciálem srovnávání, zpřesňování a vymezování, je ultimátním nástrojem metaforické reprezentace. Nástrojem skýtajícím možnost efektivní transformace jedinečností přirozeného světa na totálně spojitý spočetný svět rozlehlosti. Klíčovým instrumentem pokroku a planetární vědotechniky.

Důvěra v efektivitu a bezrozpornost metaforických reprezentací se během historie naší civilizace stala mnohokrát legitimačním nástrojem mocenské manipulace a útlaku. Nejednou až do stadia, kdy nezbylo než se jejích produktů radikálně zbavit. Hnací silou revolucí byla univerzálně kontrapozice formální objektivity metaforických reprezentací legitimujících mocenskou zvůli a metonymických odkazů, zdůrazňující členitost potřeb reálného žití. Deklarace práv občanů či hesla typu „Pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí" ilustrují tuto skutečnost více než dokonale.

Nuže, pátráme-li v podmínkách všudypřítomných metaforických reprezentací po vlastnostech přirozeného světa, určitě neuškodí, když distinkci metaforické a metonymické reprezentace vezmeme v potaz. Aspoň tak, že budeme klást důraz na vnitřní autenticitu poznávacích aktů a naslouchat výpovědím ukotveným ve sféře metonymických relací vstupním rozvrhem svých zdrojů. Což jsou, mimochodem, v kostce nároky, z nichž se odvíjí noetika surrealismu.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 48

O BANALITÁCH

Distinkce mezi obecným a jednotlivým je bezpochyby dost důležitá, přinejmenším jako distinkce mezi jednotlivinami, z nichž každá je svými vlastnostmi, historií i smyslem jedinečná, neopakovatelná a neredukovatelná na jiné podobné případy, a obecninami, které sice tyto vlastnosti postrádají, zato však otevírají jiné možnosti – jednoduchost, přehlednost, názornost, srozumitelnost. A tak dále.

Hodně se o tom mluvilo, a jak už tak dnes bývá, málo z těchto diskusí bylo. V kolotání informační nadprodukce vyšuměly i připomínky, že nenápadná záměna jednotlivin za instance ad hoc deklarovaných obecnin, která představuje základní kámen úspěchu naší požehnané civilizace, má i své stinné stránky. Nebo že ubránit se oblbujícímu působení tohoto operačního modu předpokládá klopotné hledání cest k jednotlivému. Nebo že tento zdánlivě jednoduchý úkol (vždyť co je svět jiného než soubor jednotlivin?) zas tak úplně snadný není, neboť příslušné cesty leží až příliš hluboko pod vrstvami solidních živičných povrchů dálnic, po nichž se dnes prohání naše intelektuální bytí pomocí vehikulů typu kalkulu, trojčlenky nebo čítankových rozdělovníků typu dobra a zla. A tak dále.

Ale: Podobně jako jiné věci, ani tyto jsme zas tak úplně nezapomněli. Jen přestaly být zajímavé. Už jsme je zkrátka slyšeli. Stejně tak jako že třeba oheň pálí a obloha bývá modrá, nebo že v zimě často mrzne, a tu je namístě teplé oblečení jako třeba svetr, kabát, případně i podvlékačky. Tyto věci se tak nějak vědí. Každý je ví. Proč tedy o nich mluvit? Nikoho těmito informacemi nepoučíme ani nepobavíme. Jsou to banality.

Výraz banalita nese vcelku jednoznačný pejorativní podtext. Kdo vykládá banality je přinejmenším nezajímavý. Je mimo mísu. Blb.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 49

Současně však – nebo právě proto – patrně není dokonalejší vyjádření sociální identity než právě identifikací okruhu banality. Sociální identita, příslušnost k jistému společenství (a tu platí: libovolného ranku), je přirozeně (z povahy sebe sama) dána nikoliv tím, co lze běžně pozorovat a co sociologové ve svých pozoruhodných zkoumáních začasto zkoumají, ale tím, o čem se nemluví – o čem žádný z členů příslušné society nijak nepřemýšlí, co všichni vědí bezesporně –, co je pro ně banalitou.

Tato skutečnost má hned několik – možná banálních – důsledků. Prvním je skutečnost, že okruh banality je jednotlivinou daného společenství čili obce. Jednotlivinou obecného. V rámci mé rodiny je informace, že mí rodiče jsou dávno po smrti, ryzí banalitou, nikoliv tak v mé obci akademické či na obecním úřadě. Podobně zatímco před 150 lety byly informace o zpracovávání lnu ostentativní banalitou (jako takové jsou prezentovány třeba v pohádkách Boženy Němcové), na konci 50. let 20. století je již třeba je explicitně prezentovat v kontextu nenásilného vzdělávání předškolních dítek (viz *Jak krtek ke kalhotkám přišel*) a dnes jsou tytéž informace banalitou tak asi jen v pedagogickém sboru Vysoké školy textilní. Zkrátka: ve společenském dění není nic tak specifického a kontextuálně proměnlivého jako okruh banality, okruh toho, o čem nemá cenu mluvit, protože to *se* přece jaksi ví.

Dalším důsledkem pak ale je: Jak se lze o banalitách dovědět, když se o nich nemluví? Vskutku, banality provází jistá pruderie. Stejná pruderie, která prostupovala téma pohlavního života (jednu z největších banalit a jednotlivin obecného vůbec) před vystoupením Sigmunda Freuda. Ostatně: právě okruh banalit, okruh toho, o čem se nemluví a v další instanci v důsledku téhož už zas tak moc ani neví,

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 50

je vlastně potlačenou nevědomou stránkou sociálního dění – kolektivním stínem. Již z tohoto důvodu je na místě uvažovat: Nejsou to tedy právě banality, čemu je třeba průběžně věnovat soustředěnou pozornost? A není právě toto jedna z nejschůdnějších cest k povaze jednotlivého – přinejmenším v rovině individuálního i společenského bytí?

Poslední důsledek, o němž tu bude řeč, je tento: pustíme-li se do naznačeného úkolu a budeme-li se se vší vážností soustředěně zabývat banalitami, nestáváme se (*ex definitione onis*) nezajímavými podivíny? Nedostáváme se mimo okruh příslušného společenství? Chci tvrdit, že ano, a patrně to ani jinak být nemůže. Jinudy než přes úskalí banality, přes nesamozřejmost zdánlivě samozřejmého totiž cesta k emancipaci z rozvrhu čítankových určení, cesta individuace, nevede.

Všechno to má ale jeden háček. Problémem dneška, kdy většina jednotlivin je přeznačena odkazy k jistým společensky (výchovou, vzděláním, zákony právními i přírodními, tajemnou rukou trhu apod.) kodifikovaným obecninám, je to, že rovněž banality nabývají podobu obecnin. Obecniny však neexistují jinak než v životě obce – stojí a padají, mění se a posilují prostřednictvím ad hoc používání. Nemluví-li se o nich – jsou-li natolik obecné, že jsou banalitami –, mizí posléze stejně tak, jako vznikly. Na jejich místo nastupují pak nové obecniny, které dosud nemají povahu banalit, jen proto, že jsou nové. I ony se stávají dříve či později banalitami, a to o to dříve, čím menší věcné obsahy jsou na ně vázány, čím více z původního rozvrhu nahrazované obecniny bylo zapomenuto. A tak to jde dál a dál. Tento proces banalizace obecnin, dokonale ilustrovaný třeba intenzitou obměny lexika, základního to souboru obecnin, u přírodních národů, vykazuje hned několik vlastností: akceleraci, vy-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 51

prazdňování náplně obecnin a redukci informačního pohybu na obměnu znaků. Na jiném substrátu lze podobné trendy pozorovat i u nás. Mohlo by se tak stát, že do sféry nezajímavých banalit se stále více budou dostávat peripetie současných civilizačních výdobytků, zatímco banalita individuální zkušenosti se posléze stane předmětem obecného zájmu. Takovéto vyústění postmoderní doby by mohlo být dosti slibné. Nu uvidíme.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 52

OBRAZ ČLOVĚKA

Ve slovním spojení, uvádějícím tuto kapitolu, cítíme cosi podivného. Při prvním vyslovení patrně vyčpělou banalitu žurnalistického neologismu, lacinou metaforu připravující půdu neméně laciným rozkladům stran dobra a zla či lidské špatnosti. Zjistíme-li ovšem, že nejde o metaforu, ale o téma zohledňující skutečné zobrazení lidské bytosti, objeví se jistá tíseň, pocit čehosi nepatřičného, nesamozřejmého a možná i riskantního. Není náhodou, že zobrazování člověka je v nejednom etniku tabuizováno. Proč nás právě obraz člověka zajímá – proč právě toto téma a jeho proměny vzrušuje mnohem o více než třeba „problém zobrazování", „obraz světa" nebo rozprava o „člověku v zrcadle věků"? Fenomén obrazu člověka skrývá pod slupkou samozřejmosti prvních dětských čmáranic neobyčejně různorodou pleteň jen obtížně rozlišitelných libidinózních tenzí, zahrnujících jak hravě nezávaznou kultivaci narcistních slastí, tak vyzývavý výsměch tušeným zákazům, tak vědomé vystavení sebe sama zničující síle magické operace. Rozplétání tohoto komplexu je nezbytně zrcadlem téhož. Můžeme tu ukazovat netušené souvislosti zobrazovaného, můžeme tu na pozadí zobrazeného evokovat chtění, sny i bídu zobrazovatelů, můžeme skrze listování obrazy člověka nacházet sebe sama.

Hned zkraje připomeňme, že častá tabuizace obrazu člověka není bezpochyby záležitostí náhodnou či samoúčelnou. Je výrazem jistého pochopení onoho komplexu, o nějž nám jde. Skutečnost, že toto pochopení se naší civilizaci vyhnulo, je možná jedním z velmi podstatných zdrojů našich úspěchů i bídy.

Nuže, proč vlastně zobrazovat člověka? Jde tu o pouhé prosté zástupné zpřítomnění kohosi, kdo osobně přítomen

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 53

není? Uchopení času trvalým zpřítomněním minulého? Nejde tu přinejmenším také o další aspekt nadbytně provázející akt zobrazení: zdůraznění zcela určitých vlastností zobrazeného – přeznačení jeho významu právě oněmi vlastnostmi, jimiž obraz konfiguruji? O redukci originálu na ony vlastnosti? O pocit superiority tvůrce, určujícího a předmětně kodifikujícího povahu zobrazovaného? Vytvářejícího cosi, s čím (na rozdíl od originálu) lze vcelku libovolně manipulovat, přeznačovat je novými (na původním rozvrhu nezávislými) významy? Měnícího originál na cosi, co v kterémkoliv momentu lze cíleně obsazovat libidinózními tenzemi, orientovanými vůči fyzicky nepřítomnému originálu? Možná právě tento nevědomý aspekt zobrazování je zdrojem dráždivého pocitu nenápadně provázejícího každý pokus ve sféře obrazu člověka, tím nejvlastnějším impulsem této činnosti, tím, oč tu jde. Ostatně, i kdyby obraz člověka nebyl ničím jiným než naivním pokusem zástupně zpřítomnit osobu, o jejíž přítomnost je svět mé přítomnosti ochuzen, jde o operaci intencionálně (a tedy – i čistě technicky) ryze magickou. Jinými slovy: chci tvrdit, že každé zobrazení člověka (nyní již včetně metaforického významu diskutovaného spojení) je magickou operací.

Skrze ni mohu dosáhnout, na tom či onom předmětném substrátu, jisté změny struktury světa, změny pozice sebe sama na rozvrhu přítomnosti svého bytí – centralizaci světa podél osy mého bytí a mé vůle. Intuitivní nahlédnutí tohoto aspektu obrazu člověka je s jadrnou bezprostředností obsaženo např. v tradičních, lehce romantických interpretacích paleolitického umění. Nejstarší doklady obrazu člověka zasluhují ostatně alespoň letmou zmínku i na tomto místě. Takřka bez výjimky jde o ženské postavy. Na těchto paleolitických „venuších“ je dosti nápadný moment hrubé styliza-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 54

ce, resp. absence individuálních znaků (obličej apod.). Jako by šlo, s použitím prostředků méně poznamenaných geometrizací výtvarného výrazu, o vyjádření těchže aspektů ochuzení přítomnosti, o nichž s dojemnou naléhavostí vypovídají kosočtverečná znamení zdobící stěny pánských záchodků. Patrně největší přelom ve vývoji lidstva, neolitická revoluce, změnila nejen ekonomickou strukturu lidského vztahování a návazné sociální souvislosti, ale v neposlední řadě i fenomén obrazu člověka. Netýká se to ani tak objektu zobrazení (člověk-muž se stále nezobrazuje) jako jeho expozice, tj., chceme-li, aspektu přítomnosti, pociťovaného jako chybějící – toho, čím je k dotvoření celosti světa nutno přítomnost doplnit. V nejstarších neolitických městech, cca 9000 př. n. l., se opakovaně objevuje postava korpulentní ženy (s realistickým obličejem) sedící na dvojici levhartů. Toto znázornění prochází postupně celou prehistorií Blízkého východu a s jeho relikty se setkáváme dodnes (např. ozdobná opěradla křesel jsou bezpochyby stylizací levhartích hlav). Obecně je toto zobrazení člověka interpretováno jako výraz kultu „Velké Matky" – prvotní podoby zakládající genealogii maloasijských bohyň – od sumerské Inanny přes chetitskou Ištar po Kybelé a řeckou Artemis, sekvenci, v níž stále zřetelněji vystupuje moment neuchopitelnosti, neprediktability a nebezpečnosti ženského, destruktivní potenciál submerzní erotiky netělesného vztahování, aspekt nevypočitatelnosti světa nezbytně polarizující sofistikovaný, relačně průhledný řád mužských struktur. Obraz muže, který se v těchto raných fázích civilizačního vývoje paralelně objevuje, má podobu kamenných či kovových falů a posléze stylizovaných postav v hrdinských akcích. Možná že přítomnost usedlého života neolitického zemědělce, pevně včleněného do řádu omezení, strukturujících dynamiku so-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 55

ciety, byla neúplná právě v těchto momentech. Možná že pozadí zákazů, zvědomované poukazy k finalitě žití, konotovanými symbolikou „Velké Matky“, bylo nezbytné kompenzovat právě zpředmětňováním vědomí činného potenciálu muže.

Znázornění sedící postavy je samo o sobě velmi zvláštní a patrně o lecčems vypovídající. Není asi jen pouhou konotací usedlého způsobu života neolitického člověka. Naznačuje možná také superioritu „Velké Matky“ – rodičky a smrti, symbolu society a zdůvodnění řádu – vůči živelnosti světa: akt zkrocení šelem nomádské toulavosti a animality individuálního chtění. Připusťme, že právě omezení univerzality jedince na úkor komplexity sociálního celku, vazba na místo a podobné skutečnosti byly právě oněmi hodnotami, které byly natolik cenné, že právě jimi byl obraz člověka modifikován. Jinými slovy: tento obraz člověka byl vytvářen právě proto, aby zmíněné skutečnosti byly stále na očích. Možná proto, že pozitiva a hodnoty autodomestikace nebyly zdaleka tak slastné, jak by bylo žádoucí.

V těchto souvislostech nabývá fenomén obrazu člověka poněkud nečekaných podob – prostředku upevňování autodomestikace, sublimovaného výrazu neúplnosti vlastního žití. V jiném světle tu vyvstává také jeden z možných aspektů tabuizace obrazu člověka. Zakázat podobná zobrazení je tu nevyřčeným příkazem k vyhledání chybějícího originálu potenciálního obrazu – poukazem k vlastní aktivitě, činu – orientací člověka k žití přítomného.

Prohlásili jsme, že každé zobrazení člověka je magickou operací. Zapomněli jsme ovšem dodat, že potenciál magických činností lze více než snadno profanizovat a magický působek rozměnit za potlesk publika a šestákové honoráře. To, že naše civilizace činí – možná docela programně – tuto

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 56

záměnu úhelnou klauzulí svých iniciačních praktik, je jedním z momentů velmi účinně přispívajících k jejímu udržování a rozvoji. V tomto kontextu jsou možnosti jednotlivého člověka fatálně a bez jeho přičinění vymezeny. Obraz člověka je tu sotva čímsi povzbudivým. V kontrastu k takovémuto rozvrhu vytváří Friedrich Nietzsche představu člověka, který je zúplna sám sebou, tj. nad rozvrhem vnějších určení – koncept nadčlověka. Nietzscheův nadčlověk není ovšem fyzická postava. Je to intence, prostor svobody tryskající z mrtvoly zabitého boha, prostor, který je třeba zaplnit smyslem našeho žití. Nadčlověkem může tak být kdokoliv z nás, přesně natolik, nakolik je schopen tento úděl naplnit sebou samým. V tomto smyslu pak nadčlověk nemůže být ničím jiným než bytím fyzické osoby. Naše civilizace, posedlá potřebou zobrazování svých ideálů, se zcela přirozeně s ideálem nadčlověka vyrovnala po svém – namísto činu vznikla nesčetná zobrazení a následně více či méně strašlivé pokusy o jejich fyzickou realizaci. Mezi varianty, časem značně již zkrotlé, o to dokonaleji však provázané s technologií prefabrikového zobrazování a s potleskem publika, patří aktuálně nejrozšířenější podoba nadčlověka – *superman*. Americká verze nadčlověka je obrazem, který velmi dokonale zprostředkuje zástupnou přítomnost čehosi, oč jsou přítomnosti konzumentů znamenitých hamburgerů McDonaldových stravoven patrně dosti ochuzeny – aktivní zjednání spravedlnosti, dobra a smyslu žití. Na hřbet zkrocené živelnosti světa tak tentokrát dosedá obraz muže, zatímco tajuplná nevypočitatelnost ženy je kondenzována do geometrických schémat na stěnách pánských záchodků. Obraz člověka se od počátku naší civilizace tedy přece jen změnil.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 57

OBRAZ NEPŘÍTELE

Jedním z opěrných vztahových schémat, jimiž konfigurujeme své místo ve světě, je vymezení nepřítele. Co označujeme pojmem „nepřítel“, chápe velmi dobře každý, a kupodivu: každý zhruba ve stejném smyslu. Od tenzí, které tu vstupují do hry, se odvíjí podstatná část sociální dynamiky a dobrých devět desetin praktické politiky. Podstatným momentem této skutečnosti je fakt, že hranice mezi individuální zkušeností osobního nepřítele, vědomím možnosti nepřátelství a představami jeho jevových forem, včetně spektra potenciálních nositelů, jsou krajně nezřetelné. Spojitost všech těchto instancí je totiž jedním z operačních předpokladů archetypální dynamiky, a proti vzájemným záměnám jednotlivých domén tohoto kontinua jsme v zásadě bezbranní. Vymezení distinkcí mezi nimi, o které se zde pokoušíme, není úkolem zdaleka jednoduchým.

***Nepřátelství = ne přátelství?**

Nepřátelství, animozita i nenávist představují vztah, který je vždy intendován. Má vždy předmět, i když – více než často – v rovině zcela nevědomé. O opačné variantě to neplatí tak zcela. Nemáme tu na mysli přátelství v úzkém slova smyslu, jednoznačně intendovaný a bytostně individuální zcela konkrétní parasexuální vztah, ale tenzi, chápanou jako protiklad nenávisti, jako způsob vztahování, nezatížený představou nepřítele.

Možná nejnázornějším obrazem takového vztahování je naivní důvěřivost savčích mláďat, ochotných pustit se do nezávazné hry s kýmkoliv a kdykoliv pro pouhou radost ze hry. V ontogenezi je takovýto vztah ke světu, přátelské vyladění

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 58

k bezkonfliktním anonymním interakcím, prvotní orientací. S ní vstupuje do světa i člověk – s naivním očekáváním příštích slastí. Freud ukázal, že právě tento rozvrh má zcela zásadní význam: primární identifikace vnějšího světa jako zdroje slasti je centrálním předpokladem a hlavním operačním principem libidinózního vývoje a psychické ontogeneze. A to i přesto, že základní vlastnost světa je právě opačná – svět je vše, co je vůči já otevřeno argumentem NE, svět je ne-já. Z tohoto napětí se odvíjí akt života a touto kontrapozicí je vymezen jeho úkol: sloučit neslučitelné, v onom NE rozvrhu světa nalézt svůj vlastní zdroj slasti, psychickým bytím integrovat princip slasti a princip reality. Bohužel, pomineme-li stav nirvánního nebytí, naplnit tento úkol se úplně nezdaří nikdy a nikomu. Lze však tu zvládnout leccos.

***Stín**

Tak jako savčí mláďata ztrácí postupem ontogeneze stále více ze své hravosti a naivity, stále více rozlišují užitečné a neužitečné, přátelské a nepřátelské stránky světa a učí se uplatňovat jím příslušné behaviorální vzorce, také v lidské ontogenezi a – stejně tak – v každém aktu vstupování do světa probíhá nekončící řetěz psychické asimilace, vyvažování kladů a záporů, chtěného a nechtěného. Výsledky tohoto hledání rovnováhy mezi slastí a realitou se kanalizují do vztahových schémat designujících příští vstupování do světa. Stále více se tak rozhraní já/ne-já identifikuje rozhraním vykazovaných a potlačených tenzí, rozhraním psychických struktur Jungem označovaných jako Persona a Stín. Čím méně jsou faktické sociální interakce v souladu s rozvrhem vlastní psychické integrity, čím více přetvářky a vnitřní nelibosti je v našem vstupování do světa, tím rozsáhlejší a temnější je náš

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 59

Stín. Technický postup identifikace stínu v analytické praxi je jednoduchý: pověz mi o svém nejhorším nepříteli, o cizincích a zvířatech. Vyprázdnit svůj stín aktem přátelství je pak nejsnazší cestou k psychické integritě.

***Das Man a jeho suita**

Ve výčtu nepřátel obvykle zapomínáme na nepřítele obzvlášť zavilého. Je jím, řečeno Heideggerovou terminologií, *Das Man* – ono neosobní *se,* jímž operujeme, chceme-li sebe sama nebo kohokoliv jiného zbavit osobní odpovědnosti za běh věcí. Das Man je generátorem obecnin, nejoblíbenějším spojencem demagogů, nepostradatelným společníkem v šarádách politických manipulací a hlavním argumentem instantních čítankových pouček pro školu, kancelář i dům. Jeho zavilost spočívá v první řadě v tom, že se univerzálně stává centrálním operandem velmi nečisté hry s naší přirozeností. Ostatně, přesněji řečeno, právě toto je jeho hlavní role. Oč tu jde? V čem je hra s tímto jsoucnem nečistá?

Nuže, především v tom, že Das Man dovedně využívá esenciální slabiny (i silového potenciálu) zmíněného prvotního vyladění. Ať už nás strázně sansárové existence přivedly k sebevětší obezřetnosti před zlem světa, ať už jsme představou nepřítele, nepřátelstvím a nenávistí prostoupeni skrz naskrz, onoho elementárního přátelství se světem, naivního očekávání slasti příštího se zbavit nedokážeme. Bez tohoto elementárního vyladění k aktu života totiž žít nelze. S někým nebo něčím mimo nás se zkrátka a dobře přátelit musíme.

Právě k tomu nabízí Das Man svou instantní náruč, bezpečnou a otevřenou přesně v tom směru, kde je třeba. Ostatně, Das Man není úplně cizí jako jiná jsoucna, není tak

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 60

docela „ne-já“, jako všechny složky přirozeného světa. Je *nahlédnutou* zákonitostí, tedy nejen silnou instancí světa, ale i tím, čeho my sami jsme součástí, a tak vlastně i jistou součástí nás samých. Nezaujatost, univerzalita, spolehlivost a srozumitelnost, kterou Das Man v kontrastu k nespolehlivosti, nevypočítatelnosti a potenciální věrolomnosti průběžně se měnících živých bytostí ostentativně vykazuje, má mnohé přednosti. Das Man si nežádá průběžných drobných dárků, pozorností, ohledů, pomoci ani jiných energetických a libidózních investic. Přátelení s ním skýtá tak mj. možnost využít úspor těchto komodit výhradně pro energetickou prosperitu sebe sama. Stručně řečeno, čím užší přátelství navážeme s Das Man, tím méně přátelství potřebujeme navazovat a kultivovat jinde. I toto přátelství však něco stojí. Tam, kde se přátelství žádá, musíme chtě nechtě vystačit s jeho stínovou variantou: s obrazem nepřítele.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 61

NÁHODA A CHAOS – VČERA, DNES A ZÍTRA

(i) VČERA

To se ještě o těch věcech moc nevědělo.

(ii) DNES

Říkáme-li, že je něco náhodné, říkáme současně, že víme, co náhodné není, že známe nenáhodu, řádný, skutečný a správný stav věcí. Ó, my se máme.

Chaos: Nezbytný průvodce náhody. Stavový průmět náhodného děje. Nepořádek, svinčík, entropie. Proti náhodě, která je situační, je prvkem dění (a tedy pohříchu uchopitelná jen v kontextu onoho dění), má představa chaosu jisté přednosti. Je to stav, synchronní průmět poziční relace všech složek systému, cosi, co lze kvantifikovat a přinejmenším teoreticky úplně popsat. Vůbec není náhodou, že jedním z prvních impulsů postmoderního obratu je vynoření tématu chaosu v kontextu vědeckého uvažování o příčinnosti. Thomova teorie katastrof a koncept deterministického chaosu představuje velmi komplexní model, v němž chaos nabývá významu incipientního zdroje alternativ, plurality vývojových cest a termodynamických stavů. Chaotické chování složitých systémů je vnímáno jako vysvětlující princip a stává se legitimačním sloganem nových variant matematického obrazu světa.

Etymologie:
Náhoda: nejspíše od toho, co je na hodu (kostkami), viz též německé Zufall, co padne. Že by předtím, než se začalo há-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 62

zet kostkami, náhoda nebyla? A kdy že se začalo házet kostkami? Kdy nastala ona doba volného času a nudy?

Chaos: Něco velmi archaického, v nejstarších textech i v pojmosloví nejrůznějších přírodních etnik – to, co bylo na počátku všeho, nerozlišenost podstat. Řecké chaos je substantivem slovesa *chaein,* zení, bezednost, vnímaného jako opozitum slovesa *cosmein* (od něho kosmos, kosmetika, zvnějšnění, zkrásnění). Temná děsivá stránka ženského rozměru světa, odkaz k potencialitě pádu do bezedna, nebytí předznamenávajícího začátek i konec.

Čím se liší náhoda od nenáhody: Neopakuje se, alespoň ne tak, abychom se na to mohli spolehnout. A matkou moudrosti je opakování. Náhoda je prostě náhoda, nahodilý stav věcí, kterým je lépe se příliš nezabývat. O ničem podstatném nás neinformuje, informaci nenese. Snad jen o tom, že výjimky potvrzují pravidla. Nese informaci o jinosti.

Náhoda a *informace:* Informace je hodnotový předmět, obecnina hodnotového předmětu. Nenese-li náhoda informaci, nemá hodnotu. Reprezentační systém, v němž své výpovědi o podobných věcech konfigurujeme, má pro náhodu synonymní výraz – šum. Naopak chaos se tu těší vážnosti. Ex definitionis informaci nese, a to dokonce velmi komplexní – informaci o celkovém stavu systému. A uvážíme-li postuláty matematických teorií, pak nese také pravděpodobnostní obraz příštích změn, tedy informaci, přinejmenším v očích ctitelů vědeckého předvídání, vskutku nedocenitelnou.

Význam informace může mít potenciálně jakákoliv odlišnost, jakákoliv diference. Ale nemá. Informací se stane tehdy a jen tehdy, jestliže je předmětem informační výměny, interakce, aktu komunikace, aktu setkání. A ještě – jestliže jí ono setká-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 63

ní tento význam přizná. Platí to i opačně: Není tedy náhoda náhodou proto, že setkáním, skrze něž se vynořuje, náležitý význam nepřiznáváme? Například proto, že se neopakují?

Setkání je možné pouze v instanci jednotlivin, vždy je nutně osobní a místní. Naopak, chaos je stav systému – nemá místo, nemá osobnost. Každé místo, každé rozhraní já/nejá (a ex def. vůbec každé rozhraní – srv. *péras* vs. *apeiron)* je bodem, v němž chaos končí, kde chaos není, či přesněji, kde je rozhraním pevně uzavřen.

Povahu dění vytyčují tedy rozhraní, ona jedinečná setkání jednotlivin, místně a situačně unikátní a neopakovatelná, tj. ony skutečnosti, pro něž má dnešní doba vyhrazen termín „náhoda". Chaos, ona generalizovaná obecnina matematiků, v přirozeném světě není.

Jinak řečeno: Intimní spojení chaos – náhoda, obligátně uskutečňované v našich myslích, je pohříchu patrně setkáním dosti nešťastným. První pojem, původně založený neobyčejně hlubokým, univerzálně informativním a velmi přesným libidinózním rozvrhem, je tu přetvořen na formální matematickou strukturu, pro prostého laika sotva uchopitelnou a v aktu života, upřímně řečeno, stejně nepodstatnou jako vše náhodné. Primárním zdrojem vyprázdnění tohoto pojmu je zřejmě právě ono spojení chaos – náhoda.

Pojem náhody je totiž zjevně jednou z centrálních operačních součástí instrumentaria novověkého racionalismu, je to pejorativní synonymum jednotlivého, neopakovatelného, jedinečného.

Dichotomie náhoda – nutnost je jednou z nejoblíbenějších variant osvědčených distinkcí typu „zvláštní – obecné", „nahodilé – podstatné", „profánní – sakrální" a dalších báječných pomůcek, které činí náš globální dnešek tak pře-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 64

hledným. Doba, kdy náhody nebylo, kdy každé setkání znamenalo vystavení nebezpečné jinosti neočekávaného, již minula. Dnes již víme o světě své a dokázali jsme se podle toho zařídit. Pro setkání, která by vyžadovala nová či jiná porozumění, jsme vytvořili kategorii náhody a naučili jsme se takových věcí si prostě nevšímat. Namísto hloubání, co podstatného o povaze světa nám přinášejí všechna ona pohříchu náhodná setkání, z nichž naše životy sestávají, máme spousty volného času, onoho báječného prostoru, v němž si náhodu, je-li už tak cenná, můžeme do sytosti dopřávat v nejrůznějších dokonale zušlechtěných variantách – od házení kostek až po hvězdné války na kolbištích virtuální reality.

(iii) ZÍTRA

Že by snad aspoň trochu jinak? Pomůže náhoda? Nebo že by chaos, ve kterém žijeme? Buďme optimisty!

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 65

NALEZENÝ OBJEKT VE SVĚTĚ OBJEKTIVITY

Nalezený objekt vylupuje z kolotání každodennosti moment překvapení, pocit nečekaného a nepatřičného. Je krystalickým výrazem subjektivity, zneklidnění z předmětu situovaného mimo rámec dosavadní osobní zkušenosti.

Naštěstí, zneklidňujícímu působení nalezených objektů a dění světa vůbec se dnes dokážeme účinně bránit. Naším ochranným štítem je svět objektivního poznání, přiřazující jednotlivé nalezence k třídám objektů všeobecně známých, pojmenovaných a spolehlivě začleněných do intelektuálního obrazu patřičnosti. Nu, cože vidíme? Obyčejnou vránu, *Corvus corone corone*. A že je bílá? Nu, co – jde o obyčejný albinismus, supresi genu pro melanin, vyskytující se s pravděpodobností 0.051, v homozygotní konfiguraci jde sice o jev, pravda, vzácný, ne však neobvyklý. Školní vzdělávání nás záplavou podobných pouček učí s nalezenými objekty se příliš nezdržovat, hledět si obecnin a čistých idejí, neukoptěných naivní prostomyslností primitiva. Nicméně v jistém smyslu se objektivní poznání o nalezené objekty opravdu stará, a to – věrno svému pojmenování – takřka výlučně. Jsou centrem zájmu myšlenkového tanku objektivního poznání, vědeckého výzkumu. Právě zde jsou zbavovány subjektivních komponent, čištěny, tříděny a pojmenovávány. Většinou to jde jako po drátkách, ale občas i tu se narazí na objekt, který ač rutinně zbaven subjektivních souvislostí, se dalším krokům očisty vzpírá. V kabinetech vědců pak nastane ruch jak v překoceném úle a chtě nechtě s rozvrhem obecnin a čítankových pravd je třeba pohnout. Setrvalým zdrojem podobných nálezů jsou instrumentální a metodické inovace, v posledních desetiletích zvlášť účinně posilované nezanedba-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 66

telnými zisky svých vynálezců a výrobců. Svět idejí a objektivního poznání se tak dnes mění tempem, jež ani bezprostřední účastníci jeho obratu nejsou schopni sledovat. Už proto ani neudivuje, že v rovině ultimátního rámce objektivního obrazu světa – povahy vesmíru – se současná věda složitými výpočty relativistické kosmologie dopracovala k závratnému poznání, že 75 % světa tvoří temná energie, o níž víme jen tolik, že rozpíná vesmír a rozděluje jsoucí na jeho prvočinitele. Svět objektivního poznání se změnil na svět překotně kolotajících nejistot. Avšak nevěšme hlavu: určité věci jisté jsou a může se o tom přesvědčit každý z nás. Třeba skrze objektivní přítomnost nalezených objektů.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 67

AUTENTICITA (VĚDECKÉHO) OBJEVU

Počítám, že dost těžko bychom hledali ryzejšího příkladu autenticity než radikální katarktické přestavby obrazu světa, k jakým dochází v aktu objevu. V intelektuálním pojednávání světa, jehož rozvrh předznamenává nekonečné opakování a dovedné přeskupování různých výpovědí o povaze jsoucího, o jejichž původu a bytostném určení máme zpravidla povědomost jen velmi neurčitou, poskytuje akt objevu zážitek orgastické mohutnosti, autentický prožitek bytostné jedinečnosti a smyslu sebe sama.

Cesta k objevu není ovšem snadná. Objev se vynořuje v podobě synchronicity, setkání jindy disparátních skutečností. Děje se – jako jiná setkání se synchronicitou – aktem náhlého pochopení, prozřením, nahlédnutím významové relevance příslušného analogického seskupení, rozlišením čehosi, čemu jsme v mnohosti světa dosud nevěnovali pozornost. Předpokladem objevu je, že takováto spojení jsme schopni rozpoznat, tj. jsme připraveni chápat příslušné jimi vynořené významové relace. To je zpravidla možné jen tehdy, pakliže se dotyčným předmětem dostatečně dlouho zabýváme, dosavadní neúspěchy excitují náš zájem, a předmět sám tak váže nemalý objem naší libidinózní energie – ostatně bez ní by k orgastickému aktu vlastního objevu mohlo sotva dojít.

Exemplární ilustraci této dynamiky poskytuje historie objevu struktury benzenu, úhelného momentu předznamenávajícího rozvoj organické chemie. Učinil jej roku 1865 Friedrich August Kekulé rytíř ze Stradonic, profesor univerzity v Ghentu, jedna z pilířových osobností moderní chemie. Kekulé studoval vazebné poměry jednotlivých prv-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 68

ků, odhalil v tomto směru řadu různých zákonitostí a již v roce 1857 ukázal mj., že uhlík je univerzálně čtyřvazný. Bohužel, analytické výsledky stále důrazněji naznačovaly, že u nemalé části složitějších uhlovodíků poměr vodíku a uhlíku není očekávaných 2 : 1, ale 1 : 1. Pro Kekulého jako tvůrce teorie vazebných poměrů, jemuž se dosud podařilo všechny podobné zádrhele snadno vysvětlit, se tato skutečnost stala skutečnou noční můrou. Hledáním odpovědi se se stále úpornější intenzitou zabývá bez výsledku téměř deset let. Až jedné noci, kdy s těmito myšlenkami bezcílně hleděl do ohně v krbu, se mu v polospánku zjevilo řešení, jehož okolnosti barvitě popisuje: „*jiskérky přeskakující z uhlíku na uhlík se v mých očích změnily na malého hádka zakousnutého do vlastního ocasu a vytvářejícího kruh, který se točí kolem dokola.*“ Objev struktury benzenu s dynamicky alternujícími volnými elektrony byl na světě, Kekulého stechiometrická pravidla zachráněna a cesta k rozvoji moderní organické chemie otevřena. Velmi ilustrativní zde je, že jako bezprostřední agens nahlédnutí vystupuje v daných souvislostech hlubinný archetypální obraz – Uroboros je univerzálním analogickým poukazem spojitosti a uzavřenosti začátku a konce a v podobných souvislostech je tento obraz připomínán i v nejrůznějších mytologických reprezentacích. Vynoření archetypu je zde i jinde známkou, že hledání dospělo do konečného stadia a dosavadní prostředky nejsou s to řešení poskytnout. Archetypální obraz poskytuje pak univerzální analogický klíč k přeskupení disparátních dominantně katekizovaných reprezentačních struktur. Bez této podmínky nemůže k objevu dojít – přeskakující jiskérky v ohni viděl každý a leckomu se spojily i do živého hádka, sotvakomu, kdo se příslušným problémem deset let netrápil, však naznačí cokoliv o struktuře benzenu. Z uvedené

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 69

skutečnosti plyne obecné poučení stran autenticity: prožitek autenticity je tak silný, jak silné jsou energie obsazující reprezentace na příslušné synchronicitě účastné.

Na jiném substrátu by neméně působivou ilustrací aktu objevu mohla být třeba historie Descartova nahlédnutí *Cogito ergo sum*, operačního jádra Metody, jíž je přebudován svět novověku.[1] Na tomto místě se nicméně omezíme na několik zajímavostí kolem jednoho z podobně velkých objevů zoologických.

Takřka v každé učebnici evoluční biologie či morfologie živočichů se dočteme, že pilířový objev otevírající cestu k představám o evoluční transformaci tělesných struktur obratlovců a vzniku lebky učinili nezávisle nejvýznamnější přírodovědci počátku 19. století, Johann Wolfgang Goethe a Richard Owen, když zkoumali v lese rozloženou kostru psa a pochopili, že lebka se vlastně skládá z přeměněných obratlů. Ve své době, na počátku 19. století, šlo skutečně o objev zásadního významu, který nastartoval interpretační sylogismus vývojových transformací a myšlení o evolučním pozadí moderních orgánových systémů. Popravdě řečeno, tato představa je relevantní jen z malé části – z obratlů vzniká pouze týlní kost, ostatní části lebky vznikají zcela jinak – a k jejímu vynoření za popisovaných okolností je třeba opravdu hodně představivosti. Týlní kost i celá lebka psa na první pohled nemá s tvarem či stavbou obratlů vůbec nic společného. Poněkud zvláštní rovněž je, že v obou případech byly okolnosti objevu podobné jak vejce vejci (že by rozložená kostra v lese tu měla význam signujícího archety-

[1] Detaily viz R. Descartes, *Rozprava o metodě*, a nemalé množství sekundárního písemnictví např. zde: Rub života, viz s. ??? – ??? této knihy.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 70

pu?). Nezanedbatelným momentem také je, že za stejných okolností tentýž objev učinil ještě další významný přírodovědec oné doby – Lorenz Oken.

Oken, původním jménem Lorenz Okenfuss, byl postavou v řadě ohledů dosti pozoruhodnou. Narodil se roku 1779 v malé vesnici v Bádensku, studoval ve Würzburgu a již v roce 1802 se habilitoval na univerzitě v Göttingen spisem *Nástin naturfilosofie, teorie smyslů a z ní odvozené klasifikace živočichů*, v němž načrtl program naturfilosofie – cesty k univerzálnímu pochopení povahy přírody a organizace věcí života. Technikou amplifikace analogií pak postupně vynořuje nejrůznější příčné vztahy a programně odhaluje souvislosti různých disparátních stránek živočišné morfologie. V roce 1806 při procházce v lese v Harzu přichází nad rozloženou kostrou jelena na myšlenku homologie obratlů a lebky a excitovaně tuto skutečnost sděluje v dopisech přátelům. O rok později má na toto téma velkou přednášku (záhy vydanou i v široce šířené tiskové podobě), na níž byl přítomen sám, tehdy pětapadesátiletý, Johann Wolfgang Goethe, který pod dojmem přednášky osmadvacetiletému Okenovi nabídl (jako rektor univerzity) mimořádnou profesuru v Jeně. Zde v letech 1809–1811 Oken vydal třídílnou *Učebnici naturfilosofie*, dílo v řadě ohledů skutečně strhující. S německou důsledností v něm postupně definuje základní předpoklady jsoucnosti věcí, strukturu vesmíru, elementární látkové a organizační vztahy přírody a v posledním dílu pak organizaci a vývojové úrovně živých organismů. Metodický rozvrh naturfilosofie zakládá důsledně na principu analogie a homologizaci *ad primam figuram*. Zejména v posledním dílu, v duchu dobových maxim, zdůrazňuje univerzální sémantický potenciál německého jazyka a excesivní množství nově generovaných sémantických relací důsledně označuje výrazy

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 71

obecného jazyka. Poslední díl je tak zaplněn sérií bizarních definic typu „dýchání je močení nosem“, „nos je penis hlavy“ apod., a neudivuje, že závěrečné kapitoly jsou věnovány němectví a německému národu, který je zosobněním myslitele, hrdiny a vítěze. Třeba nicméně zdůraznit, že i v uvedených závěrech je kniha logicky vzácně spojitá a konzistentní a odzbrojuje důsledností a upřímností autorových snah. V tomto směru ostatně předznamenává nejedno dílo následného německého písemnictví, v neposlední řadě třeba *Mein Kampf*.

Oken byl mužík drobného vzrůstu, avšak strhující řečník podmanivého vystupování překypující energií a v nejednom směru dosti konfliktní. V době svého působení v Jeně založil časopis *Isis*, věnovaný obecným otázkám přírodovědy, společnosti a politiky, který se záhy stal platformou revolučního nacionalismu. V říjnu 1816 uspořádal Wartburgfest, první masový tábor oslavující vidiny německé emancipace (mnichovské Oktoberfesty jsou jeho krotkou připomínkou). Pro výmarský dvůr i vedení univerzity tehdy Okenovy aktivity již překročily meze přijatelnosti – sám Goethe patrně již při četbě posledního dílu *Učebnice naturfilosofie* asi velmi trpce litoval své intervence (dnes by asi napsal „mažu si vás z mobilu“), ostatně on i jeho dvořanské úřady byly explicitním terčem Okenových vystoupení. V roce 1817 Oken odchází do Rudolfstadtu a posléze do Mnichova, kde pokračuje ve svých mnohačetných aktivitách. Během normalizace 20. let 19. století se ovšem nejen z těchto důvodů pro německé přírodovědce naturfilosofie okenovského rozvrhu stává platformou, od níž je třeba se distancovat. Přes průběžně vynořované naturfilosofické motivy předznamenávající celou historii německé přírodovědy a provázející její nejvýznamnější výdobytky se o Okenovi raději nemluví a jeho názory se přecházejí mlčením.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 72

Ne tak s objevem stran lebečné homologie. Univerzální, avšak mírně řečeno poněkud sebestředný myslitel Goethe v roce 1820 ve své *Morfologii* vzpomíná, jak již v roce 1786 v Benátkách našel v lese rozloženou kostru psa, a tu pochopil, že lebka vznikla přeměnou obratlů. O osmadvacet let později tento objev učinil za podobných okolností Richard Owen, věhlasem i osobnostními charakteristikami velkému Goethovi v lecčems podobný. V obou případech jde o neotřesitelné autority, jejichž výroky mají povahu ultimátních pravd, o nichž se nepochybuje. Ostatně, určitě se nesluší, aby objev, na němž stojí interpretační aparát, s nímž zmiňovaní badatelé vykonali tolik pečlivé a odpovědné práce, byl spjat se jménem excentrického dificila, jehož názory třeba z aparátu vědeckého vztahování důsledně vyloučit.

Budiž nicméně připomenuto, že oba zmínění velikáni se otázkou vzniku lebky a povahou evolučních transformací skutečně intenzivně zabývali – v tomto smyslu jejich „objevu" třeba přiznat jistou autenticitu. Ostatně drtivá většina objevů, s nimiž se setkáváme na stránkách dnešního vědeckého tisku, má právě takovéto pozadí. Smysl pro jedinečná setkání a analogické seskupování obrazů světa, navozování synchronicit a kladení otázek, jejichž nezodpověditelnost byla nade vší pochybnost již prokázána, představující, jak jsme ukázali, základní dispozice k objevům, jsou totiž v diametrálním rozporu s vlastnostmi potřebnými k úspěšnému působení ve vědeckém provozu a dispozicemi k efektivní publikační aktivitě. Pragmatická věda operuje nomologickou-deduktivní metodou, v níž prostor k velkým objevům zkrátka není. Ve vědě jde o instantní ověřitelné pravdy, průběžně odhalované v řádu principu identity, nikoliv o objevy. Jejich pravděpodobnost je ostatně tak malá, že zabývat se úvahami v podobném směru je v kolotání nesčetných úkolů

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 73

vědecké každodennosti prostě zavádějící a nepřípustné. Neudivuje tak, že ani jinde ve společnosti se nad rozvrh neutuchajícího vření instrumentálních inovací příliš objevů nekoná.

Ještě, že s autenticitou jsme na tom dnes opravdu dobře. Ostatně, spolehlivější, přesnější a věrohodnější informace než dokonalé výstupy dnešních přístrojů a mnohorozměrných statistických analýz si opravdu lze představit jen stěží. A co může být opravdovějšího než nezapomenutelné zážitky z našich dovolených a grilovaček, sdílené na internetu s celým světem, bezprostřednější než tweety na displejích našich smartfonů? Autenticitu u nás kultivujeme na každém kroku, od školních lavic dřív, dnes a denně. Znáte z televize: Chceš pravý zážitek? Chceš být svůj? Chceš být jedinečný? Kup si Coca Colu!

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 74

O VĚDECKÉM TVOŘENÍ, MRAVNOSTI A NEMRAVNOSTI

Spojování činnosti vědce s představou mravnosti dnešní doba příliš nakloněná není. Zato o nemravnosti vědeckého tvoření bylo by možné spisovat leccos. Od šesťákových příběhů otců atomových bomb a vivisektorů nejrůznějšího typu po hlubokomyslné poukazy k bytostně parazitní povaze novověké vědy. Bylo by možné demonstrovat nečisté kličky, jimiž nás svět vědotechnické skutečnosti stále těsněji zaplétá do přediva svých sebeudržovacích mechanismů.

Mohli bychom tu například ukazovat, že příslovečná intelektuální nenasytnost vědy je nezbytným důsledkem (kartesiánské) metody, že již výchozím rozvrhem svého vztahování je věda odsouzena získávat energii ke svému bytí stále rozsáhlejším obsazováním skutečností světa a stále masivnějším zmrtvováním svého substrátu – formalizací přirozeného světa, denaturací *fysis* (ostatně, nabývá-li tu zasvěcený čtenář dojmu, že se chystám mimo jiné naznačit, že například Dawkinsova koncepce sobeckého genu není v posledku ničím jiným než nepříliš reflektovanou projekcí elementárního aktu vědecké praxe, nemýlí se). Nicméně nesnažme se, alespoň pro tuto chvíli, zmnožit již tak početné vrásky na čelech kapitánů vědy, týraných nezbytně se prohlubujícím nedostatkem prostředků, poklesem obecného zájmu o vědecký obraz světa a vtíravou konkurencí pavědců, šarlatánů a postmoderních filosofů. Pokusme se nahlédnout za oponu těchto strastí z druhé strany. Přiznejme alespoň prostým dělníkům vědy, oněm vědcům, kteří nejsou nuceni provozovat politiku vědy – činnost, jejíž nemravnost vyplývá již z neslučitelnosti bytostných intencionalit spojovaných struktur, cosi jako ryzost motivace, upřímnost, odpovědnost a pokoru

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 75

před smyslem světa. Bez jakéhokoliv zlehčování chci tvrdit, že tyto momenty skutečně tvoří výchozí rozvrh vztahování vědce a předznamenávají vědcovo hledání pravé povahy věcí jako činnost bytostně mravnou a obecně žádoucí. Rovněž výsledek vědcova snažení – objektivní výpověď o jistém výseku světa – můžeme sotva označit za věc nemravnou.

Ostatně, není to možné již proto, že objektivní výpověď, tj. výpověď indexovaná výlučně povahou zkoumaného předmětu a nezávislá na percepčních filtrech, momentálním kontextu či vstupních předpokladech, je nutně (ex def.) kontextuálně – a tedy i mravně – inertní. Jinými slovy: jestliže je nějaký soud skutečně objektivní, nemůže být ani mravný ani nemravný, prostě proto, že tento aspekt vůbec nezahrnuje.

V tomto smyslu je bytostná povaha vědeckých výpovědí shodná s povahou divinačních výroků. Při dodržení pravidel hry by tu byl jakýkoliv mravní soud o tvůrci výpovědi zcela nepatřičný stejně tak v případě vědce jako věštce. Přinejmenším proto (nebo i přesto?), že při tomto rozvrhu záleží výlučně na odběrateli, jakými kontextuálními a mravními signaturami vytvořenou výpověď opatří.

Kamenem úrazu jsou tu ovšem dvě skutečnosti: (a) dostupné výpovědi fakticky objektivní nejsou, (b) jejich tvůrci i jejich odběratelé naznačená pravidla hry nedodržují, a to tím více, čím méně objektivní výpovědi jsou k dispozici. Oba momenty zasluhují stručné přiblížení. Ad (a): Nebudeme zdůrazňovat, že vědci jsou lidé, dělají chyby, mají lidské potřeby a žádosti. Spíše si povšimneme čehosi, co z tohoto faktu bezprostředně vyplývá. Svou činností vytváří vědec spojnici m[illegible] bytostnou povahou předmětu svého zájmu a ukotvením se[illegible] sama ve světě lidských bytostí. Tato polarita, pojmově vyjádřená spojením „objektivní výpověď", je zdrojem velmi kritického napětí. Obě složky jsou totiž svými bytostnými inten-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 76

cemi zcela odlišné a staví vědce před následující dilema: buď nalézt celkovost sebe sama na povaze zkoumaného předmětu a skrze něj na povaze světa, nebo ukázat předmět (a skrze něj svět) na rozvrhu celkovosti vlastního sociálního ukotvení. V prvním případě získáváme dokonale objektivní (tj. výlučně intencionalitou předmětu určený) náhled na úkor možnosti uplatnění této zkušenosti v rovině vlastní sociální existence, v druhém případě pak společensky hodnotnou výpověď (a jejím prostřednictvím odpovídající nárůst vlastního sociálního statutu) na úkor její objektivity (ve smyslu výlučně předmětného určení). První typ vztahování je extremizován v archaických vědách typu alchymie, astrologie apod. V novověké vědě se postupem vývoje stále důrazněji prosazuje druhý typ. Narůstající pocit nemravnosti (vzhledem k výchozím motivacím zkoumání zcela oprávněný) je tu maskován poukazy k obecné potřebě vědeckých výpovědí a zejména pak koncepcí intersubjektivního určení objektivity (srv. Z. Neubauer: Esse obiectivum – esse intentionale). Povaha předmětu se tu vymezuje aproximativně – postupným odstraňováním subjektivních aspektů předmětu, tak jak se vynořují v aktu intersubjektivní komunikace. V tomto smyslu není předmět zkoumání nikdy určen s konečnou platností – musí být průběžně komunikován, a čím více je komunikován, tím více se mění. Ve finální fázi tohoto vývoje, jíž jsme svědky, nabývá tempo tohoto obratu takových otáček, že takřka jediným věcně zachytitelným předmětem se stává sám akt obratu, akt komunikace. Novověká věda je ostatně již svým výchozím rozvrhem založena jako komunikační systém. Její vývoj, kritéria a zpětnovazebné mechanismy jsou indexovány faktory komunikační účinnosti, a je proto nejen zcela pochopitelné, ale svým způsobem i oprávněné, že takřka jediným hodnotícím měřítkem dnešního dělníka vědy je jeho komunikační výkon-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 77

nost (počet publikací, citační impakt apod.). Pocit mravnosti vlastního činění může vědec udržet pouze tak, že značnou část své energie a vynalézavosti věnuje na prokázání intersubjektivní validity vlastního, tj. intencionálního vymezení povahy předmětu svého zájmu. Jinými slovy tím, že dokáže v daném směru omezit subjektivitu jiných účastníků komunikační arény, vnutit jim svůj náhled. Nakolik mravný je tento krok, posuď každý sám.

Ad (b): Objektivita a z ní plynoucí morální inertnost jsou hlavními devizami, které věda ostentativně nabízí svým chlebodárcům. Naznačili jsme, že novověká věda není s to tento příslib dodržet již proto, že její objektivita je modifikována momentálním stavem komunikačního prostředí – a bylo by vcelku zbytečné dokládat, že komunikační prostředí vědy je bezprostředně ovlivněno celkovým sociálním kontextem a obecným povědomím. Vědecké výpovědi nabývají za těchto okolností velmi snadno povahy legitimačních konotací panujících názorových schémat. Je tomu tak ovšem nejen proto, že vědci jsou lidé, jsou bytostně vázáni svou sociální existencí a až příliš často jsou v mnohém dodavateli i odběrateli svých výpovědí zároveň. Ve srovnání s věšteckými výroky jsou vědecké výpovědi mnohem členitější, a protože, pohříchu, nejsou objektivní, je nezbytné opatřovat je poukazy k souvislostem, za kterých byly získány, a omezením, jež z toho plynou pro jejich využití v instanci objektivních výpovědí.

Neboť ony souvislosti jsou v první řadě aspektem komunikačního prostředí vědy, je vcelku namístě, aby věda uplatňovala nárok na spoluúčast při společenském využití svých výpovědí. S nárůstem produkce vědy a komplexity jejích výpovědí (a s poklesem jejich objektivity) nutnost přímé aplikační intervence vzrůstá až po stav, kdy věda, přinejmenším

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 78

v instanci univerzální referenční platformy, nárokuje již plnou kontrolu chodu společnosti a její řízení svými nástroji. Souběžně s tím klesá možnost volně (tj. mimo jiné vůlí) opatřovat vědecké výpovědi kontextuálními a morálními signaturami (pro demokratického soudce by takový krok byl bezpochyby počátkem politické sebevraždy). Zdrojem morálních signatur se tak postupně stávají stále zřetelněji samotné vědecké výpovědi a zpětnovazebné sebeudržovací mechanismy planetární vědotechniky. Jejich morální hodnoty jsou ovšem indexovány kritériem maximální komunikační (tj. tržní) účinnosti a předpokladem intersubjektivního určení povahy věcí (tj. takové, která je subjektivních komponent zbavena). Onen příslovečný, nejasně tušený „mravní zákon ve mně" je tak skrze kritérium intersubjektivního určení posléze nahrazován poukazem k aktu intersubjektivity – k tomu, že cosi je, k tomu, že vně mého já existuje cosi, čemu se musím podřídit. Takovou mravnost dokáže věda reflektovat, pojmově uchopit (srv. princip reality) a na jejím rozvrhu se identifikovat. Reziduální potenciál této záměny vynořuje alternativní expozici mravnosti stále naléhavěji – cosi jako cit pro proporce, potřebu vyváženosti věcí, odpovědnost vůči smyslu světa – jinými slovy: to, co lze označit termínem intencionální určení mravnosti. V jeho prizmatu nabývá dnešní věda a její produkty odstínů nepříliš půvabných.

Vybarvují se například do podoby hlavního zdroje omezení naší subjektivity. Podoby nepřehledného mechanismu, který pletivem svých výkladových rámců a mašinerií svých technologických a ekonomických výstupů manipuluje způsoby našeho nazírání světa, našimi životy a přáními.

V tomto prizmatu se zdá, že ztrátou schopnosti objektivní výpovědi, bezprostředně plynoucí z rezignace na svou pů-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 79

vodní, sociálně inertní, věšteckou a individuálně ultimativní roli, ze stále těsnějšího sepětí s mocí, stále devótnější služby v livreji legitimačního obrazu luzných zítřků, ztratily vědecký obraz světa, vědecké tvoření i věda sama poslední zbytky své původní legitimity. Kredit zdroje nestranných poukazů k povaze světa, zdroje relevantních regulativů lidského vztahování k věcem přírody.

Nestabilita a verzatilita vědeckých výpovědí, jejich konstituční neuzavřenost, omezuje v polyvalenčním světě postmoderní současnosti jejich atraktivnost i pro pretendenty světské moci a vyčítavé výlevy kapitánů vědy, poukazující k dřívějším zásluhám o dnešní trůny, nacházejí na stupních trůnů jen velmi chabé ohlasy. Navíc dnešní společnost stále zřetelněji zjišťuje, že netrpí ani tak nedostatkem informací či nejmodernějších technologií jako absencí reflexe sebe sama, nejasností svých mravních regulativů a perspektiv.

Bohužel, právě v těchto směrech věda pomoci nemůže. Buď proto, že její výpovědi jsou zdrojem právě oněch potíží, z nichž je nutné se dostat, nebo – v ideálním případě – proto, že jsou objektivní. Dnešní situace vědy je věru nezáviděníhodná.

Odklon od vědeckého obrazu světa, který stále zřetelněji designuje obecné povědomí, je přinejmenším ze shora naznačených důvodů mravně opodstatněný. Nicméně budiž konstatováno, že fakticky, tak jako tak, postihuje pouze celkem zanedbatelnou část našeho vztahování. Až příliš dobře totiž tušíme, že alternativní referenční systém obdobné spolehlivosti a členitosti, jiný vztahový aparát s tak rozsáhlým uživatelským komfortem, k dispozici nemáme. Navíc lacinou představě o neřešitelnosti tohoto dilematu poskytuje postmoderní doba přijatelný mravní rámec – systém poukazů k bytostné pluralitě pravd, mnohosti obrazů světa, stejno-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 80

cennosti alternativ atd. Možnost kanalizovat odklon od vědeckého rozvrhu světa do bezpečných forem víkendových výpadů do virtuální reality, chlapáckého mudrování o keltských mysteriích, indiánech a hobitech, forem stejně málo závazných jako rituály zdravé výživy a ekologické zahrádkaření.

O reálné změně vědeckého rozvrhu světa tu nemůže být řeč. Kapitány vědy a kormidelníky společnosti můžeme tedy ubezpečit: nebezpečí, že by věda byla nucena k podstatným přestavbám svého vztahového rámce, že bychom se, nedej pánbůh, měli vážně zabývat povahou svého obrazu světa, zatím nehrozí. Ostatně, vědci dobře vědí, že vše je (přičiněním vědy) již tak složité, že v tomto směru je nikdo nahradit nemůže. Potíž je jen v jednom: i jako vědci jsme lidé a z elementárního rozvrhu lidského bytí, z odpovědnosti vůči smyslu sebe sama, z odpovědnosti ke smyslu světa nás sebemocnější instituce nevyváže. Bohužel/bohudíky.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 81

VĚC MIKROPULOS: MRTVÝ PRD VÍ

(1) Svět je nepřetržitým sledem setkání a změn, které tato setkání nezbytně přinášejí. Těmito změnami se děje čas, nezvratnost směřování všeho živého a další z toho plynoucí skutečnosti, jimiž se přirozený svět liší od světa formálních modelů. Herakleitovské formulace vyznačují tuto povahu světa více než zřetelně: *Nelze vstoupit dvakrát do téže řeky ani se nelze týmž zpusobem dvakrát dotknout smrtelného jsoucna* (B91)*, Přirozenost dne je jedna* (B106) atd.

V tomto smyslu je tedy každé setkání, každá jednotlivá přítomnost zúplňující a pozměňující onen řetězec bytí, setkáním s jiností, setkáním s ne-identitou. Jinými slovy: svět sestává z těchto ne-identit. Je nám otevřen argumentem: *ne.*

(2) Jevovou obecninou onoho *„ne“,* univerzální ne-identitou a nejrobustnějším výrazem jinosti, je nebytí, smrt. Je velmi hmatatelným dokladem jsoucnosti věcí mimo rozměr, vůli i chtění nás samých. V podmínkách neomezené intelektuální relativizace, na kluzištích virtuální reality postmodemího věku, je smrt patrně jediným bytostně vykazatelným důkazem jsoucnosti světa.

(3) Co zakládá vědomí o světě? Zkušenost toho, čím se otevírá. Co je elementárním aktem vědomí? Vědění nebytí, nahlédnutí smrtelnosti. Kartesiánský nález, *Cogito, ergo sum,* je pouze jiným (pohříchu méně důsledným) vyjádřením téhož. Neboť: co jest *Cogito?* Pochybování o věcech, tj. vystavení věcí možnosti jejich nebytí.

(4) Zvědomění vlastní smrtelnosti je elementární součástí lidského údělu. V kontextu společenského bytí je to úkol,

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 82

vyžadovaný jako nezbytný vstupní krok k ustavení společensky přípustné formy individuální integrity (pasážové iniciační rity to připomínají často s nejvyšší možnou názorností). Jaký je však vztah mezi rozvrhem onoho zvědomění a rozvrhem psychosociálních matric, modulujících setkání s méně razantními instancemi jinosti? Ovlivňuje způsob asimilace vědomí smrtelnosti formy setkávání s jevy přesahujícími rámec dosavadní zkušenosti, vztah ke skutečnostem přesahujícím rozměr nás samých?

(5) Jevovým výrazem zmíněného prvotního aktu vědomí je úzkost. Nezvladatelný strach z finality příštího, z bezmocnosti, z nenaplnění bytí, na němž jsme účastni. S nekompenzovaným vědomím vesele žít nelze.

(6) Cesty kompenzace I. Elementární kontrapozicí úzkosti je víra – bezpodmínečná důvěra v příští. V kontextu již konstituovaného vědomí, které, jako nic v životě, nelze jednoduše zrušit, lze psychosomatické vyladění víry ustavit pouze prostřednictvím celého komplexu transformací. Jednou z nich je projektivní obecnina vnějšího já. Skýtá možnost transpozice onoho zdrcujícího vědomí mimo doménu vlastní psychosomatické integrity. Jinak řečeno, je to nalezení čehosi, co přesahuje rozměr tělesného já a povahou své jsoucnosti poskytuje skrze sdílené bytí záruku kontinuity příštího. V první instanci je to například sociální kontext a jím kodifikované vnější identifikátory sociální příslušnosti, stabilizované společným sdílením – participací. Univerzálií, následně ustavenou tímto procesem, je obecná kontrapozice vstupního rozvrhu: vnější já, jehož esenciální vlastností je invariance, spojitost a trvání – nesmrtelnost. Participací na této nesmrtelnosti lze v nezanedbatelném rozsahu elemen-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 83

tární akt vědomí modifikovat a změnit jeho libidinózní signatury. Ona vnější záruka příštího – smysl světa či Bůh – má jedinou objektivně vykazatelnou vlastnost. Tu, jíž se odlišuje od všech smrtelných jsoucen: ve světě, k němuž máme přístup, není objektově přítomna. Nesčíslněkrát se opakující mytologický motiv zmizelých bohů navíc tuto nepřítomnost kodifikuje jako druhotný stav – zmizení.

(7) Současně ovšem existuje jistá třída objektů, jež zcela nezpochybnitelným způsobem plně sdílí obě klíčové vlastnosti, které ono centrální jsoucno, zaručující smysl příštího, identifikují. I ony vykazují druhotnou nepřítomnost v objektovém světě a jsou vnějším objektem bytostně sdíleného já. Navíc: jsou něčím, co stabilizuje spolehlivost celého naznačeného relačního systému prostřednictvím nejniternější zkušenosti – jsou to duše zemřelých předků.

(8) Způsoby, jak se určitá společnost vyrovnává se smrtí svých příslušníků, patří po právu k jejím nejrobustnějším a nejilustrativnějším charakteristikám. Postupy, rituály a reprezentační systémy, které je tvoří, vyznačují sociálně stabilizovaná kompenzační schémata, předznačující cesty, jimiž má být zkušenost smrtelnosti – prostřednictvím mechanismů psychické integrace – asimilována. Tyto skutečnosti mají podstatný význam pro povahu society i proto, že lze důvodně předpokládat, že způsoby psychické kompenzace esenciální úzkosti prvotního aktu vědomí (aktivizované setkáním s aktem smrtelnosti), resp. libidinózní nástroje k tomuto účelu vytvořené, jsou ze shora naznačených důvodů užívány i pro ustavování vztahu k dalším stránkám světa, které rozměr objektově jsoucího překračují. Jinými slovy: je velmi pravděpodobné, že pro postup individuace a život mimo

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 84

ochrannou bariéru rodiny, společenských záruk a čítankových pravidel je forma prvotního ustavení těchto kompenzačních transformací stejně významná jako forma řešení vstupního rozvrhu oidipovského komplexu pro život uvnitř oné bariéry, pro integraci rodinnou a sociální.

(9) Cesty kompenzace II. Tibetská kniha mrtvých, jedno z největších děl světového písemnictví, je extremizovaným příkladem intelektuální reflexe naznačeného rozvrhu. Instrukce, předčítané zemřelému pro pobyt v posmrtném mezistavu, ho připravují na setkání s nekompenzovanými rezidui minulého chtění, zjevujícími se v podobě děsivých karmických přeludů. Jejich věrný popis (stejně jako realistické znázorňování v rámci pravidelných slavností) má zásadní význam – vytváří vnitřní předobrazy přeludů, do nichž se tato forma projektivního já bude kanalizovat. Za takových okolností, kdy ony nejděsivější z myslitelných monster jsou fakticky starými známými z druhé části vlastního já, se může zdařit to, oč tu jde: smířit se se stínem svých pozemských minulostí, sloučit protiklady a skrze takto dosažené nebytí se navždy vymanit z útrap samsárové existence – zmizet v nirváně. Pro setkání s karmickými monstry instrukce nesčíslněkrát zdůrazňují: „Neboj se jich! Nepropadej panice! Rozpoznej v nich podobu svého vlastního intelektu! Je to tvoje ochranné božstvo, proto se ho neboj! Poznání a vysvobození se dostaví zároveň!“ Toto poznání je centrální osou tibetského buddhismu a předznamenává i mnohé ze společenského žití. Je to žití podivné – žití, kultivující mnohosměrnou vědomou reflexi smrti a zmrtvující to, čemu u nás říkáme společenský pohyb, bez ambicí k pokroku, k dobývání světa apod. Je velmi jiné.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 85

(10) Cesty kompenzace III. U nás. Důstojnému umírání starých sedláků, obřadně předávajících grunt, stejně jako rozšafné opravdovosti vesnických pohřbů doba odzvonila. Umírá se většinou v nemocnici, někde za plentou, po náhlém selhání některého z orgánů, vzbouřivšího se mechanické rutině standardizované zdravotní péče. Pozůstatky zemřelého pak kolují kdesi v nejasném sledu různých ponurých institucí a pozůstalým se zjeví, zpravidla ve virtuální podobě uzavřené rakve, až během čtvrthodinového obřadu, po němž jsou pokud možno ihned k tomu příslušnými profesionály spáleny v peci. Smrt je u nás něčím trapně nepatřičným a podle toho se s ní i s těmi, kteří se jí nechali nachytat, také zachází. Překonávat strach ze smrti a strach z děsivých stínů nás samých u nás neučíme. Naší kompenzační technikou je na takové věci radši nemyslet. Proti úzkosti lze nasadit obsese zdravé výživy či jogging a zvýšit tempo, jímž nás každodenní rytmus povinností a zábavy prohání po nekonečných pláních dnešních možností. A ony stránky světa, které přesahují rozměr nás samých? *Chachá,* nic takového přece není.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 86

KONEC CIVILIZACE?

Konec civilizace je tématem, které se surovou bezprostředností amalgamuje vědění o smrtelnosti s vírou ve spojitost věcí jednotlivce a světa. Je to téma, které se tak nějak týká každého a které všichni tak nějak vnímáme jako dosti důležité.

Současně ovšem jde o předmět, který se s nečekanou tvrdošíjností vzpírá objektivnímu uchopení. Objekt, u nějž objektivní postoj – soud indexovaný výlučně povahou předmětu samého – zaujmout prostě nějak nelze. Nejspíše proto, že přítomnost civilizace je ustavována pletení našich každodenností, osobní přítomností nás samých. Každý z nás je, již skrze své kolébkové, předškolní a školní indoktrinace, neodvolatelně součástí této civilizace, je jejím produktem a generátorem jejích formačních bariér.

Co všechno fenomén civilizace zahrnuje a které z jejích nesčetných komponent jsou ty hlavní, víme jen velmi neúplně, a o tom, nakolik naše vnímání těchto skutečností má co činit s rozvrhem oněch skutečností u jiných jedinců, kteří přítomnost, minulost či budoucnost příslušné civilizace spoluuskutečňují, víme ještě méně. Svou civilizací jsme jeden jako druhý kontaminováni natolik, že sotva můžeme být kým jiným než jejími přičinlivými šiřiteli. Zkušenost změny civilizace je nezbytně zprostředkována zkušeností změny osobního obrazu světa a spolehlivě odlišit obě facie je takřka nemožné. Naskýtá se tak vtíravá otázka: Není tedy téma konce civilizace v posledku pouhým obrazem úzkosti z vlastního zániku, úzkosti z možné ztráty ukotvení v pleteni zpětných vazeb, jimiž nás naše civilizace hýčká ve své laskavé náruči? Jde skutečně o něco, co zasluhuje soustředěnou pozornost?

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 87

V evropském novověku je představa Konce civilizace velmi častou a oblíbenou figurou. Do centra obecné pozornosti tradičně proráží zejména v úsecích kolem přelomů století. Letopočtové číslice s prožluklým znamením 00 na konci mají v posledních stoletích, v době vítězícího dekadického škálování, patrně neodolatelnou magickou chytlavost a evokují ledacos. Současně ovšem je poněkud nápadné, že trajektorie kolotání evropského duchovního a politického dění mění svůj směr opravdu právě v těchto úsecích. Závěr 18. a počátek 19. století přináší definitivní konec baroka i osvícenských iluzí o vládě rozumu, Francouzskou revoluci, hodokvas romantismu s naturfilosofickou přestavbou obrazu světa, jejíž svobodomyslné aspirace jsou v první polovině 19. století nenápadně předisponovány do řádu praktických objevů, utilitarismu a pragmatické vědy. Přelom 19. a 20. století, „fin de siécle" s dekadentní inverzí hodnotových schémat, Freudovým *Výkladem snů*, teorií relativity a pohyblivými obra[illegible] dává triumfálnímu dovršení modernity hořkosladkou p[illegible] chuť mizejícího ráje, který posléze ve vodopádech návazných politických a společenských důsledků, do nichž se zlom 19. a 20. století přelil, skutečně mizí. Ale: není to, že o něčem podobném uvažujeme i nyní, jen pouhá etuda, variace na tradiční téma, nepsaná povinnost, která před evropským intelektuálem na přelomu tisíciletí jaksi zcela samozřejmě vyvstává?

Připusťme, že ne, že stejně jako před sto a dvě stě lety stojíme i dnes na prahu čehosi velmi závažného. Namátkou lze k podpoře této možnosti zaznamenat třeba to, že tradiční opěrné poukazy, jimiž dosud civilizace spolehlivě kanalizovala libidinózní energie svých spoluuskutečňovatelů do jednotného proudu civilizačního dění, dospěly pozoruhodným způsobem do stadia dalekosáhlého vyprázdnění. Poukazy,

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 88

jako například závaznost kritéria pravdy, spojitost eschatologického rozměru světa či apelativnost vize svobody k jejímu naplnění jako intencionálního rozměru individuálního žití, se z repertoáru vztahových matric nenápadně vytratily – prostě asi proto, že se staly hmatatelnou součástí naší každodennosti a v tomto smyslu je dnešní civilizace také hrdě deklaruje jako svou základní kvalitu. Svým způsobem i oprávněně: vždyť co je na světě spojitější než síť internetu, co je pravdivější než výpočty našich komputerů a vědecké poznatky ošetřené pragmatikou popperovské logiky a co je svobodnější než příslušník té civilizace, která ve svých obchodních řetězcích, internetových stránkách a v bateriích zábavních zařízení poskytuje skutečně všechno? Možná to sice přece jen není ještě úplně všechno, ale věřme, že s touto drobností si naše civilizace již nějak poradí.

Stručně řečeno: v analogii se situací na přelomech předchozích staletí můžeme celkem spolehlivě očekávat, že v rozvrhu naší civilizace se mnohé asi dost podstatně změní, stejně jako to, že svědky těchto změn jsme již dnes. Pohříchu, jen jaksi přesně nevíme, jak moc a co se změní a proč – co z gejzírů novinek a změn bude fakticky důležité, jaký je smysl onoho dění a co z toho všeho vlastně asi vzejde. Bezpečně (z analogie s předchozími přelomy) můžeme tvrdit pouze jedno: povaha těchto změn bude jiná, než si nyní myslíme, a velmi pravděpodobně také jiná, než bychom si přáli.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 89

SMRT STROMU

Nejdřív pojmoslovná rozcvička: Co to je strom? Otázka stejně jako otázky typu: Co je život? Co bylo dřív slepice nebo vejce? celkem zbytečná. Co je strom, ví úplně každý – přesná povědomost o povaze stromovitosti je jednou ze základních dimenzí naší orientace ve světě, stejně jako rozlišování světla a tmy, mužského a ženského nebo entit typu člověk, pes, myš, pták, ryba. Víme to tak někdy od dvou tří let, kdy jsme také již nabyli zkušenost, že s někým, kdo podobné věci nezná, se v zásadě těžko domluvíme i na čemkoliv jiném. Nuže, strom je zkrátka veliká kytka, která nás přesahuje vzrůstem, rigiditou (dá se na ni vlézt) a v typickém případě i trváním – lípa na návsi nebo dub na rozcestí byly místem setkávání prapředků a budou jimi velmi pravděpodobně i několik generací po smrti mé, mých sousedů i dětí. Stromy mají tendenci seskupovat se do početných agregací nazývaných les. Les je opět entitou spoluzakládající elementární rozvrh přirozeného světa. V lese se dějí jiné věci než na poli, na louce nebo za humny, ostatně žijí tam i jiná zvířata a tak dále. V tomto směru nás taková elementární zkušenost poučuje o povaze jsoucího vskutku velmi přesně – polarita les/bezlesí je všude na světě první určující charakteristikou suchozemského prostředí. Člověk se, na rozdíl od většiny jiných organismů, vypracoval právě na rozhraní lesa a bezlesí, a není tedy zas tak překvapivé, že po dvou dnech pobytu v zapojeném lese nebo na poušti se nás – možná s výjimkou vysoce specializovaných úchylů – neodvratně zmocňuje tísnivý pocit, že cosi není v pořádku. Doma jsme zkrátka tam, kde je občas vidět do dálky a kde je – a zas ne tak vzácně – nějaký ten strom. V našich podmínkách jsme si takovýto typ krajiny zřídili dosti pracně

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 90

tím, že jsme les na většině území vydusili. A tu jsme již u vlastního tématu našeho sdělení.

Pomineme různé technické peripetie celé záležitosti, plejády možností efektivního zabíjen stromů, i úvahy nad tím, nakolik je zmíněný tísnivý pocit nezbytným doplňkem lidského bytí, nakolik je nezbytně vázán na cosi, co rozměr nás samých překračuje, či nad tím, nakolik lze s touto tísní bojovat jen tak, že věci, které nás přesahují, programně ničíme. Nebo nad tím, že odněkud z takovýchto poloh se asi odvíjí také náš ryzí zájem o velké věci a transcendentalitu vůbec, jímž se, jak známo, tolik lišíme od našich animálních souputníků i příslušníků jiných etnik. To je celkem nabíledni stejně jako očividná skutečnost, že centrální postavení v ohnisku transcendentalit zaujímá fenomén smrti sám o sobě.

Naše téma je jiné, i když z názvu kapitoly lze (jak už je v povaze slovesnosti) čekat leccos. Např. (i) výzvu k zjednání přehlednosti světa s využitím tradičních, od neolitu osvědčených postupů (Smrt stromu!), nebo (ii) úvahu o tom, co že se stane, když padne něco, co nás svými rozměry přesahuje, a tak dále až po (… x) velmi nudný popis umírání stromu, jak chudák osychá, ulamují se větve, hnije, postupně zaniká, až úplně umře. Ten jsem měl, popravdě řečeno, na mysli nejvíc. Především proto, že v případě stromu není smrt a umírání pouhou devótní ilustrací druhého zákona termodynamického, jakou poskytuje zkušenostní obraz příslušných jevů u nás samých. Zjevná kontrapozice života a smrti, která průběžně předznamenává naše vztahování ke světu a vymezuje základní rozvrh výkladových rámců, jimiž věci jsoucího i nás samé vnímáme, zde jaksi neplatí. Esencí a fyzickým jádrem stromovitosti je totiž stromova mrtvola, průběžně vytvářená a kultivovaná po celou dobu jeho života. Onou mrtvolou je dřevo i kůra stromu, živou složkou stro-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 91

movy bytosti je pouze celkem zanedbatelný (přinejmenším co do objemu či příspěvku k jevové stromovitosti) buněčný film – lýko, nenápadně prostupující kdesi mezi dřevem a kůrou a na povrch vyrážející jen v kořenových špičkách a listoví, jehož se ostatně řádný strom pravidelně zbavuje. Na rozdíl od listů či plodů, odvržených na pospas okolí, buňky lýka umírají spořádaně v dokonalém fyzickém objetí s mrtvolami předchozích generací. Čím intimnější prostoupení živého a mrtvého dokáže příslušný jedinec navázat a čím větší intenzita jeho umírání, tím dokonalejší bude jeho stromovitost, jí zprostředkovaná schopnost vzdorovat fyzickým vlivům okolí atd. – a v posledku tedy: tím déle a možná i tím intenzivněji bude příslušný jedinec žít. A nemusíme mít na mysli jen přežívání stromovy mrtvoly v podobě nejrůznějšího trámoví, křemenných lesů a uhlíků. Všudypřítomná enantiodromie zanikání a vzniku, spojování a smrti je nejvýstižnější charakteristikou života stromu v kterémkoliv okamžiku a sotva kde jinde je ukazována s větší názorností.

Proč o těchto věcech mluvit? Možná i proto, že úpornost, s jakou dnešní doba usiluje o úplné vytěsnění smrti z intelektuálního obrazu světa, vzbuzuje podezření, že cosi v pořádku není. Tato skutečnost zasluhuje možná více pozornosti, než jí v kolotání svých zářivých každodenností věnujeme. Je jistě hezké vidět, v jakém rozsahu složky činné ve sféře všeobecného zdraví a blahobytu přebírají roli tradičních institucí eschatologického ukotvení a s jakou samozřejmostí deklarují svými prostředky závazné normy našeho pobývání ve světě. Otázkou jen je, zda jde opravdu o svět, do nějž jsme byli vrženi a v němž pohříchu opravdu pobýváme. To, že svět facebooků, zdravotního pojištění a dálničních známek je výlučně naším výtvorem, je celkem zřejmé. Co vlastně je za hranicemi této virtuální reality instantních světů

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 92

kanceláře, školy a domu, tušíme však dnes – především díky jejich stále masivnější všudypřítomnosti – možná méně než kdykoliv předtím. Spolehlivě lze o tom říci asi jen to, že jde o prostor obývaný věcmi, jako jsou stromy, les a zvířata, teplo a chlad, světlo a tma a tak podobně. Intimní spojení bytí-nebytí, života a smrti je pro všechny tyto věci patrně nejvýstižnější společnou charakteristikou. Komplexita jsoucího je však obecně budována hlavně z něj – přesně tak, jak to s ostentativní názorností předvádí fenomén stromu.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 93

ZA PRINCIPEM ANALOGIE

Tento text nebude pojednávat o tom, jak mnoho se vědy novověku, budující své vidění věcí na principu identity, liší od tradičních věd typu alchymie či astrologie či jiných instancí archaické intelektuality produkujících své obecniny převážně principem analogie, ani o tom, nakolik tento posun ovlivnil způsob našeho pobývání ve světě, otázky, které si v podobných souvislostech klademe, a v posledku i povahu nacházených odpovědí. Věnovat se budeme spíše ne zcela zřejmému pozadí, od nějž se dichotomie obou interpretačních postupů – principu analogie a principu identity – odvíjí. Soustředíme se především na povahu jejich komplementarity a způsoby, jimiž podbarvují každý akt intelektuálního vstupování do světa.

Nejprve ukážeme, že uvedené principy představují epistemologické rozšíření – epistemologickou hypostazi – duality možností, v níž ústí třetí z elementárních psychických výkonů, spolupřítomných v každém myšlenkovém aktu. Než k tomu přistoupíme, musíme ovšem ozřejmit, jakouže trojici tu máme na mysli. Úvodem proto připomeneme, že každý myšlenkový akt, ať už operuje s pojmovými strukturami nebo nevědomými tenzními obsahy, je intendován (má jistý předmět), jeho produktem je spojení dotčeného předmětu s jiným předmětem (tím mohu být třeba já, svět, jistá modalita, hodnotový soud či cokoliv jiného). Strukturní výměr myšlenkového aktu je očividně dokonalou dialektickou triádou, sledem elementárních psychických výkonů – izomorfních funkcí, triádu uskutečňujících (pozice, negace, negace negace).

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 94

Prvním z výkonů je vymezení objektu. V ontogenetickém, fylogenetickém či epistemologickém smyslu je jeho nejelementárnější formou nález vlastní jsoucnosti. Druhým výkonem je rozlišení vzájemné odlišnosti jsoucen vstupujících do příslušného myšlenkového aktu. Elementární formou tohoto výkonu je rozlišení já/ne-já, nález netotožnosti věcí mimo výměr jsoucnosti sebe sama, nález logického argumentu *non*. Třetím výkonem je ustavení vztahu rozlišených jsoucen. V elementární rovině má podobu libidinózní signatury relace nalezeného já/ne-já: líbí – nelíbí, ano – ne, potenciálně aktivující somatomotorickou reakci approach – avoidance, elementární projev všeho živého. Do podoby plnohodnotných psychických funkcí je tento strukturní rozvrh elementárního aktu života transformován v průběhu časných fází postnatální ontogeneze. Freudův koncept stadiality libidinózní organizace skýtá k sledování tohoto procesu velmi názornou explikační platformu. Vstupní stadium orální sexuality s dominancí dostředných tenzí stabilizuje dispozice k nepochybnému vnímání vlastní jsoucnosti, anální stadium s nálezem libidinózního potenciálu zadržení a vnějších zdrojů slasti kultivuje pak dovednosti stran argumentu *non*. Genitální stadium, odpovídající Piagetovu preoperačnímímu stadiu kognitivního vývoje, zakládá s rozpoznáním variantních možností zvětšování slasti a potenciálu volby, dispozice k zvažování alternativ, srovnávání a ustavování, řečeno piagetovskou terminologií, asimilačních schémat. Je to stadium, během něhož se dotváří potenciál formálních kognitivních operací, zakládající možnost myšlenkového zhodnocení jakýchkoliv objektů vnějšího i vnitřního světa. Psychická funkce, jež se tu formuje, zohledňuje vztah srovnávaných jsoucen, ustavuje myšlenkové objekty, které jsou celkovostním výrazem jejich spolupřítomnosti.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 95

Nuže, vztah dvou netotožných jsoucen je možné vykázat v zásadě pouze dvojím způsobem: buď (a) jako objekt, který zahrnuje obě srovnávaná jsoucna v plném rozsahu všech jejich vlastností, nebo (b) jako objekt, který je tvořen pouze tou částí srovnávaných jsoucen, v níž jsou obě (pro nás) totožné. V množinové matematice říkáme těmto objektům sjednocení a průnik, ve formální logice např. konjunkce a disjunkce, v běžné mluvě odpovídají uvedeným operacím spojky „a" a „nebo" (zde ovšem to může docela dobře být i v opačném pořadí).

První alternativa (jejíž hypostazí je princip analogie) generuje třídu souvislostí zachovávajících vlastní povahu srovnávaných jsoucen, avšak stírajících jejich odlišnosti, objekty, jejichž zjevnou vlastností není vnitřní struktura, ale to, že jsou výsledkem aktu spojení. Formálně jde na první pohled vlastně o prostou negaci psychického aktu, který této operaci nezbytně předchází – rozlišení netotožnosti srovnávaných jsoucen, vymezení jejich rozdílů. Byla by velmi problematickým způsobem vstupování do světa, kdyby nebyla vázána na směr, jenž jí dává bytostný smysl – princip slasti. Toto uspořádání by bylo sotva možné, kdyby svět sám nebyl arénou netušených spojení, kdyby neměl povahu čehosi, co se nám skrze svou jinost otvírá spektrem nečekaných možností. Chci říci: uvedená operace má rovněž jistou ontologickou hypostazi. Vyjadřuje ji princip zohledňující onu stránku světa, jejímž úběžníkem je spojování, sjednocování, překonávání rozdílů, amalgamace. Psychický korelát tohoto principu nazval Sigmund Freud *principem života*. V akčním prostoru individua, ve vnějším světě, nabývá neomezené spojování, stírání rozdílů a nekonečné rozšiřování vztahového prostoru snadno inverzních podob: pohlcování, rozplývání, temné dostřednosti. Tradičně je tento typ vztaho-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 96

vání identifikován s aspektem gravitace, finality, prostoru, noci, tmy apod. Tvoří jádro archaického pojmu *apeiron*, vyznačujícího ontologický rozměr ženského principu a základní rozvrh ženského typu vztahování ke světu, ženské intelektuality.

Průnik, produkt operace vyznačující druhou alternativu (mimochodem v algebraickém pojmosloví nese výsledný objekt této operace skutečně označení „produkt"), vynořuje souvislosti poněkud jiného typu. Vypovídá o velikosti přesahu, o oněch stránkách srovnávaných jsoucen, v nichž se bezprostředně předcházející krok – vymezení rozdílů – nepodařilo dovršit. Na rozdíl od objektu vytvořeného první alternativou srovnávacího procesu, jež svým faktickým obsahem zůstává součástí vstupního výměru světa, jde nyní o objekt, jehož vlastnosti jsou výlučným produktem naší intervence, obecninou svým výměrem shodnou s celou třídou stejně vytvořených objektů jiných. Již tím otevírá cestu k pořádání světa podle míry odlišnosti jeho prvků, cestu relačního přeznačení obrazu světa. Princip identity, jenž je epistemologickou hypostazí tohoto postupu, nárokuje souřadné vymezení všech složek světa, jejich uspořádání skrze kvantifikaci míry jejich identit. Generuje obraz světa, v němž jsou jednotliviny nahrazeny svými relačními hodnotami, produkty svého srovnání. Přirozený svět jevů mění na svět obecnin a pojmového myšlení, svět věcí pro nás, jehož organizační principy jsou inverzním výrazem naší optiky. V tomto rozvrhu – a tedy i v rozvrhu elementární operace, od níž se odvíjí, je ovšem velikost přesahu srovnávaných jsoucen, a tedy i výsledná výpověď nezbytně ovlivněna úhlem pohledu, pozicí srovnávajícího subjektu a poměry jeho vidění. Skrze elementární zkušenost s těmito skutečnostmi vnáší právě tento moment do výpovědí o světě značnou nejistotu. V rovině

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 97

předmětové je zdrojem této nejistoty prostor identity, kýženou jistotu zde může přinést pouze konstatování rozdílu. Operačním výrazem nejistoty (a nástrojem její minimalizace) se proto stává opakování srovnávacího aktu, změna pozice a omezení zorného pole na ty stránky věcí, v nichž se odlišnosti jeví nejzřetelněji. Úběžníkem tohoto postupu je minimalizace přesahů srovnávaných jsoucen, zviditelňování skrytých rozdílů, vymezování a rozdělování. Dokonaným výsledkem uvedeného směřování je stav dokonalého rozlišení všeho, stav, kdy rozsah identit je nulový, stav, jehož bytostným výrazem je nejuniverzálnější obecnina – nebytí, nic. Již z tohoto důvodu se zdá, že pro ontologickou hypostazi tohoto směřování lze s dobrým svědomím přijmout Freudovo označení: *Princip smrti*.

Princip identity, stejně jako elementární operace, od níž se odvíjí, jsou nástrojem fragmentace světa, prostředkem ukazování hranic a kladení mezí, tedy výrazem oněch tenzí, které tvoří náplň pythagorejského pojmu „*peras*". Jako komplementární ekvivalent principu *apeiron* vyznačuje tedy pojem „*peras*" ontologický rozměr mužského principu a mužský typ intelektuality. Předznamenává určitý typ vztahování, tenzní plán vědomé reflexe zprostředkující velmi potřebnou protiváhu vůči animalitě mužského vstupování do světa. Samčí jedinec, libidinózně orientovaný svou Animou, tj. potencialitou ženského rozvrhu, vstupuje do světa v prvním plánu fyzickým obsazováním objektů svého okolí, tím, že se prvků světa zmocňuje, včleňuje je do svého vlastnictví, rozšiřuje prostor své působnosti, svou moc. V reálném světě jsou tyto tendence omezovány analogickými ambicemi jiných jedinců, konfigurací vnějšího prostředí. Psychický odraz této skutečnosti, princip reality, nás nutí přizpůsobit svá chtění zákazům-mezím, jimiž se vůči nám svět reality oteví-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 98

rá. Vytváření regulativů, modifikujících rozvrhem vnějších mezí primární motivace, je tu základním sebezáchovným prostředkem. Od principu reality se odvíjí hodnota vědomých reflexí, zvědomění sociálních regulativů, zvědomění lidského údělu. Přes masivní přehodnocení výchozích libidinózních tenzí, které vědomá intervence přináší, zůstává však jejich hlubinný rozvrh zachován. Jeho odlesky lze pozorovat např. v dynamice různých kolektivních jevů nebo v sémantických signaturách pojmů, se kterými běžně pracujeme. Celkem ilustrativní příklad poskytuje v těchto souvislostech třeba úvodní věta předchozího odstavce – nikoliv tím, *co* říká, ale tím, *jak* (přes věcnou i stylistickou správnost) bizarně a nesrozumitelně působí. Je tomu tak například proto, že význam úvodního slova „průnik" je v prvním plánu vnímán zcela jinak než označení jakéhosi formálního objektu. Odkaz k velmi fyzickému, akčnímu a vnějšími objekty motivovanému činu (který přes sebepřesnější definice podbarvuje mnohé termíny školometského pojmosloví) je nezbytně pociťován jako základní význam proto, protože právě takový je primární rozvrh mužského vstupování do světa. O to nebezpečnější mohou být důsledky stavu, kdy fyzické vstupování do světa jednotlivin a jevů je nahrazeno surfováním ve světě obecnin, kdy orientace do vnějšího světa je zaměněna za zdánlivě bezpečnější a odpovědnější sebestřednou intelektualizaci. Bez setkávání se se světem jevů, bez intervence spojujícího principu života, se totiž, jak shora ukázáno, mužská intelektualita nezbytně propadá k ultimativnímu vyústění principu identity, k izolaci a zániku. Připomeňme ostatně, že i v rovině elementárního psychického aktu orientuje princip identity subjekt retrográdně – k opakování předchozích kroků, k ještě elementárnějším kognitivním úrovním. K funkci identifikující odlišnost, ke struk-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 99

tuře těsně sousedící s nejhlubším jádrem kolektivního nevědomí, k rozhraní já/ne-já – k argumentu „ne". A za ním je již jen sebestředné jádro jáství, nebytí a nic.

Mužský a ženský princip, *peras* a *apeiron*, byly jako hodnotově stejnocenné komplementy světa vnímány patrně ještě Pythagorou, možná zcela ve smyslu orientální monády jin a jang. Pozdější evropský vývoj vedl však jinam. Nenápadným dokladem tohoto procesu byl i zřetelný sémantický posun ve vnímání uvedených opozit. Již v klasickém období antiky se pojem *peras* postupně vytrácí, zatímco *apeiron* nabývá stále zřetelněji významu čehosi nebezpečného, temného, pohltivosti, potenciálu zániku, opozita logu, tvarovosti a řádu, čehosi, čemu se musí společnost a mužská intelektualita (která ji designuje) programně bránit. Pojem *apeiron* váže stále rozsáhlejší oblasti kolektivního stínu, odvrácené stránky společenského bytí, která se postupem vývoje (skrze vnější působení tohoto rozvrhu) zaplňuje dalšími a dalšími objekty, jimiž princip identity vymezuje fenoménu ženského aspektu světa místo za hranicemi hrací plochy mužského intelektuálního rejdiště. Ovšem i ono se v podobném smyslu mění. Stále přesnější pravidla, jimiž se v duchu principu reality strukturuje, vymezují spontaneitě fyzického žití prostor stále užší a užší. Stále více toho, čím je vztahování muže vnitřně určováno, stále větší oblast Animy, se dostává mimo možnost reálného žití, do prostoru stínu, a o to naléhavější je potřeba fyzické realizace objektů tento stín kompenzujících – zpředmětňování intelektuální intervence, nezbytně vymezené esenciálním rozvrhem mužské intelektuality. Bytí obce se podřizuje principu identity, a svět evropské civilizace se stále masivněji dostává do područí produktů, jež princip identity přináší. Kolo pokroku se nezadržitelně roztáčí. Nikdy nekončící cestu vpřed a vzhůru, k sebestřednému centru mužského jáství, již Evropa není schopna zastavit.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 100

Jasnost, přesnost, objektivita, ostré vymezení pojmových distinkcí, sdělitelnost a jiné kvality, jimiž se identifikuje intelektualita novověku, jsou od dob Descartových zcela vědomě chápány nejen jako mimořádně efektivní prostředek manipulace světa, ale i jako ultimativní kritéria normality, jako hodnoty, jimž je nutné se podřídit. Toto zvědomění, fixující skryté faktory naznačeného vývoje do veřejného rozvrhu společenského dění, přináší ohromné množství důsledků. V této chvíli se jim ovšem věnovat nebudeme. Omezíme se na konstatování, že skutečnostem, jako je např. zúžení prostoru pro ženské uplatnění ženy a s tím související degradaci významu ženské intelektuality, nebo změnám v charakteru mužského vztahování, v charakteru mužského vstupování do světa (a náhledům feministek tyto skutečnosti reflektujících), bychom se měli věnovat mnohem více, než je při této příležitosti možné. Ostatně, všeobecný feministický požadavek, aby muži ve fyzickém světě realizovali to, co Animus ženy slibuje, aby intelektuálnímu vztahování ženy dávali fyzický rozměr, požadavek, aby se chovali jako muži, by v uvedených souvislostech zasluhoval rozhodně větší pozornosti, než je mu při vší toleranci postmoderní doby věnováno. Ve výčtu aspektů, jimiž majorizace principu identity poznamenává novověký svět, bychom mohli (věrni metodě principu identity) pokračovat do nekonečna. Mohli bychom uvádět nesčetné příklady ze světa vědy, poukazovat k posunům ve vnímání přirozenosti, k obsedancím, které ve světě vědotechniky přirozenost úspěšně simulují, ke kultům čistoty, zdraví a pohybu, pěstovaným podle nejnovějších vědeckých zásad v dokonale sterilizovaných cvičebnách, ke zničujícímu tempu výměny zbytečných informací a osamělosti lidí chycených do pasti pokroku.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 101

Podobným pošmournostem se však věnovat nebudeme. Pokusíme se spíše zamyslet nad peripetiemi situací, v nichž oba alternativní postupy intelektuálního vztahování – princip identity a princip analogie – vystupují jako reciproké funkční komplementy.

Cvičným příkladem nám může být třeba předchozí text, budovaný, v poplatnosti autorově scientistické erudici, vcelku důsledně aparátem principu identity. Toto pojetí předznamenává úzkostnou snahu o ostré vymezení pojmových distinkcí, úspornost výrazu a jednoznačné zobrazení strukturních relací. Je oním aspektem, jenž předložený spis činí pro mnohého čtenáře nesrozumitelným, suchopárným a nudným. Jinými slovy: budeme-li text číst prizmatem kritéria, *jak* je koncipován, bude se podobný spis bezpochyby jevit jako prostá pojmoslovná eskamotáž, jako cosi, co by bylo lépe vůbec nepsat. Takovýto způsob čtení, sledující ryze pojmovou či výrazovou rovinu sdělení, zaručuje dokonalé rozlišení pojednávaných jednotlivostí, rozpoznání chyb a nedostatků a spolehlivou formální identifikaci předmětu. Je nástrojem sebevědomé kritičnosti civilizovaného člověka, jemuž nelze jen tak něco nabulíkovat. Rozhodně ne něco, co by nebylo v dokonalé shodě s jeho vlastním obrazem světa. Tento způsob pojednávání věcí vnějšího světa, orientující nás k hledání distinkcí, je zcela zjevně jen situačně pozměněným výrazem principu identity. V kontextu našeho zkoumání ilustruje tato skutečnost závěr, že sdělení koncipovaná aparátem principu identity nelze tímtéž aparátem identifikovat jinak než jako předmět ke zpochybnění nebo jako pojmoslovnou šarádu bez jakýchkoliv jiných než ryze formálních návazností. To, proč nás podobná sdělení mohou oslovit, to, *co* může naplnit intenci jejich určení, tj. akt sdělení, je výlučně vázáno na čtenářovo předporozumění, na

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 102

vůli čtenáře rozumět, vůli nacházet význam – spojení vlastního vidění světa s čímsi vnějším, implementaci vnějšího do sémantické matrice vlastního bytí. Tento postup je, jak shora ukázáno, jednoznačně vázán na rozvrh principu analogie. Vrátíme-li se k pojednávanému příkladu, můžeme se pokusit ukázat ještě další stránku tohoto aspektu prolínání. Vyznačuje ji opět již zmíněný nezbytný rozměr takřka každého sdělení, rozměr, charakterizovaný slůvkem *co*. Připustí-li laskavý čtenář, že předchozí text není pouhým pojmoslovným cvičením, že i v něm lze nalézt cosi, co zohledňuje jisté, nejen formální stránky světa, že skýtá možnost analogické kontemplace, je to proto, že s těmito aspiracemi byl koncipován. Skutečnostmi, které zde tento rozměr vyznačují, jsou např. poukazy k strukturním souvislostem jevů na různých organizačních úrovních, k relacím *mezi* elementárními vztahovými funkcemi a jistými epistemologickými či ontologickými celky. V kontextu objektivizačních kritérií validitu podobných relací ovšem vykázat nelze. Jde o struktury, které jsou již tím, jak jsou kladeny, neidentické a náležející do odlišných vztahových rámců a pojmoslovných soustav. V instrumentariu principu identity není žádný nástroj, jenž by jejich vztahy mohl vykázat či odůvodnit. Uvedený krok, jenž propůjčuje našemu sdělení smysl, se tedy ocitá plně mimo rozměr principu identity, mimo rozměr vztahování novověké vědy. Nicméně právě od něj se odvíjí význam textu i fakt, že některého z laskavých čtenářů snad onen text může oslovit. Formálním jádrem tohoto kroku je spojení objektů, které jsou ve všech svých aspektech jednoznačně neidentické. Operace analogie, zjednávající naznačený typ pozorumění, zahrnuje tedy nejen akt spojení, ale i moment akcentované neidentity spojovaného. V základech rozvrhu této operace spočívá však ještě něco. Nuže, centrální prostředek, jímž

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 103

zjednáváme porozumění světu neidentických objektů, intelektuální orientaci v prostoru za formálním obrazem světa, je argument *mezi*. Právě on je vstupním krokem principu analogie, vytčením výchozí pozice vstupování do světa jevů, vstupním předpokladem příští amalgamace. Odpověď na otázku, co pojednáváme, je dána právě jím: mezi jakými objekty stojíme, čemu z mnohosti světa věnujeme svou pozornost. Tato otázka je možná důležitější, než si na první pohled uvědomujeme. S nenápadnou důrazností předpokládá ujasnění distinkce světa a jeho obrazu, distinkce myšlení a slova.

V doméně slov a pojmových reprezentací světa je ekvivalentem principu analogie metafora. Operačním jádrem předznamenávajícím explikační potenciál této rétorické figury je nahrazení zkoumaného objektu odkazem k jinému neidentickému objektu, nám dobře známému přinejmenším pro přítomnost vlastnosti, jíž metaforickou reprezentací hodláme vstupnímu objektu připsat. Analogická operace, spojení neidentických objektů, je zde tedy omezena výlučně na dotyčnou vlastnost, na zónu, v níž deklarujeme presumptivní identitu srovnávaných jsoucen. Jinými slovy, metafora je fakticky explikačním produktem principu identity. Neoprávněná důvěra, s níž metaforické obrazy světa obecně přijímáme, má svůj základ ve vstupním spojení principu analogie a principu slasti, provázejícím prvotní kroky vstupování do světa. V aktu metaforické reprezentace nestojíme ovšem mezi spojovanými jsoucny, ale mezi jejich obrazy, či přesněji řečeno mezi naším výměrem jejich obrazů a jejich kartesiánskou projekcí. To je vstupní substrát, na němž operují slova a jazyk. Právě s jazykovými výtvory lze formální operaci analogického přiřazení provádět se zpřehledňující zřetelností a udivující efektivitou, jejíž libidinózní zisk posiluje další

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 104

kultivaci tohoto média. Jazyk, jehož explikační mohutnost se odvíjí především od potenciálu metaforických reprezentací, je ideálním médiem jejich diseminace, tvorby a obměňování. Bohužel, zdrojem metafor není reálná povaha světa, ale intervence našeho mínění, a nic naplat: chybovat je lidské. Občas tak nějaká ta metafora není na místě, je třeba dalšími intervencemi vytvořit metafory jiné, občas je opravit a tak dále. V tomto smyslu je jazyk bezpochyby spolehlivou zárukou setrvalého intelektuálního pohybu. Je to účinný generátor iluzivních obrazů světa, zdroj záměn povahy jsoucího za pleteň metafor, zdroj krátkých spojení, nedorozumění a zmatků.

Mnohé z téhož, přinejmenším závaznost gramatické formy a zpřehledňující aparát metaforických explikací, sdílí s jazykem i vědecká reprezentace světa. Pro povahu vědeckých výpovědi o světě je ovšem ne nepodstatným momentem i fakt, že potenciál smyslu získávají nomologicko-deduktivní rošády principu identity nejen skrze vstupní metaforické expozice, ale i závazností svých paradigmatických rámců, předznamenaných velkými konceptuálními objevy takřka bez výjimky vynořených doménou principu analogie. V archaických dobách byly tyto souvislosti udržovány i volbou operačního pojmosloví. Jedním z takových pojmů je třeba scholastický termín hypostaze, s nímž operujeme i v tomto textu. Jakkoliv jej fakticky používáme pouze jako technické označení obecné významové extenze, pro zasvěceného čtenáře nese (podobně jako jiné scholastické pojmy) neobyčejně mohutný náboj analogického poukazu – v daném případě předpoklad významové provázanosti různých (tedy ex. def. neidentických) organizačních úrovní a strukturních celků, víru v uspořádání světa duchem principu analogie. Osud scholastického myšlení ústícího v dokonalé vy-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 105

prázdnění věcného obsahu metafyzických deklarací – zjevně díky zatížení právě takovýmto aparátem – skýtá dosti důrazné varování. Bez vydělující intervence pojmové analýzy získávají v kontextu mužské intelektuality explikační produkty principu analogie právě ony vlastnosti, jimiž v pozdním období konotuje mužský intelekt stínovou variantu principu *apeiron*. Bezbřehá univerzalita metafyzických postulátů, ztráta významového ukotvení v uspořádání fyzického světa, se stala nejsilnějším argumentem nezbytnosti kartesiánského obratu, nejzřetelnějším impulsem k důsledné přestavbě evropské intelektuální arény principem identity. Uvedená historie skýtá jistě mnohá poučení, my se však omezíme pouze na jedno: v rovině výpovědí, výroků a intelektuálního pojednávání světa se bez postupu v duchu principu identity neobejdeme stejně tak jako v rovině významu a smyslu bez principu analogie. Pokládáme-li za potřebné o smyslu věcí vydat výpověď, nemůžeme se zříci ani jednoho ani druhého. Možná však, že cesta za hranice principu identity a diktans jeho produktů nevede ani tak (cestou prosté negace) k jeho opozitům jako do prostoru *mezi* principem analogie a principem identity. Do domény přirozeného světa nepoznamenaného aplikací našich poznávacích a explikačních nástrojů.

Tolik ke sféře obecných výpovědí a pojmového myšlení. Na závěr nicméně připomeňme, že existuje oblast vztahování, v níž princip identity uplatnit nelze, oblast, jejíž intelektuální obraz spočívá plně v rukou principu analogie. Je to oblast jednotlivin a jevů – skutečností, jež nelze uchopit jinak než v celkovostní jedinečnosti, jíž se liší od jiných jsoucen, jiných okamžiků a stavů světa. Jednotliviny – jevy nelze vykázat jinak než konstatováním jejich jsoucnosti ve světě, jehož indexující součástí jsme my sami – a to lze pouze prin-

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 106

cipem analogie, spojením vnímaného s jistou částí naší jsoucnosti. Významovým indexem této operace je naše osobní pochopení, porozumění oné stránce smyslu věcí, kterou analogické spojení vynořuje. Takové pochopení je ovšem bytostně individuální, a tedy ve své celkovosti nepřenosné – je komunikovatelné pouze formou ukázání odpovídajícího analogického spojení, které intenci sdělení může, ale také nemusí naplnit. Pohyb v prostoru takovýchto sdělení bude ovšem sotva možný, budeme-li s odkazem na *user-friendly* kvality dnešního světa důsledně nárokovat hodnoty, jež poskytuje optika principu identity, a spoléhat na ony postupy, které předpřipravují dokonalou orientaci v mnohostech kartesiánských reprezentací – pochybování, srovnávání, testování, ověřování. Odhodláme-li se k riskantnímu kroku překročit ochranné bariéry světa rozlehlosti a rezignovat na uživatelské kvality světa zvěcnělých idejí, rozhodneme-li se žít ve světě nečekaných setkání a jevů, musíme se v první řadě naučit jedno: nepochybovat o jsoucnosti a smyslu všech skutečností, jimiž se svět našeho okolí otevírá – *nesrovnávat, neměřit, nesoudit*.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 107

REVOLTA A TRADICE

Věci jsou spojeny svými protiklady, jejichž rozpoznání je základní cestou k orientaci ve světě. Ale nebývá to většinou zcela jednoduché.

Vnitřně protikladný je každý krok, jímž do světa vstupujeme. Je modulován naším chtěním a rozvrhem světa, vnímaným prizmatem onoho chtění, současně však v míře mnohem větší, než bychom si přáli, také onou částí rozvrhu světa, která s naším chtěním ani v nejmenším nesouvisí. Každý okamžik našeho bytí je konfliktem principu slasti a principu reality, je více či méně neúspěšným pokusem vyhnout se pravidlům hry, která nám svět průběžně hází pod nohy.

V plné míře to platí také v rovině komplexnějších vztahových struktur. Nemám tu na mysli pouze banální situace, jimiž se v éře Billa Gatese prodírá každodenní život intelektuála, kdy namísto povinného procesování jedinečných myšlenek opravujeme průběžně se hroutící operační systémy zlovolných elektronických šotků a stále obtížněji shánímе prostředky na nákup šotků ještě zlovolnějších, ale především fakt, že zmíněný konflikt reality a slasti mnohosměrně prostupuje každý pojem, výrok i čin. Je to mj. konflikt obsahu a formy, nesdělitelnosti a porozumění, významu a smyslu.

Komplexní struktury, jako výrok či čin, jsou vnitřně konfliktní i v jiném smyslu. Povahou svého založení jsou odkazem k jistému aktu psychického bytí, který pro jednoduchost můžeme nazvat myšlenkou (viz též Descartesovo „myslím, tedy jsem“). V takovémto (kartesiánském) rozvrhu je pak myšlenka jediným vykazatelným aktem bytí a elementární instancí času. Strukturně je však spojením neidentických intencionalit, synchronicitou sjednocující

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 108

dříve odlišné psychické obsahy. Kromě jiného to znamená, že sama myšlenka je psychickým obsahem a jako taková nemá časový rozměr, je, neděje se, stejně tak jako se neděje třeba obsah pytlíku s tabákem. Instancí času se stává teprve skrze svůj vnější výraz – změnu tělesného stavu, výrok či čin. Ty ovšem s příslušným aktem synchronicity sice mohou souviset, ale také nemusejí. Nejsou s ním nikdy identické a vždy tu něco skřípe – někdy méně, někdy více, někdy moc. Tak jako je myšlenka spojením distantních psychických obsahů, je čin nebo výrok spojením psychického obsahu (primárně generovaného principem slasti) a velmi konkrétních podmínek vnějšího světa, do nichž jsme řízením osudu zasazeni. Je modulován principem reality. A tak, ať chceme či nechceme, archetypální rozvrh bytostného vnímání světa a jím indexovaná porozumění jsou rozmělňovány gramatikou sociálních interakcí a fatální potřeba jejich sdílení se s každým krokem stále beznadějněji rozpouští ve vodnatém bujonu čítankových pravidel a v narůstající bezobsažnosti průběžně se vyprazdňujícího pojmového aparátu.

Potřeba vymanit se ze šlemovitých pout tohoto rozvrhu je snad nejcharakterističtějším momentem lidské intelektuality – a současně patrně jedinou cestou ke skutečnému obsahu vlastní přirozenosti. V tomto smyslu je *revolta,* aktivní protest vůči všudypřítomné represi našeho chtění, asi vůbec nejpřirozenější odpovědí na rozvrh, jímž je bytí ve světě určeno. Škoda jen, že ani v tomto směru nejsou věci tak jednoduché.

Elementárním aktem revolty (a u sociálních živočichů nezbytnou podmínkou individuální existence) je překročení vstupního rodinného určení – opuštění hnízda, riskantní odchod do neznámého světa příštího. Revolta je typicky znakem

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 109

mládí. Opozita revolty a tradice, změny a trvání apod. se tak v mnohém kryjí s náplní opozit mládí a stáří, síly a slabosti, budoucnosti a minulosti. Evropská intelektualita, orientovaná jednoznačně k budoucnosti, se nese duchem vědomého odporu proti řádu smrti a jejím průvodním rysům – slabosti, stáří, desintegraci apod. Potenciálně destabilizujícímu působení revolty se společnost účinně brání stále ostentativnějším poskytováním společensky přijatelných forem otevírajících duchu revolty svou přívětivou náruč. Výboje avantgardního umění, sport, bojová umění, alternativní formy volného času apod. se bez sebemenšího odporu postupně ve stále větší míře stávají vysoce oceňovanou součástí společenského dění. Namísto riskantního odchodu do neznáma nabízí revoltujícím jedincům přijatelnou formu realizace jejich potřeb rozšířenou zpětnovazebným potenciálem společenského ocenění a faktickým obohacením života obce. Archetypální postavy Moudrých starců a Velkých matek z arény evropského společenského rozvrhu beze stopy mizí, jejich místo se stále důrazněji názorností přebírají atributy mladistvého elánu včetně s nimi spojených operačních kategorií (rychleji, výše, dále…) a hodnotových schémat (čím novější, jasnější a patrnější, tím lepší…). Zdálo by se, že s tímto vývojem, dovršeným současnou adorací pubertálních vztahových schémat, se evropský společenský vývoj radikálně vymanil z pout svého tradičního rozvrhu. Pohříchu, opak je pravdou. Zmíněné sebezáchovné regulační mechanismy skutečně dokázaly kanalizovat do mechanismů posilujících vstupní rozvrh společnosti nové doby drtivou část potenciálu revolty. Navíc z regulativů společenského dění zmizely nejen starobylé omezující poukazy typu Moudrých starců, ale i revoltní vystoupení adresně namířená proti centrálním komponentám tradice a s nimi spojeným sebeudržovacím mechanismům společenského soukolí.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 110

Osovou komponentou evropské tradice jsou peripetie křesťanského náboženství. Provází ji mj. nesčetná revoltní vzedmutí připomínající unisono bytostný smysl Kristova vystoupení, celkem obecně velmi záhy transformovaná do ještě hroznějších forem náboženské demagogie a útlaku. Osvícenecký esprit naznačující potřebu s tímto rozvrhem evropské tradice radikálně skoncovat, vyvrcholil přes apely návratu k přírodě, Francouzskou revoluci, klasickou německou filosofii s marxistickou přestavbou obrazu dějin, radikálním požadavkem Friedricha Nietzscheho: zabít boha. Osvobození člověka vytýčené vývojem evropské společnosti nárokuje nejen v Nietzscheově maximě nadčlověka, ale i v ideálu občana porevoluční doby či v marxistické vizi uskutečnitele historické nutnosti, uzavření tradice křesťanského hašteření a orientaci k vlastním hodnotám bytostného lidství.

Sebezáchovné mechanismy společenského dění na podobné nároky bystře odpověděly záměnou prostředků za cíle. Nebylo to ani tak těžké. Eschatologie revolty, výměr nadčlověka či uskutečňovatele historie a bytostného lidství, až příliš zřetelně aproximuje riziko osobního nebytí. Přistoupit na tento výměr za okolností, kdy společenské prostředí nabízí sice méně důstojné, avšak obecně přijatelné alternativy, se odhodlá opravdu jen málokdo. Ostatně trénovat na nadčlověka hloubkovým potápěním, pěstními zápasy či na podiích diskoték je nejen snazší než zabíjení boha, ale – ruku na srdce – i o hodně příjemnější. Účinná institucionalizace forem revolty v současné společnosti tak nejenže přispívá k průběžnému posilování mladistvé svěžesti společenského dění, ale upevňuje současně tradiční vyzkoušené komponenty, na nichž evropská kultura od nepaměti spočívá. Že by se, proti očekávání všelijakých těch osvícenců, něco podstatného změnilo, nelze čekat.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 111

Slova revolta a tradice se v našich končinách stala postupem vývoje důležitými chráněnými známkami, nárokovanými pestrou paletou nejrůznějších více či méně významných uživatelských institucí. Jsou to slova v dnešním světě bez problému vzájemně zaměnitelná, bez vlastní náplně a významových nároků.

V tradičních reprezentačních systémech, tam, kde revoltující neofilie není ultimátním diktátem společenského dění, se ovšem v podobných souvislostech vesměs nemluví ani tak o revoltě a tradici nebo o identitě a rozdílu, jako spíše o zmaru a naplnění. Z pole vymezeného protikladem naplnění a zmaru není však, bohužel, úniku – je to výlučně prostor osobní odpovědnosti vůči smyslu jsoucího, silové pole vlastní identity, v němž oscilují trajektorie našich myšlenek a činů. Je to ta část povahy světa, proti které, již z důvodů technických, revoltovat nelze. Pole mezi naplněním a zmarem můžeme pouze průběžně plnit věcným obsahem. Myšlenkami a činy nás samých.

ivan sazba_II 29.06.2017 12:48 Stránka 112

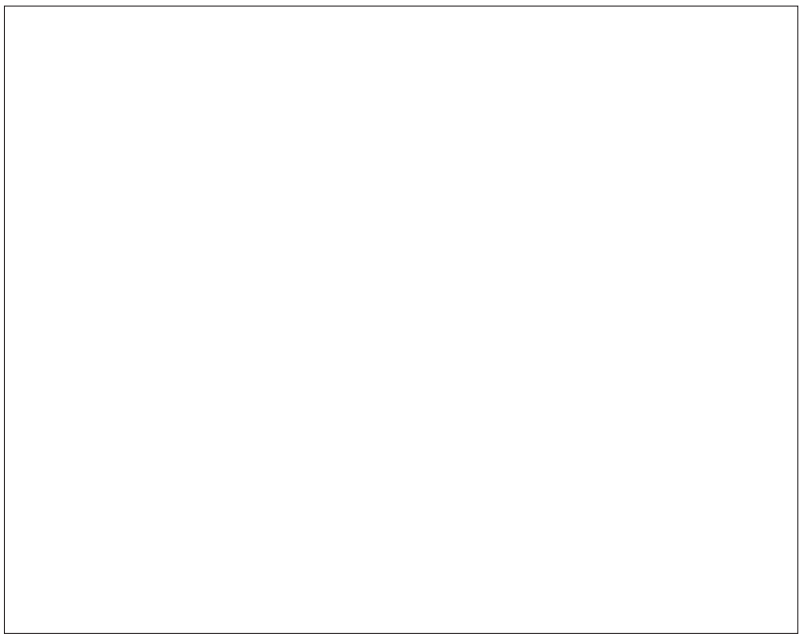

ivan sazba_III 29.06.2017 12:48 Stránka 113

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 112

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 113

roz vrh
ná střel
pod klad

Což moje prožívání je od včerejška? Je tomu dávno, co jsem prožil důvody svých mínění.
Vždyť bych musil být hotovým sudem paměti, abych i své důvody s sebou nosil.
Je mi již přespříliš, abych si uchoval alespoň svá mínění; však mi ulétl nejeden pták.
A leckdy v svém holubníku naleznu též zvíře, které přiletělo, je mi cizí a chvěje se, položím-li na ně ruku.

Friedrich Nietzsche

Prvním krokem analytického uchopení je ujasnění cílového objektu, vymezení předmětu zájmu a kvalit, které třeba zohlednit. Jde-li ovšem o předmět, o němž máme povědomost jen velmi mlhavou, může to být i velmi náročné. Zvláště pak pouštíme-li se do tohoto úkolu s metodickým aparátem určeným k rutinnímu pojednávání věcí jasných a zřetelných, skutečností, jež byly svých temných stránek a nejasností zbaveny dlouho předtím, než se staly jeho objektem. Texty zařazené do přítomného bloku skýtají barvitou ukázku těchto potíží. Jsou vesměs staršího data. Ilustrují, mimo jiné, důvody tázání po povaze přirozeného světa, historii neúspěchů na tomto poli i úpornou snahu využít k naznačenému účelu dožívající rezidua tradičních postupů moderních věd, odrážející jednak absenci vhodnějších nástrojů, jednak zkušenost jejich produktivity v operačních sférách pragmatických věd. Mnohdy tak jde – možná že právě proto – spíše jen o nepříliš plodné tápání. Pohříchu, v daném případě platí více než kde jinde: nechceme-li předmět našeho zájmu zbavit temných, nejasných a nezřetelných stránek, jimiž je ostatně vymezen, bez tápání se neobejdeme.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 114

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 115

KONEC SVĚTA V ROCE 2012

Konec světa, příznivci mayských kalendářů situovaný do konce roku 2012, v jistém smyslu přece jen nastal. S určitostí, tak jak nastává průběžně s kterýmkoliv obratem času: svět budoucnosti je vždy jiný než svět minulosti, přinejmenším proto, že právě akt této odlišnosti skutečnost času zakládá. Nad to ovšem se zdá, že s uplynulým rokem se k svému vyústění přiblížily i jisté skutečnosti, jimž význam indexujících charakteristik povahy světa obvykle přiznáváme zcela automaticky – sebepotvrzující výkladová schémata společenského dění, vztahové rámce vyznačující povahu světa a komponenty souvisejících věr.

(i) Metoda

Pohříchu, posoudit z rozvrhu aktuální situace faktický význam podobných dějů neumíme – události typu objevu Ameriky, různých prohraných či vyhraných bitev, spisů o kolotání nebeských těles apod., jimiž konce jednotlivých světů indexují různé čítanky, nabývají povahy zlomových momentů a arbitrárních rozhraní dění světa teprve prizmatem příštího vývoje a hodnotových kritérií dob

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 116

velmi vzdálených. Objektivní nástroje k rozpoznání příštího dopadu dnešních událostí a významu dnešních změn tedy jaksi nemáme. Svět je (bohužel/bohudíky) příliš složitý na to, abychom se mohli našimi intelektuálními nástroji na jeho reprezentace alespoň rámcově spolehnout. Nicméně v instrumentariu našeho poznávání přece jen máme cosi, co s komplexitou jsoucího pracovat dokáže.

James-Langeho teorie afektů, jeden z centrálních výdobytků klasické psychologie, připomíná, že psychickým dějům ustavujícím hodnotové signatury vnímaného, charakter reakcí i intelektuální reflexe dané situace, předchází celostní změny fyziologického stavu organismu. K nim dochází okamžitě, zcela mimo jakoukoliv vědomou intervenci, přímou aktivizací senzomotorických korelátů asociovaných s jednotlivými komponentami příslušné situace. Charakter a rozsah těchto změn pak velmi přesně předznamenává rozvrh následných psychických aktů, včetně logizace navozených postojů a intelektuálních kompenzací vzniklých afektivních stavů.

Stručně řečeno, určující momenty intelektuálního bytí jsou hluboce nevědomé a svým rozvrhem od výpovědí pozdějších logizací často velmi vzdálené. Orientaci ve světě svého bytí zjednáváme celkovostí své psychosomatické organizace, svým tělem, a rozhodně neuškodí si tuto skutečnost občas připomínat. Užitečné je to mimo jiné i proto, že jedině touto cestou se dovídáme, že cosi se děje, cosi je ve vzduchu, něco se chystá. Podivné souhry náhod, defilé varovných příznaků, jimž za jiných okolností nevěnujeme žádnou pozornost, jsou tu velmi typickými příklady. Nuže, vyjevují-li se skutečnosti s podobnými signaturami jaksi nápadněji než jindy i ve veřejném prostoru a společenském dění, lze – *per analogiam* – vcelku oprávněně usuzovat, že cosi podivného se chystá i zde.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 117

(ii) Pár indicií

Kolotání veřejného prostoru roku 2012 bylo neobvyklostmi nápadně přesahujícími standard dosavadního dění doslova nabito. A nebylo to zdaleka jen důsledkem prezidentské kampaně, jejíž vlny zvířily nejednu deponii společenského kalu a do pěny dní vynesly obsahy zákoutí mnohdy velmi podivných, od haknkrajců v tajných kabinetech kandidátů přes hauskoncerty PEN klubu až po kabaretní kauzu prezidentské velezrady (podrobnosti názorně viz Ovenka a spol. Františka Dryjeho). Nadstandardní témbr provázel společenský diskurs takřka po celý rok. Z četných dokladů vyberme namátkou třeba následující:

(a) Bláznovské vystoupení Daniela Landy co kouzelníka Žita 44 při televizním předávání jakýchsi cen. I když v posledku fakticky nešlo o moc víc n[illegible] další z nekonečného řetězce asertivních sebeprezentací dotyčného kreténa, všeobecně apelativní tón, zdůrazňující potřebu radikální epoché stávajícího dění, nešlo – přinejmenším díky názornosti a explicitností vznesených argumentů i očividné upřímnosti výchozích motivací – přehlédnout. Navíc, jmény svých králů Karla a Václava kouzelník Žito připomněl rovněž nezanedbatelnou polarizaci stávajícího veřejného prostoru přítomností intelektuálních věrozvěstů – v daném případě protikorupčního mecenáše, matematika a parašutisty Karla J. a mudrce Václava C.

(b) Internetový střet Jan Keller – Stanislav Komárek o volebním právu a Komárkově (ne)filosofii. Vlastním objektem kritiky a stimulem k sžíravé analýze Komárkova filosofického působení byla jeho lehce ironická glosa týkající

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 118

se volebního práva: nemá volební právo v dobách obecného nezájmu a nepřehlednosti významů a jeho rozředění ve volebních guláších společnosti blahobytu spíše povahu mechanismu směřujícího k legitimizaci alternativ, o něž fakticky nikdo nestojí? Budeme-li brát nevyřčenou odpověď evokovanou Komárkovou glosou doslova jako explicitní návod k omezení volebního práva, jak ostatně k nemalému překvapení nejeden z velmi početných blogových komentátorů činí, nemůžeme profesoru Kellerovi radikální kritiku příliš vyčítat. Zmíněná glosa, která jistě nepatří mezi Komárkova vrcholná díla, byla však jen stěží takto míněna – stejně jako jiné jeho eseje měla pouze poodhalit provokativní průhled k alternativní kacířské expozici tématu, spíše než o analýzu problému tu asi šlo o lehce básnickou zkratku vybízející čtenáře k zamyšlení. V porovnání s komárkovskou dikcí „tak ani tak" a „co když třeba" je Kellerova argumentace zcela přímočará a věcně, přinejmenším formálně, objektivní.

Radikálnost a rozsah odsudku, nápadně překračující standard akademického diskursu, zde celkem jednoznačně ukazuje, že nejde o běžnou výměnu názorů mezi univerzitními profesory odlišné orientace, že faktickým objektem Kellerovy kritiky zde nejsou ani tak partikulární názorové omyly, ale konceptuální platforma, z níž se Komárkovo uvažování odvíjí, způsob kladení otázek a jejich (ne)zodpovídání.

(c) Komárek ještě jednou: tentokrát v novinové reakci jiného profesora – Václava Hořejšího – na Komárkův oslavný článek k sedmdesátinám nestora české nekonformní přírodovědy Zdeňka Neubauera. S upřímností sobě vlastní Hořejší píše: *„postmoderní směry jsou nepřátelské moderní vědě",* jejich propagací se *„podařilo vnést do duší studentů neblahou setbu*

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 119

bludných představ", „kdo přehazuje výhybky směrem ke slepé koleji, nezaslouží označení mudrc".

O kvalifikaci profesora Hořejšího k rozpoznávání slepých a neslepých kolejí nebudeme pochybovat a zdržíme se i výkladů, že právě připomínání různých alternativních a „bludných" názorů bývalo tradičně zrovna tím, čím se univerzitní výuka odlišovala od jiných typů vzdělávání a povědomost o alternativních cestách bývá nejednou vstupním předpokladem příštích objevů. O tyto věci ostatně v této chvíli nejde. Jde spíše o to, co spojuje obě anti-komárkovské polemiky, kouzelníka Žita a další podobné události, jimiž uplynulý rok vydatně zpestřil dosavadní dění. Nepřehlédnutelným momentem je mimo jiné již to, že jde o akty zcela jednoznačně adresované do *veřejného prostoru* – tj. cíleně představené jako záležitosti všeobecného zájmu, akty zohledňující skutečnosti zásadní důležitosti a celospolečenského významu. Právě tento posun vnímání podobných skutečností je, myslím, zvláště překvapivý. Komárkovské eseje, neubauerovské exegeze povahy věd, stejně jako společenské nepořádky a obecný nezájem o upřímné snahy po radikální nápravě, o nichž hovoří kouzelník Žito, byly, aniž by to příliš vadilo, součástí veřejného prostoru průběžně přinejmenším posledních dvacet let. To, že právě nyní nastal pravý čas se s těmito věcmi *veřejně* naplno vypořádat, o čemsi svědčí. A náhoda jistě není ani to, že právě v závěru roku 2012 neváhal odstupující prezident vystoupit s nečekaným, nijak nevyžádaným, o to však tvrdším a radikálnějším *veřejným* odsouzením svého zvěčnělého předchůdce, a to s argumenty, které se od shora zmíněných kritických vystoupení liší jen kosmetickými detaily. Voluntarismus, nedůslednost, neuspořádanost, nekritičnost, tolerance a dětinská víra ve smyslupl-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 120

nost chaosu s naivní důvěřivostí, otevírající prostor dalším nepatřičnostem. To je, oč tu běží – od těchto věcí, v nichž si *pravdoláskovci* a další přímluvci zhoubné postmoderny libovali, je nezbytně nutné se dnes radikálně odpoutat.

(iii) Konec postmoderny a úkol myšlení

Nechci samo sebou tvrdit, že praotcem postmoderny byl Martin Heidegger, jakkoliv jsem plně přesvědčen, že k myšlenkovému pozadí postmoderního obratu má podobně blízko jako René Descartes k myšlenkovému rozvrhu novověkých věd. S ohledem k tématu nelze však nevzpomenout jeho slavný spis *Konec filosofie a úkol myšlení* rozebírající ideové vyústění moderního světa. V době „zlatého věku 20. století" – v 60. letech – shrnuje:

> V celých dějinách filosofie zůstává v obměňovaných podobách směrodatné myšlení Platonovo. Metafysika je platonismus. Nietzsche označuje svou filosofii jako převrácený platonismus. Převrácením metafysiky, které provedl už Karel Marx, bylo dosaženo krajní možnosti filosofie. Filosofie dostoupila svého konce…" „Rozvinutí filosofie v samostatné, mezi sebou však stále rozhodněji komunikující vědy, je legitimním dovršením filosofie. Filosofie v současné epoše končí. Našla své místo ve vědeckosti společensky jednajícího lidstva…

Touto výstižnou zkratkou zohledňuje obecné mínění 60. let, identifikující se důvěrou v objektivnost poznání a vstupním výkladovým rámcem moderního světa – předpokladem je-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 121

diné objektivní pravdy o povaze jsoucího, pravdy, k níž se cizelováním poznávacích nástrojů dostáváme blíž a blíž. To jest doby, korunující poselství kartesiánského převyprávění světa dobytím vesmíru, explozí technologického pokroku a zpředmětněnými přísliby, nezadržitelně se blížící šťastné doby lidstva, tehdy již vybaveného šusťáky, dederonovými košilemi a propisovacími tužkami.

Úkolem myšlení, onoho zbytkového působiště filosofů, se za těchto okolností stává tázání po metodě tázání, po operačních nástrojích a konceptuálních předpokladech obrazu světa a poznání. „Volání k věci samé“, ultimátní výraz filosofického postoje, je za těchto okolností tázáním po povaze neskrytosti, světliny, skrze niž mohou být věci světa patrny. „*Nezní pak název úkolu myšlení místo ‚bytí a čas‘: světlina a přítomnění? Ale odkud je nám dána světlina? Co promlouvá v tomto ‚je dána‘? Úkolem myšlení by pak bylo vydat dosavadní myšlení všanc věci myšlení,*“ uzavírá Heidegger. Reálný vývoj filosofického myšlení pozdních 60. let tuto Heideggerovu vizi rozvinul takřka v plném rozsahu. Nejen ohledy k jedinečnosti a nepřevoditelnosti jednotlivých světlin, ale i důrazem na přítomnostní význam vynořených neskrytostí.

I když právě v nich se myšlenkové dění téže doby s Heideggerovým výměrem radikálně míjí. S dílem *Jednorozměrný člověk* (1964) Heideggerova odrodilého doktoranda Herberta Marcuseho se stávají centrálními objekty obecné pozornosti témata odcizení (extendující Marxův koncept odcizení práce jejímu tvůrci do poloh odcizení smyslu žití sebeudržovacími mechanismy společenských řádů), osvobození a svobody jako objektivní nutnosti bytostného určení člověka. Závěr 60. let je poselstvím této (na platformě vstupní marxistické expozice neprůstřelně objektivní) pravdy doslova prosycen. Jeho vyvrcholením byl revoluční rok 1968

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 122

s Pražským a Pařížským jarem, hippies, Flower Power, Woodstockem atd. Další vývoj byl však pohříchu vymezen spíše fatálním kolapsem revolučních ambicí a spojených předpokladů, vymezujícím půdorys přelomového úseku neslaných nemastných 70.–80. let. V jejich průběhu dochází k dalekosáhlému vyprázdnění takřka všech iluzí modernity. Jeho zdrojem nebyl ovšem pouze marasmus reálného socialismu v našich zemích, provázený pocitem nezvratnosti, jenž byl posilován všeobecným povědomím neprůstřelné objektivity vědotechnického obrazu světa, materiálními výdobytky téhož průběžně předmětně dotvrzované. I v západní Evropě, na hony vzdálené zpětnovazebným sebepotvrzujícím šněrovačkám reálného socialismu, vytvořila zkušenost nenaplnění objektivních pravd konce 60. let zvláštní, dnes obtížně sdělitelnou, avšak velmi obecnou atmosféru ideové prázdnoty, zoufale kompenzovanou na jedné straně explozivním rozšiřováním peripetií materiální kultury, na druhé straně pak stále úpornějším hledáním cest z krize osvědčených výkladových rámců. Zkušenost 60. let poskytla ovšem tomuto hledání velmi zřetelnou orientaci: jakkoliv k zamýšlené spáse lidstva rozvrhem modernity očividně nedošlo, skoro všechny podniknuté pokusy však stály za to. Přinejmenším pro prožitek smyslu a naplnění, který svým aktérům bezpochyby poskytly.

Na pozadí nepřerušeného kolotání vědecko-technického pokroku, vytrvale zpředmětňujícího totální spojitost kartesiánského určení modernity, se tak postupně, se stále větší naléhavostí, vynořují další a další alternativy, legitimované v posledku výlučně aktem vlastní jsoucnosti. Spojování disparátních domén vnímání světa a programní stírání hranic jeho objektivního a subjektivního vymezení se stává nejživější cestou intelektuálního pohybu. Hnutí typu New Age,

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 123

odkrývání redukcionismu pragmatických věd a legitimizace mimovědeckých výkladových schémat provází souběžnou stabilizaci komunit alternativních životních stylů, synkretismus jejich legitimačních mýtů a alternativních hodnotových škál.

Tyto – v rovině společenského dění objektivně existující – skutečnosti provázejí rozpad centrálních idejí novověku: jednotného světa, jehož obraz je zúplna indexován univerzálním kritériem pravdy, světa, jehož dění je ukotveno teleologií pokroku, eschatologií konečného smyslu a ultimátním závazkem na tomto smyslu participovat. Metanarativní schémata, jejichž ilustrativním příkladem je také shora připomenutá Heideggerova vstupní expozice implicitně připomínající tradiční výměr filosofie jako horizontu ustavujícího totální spojitost partikulárních obrazů světa, ztrácejí v konfrontaci se skutečností reálného intelektuálního a společenského pohybu poslední zbytky své legitimity. Tuto zkušenost konstatuje „Zpráva o stavu vědění v nejvyvinutějších společnostech", kterou na popud québecké vlády sestavil Jean-François Lyotard a souběžně vydal její knižní verzi pod titulem *Postmoderní situace*. Exegeze myšlenkového rámce a vztahových specifik postmoderní situace konstituuje posléze žánr, pro nějž se vžil termín „postmoderní filosofie". Poměry společnosti postmoderní doby posunuly čtecí rámce pojmů pravdy, legitimity a účelnosti do poloh vyžadujících radikální přestavbu konceptuálních a metodických rozvrhů tázání.

Myšlení mnohosti, hodnotové stejnocennosti alternativ, výstavba obecnin invariantních vůči ultimátnímu kritériu pravdy, redukce pravdivosti na formální konzistenci výroku a dalekosáhlá rezignace na integrační nároky výkladové platformy moderního světa patří k nejnápadnějším průvodním rysům tohoto procesu. Záměna prostředků za cíle –

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 124

v rozvrhu modernity i tradičních nauk nejhrubší zrada na smyslu věcí – se v kontextu postmoderní exegeze stává nejen všeobecně tolerovaným metodickým prostředkem, ale doslova vysvětlujícím principem. Ultimátním smyslem tázání je diskurs sám, jeho rozvrh předznamenává charakter výpovědi o povaze světa, a tak je namístě tázání po povaze jsoucího soustředit na povahu diskursu a peripetie aktu komunikace. A tak dále.

Definitivní kolaps centrální iluze modernity, včetně dějinného optimismu marxistické dialektiky společenského vývoje, přináší rok 1989. K překvapení všech zúčastněných, charakter proměny sleduje scénář načrtnutý rozvrhem postmoderní situace v nečekaném rozsahu. Postmoderní obraz kapitalismu s lidskou tváří, plurality světů a kolotání změn v atmosféře všeobecné tolerance jen občas lehce zaskřípe nějakým tím výlevem blbé nálady z nezbytných kolizí různých partikulárních zájmů.

Pohříchu, skřípotu posléze přibývá, a jak uplynulý rok výmluvně naznačil, chaosu a toleranci je třeba konečně vykázat jasné a zřetelné, všeobecně srozumitelné meze. Pořádek musí být. I v pražských sadech, parcích a oborách byla v průběhu loňského roku provedena radikální prořízka s plošným odstraněním takřka veškeré křovinné vegetace. Slavíků sice na přes rok nebude, ale jak to prokouklo!

(iv) Na vlnách infernetu

Přísně vzato, to, s čím uplynulý rok tak dramaticky skoncovává, není postmoderní situace, nýbrž už jen pouhá rezidua postmoderních hodnot a reprezentací, hyzdící vztahové rámce dneška a v tomto smyslu účelově zviditelněné. Konec

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 125

postmoderny v tom rozvrhu, jenž popisuje Lyotardova zpráva, nastal fakticky mnohem dříve. Představy pluralitní společnosti s množstvím nezávisle se rozvíjejících zájmových skupin strukturovaných disparátními hodnotovými systémy, vzájemně propojovanými subjektivitou komunikujících jedinců, majoritní role subjektivity v konfrontacích hodnotových soudů a další charakteristiky postmoderní situace se nenápadně vytrácejí – jak z faktického společenského dění, tak ze souvisejících intelektuálních reflexí – již v průběhu 90. let. Rozvrh společenského dění, jenž se v průběhu 90. let vyloupl z amalgamace postmoderní situace, akcentující smysluplnost nečekaných inovací a vědotechnického potenciálu moderního světa, bývá označován termíny „post postmodernismus" nebo „pseudo-modernismus". Oba jsou dosti výstižné – jednak připomínají skutečnost, že klíčové komponenty nové situace jsou produktem dialektické negace (negace negace, přeloženo do nepobuřující deskriptivní dikce: post post) modernity a prosté negace postmoderních rámců, ale zároveň zohledňují modernistické ambice grandiózních sjednocení, byť s důrazy a prostředky principiálně odlišnými.

Centrálním agens změny, hledištěm i jevištěm této doby, se stává síť, propojující každého s každým, zpřístupňující na pár dobře adresovaných kliknutí nejskrytější zákoutí všehomíra – od momentálních nálad připojených přátel kdekoliv na Zemi až po nejspolehlivější zprávy ze sféry nejryzejší objektivity. Tato transformace má nepříliš nápadné, o to však rozsáhlejší ekonomicko-ekologické důsledky – například posun peněžních toků a hodnotových úběžníků do sfér, které tento prostor globálních slastí fyzicky realizují. Jejich viditelnou facií je třeba zpětnovazebná mašinerie softwarových a instrumentálních inovací, jejíž obrat je průběžně

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 126

posilován balíčky rozkoše po hrstech rozhazovanými pletení mobilních sítí a souběžně bujícím bankovním sektorem, včleňujícím s nenápadnou neodvolatelností každého do závazků globální zadluženosti. Tyto skutečnosti však nebudeme při této příležitosti rozebírat. Povšimneme si pouze dvou momentů, bezprostředně souvisejících se specifikami dnešní rekonstituce vztahových rámců modernity. Prvním je, že takřka jakákoliv objektivní a úplná informace o jakémkoliv aspektu světa je dnes součástí globálního virtuálního prostoru a je pouze otázkou dovednosti a kontemplativního ztotožnění subjektu s organizací onoho prostoru, jak rychle a jaký díl příslušné informace získá. K poznání o povaze jsoucího se dnes proklikáváme a dobře víme, že příslušná instantní vědění lze v případě potřeby kdykoliv vygůglovat. Druhým, a to zcela klíčovým momentem je fakt, že úplná a objektivní informace dnes zpravidla skutečně k dispozici je, a to v míře řádově překračující nejsmělejší vize vrcholných pretendentů modernity. Repelentní sebepotvrzující slogan modernity – *dříve se spíše tápalo, dnes už víme* – nebyl nikdy tak blízký skutečnosti jako dnes.

Budiž připomenuto, že v 80. a 90. letech, kdy společenské ovzduší a reflexe filosofů stále přesvědčivěji a výmluvněji poukazují ke stejnocennosti alternativ, k legitimitě názorové plurality a alternativních interpretačních rámců a bytostné neuchopitelnosti kritéria pravdy, praktická vědotechnika i pragmatická přírodověda nenápadně, avšak o to účinněji rozšiřují a zpřesňují své metodologické a konceptuální nástroje a na kritická tázání alternativních věd odpovídají stále jednoznačněji a průkazněji. Orientace ke slučování neslučitelného, hledání cest napříč zažitými schématy a důrazy na hodnotové signatury jinosti předznamenávající intelektuální atmosféru postmoderní doby vytvořila pragmatické vědě

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 127

selekční prostředí zcela jedinečných kvalit. Instantní emergence alternativních hypotéz cizeluje *per se* konceptuální a metodické nástroje k testování svých produktů a shromažďování potřebné empirické evidence. Uvolnění tradičních rámců vidění světa, jež postmoderní situace navodila, se tak stalo bezpochyby jedním z centrálních zdrojů explozivního zvýšení obratu konceptuálních a metodických inovací utvářejících současnou transformaci vědeckého obrazu světa. S dokonalými instrumentálními technikami, generujícími obrovské objemy formálně objektivních dat, s počítači schopnými vmžiku ověřovat naskýtající se hypotézy bateriemi sofistikovaných statistických analýz a modelových výpočtů jsme objektivní pravdě modernistického obrazu světa nesrovnatelně blíže, než si kdy jakýkoliv učenec troufal představit. Díky amalgamační lázni přichystané kolotáním alternativních konceptů v kadlubu postmoderní doby pak to, nač současná věda odpovídá, se vztahuje vpravdě k otázkám, jež nás skutečně zajímají.

Patrně nejnázornějším příkladem je převrat biologických věd, vědomostí o historii organismů, jejich vývojové dynamice i rozšíření. Co se v průběhu posledních desetiletí změnilo naprosto radikálně, nejsou ovšem obecné koncepce či výkladová schémata, nýbrž věcný rozsah a náplň konkrétních výpovědí. S metodickými nástroji molekulární biologie a návazných statistických analýz došlo k formálně nenápadné, věcně však naprosto převratné změně dikce přírodovědné výpovědi. Zlomovým úsekem je zde zhruba rok 2000. V 90. letech byly výpovědi molekulární fylogenetiky vnímány jako alternativní hypotézy a předmět k diskusi. Instrumentarium, s nímž biologie vstupuje do třetího tisíciletí, produkuje ovšem již zcela bezespornou empirickou evidenci a závěry, jež nezbývá než respektovat. Konstatování, že ky-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 128

tovci jsou sesterskou linií hrochů, není dnes námětem k d skusi, je to prostý empirický fakt, asi takový, jako že naše končetiny mají pět prstů. Molekulární poznatky o historii jednotlivých vývojových linií, o osídlení kontinentů a o dynamice evolučního dění představují objektivní neredukcionistické informace, invariantní vůči alternativním výkladovým rámcům. Příslušné konfrontace pak spíše s velmi zřetelnou názorností ukazují neudržitelnost tezí o stejnocennosti alternativ, neproduktivnost postmoderních relativizací a krátkých spojení navozovaných subjektivní intervencí.

Očividná nezpochybnitelnost výstupů pragmatické přírodovědy a explikační schémata, jimiž postmoderní exegeze předpřipravila amalgamaci společenského rozvrhu a přírodovědných expozic („zvířátka to dělají také tak“ apod.), nenápadně dovršily proces, který, co konec filosofie, charakterizuje ve výše připomenutém spisu Martin Heidegger. V dnešním provedení je to ovšem již konec postmoderní (ne)filosofie. Filosofie a postmoderní vztahové rámce přežívají v společenské atmosféře dneška jen jako celkem okrajové koloritní skutečnosti spolu s lidovými kroji, pomlázkou a pálením čarodějnic.

(v) Konec myšlení a úkol filosofie

Zdrojem dnešní nespokojenosti a objektem radikálních protiakcí je pseudomoderní svět sám a totální spočetnost relací, které produkuje. Jsme tam, kde jsme byli. Dnes, kdy už opravdu skoro všechno víme, by však přece jen mělo všechno fungovat, jak má. Skřípění soukolí společenského dění je ovšem naopak stále slyšitelnější. Nu, a kdo že za to může? První na řadě jsou (vedle činovníků momentální politické

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 129

sféry) očividná rezidua postmoderních postojů a jiné skvrny na řádu jasnosti a zřetelnosti. Strategickým úkolem odvrácení krize je deglobalizace a znovunalezení smyslu života v pseudomoderním ráji definitivně zaháčkované objektivity a neotřesitelných pravd. Je však současně zcela zřejmé, že nechceme-li sklouznout zpět do bahna postmoderního chaosu – což, jak každý uzná, jistě nechceme –, nevíme, co dál. Za podobných okolností se tradičně očekává příchod Mesiáše, předznamenávaný nástupem nejrůznějších věrozvěstů a proroků. Pár takových se již dostavilo a nezahálejí. Uvidíme, co bude.

Závěrem tedy shrňme, že se dnes možná opravdu nacházíme v blízkosti jistého konce světa, v úseku kritické, přelomové situace. Takřka přesně půlstoletí po konci filosofie, předpovídaném v připomenutém spisu Heideggerově, stojíme na jiném konci – možná obdobného rozsahu a ražení. S nevelkou nadsázkou bychom jej, v analogii s Heideggerovou expozicí, mohli označit jako *konec myšlení*. Na otázky, jejichž odpovědi si nedokážeme vygůglovat, nejsme schopni odpovídat jinak než psychickou inflací – přímou identifikací s archetypem, aktivizací stínu apod. Tradiční úkol myšlení – soustavnou kultivaci kritického odstupu od bezprostředně vnímaného, od trojčlenkových predikcí i apelativního působení všeobecných pouček a samozvaných mesiášů – naplňujeme skutečně v míře věru jen velmi okrajové. Osvědčenou cestou k nápravě podobných zádrhelů bývala dříve propedeutika kritického myšlení – filosofie, zobecněná tázání po smyslu věcí a povaze jsoucího. Dnes se sice k odpovědím na podobná tázání proklikáme celkem velmi snadno, pohříchu jejich kontemplace jaksi neúčinkuje a mnoho nemění. Tradiční rozvrh *filosofického postoje*, zdá se, ztratil svou směrující sílu a dobově relevantní legitimitu, přesně z oněch

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 130

důvodů, které podrobně rozebírá Heidegger. Nicméně je zde jistá alternativa.

Vstupní zdrojem *surrealistického postoje* je zkušenost, že diference skutečného dění světa a výkladových schémat, jimiž nejrůznější čítanky s konečnou platností povahu světa vysvětlují, je setrvalým zdrojem osvěžení, zábavy i poučení. Poučení o světě, která tato diference evokuje – ono *sur,* jímž realita světa překračuje naše vševědoucí očekávání – je úhe[illegible]nou invariantou, z níž se odvíjí smysl, směr i metoda surrealistické činnosti. Surrealistický postoj je předznamenán implicitní platformou jediného světa jako komplexní mnohosti existentního a možného, zřetelného i nezřetelného, prostoru, jehož členitost řádově přesahuje dimenzionalitu našich vztahových rámců a jehož povahu vynořuje surová krása nečekaných setkání mnohem zřetelněji než spočetná neprůstřelnost osvědčených čítankových pravd.

Vstupní rozvrh surrealistické pozice je s ontologickou hypostazí postmoderního postoje – s konceptem mnohosti světů – zcela neslučitelný. Díky tomu, jako naprostá výjimka, nebyl surrealismus lapen do pasti postmoderní transformace obrazu světa, slibující skrze mnohost světů (vymezovaných osvědčenou kartesiánskou technikou jako vnitřně konzistentní totálně spojité epistemologické komplexy) nejintimnější uchopení povahy jsoucího v některém z nich.

Epistémé, které surrealismus evokuje, z rozvrhu věci nic podobného nezahrnuje – pobyt ve světě zde není procházkou růžovou zahrádkou, je to exkurze do tropického pralesa, kde každý krok je aktem nečekaných setkání, jež se surovou názorností relativizují použitelnost vstupních předpokladů i lineárních hodnotových schémat, zpřehledňujících svět na[illegible]ší každodennosti. Ze stejného důvodu není surrealistická no[illegible]etika postižena potřebou hlásání ryzích a jediných pravd,

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 131

pro účastníky intelektuálního pohybu dneška očividně tolik závaznou. Ke kritickému odstupu od nejrůznějších věrozvěstů, vynořujících se zpoza katafalku postmoderních hodnot s požadavky jasnosti, zřetelnosti, spočetnosti a správna, je pak surrealistický postoj disponován již svým vstupním rozvrhem. S ohledem na možné společenské ohlasy naznačených požadavků v době, kdy praxi myšlení předznamenává psychická inflace, zasluhuje tato skutečnost jisté pozornosti. Kdoví, možná že právě surrealistický postoj, otevírající osvědčenou a spolehlivou cestu k myšlení faktické členitosti jsoucího, budeme ještě opravdu velmi potřebovat.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 132

EVOLUČNÍ HISTORIE ZLATÉHO VĚKU

V předosvícenecké době vymezuje představu Zlatého věku – centrálního úběžníku libidinózní sublimace – dualita minulého a budoucího. Ultimátním momentem minulého je stvoření světa, člověka i zrození každého z nás, z rozvrhu věci: akt dokonalosti, úplnosti a čistoty. Určením budoucího je pak naplnění vstupních ambicí radikálním překonáním překážek, průběžně vytvářených pozemským kolotáním oněch jsoucen. Doménou tohoto kolotání je současnost. Její rámec vymezuje prvotní hřích a nesčetné – z pochopitelných důvodů neúspěšné – amatérské pokusy zúčastněných jsoucen o jeho kompenzaci, v úhrnu přinášející stále rozmanitější, rozsáhlejší a hrůznější degradaci prvotní dokonalosti, stále více slz a utrpení. Zkrátka a dobře, horší to, aspoň pro dnešek, snad už být nemůže, a je tedy celkem oprávněná naděje, že v budoucnu, třeba až tu nebudeme, bude lépe.

Vlna osvíceneckých (a jim podobných) myšlenkových transformací mučivý osten tohoto rozvrhu dosti úspěšně otupila. Racionální teologie hříchu obrácená k peripetiím současnosti světa a k rozmanitostem jeho kolotání, odsunuje hloubání o dokonalostech z centra intelektuálního pohybu, nastoluje nová témata a nové úběžníky. Historii současnosti spojitě vyplňuje představa evoluce, podřízenosti jsoucího jejím zákonitostem a totální spojitosti interpretačních operátorů, tento rozvrh zohledňujících. S argumenty typu „zvířátka to dělají také tak“ lze se pak celkem snadno, bez ztrát osobní integrity, přehoupnout i přes překážky slz a utrpení. Darwinistický objev mechanismu evolučního dění dovršuje heuristický potenciál konceptu evoluce do obrazu postupného hromadění dokonalejších a životaschopnějších variant, orientujícího směřování světa nárůstem komplexity a pokro-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 133

ku. Je to tak, žijeme v nejdokonalejším světě z možných již proto, že naše současnost je produktem komplexu minulých selekčních interakcí, procesů s neúprosnou jistotou stochastické dynamiky (padni komu padni) vybírajících z možného vždy to nejlepší. Postupem, který jasnozřivě postuluje předdarwinistický básník: *já jsemť té síly část, která chtíc zlo, vždy jen dobro činí.*

Pomineme-li zastuzené pohrobky modernistických syntéz typu Richarda Dawkinse, musíme pohříchu konstatovat, že postmoderní relativizace ošklivým způsobem zdevastovala neprůstřelnou spolehlivost výpovědí o povaze jsoucího nejen ve sféře kulturních a společenských reflexí, ale i v oblasti představ o povaze biologické evoluce a charakteru evoluční dynamiky. Evoluce tak dnes nabývá spíše obrazu chaotického pohybu od kolapsu ke kolapsu, rychlého zaplňování uvolněných ekologických prostorů překotnou adaptivní aktivitou forem, které v dané chvíli na daném místě – z důvodů většinou zcela neprediktabilních – byly k dispozici. Určujícími momenty evoluční dynamiky jsou paleogeografické přesuny kontinentů a moří, historie klimatických změn a řada podobných faktorů, které s dokonalostí, účelností a komplexitou živých soustav v nejmenším nesouvisejí. A tak dále. Na pozadí těchto poznatků se tak vytrácí i heuristický potenciál argumentů typu „zvířátka to dělají také tak" a do popředí vystupují nejasné obavy stran pokroku našeho směřování. Pochybnosti, zda svět, v němž žijeme, je opravdu ten nejlepší z možných.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 134

VĚDA (O ŽIVOTĚ) A ČAS

(před třiceti lety, na prahu velkých změn)

V knize *Za principem slasti* publikuje Sigmund Freud (jako „velmi povrchní zmínku o tématu zasluhujícím nejpečlivějšího vyšetření“) následující poznatek:

> Kantovská představa, že čas a prostor jsou nezbytné způsoby myšlení, může být dnes diskutována ve světle jistých znalostí, získaných psychoanalysou. Naše zkušenosti ukazují, že nevědomé mentální procesy jsou o sobě bezčasové. Tj. nejsou uspořádány chronologicky, čas se v nich nijak nepozměňuje a ani pojem času nemůže být na ně aplikován. Toto jsou negativní charakteristiky, které lze vyjevit teprve tehdy, provádíme-li srovnání s vědomými psychickými procesy. Naše abstraktní představa času je tedy zřejmě výlučně odvozena ze způsobu fungování systému Percepce – Vědomí a je jeho autoreflexí.

Freudovo zjištění ukazuje, že platonská představa světa idejí, vymezujícího skrytou povahu věcí a indexujícího lidské vztahování, může být čímsi velmi reálným. Naznačuje navíc, že lokalizace této invariantní matrice skrytého smyslu není vně platonské jeskyně našich životů, ale uvnitř nás. Aniž bychom rozebírali, nakolik je Freudovo zjištění poplatné analogickým nálezům C. G. Junga, zamysleme se, zda a čím je jeho důraz na souvislosti s kantovským vymezením intelektuality relevantní a co přináší. Duální povaha našeho obrazu světa, zahrnující na jedné straně bezčasový svět idejí, generovaný z hloubi nás samých a vyjevující svou strukturou po-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 135

vahu předchozích selekčních událostí (a skrze to řád světa), na druhé straně pak reálný svět žití, strukturovaný percepčním obrazem čehosi, co není naší součástí, interakcemi s naším okolím, naznačuje reálnou potřebu subjekt-objektové ontologie. Potřebu přehodnotit celkovostní výpovědi systému percepce-vědomí, souběžně modulované intervencí obou, povahou svých výpovědí diametrálně odlišných informačních domén, důsledným rozlišením jednotlivých zdrojů. Tento požadavek v základních rysech naplňuje výměr Kantova přehodnocení kartesiánské metody a z něj vycházející program vědy. Úhelným kamenem Kantova projektu je koncepce transcendentální estetiky – duality prostoru a času – disparátních domén, jimiž se svět otevírá a důraz na bytostné odlišnosti jejich jevových forem a obsahů, jimiž se svět skrze ně dává. Metodologickým požadavkem, z toho plynoucím, je pak radikální odlišení nástrojů, jimiž lze věci prostoru a času reálně uchopit.

Budiž konstatováno, že podobně jako v jiných případech požadavky filosofa faktický vývoj věd mnoho neovlivnily. Věda se vyvíjí ze svých vlastních zdrojů, superpozicí dílčích objevů, které s dobově specifickými obecninami většinou příliš nesouvisí.

Imperativ exaktnosti – totální spočetnosti jsoucího, který v závěru 19. století definitivně opanoval pole vědy, vytyčuje tak perspektivu výrazně odlišnou – univerzální převoditelnost všech zjištění do jazyka matematiky a exaktní, tj. matematicky uchopitelné sjednocení všech jednotlivostí světa. Jedním z grandiózních vyústění tohoto programu je relativistická koncepce času, včleňující čas do jednotícího modelu fyzikálního kontinua. Také ona je výrazem modernistické potřeby konečné unifikace podobně jako v rovině sociální např. marxistická vize beztřídní společnosti a říše svobody.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 136

Tento aspekt duchovního vývoje moderní doby zasáhl i disciplíny, jež jsou povahou předmětu svého zájmu bytostně neexaktní, tedy i vědu o životě – biologii. Detaily tohoto procesu a jejich dopad na současný stav zde nebudeme rozebírat. Pokusíme se nicméně, přinejmenším ze cvičných důvodů, odpoutat se od unifikujících nároků modernistických velkých sjednocení, koncepce časoprostoru a relativistického pojetí času. V duchu kantovského předznamenání pojednáme předmět biologického zájmu prizmatem radikálního odlišení hledisek prostorových a časových. Inspirativní analogií může nám být podobně důsledné rozlišování synchronních a diachronních prvků jazyka a metodologická distinkce synchronní a diachronní lingvistiky v de Saussurově *Kursu obecné lingvistiky*. Ve stejném smyslu budeme na tomto místě hovořit o *synchronní* a *diachronní biologii,* synchronní a diachronní vědě, resp. synchronních a diachronních aspektech fenoménu života.

(i)

Jaký by asi byl percepční obraz světa bez časové dimenze? Operačním modelem této představy nám budiž příběh Šípkové Růženky. V určitém výseku světa mimo nás samých se čas zastavil, resp. přestal existovat. Pro nás je ovšem tato část světa přístupná tak, že – při troše trpělivosti – můžeme popsat všechny vlastnosti a specifika všech jednotlivých entit, jež tu nacházíme (tj. včetně jsoucen, o nichž jsme – vycházejíce z předchozích zkušeností – přesvědčeni, že patří do světa živých bytostí, jsoucen, jež označujeme mnohoznačným slovem struktura atd.). Vidíme, že jednotlivé věci tu zaujímají jisté místo v prostoru, mají svůj tvar, barvu, velikost, vnitřní uspořádání atd. Av-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 137

šak: protože čas neexistuje, nemají ani minulost, ani budoucnost. Jakkoliv nás mohou věci samy o sobě (povaha jejich bytí) zajímat, nemá smysl otázky týkající se těchto aspektů klást, stejně tak jako otázky o příčinách uspořádání a stavů jednotlivých skutečností. Na takovéto otázky máme k dispozici jedinou odpověď – věci jsou takové, protože takto jsou dány nebo – chcete-li – protože takto se nám jeví. Jinými slovy: věci o sobě jsou zde výlučně věcmi pro nás – protože nemají své bytí (jejich čas neexistuje), jejich bytí se odehrává výlučně v našem vnímání, a je tedy naším bytím. V tomto světě platí plně antropický princip: smysl věcí je naplněn tím, že jsou námi vnímány, nebo (silná verze): aby byly námi vnímány.

Situace Šípkové Růženky nám poskytuje naprosto jedinečnou možnost rozpoznat a jednoznačně vymezit všechno, co je pro jednotlivé entity, jednotlivé struktury, specifické a čím se od jiných podobných struktur či entit liší. Teoreticky vzato, budeme-li dostatečně přičinliví, můžeme prostřednictvím takovýchto odlišností definovat všechny relace všech jednotlivých prvků zkoumaného světa. Můžeme tak velmi přesně vymezit, co všechno by se muselo změnit, aby se z molekuly vodíku stala například židle, ze židle tabule, z tabule DNA, z vrabce kos atd. Pro každou dvojici entit A, B lze tedy definovat morfismus či operátor, který je úplným přepisem A na B. V tomto smyslu lze svět Šípkové Růženky beze zbytku vyjádřit jako algebru (tj. množinu morfismů přepisujících množinu všech jednotlivých objektů do ní samé). Množina všech potenciálních morfismů pak vyznačuje kompletní gramatiku našeho bezčasového světa, tedy jistou stránku jazyka, jímž k nám svět promlouvá – nebo, přesněji, kterým (skrze svět svých percepcí) hovoříme sami k sobě.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 138

Svět Šípkové Růženky, gramatika jeho morfismů a strukturních relací, o nichž jsme dosud hovořili, byly zamýšleny jako vstupní ilustrace domény *synchronní biologie*. Jejím vyso-stným předmětem jsou podobnosti (či přesněji: rozdíly) mezi jednotlivými organismy, jejich částmi, mezi supraorganismálními strukturami, stejně jako relace struktur a fenoménů zakládajících představu platonských idejí, k nimž se v podobných souvislostech odvoláváme (barva, tvar, velikost, látková skladba, genomická organizace, pokryvnost, produktivita etc.). Tyto skutečnosti, tj. podobnosti, rozdíly a jejich prostřednictvím také všechny jednotlivosti, lze zde vymezit jednoznačně a úplně – tedy: exaktně.

Synchronní problematika je beze zbytku matematizovatelná, tím spíše, že je sama o sobě matematikou (a je-li co v instrumentariu vědy v plném rozsahu světem čistých, vůči času invariantních idejí, pak je to matematika).

Z uvedeného vyplývá také následující praktický závěr, doporučitelný co otcovská rada začínajícím učencům: chcete-li dostát nárokům tolik žádaného přiblížení biologie exaktním vědám, musíte v první řadě předmět svého zájmu zbavit časové dimenze – zbavit jej jeho bytí. Předpokladem exaktních informací o nějakém živočichovi je jeho zabití, experimentální zmrzačení, v nejhorším alespoň dostatečně zmrtvující experimentální manipulace – jeho vlastní účast na příslušném šetření nesmí být větší než účast mince při házení čáry. Těmito postupy je nemalý díl dnešní biologie fakticky nekrologií, vědou o mrtvolách. Jiné způsoby výzkumu života jsou, nic naplat, pohříchu neexaktní. Pravda, leckoho ze zájemců o výzkum života podobný výměr nemusí naplňovat vrcholným nadšením. V podobných souvislostech bývá přípomínán imperativ biologického holismu, my se pokusíme hledat cesty v doméně shora označené jako „diachronní biologie“.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 139

Předmětem *diachronní biologie* je v kontrapozici ke geometricko-algebraickým relacím biologie synchronní, bytí živého v čase, vznikání, změna, usilování, procesy zjednávající identitu jsoucností na ose minulého a budoucího, vposledku pak zdroje incipientní časovosti živých soustav. Jako věc pro nás je tento předmět krajně nejasný, obtížně uchopitelný a – upřímně řečeno – dosti tajemný. Na rozdíl od synchronní problematiky není diachronní problematika přístupná jednoznačným a úplným definicím – můžeme se jí ovšem s vynaložením jistého úsilí přibližovat. Povahu diachronní biologie dokážeme tak s jistou mírou spolehlivosti vymezit pouze negativně – skrze srovnání s nám dobře známým světem Šípkové Růženky. Zde pak musíme zjevně předpokládat například to, že věci existují mimo naše vnímání – jsou věcmi o sobě, mají svou minulost a svou budoucnost, odlišnou od přítomnosti, která nás s nimi spojuje. O takto vymezených jsoucnech máme ovšem povědomost jen velmi mlhavou – už proto, že prostor vzájemného setkání je fatálně vymezen výměrem naší přítomnosti. V pojmosloví diachronní biologie není ovšem smyslem věcí kolem nás to, že mohou být součástí našich vjemů. Mají svůj vlastní smysl zohledňující poměry jejich minulosti a budoucnosti, retrospektivní a prospektivní aspekty jejich bytí, které nejsou bezprostředně zjevné našemu vnímání. Do jejich zákulisí lze náhlednout pouze prostřednictvím „pobývání u věci“, aktivním rozšiřováním domény společné přítomnosti.

Na první pohled by se zdálo, že v biologickém výzkumu, jehož předmět je svou povahou bezesporu bytostně diachronní (ostatně fylogeneze, embryonální vývoj, chování a jiné formy temporality živého představují přinejmenším formálně jeho centrální zájmové objekty), vždy, alespoň do určité míry, diachronní problematiku zohledňujeme, přinej-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 140

menším skrze představu evoluce, jako závazný rámec interpretačních úvah. Chtěl bych ukázat, že ve většině případů tomu tak fakticky není, že obecně panující představa, že s formálním zavedením časové dimenze se automaticky ocitáme na poli diachronní vědy, je v zásadě velmi ošidná. Zamysleme se nejprve nad tím, jaký je výměr času, s nímž zde pracujeme. Zjevně je to čas, který může být měřen, porovnáván a formálně vyjádřen – čas, který má povahu spojité matematické veličiny. Mírou tohoto času je pro nás interval mezi dvěma skutečnostmi reálného světa, o nichž předpokládáme, že jsou vůči času invariantní, že je samé čas nen ění (stav zaplnění nádob v přesýpacích hodinách, počet elektronů dopadajících na čítač atomových hodin, jistá konfigurace nebeských těles apod.). Jinými slovy, čas měříme jako jistý druh vzdálenosti mezi jsoucny, která sama o sobě časovou dimenzi nemají, která náleží do světa Šípkové Růženky. Je-li tomu tak, pak ovšem i jakákoliv vzdálenost mezi nimi musí náležet do světa Šípkové Růženky, a naše míra času tak představuje nanejvýše určité zpřesnění gramatiky tohoto světa, jistou zvláštní variantu *synchronní* problematiky.

Tato zdánlivě zcela nepatrná pojmová záměna má dalekosáhlé důsledky. Nejen v tom, že dokládá, že – přes naše pevné přesvědčení o opaku – se diachronní biologií povětšinou vůbec nazabýváme, ale především tím, že nás nezbytně nutí k tomu, abychom hodnotu a smysl jevových obrazů života hledali nikoliv v nich samých, ale v instrumentáři synchronní biologie, tedy v nás a v metabolitech našich předchozích poznávacích pokusů. Typickým příkladem tu může být představa (do nejmenších důsledků dovedená k dokonalosti v současné fylogenetické systematice, v molekulární teorii evoluce, v koncepci molekulárních hodin apod.), že absolutní hodnota operátorů charakterizujících odlišnosti

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 141

mezi jednotlivými taxony (například rozdíly alelických frekvencí) vyjadřuje přímo čas jejich diferenciace. Toto pojetí času úzce souvisí s celou třídou představ, pohříchu velmi rozšířených, jejichž jádrem je jednak zkušenost, že již pouhá náhrada fyzické vzdálenosti číslem vyjadřujícím čas může konstituovat pocit vysvětlení, jednak nepsaný předpoklad, že kterýkoliv z operátorů synchronní gramatiky, kterákoliv vzdálenost, reprezentuje přinejmenším potenciálně jistý časový úsek a jeho velikost je přímo úměrná příslušné vzdálenosti. Jiným vyústěním téže představy je kupříkladu i víra, že necháme-li čas dostatečně dlouho běžet, veškerá gramatika synchronního světa bude postupně fyzicky realizována.

Přinejmenším z praktických důvodů má tato metodologie jisté oprávnění. Diachronická problematika se vzpírá vědeckému zkoumání, je bytostně neexaktní, a tedy i nesnadno artikulovatelná. Ve sféře vědecké komunikace a sociálního uplatnění výstupů je tak žádoucí do mluvy synchronních, tj. spočetně srozumitelných modelů převádět dokonce i předměty, které jsou svou povahou opravdu výlučně diachronní. Typickou ukázkou je posun od lorenzovského hledání smyslu chování zvířat do dokonale formalizovatelné sociobiologické gramatiky, zprostředkující začlenění tohoto předmětu do třídy dalších synchronních modelů, od molekulární genetiky až po energetickou optimalizaci.

Do jaké míry a v jakém smyslu je tento odklon (od snahy pochopit motivace chování zvířat k testování složitých interpretačních modelů) přínosem, nechť si zodpoví každý sám pro sebe. My se pokusíme alespoň ve stručnosti formulovat, co je jádrem skutečně *diachronní* problematiky a k jaké třídě otázek je třeba se v diachronní biologii obracet.

Aby se fenomén bytí stal pro nás viditelným, musí v předmětu, který studujeme, dojít k nějaké změně. Obrazem změ-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 142

ny pro nás je změna relace, změna souvislosti s jinými předměty, věcmi, jevy. Je přitom nasnadě, že jednotlivá jsoucna vstupují do určitých souvislostí (prostorových, funkčních apod.) prostřednictvím jistých vlastností (prostorové pozice, chování, potravní strategie apod.), přičemž souvislost, potažmo vlastnosti, jež ji vytvářejí, jsou nutně překročením hranic jednotlivých jsoucen. Jinými slovy: zdrojem souvislostí, které propůjčují jednotlivým jsoucnům a jejich vlastnostem smysl, význam, hodnotu (tj. to, co Husserl nazývá aktivní index), jsou jejich interakce. V tomto smyslu je bytí jsoucen bytím jejich interakcí, tedy tím, čím jednotlivá jsoucna přesahují bezprostřední rozměr sebe sama. Pak ovšem také platí, že předpokladem interakce je existence jsoucen vně interagujícího subjektu, existence prostředí. Prostředí v nejširším slova smyslu představuje tedy zjevně jednu z centrálních kategorií diachronní biologie. Pro své prvky, entity vstupující do jej vymezujících interakcí, je imanentním zdrojem souvislostí, zdrojem smyslu věcí o sobě. Jinak řečeno: do sféry diachronní biologie se můžeme přiblížit tehdy, budeme-li svůj zájem orientovat na interakce jevových obrazů života existujících mimo nás, tedy na souvislosti, do kterých bez našeho přičinění vstupují.

Prostředí, doména realizovaného bytí, prostor komunikace a interakce, je tak v tomto směru, v pojmosloví diachronní biologie, neoddělitelným předpokladem fenoménu bytí, aktu změny světa, která se na tomto substrátu odehrává. Znamená to tedy, že zohledněním interakcí zohledňujeme zúplna i subjekt děje a v praxi můžeme obě entity ztotožnit? Z naznačených úvah je zřejmé: učiníme-li tento krok, vzdáme-li se pod příslibem praktické uchopitelnosti problému zřetele k dualitě subjektu a prostředí, možnost uchopit diachronní aspekt jsoucího a nalézt tolik žádoucí most přes propast, která dnes vědu a pochopení odděluje, se nám opět vzdálí.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 143

(ii)

Předchozí výklad byl budován na osvědčeném principu kontrastu – jeho cílem bylo ostatně zviditelnění problematiky. Z četných příkladů ovšem víme, že představa transparentnosti, již takováto expozice vyvolává, se až příliš často stává základním zdrojem příštích nepochopení, induktorem pohybu, jehož závěrečná fáze zahrnuje nezbytné vylití vaničky i s děckem. Pokusme se tedy nyní o jiné, řekněme nekontrastní přiblížení k diachronní problematice a soustřeďme se na nezřetelný a krajně delikátní prostor mezi synchronní a diachronní problematikou v naznačeném pojetí.

Vraťme se nejprve k modelovým situacím synchronního světa – k bezčasovému světu nevědomých symbolů, či k oku přístupnějšímu světu Šípkové Růženky – a konstatujme, že naše tvrzení, že tyto světy postrádají jakoukoliv dimenzi času, *nebylo* patrně zcela korektní. Jisté reziduum času, jistý doklad o minulých interakcích ve světě Šípkové Růženky zůstává – totiž současnost jsoucen, současná přítomnost právě jen některých z jejich možných stavů. Ostatně, kdyby se nám opravdu podařilo odstranit časovou dimenzi tohoto světa, včetně aspektu současnosti, sotva by asi bylo možné tento svět v jakémkoliv jeho okamžiku zviditelnit, učinit z něho předmět jisté interakce, součást jisté (naší) přítomnosti, součást světa, jehož přítomnost (tj. současnost jistých jsoucen) vnímáme. Jinými slovy: definicí světa Šípkové Růženky jsme sice jsoucna jej konstituující zbavili jejich bytí, avšak neodstranili jsme časovou osu zkoumaného systému – změnili jsme pouze její kalibraci.

Tento velice podstatný krok jsme provedli způsobem nanejvýš příznačným. Jeden z bodů na časové ose zkoumaného světa, jistý jeho okamžik, jistou jeho přítomnost, jsme na-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 144

hradili poměrně dlouhou sekvencí našich vlastních přítomností. Skrze náš vědecký zájem, skrze naši percepci, jsme, zcela po způsobu virového genomu, provedli celkem nenápadnou informační operaci: rozšířili jsme prostor svého bytí na svět, který jsme (za tím účelem) jeho bytí zbavili. Tato varianta pobývání u věci (pobývání věci u nás) neumožňuje sice nahlédnout vlastní smysl věci (jak je požadováno výše), nicméně dovoluje nám konfigurovat *model* diachronního jevu v měřítku určeném investovanou sekvencí našich přítomností. Je zřejmě jediným způsobem, jak racionální myšlení získává inference o světě: svět se stává jistým modelem nás samých. Naskýtá se otázka: lze naše pochopení světa konfigurovat jinak?

Náš percepční život je fatálně omezen na ono nanejvýš citlivé rozhraní mezi již nepřítomnou minulostí a ještě neexistující budoucností, na sled okamžiků, sled jevů vystupujících z nebytí, aby se vzápětí do sféry nebytí nenávratně přesunuly. Přítomnost, sled přítomností, je pohříchu jediným místem, v němž jsme, v němž se odbývá tajemný akt bytí. Odchovanci evropské myšlenkové tradice, jejichž uvažování je postiženo obsedantní potřebou pravdy, mohou zřejmě jedině zde dosáhnout žádoucího ukojení – uchopit pravdu skrze existenciální prožitek její přítomnosti. Technicky, resp. pozitivistickou terminologií řečeno: jedině přítomnost je prostorem, v němž lze jakoukoliv suspektní pravdu verifikovat.

Shrňme tedy: ověřit pravdivost jisté skutečnosti lze tehdy a jen tehdy, je-li taková skutečnost přítomna, tj. je-li přístupna smyslovým, intelektuálním a kontextuálním nástrojům, jimiž verifikační soud konfigurujeme. Ostatně, prostorem zjevování (a jsoucna s námi netotožná jsou přístupna našemu zkoumání pouze jako jevy), je zjevně jedině přítomnost. Záznam určité skutečnosti, stejně jako záznamy předchozích

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 145

verifikačních aktů (ať už se jedná o zápisy v kronikách více či méně posvátných, záznamy na magnetickém pásu či engramové klubko v naší paměti), jsou pravdivé pouze potud, pokud jsme ochotni v jejich pravdivost věřit. Verifikovat tu můžeme pouze realitu záznamu – zaznamenaná skutečnost zde totiž již zjevně přítomna není. V duchu pozitivistické tradice bychom měli zdůraznit, že pravda víry je, přinejmenším formálně, zcela odlišná od pravdy, již spojujeme s možností verifikace, tedy od pravdy, kterou klademe za úhelný kámen vědeckého poznání. Nicméně, je nasnadě, že tento náhled není udržitelný. Drtivou část poznatků, s nimiž v každodenní praxi vědy operujeme a jejichž prostřednictvím konstruujeme verifikační kritéria, čerpáme nikoliv ze skutečných verifikací, z vlastních existenciálních prožitků pravdy, nýbrž z množství (po většinou nám již neznámých, o to však posvátnějších) sdělení našich předchůdců. Z hlediska shora naznačené definice jde tedy zjevně o instanci víry. Vědecká metoda, zosobněná operačními algoritmy synchronního světa, zřejmě jiný způsob uchopení pravdy neumožňuje. Ostatně není náhodou, že naprosto převažující součást faktické činnosti vědce je práce se záznamy – od jejich vyhledávání a pročítání až po vytváření a hromadění nových. Vědecký poznatek je zřejmě nutně poukazem na skutečnosti, které nejsou bezprostředně přítomny, a tedy jsou verifikovatelné jedině skrze víru v pravdivost příslušných záznamů. Jinými slovy: pravda vytvářená aplikací vědecké metody je nutně poukazem na jistý záznam, redukcí jsoucího na instanci jisté, nyní již nepřítomné minulosti.

Pro ilustraci se obraťme opět do světa Šípkové Růženky a proveďme zde jeden z nejzákladnějších výzkumných úkonů – pokusme se zjistit rozměr nějakého předmětu, změřit nějakou vzdálenost. Postupujeme při tom zcela přirozeně

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 146

tak, že přiložíme počátek měřítka na jeden okrajový bod, přesuneme pozornost ke koncovému bodu vzhlednosti a odečteme údaj. Problém je v tom, že v okamžiku, kdy soustředíme pozornost ke koncovému bodu, je přítomnost počátečního bodu již minulostí – bod sám není tedy přítomen, takže – přísně vzato – podmínka toho, abychom vzdálenost mezi oběma body mohli pokládat za pravdivou (tj. současná přítomnost obou bodů vzdálenost definujících), není splněna.

Mentální technika, jíž tento problém řešíme, je v zásadě identická s překalibrováním časové osy zmíněným v předchozím příkladu. Nyní ovšem již neměníme časovou osu přímo – měníme způsob našeho vztahování. Přítomnost, do níž vstupujeme, redukujeme na poukaz k bezprostředně nedávné minulosti. Technicky vzato, bytí okamžiku, jímž procházíme, se stává zdrojem libidinózní signace percepčního kontextu této bezprostředně minulé přítomnosti, a tedy libidinózním kontextem přítomnosti bezprostředně přicházející. Mění se zde pouze postoj – způsob vnímání. Skrze libidinózní tenzi modifikuje tak to, čím nám bezprostřední budoucnost má být. V tomto smyslu neměníme tedy měřitelný čas, ale charakter naší interakce s jevy mimo nás.

Uvedená úvaha naznačuje, že oním nepředmětným reziduem minulosti, skrze které, prostřednictvím psychického aparátu, může být minulost skutečně spolupřítomna v aktuální přítomnosti, je libidinózní tenze, vyladění, intencionalita. Čím intenzivnější je takováto libidinózní tenze, tím rozsáhlejším jevem se přítomnost stává a tím větší dávku prožívaného času fakticky získáváme. V prostoru takřka neomezeného rejdiště libidinózních tenzí, ve snu, tak lze během několika minut prožít několik dnů intenzivního života.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 147

Pletivo libidinózních tenzí, síťovina intencionalit, či, chceme-li, sémantické pole, jsou základními stavebními kameny, jimiž je konfigurována subjektivita, resp. tvar příštích interakcí. Pohyb, jímž libidinózní tenze, intencionality apod. převádějí naše bytí přes hranici mezi námi a světem, vytváří způsob bytí ve světě. Existence rozhraní mezi subjektem a světem, skrze nějž tento krok vchází do zjevnosti, je tak právě tím, co činí svět viditelným. Náš svět může tak být uvažován jako svět nesčetných rozhraní, svět jistých dvojrozměrných struktur, nahlédnutelných plně geometrickým viděním. Tento způsob nahlížení světa může lehce dospět k náhledu, že podstatou světa je jeho geometrie a jejím nahlédnutím je smysl našeho konání naplněn. Jinými slovy: protože geometrie je bezpochyby bezčasová, svět sám je bezpochyby bezčasový, je světem idejí a instancí idejí v našem (svou časovostí nedokonalém) světě je (jak shora naznačeno) víra. Je tento závěr, potvrzující úplnou dostatečnost synchronního vidění světa (a pošetilost přibližování se k něčemu tak vágnímu jako diachronní aspekt života – diachronní biologie), tím, čím věda skutečně přesahuje svou situaci a pošmourný úděl? Lze přijmout, že naše uchopení světa je výlučně měřeno velikostí naší víry? Že svoboda našeho bytí je jednoznačně indexována nahlédnutím neměnné pravdy, jejímž zpředmětněním jest příslušná víra?

Systém věr, ať už malé, střední či velké normativní účinnosti, intencionalita vztahování ke světu (v jazyku manifestovaná mj. preformovanými syntaktickými jednotkami – de Saussureovými syntagmaty), skýtá zajisté velmi bezpečný způsob pohybu ve světě, oddalující nás od nutnosti nesčíslněkrát opakovat nekonečné množství elementárních úkonů, nesčíslněkrát řešit stále znovu tytéž elementární situace. Nezbytně se ovšem stává zdrojem jistého nebezpečí. Tím, že

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 148

kanalizuje naše vztahování ke světu, způsob našeho bytí, náš život do podob vymezených byvším řádem, orientuje naši budoucnost do zmrtvělého světa neosobního odkazu předků. Přítomnost pak může stále více nabývat podoby adorace minulého a nezměnitelná minulost se stávat fatální osou našeho bytí. Čím intenzivněji budeme s tímto vztahovým aparátem usilovat o svobodu nadcházející budoucnosti, tím nesvobodnější bude naše přítomnost vůči své minulosti.

(iii)

Předchozí text (mimochodem dosti již letitý a prostoupený otázkami, které již dávno otázkami přestaly být) diskutuje některé z potíží, se kterými se věda (a nejen ona) setkává, má-li uchopit akt dění, cokoliv, co souvisí s časem jinak než formou matematického modelu. Základním momentem, od nějž se všechny komplikace odvíjejí, je v tomto pojmovém rámci fakt, že v jedné přítomnosti (a náš život je tu pohříchu výlučně sledem jednotlivých přítomností) jsme schopni [illegible] slet (a obývat) pouze jediný svět (srv. Herakleitos B106: „Přirozenost každého dne je jedna."). Přičemž není nic důležitějšího než hranice tohoto světa přestupovat, měnit přítomnost na minulost a vstupovat do budoucích přítomností, do jiných světů. Jak předchozí text naznačil, tento akt diachronie, akt změny, akt jiného světa, je tím, oč tu běží i v rovině našeho povídání o čase.

Již z pohledu čistě formálního lze změnu světa chápat jako stav, kdy v jediné přítomnosti se ocitnou jsoucna, která dosud současně přítomna nebyla (řečeno pojmoslovím Jamese Milla – změna se děje ustavením kontiguity jsoucen). Může se týkat jediné nepatrné drobnosti, avšak také velmi rozsáhlých výseků světa. Pro takové přítomnosti, v nichž

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 149

v témže okamžiku vyvstávají jako instance jediného světa výseky světů značně odlehlých, skutečnosti jinak bytostně nesoučasné, zavádějí C. G. Jung a W. Pauli termín *synchronicita*. Střet výkladových schémat, náhlá pochopení, neuvěřitelné náhody a nesčetné další pestrosti a nepravděpodobnosti, se kterými se setkává ve větší či menší míře každý z nás, jsou typickými doklady reality tohoto fenoménu. Právě jimi se život odlišuje od stochasticity pravděpodobnostních relací, a právě ony činí život zajímavým a pestrým. Neudivuje, že historii lidstva průběžně provází snaha fenomén synchronicity programně navozovat a rozvíjet – od magických operací a esoterních věd až po surrealistickou činnost.

Nejinak je tomu i ve vědě. Zjednávání synchronicity jiných světů je tu ovšem čímsi odlišné a nebude bez zajímavosti zamyslet se proč. Leccos bylo řečeno v předchozím textu. Na rozdíl od magie či surrealistické činnosti nemění věda (v prvním plánu) předmětovou strukturu přítomnosti (a skrze vlastní spolupřítomnost na ní účastné subjekty). Jejím operačním prostorem není originál světa, ale jeho obraz, kopie jistých tradicí kodifikovaných projektivních struktur přenášených z minulých přítomností.

Suverénně nejuznávanější teoretik vědy našeho století, nedávno (pozn.: 1994) zesnulý sir Karl Raymond Popper, rozpracoval jako model jsoucího teorii tří světů, koherentní s představou hierarchické organizace a evoluční stupňovitosti kosmu. *Svět 1* zahrnuje jsoucna fyzikální povahy různé organizační úrovně až po struktury typu živých bytostí, *svět 2* je světem schopností vnímat, předvědomého usuzování a lidské schopnosti řeči a pochopení vlastní smrtelnosti, *svět 3* pak tvoří výtvory lidského ducha – promluvy, teorie a mýty o povaze naší jsoucnosti-smrtelnosti, umělecká díla a vědecké objevy. *Svět 3* je o sobě jsoucím světem idejí, jenž *svět 1*

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 150

skrze *svět 2* zpředmětňuje. Na tomto místě pomineme peripetie členitého aplikačního aparátu Popperova schématu. Omezíme se pouze na konstatování, že teorie tří světů je možná posledním velkým pokusem, jímž se teorie vědy snaží překlenout centrální problémy svého ukotvení – problémem metody a duality descartovského obrazu světa. *Svět 2,* svět mentálních prostředků, je paralelou descartovského světa věcí rozumu*, res cogitans*. *Svět 3* (včetně jím zprostředkovaného uchopení *světa 1*) odpovídá kartesiánskému prostoru materiálního světa*, res extensa*, světu věcí předmětně uchopitelných časovými či prostorovými určeními, světu objektivně (ex. def. = předmětně) jsoucího.

Potíž je v tom: *svět 3,* jako produkt, jímž *svět 2* vyjevuje pravidla strukturující *svět 1*, se stále zřetelněji stává jedinou cestou, jíž se lze povahy *světa 1* dobrat. Avšak (ex def.) *svět 3* a *svět 1* jsou tím vzdálenější (a jejich vztahy nezjevnější), čím hustěji je *svět 3* (působením *světa 2*) strukturován. Dovídáme se tak postupně sice stále větší podrobnosti o pravidlech *světa 1*, ale stále méně o jeho bytostné povaze, o něm samém.

Jakým způsobem je strukturován *svět 2* vědeckého vztahování? Jeden z nejvýznamnějších přírodovědců 19. století, Louis Agassiz (1807–1873), ukazuje, že přírodověda má k dispozici v zásadě pouhé tři metody – srovnávací, ontogenetickou a paleontologickou. Toto na první pohled poněkud bizarní tvrzení je překvapivě hlubokým nahlédnutím zohledňujícím všechny dostupné formy časového určení, jímž aparát *res cogitans* vládne. Srovnávací metoda popisuje míru odlišnosti jsoucen současně přítomných, tj. bez časového určení, je aparátem strukturujícím dokonale synchronní svět Šípkové Růženky. Paleontologická metoda operuje (ex def.) na substrátu minulého. Jejím jádrem jsou postupy, jimiž některým ze synchronních charakteristik srovnání při-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 151

řazujeme význam časového určení – časová určení tohoto typu jsou pak plně součástí světa *res extensa*, popperovského světa 3. S časem, o němž jsme hovořili v souvislosti s diachronní vědou (viz původní text), se setkáváme pouze v kontextu metody ontogenetické. Jejím objektem jsou děje, které probíhají v naší přítomnosti a na nichž můžeme být svou přítomností účastni. V každém případě do světa 3 jsou skutečnosti vyjevované metodou ontogenetickou včleňovány metodou srovnávací a paleontologickou.

Srovnávací a paleontologická metoda jsou tedy jediné dostupné postupy konfigurující výpovědi o světě zaplňující prostor *světa 3*. Paleontologická metoda je hlavní agens mytotvorného procesu. Jednotlivé zkušenosti seskupuje do příběhů, mýtů a teorií – poskytuje mytomorfní výpovědi o povaze světa – od hrdinských skutků zakladatelů lidského rodu až třeba po životní strasti T-lymfocytů v těle zmítaném imunitní insuficiencí. Srovnávací metoda ústí v této poloze nejobecnějších vztahových struktur do zobecnění jiného typu. Je zdrojem utváření ontologických schémat, zdrojem axiomatiky paradigmatického rámce, na něž jsou další struktury *světa 3* navazovány. Tak jako je bezčasový svět nevědomých struktur bytostnou intencí našich přání (viz úvod původního textu), stává se dokonale synchronní schéma ontologického rámce intencí všech jednotlivých výpovědí, jimiž je *svět 3* dále strukturován – a tedy i (protože je součástí uchopitelného světa *res extensa*) také viditelnou, ukazatelnou a uchopitelnou intencí toho, co *svět 3* vytváří – *světa 2* našeho vztahování. Dokonale fungující kruh kartesiánské metody, který již tolikrát v blahých dobách novověku roztočil kola pokroku, se opět uzavřel. Bohužel, nenápadně a na první pohled téměř bezbolestně, cosi opět zůstalo mimo. V prvním přiblížení

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 152

se nestalo nic podstatného, jen fenomén synchronicity se zjevuje stále vzácněji a v podobách stále krotších a krotších.

Proti tomuto, patrně zcela nezbytnému důsledku intelektuálního uchopování světa je věda, zdá se, takřka bezbranná – její jedinou obranou je zvyšování obratu metody a zoufalé, povětšinou z pochopitelných důvodů neúspěšné, hledání cest za hranice paradigmatického rámce.

Poněkud jinak se s podobnými důsledky operuje ve sféře primitivního myšlení – mám tu na mysli nejen převažující typ vztahování příslušníků přírodních etnik, ale v neposlední řadě i jistou součást naší přirozenosti, kterou se nepodařilo zdevastovat palbou čítankových učeností a řádného vychování. Jakým tajemným krokem se tu daří unikat z čarodějného kruhu, o němž je řeč? Čím je toto „primitivní myšlení" specifické? Jevově tu lze vysledovat např. cosi jako vědomý ostych před zobecňující reflexí, retrográdní ukotvení ve výchozích pozicích, akcentovanou tělesnost vztahování, či určování obecného poukazem k jednotlivině – to vše zde vystupuje v kompaktním obtížně rozpojitelném celku.

Oč zde ale jde v úrovni metody, v úrovni oněch vztahových struktur diskutovaných v předchozích odstavcích? Co je zde odlišné? Vždyť rozvrh světů 2 a 3 lze sotva změnit a zmíněné tři metody intelektuálního uchopení světa rovněž ne. Jsou tedy primitivové a primitivní součást našeho myšlení světem organicky jiným? Zajisté nikoliv. Rozdíl je pouze v jediném – v substrátu, na němž ony metody operují. Možná je to jen elementární strach z konečnosti (nebo snad intuicí vedená snaha kompenzovat bytostnou neproduktivnost metafyzických projekcí?), který nutí primitivní myšlení orientovat se na intelektuálním substrátu retrográdně – na-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 153

místo k sofistikovaným ontologiím obracet se k jednotlivinám *světa 1* a k sobě samému. Výsledkem tu je oduševňování světa jednotlivin, oživování *světa 3* fyzickým životem *světa 1* a vytváření oduševnělé síťoviny spojující oba světy jsoucího do jediného smysluplného celku.

Primitivnímu myšlení jde o vyvážený svět polarit. Polarizaci jsoucího nedosahuje oddalováním *světů 1* a *3*, ale změnami zúčastněných subjektů, péčí o ony kontiguity, o ona rozhraní světa, na nichž jsme svým bytím spoluúčastni. Mimochodem, naplnění takovéhoto kréda přináší jistý nezanedbatelný efekt. Není-li *svět 3* konečným bodem našeho směřování, myslíme-li jej pouze jako jakýsi výrazový rámec, jako jistý aspekt polarizující způsob našeho uvažování, jak častá a jak intenzivní setkání s jinými světy můžeme zakoušet!

Ostatně o to zde jde. Zdá se tak, že právě ona složka našeho vztahování, kterou zde označujeme jako primitivní myšlení, nás učí chápat přítomnost nikoliv jako jediný svět, ale jako akt změny, akt synchronicity, akt setkání jiných světů skrze bytí nás samých. Naznačuje, že diachronní jevy jsou přístupné jedině jako sekvence synchronicit. Nevede právě tudy cesta za hranice paradigmatu?

Svět vědotechniky je charakterizován potřebou pokroku, radikálního pohybu, potřebou cesty vpřed. Přítomnost je tu mezistavem ke svobodě budoucnosti, prostorem k vymanění se z pout byvších řádů. Platí tu: čím méně dovolíme minulosti omezovat naší přítomnost, tím rychlejší bude náš pohyb vpřed.

V expozici primitivního myšlení je toto schéma obohaceno poněkud jinými aspekty. Primitivní obraz přítomnosti (jakožto setkání světů) ukazuje, že bez světa minulosti je přítomnost ničím. Dokládá, že překotná cesta vpřed, radikální vyvázání ze systému věr, skýtá nemalé nebezpečí – prázd-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 154

nou přítomnost. Že konečný úběžník absolutní svobody, indexovaný úplným vyvázáním z pout minulosti, má jedinou jevovou podobu – vlastní nebytí. Tento rozvrh tak vypovídá současně leccos o povaze budoucnosti. Její podstatou tu není ani tak svoboda jako kontiguita, akt spojení. Jaké a čeho závisí ovšem na této přítomnosti, a tedy i na nás.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 155

O ZJEVNOSTI, POHYBU A ČASU

Jungovo vystoupení jakožto reakce na Freudovu koncepci fenoménu psychického, na přírodovědný postoj artikulující typicky novověkou potřebu jednotného vysvětlujícího principu, potřebu velkého sjednocení, v jistém smyslu předznamenává postmoderní obrat evropského myšlení. Analogicky, postmoderní obrat je zjevně abreakcí nesčetných pokusů moderní vědy podobná sjednocující vysvětlení, konečná řešení, unifikující náhledy apod. našemu uvažování vnutit. Řeší tuto situaci, tj. stav, kdy mnohost možností neskýtá v ničem záruku výlučnosti jedné z nabízejících se cest, tak, že jako jednotící princip poskytuje více či méně vědomé uchopení právě této zkušenosti. Ukazuje, že možnou cestou je pouze akceptování dokonalé plurality všech jednotlivých názorů, náhledů či nejrůznějších koncepcí. Postmoderní svět se tak mění na všesměrnou síť jednotlivostí, potenciálně stejně hodnotných. Sjednocujícím prvkem, jediným skutečně uchopitelným kritériem světa, se za těchto okolností stává akt jeho prožívání – realita prožitku sebe sama jako součásti světa, realita žité přítomnosti. Již z tohoto důvodu nabývá dnes právě hlubinná psychologie výjimečného významu. Jakkoliv je svými postuláty se zmíněným postmoderním nahlédnutím ve velmi dobrém souladu, slibuje cosi navíc. Jistou cestu z pasti, do které postmoderní uvažování, zdá se, že nezbytně, ústí. Pasti rozpadu kritérií a ztráty orientace – ztráty sebe sama v mnohosti jednotlivého, jíž se nám svět postmoderní doby dává.

Jádrem krize kritérií, o níž tu hovoříme, je konflikt mezi nárokem koherence interpretačního aparátu a realitou života, konflikt deklarované plurality všech jednotlivých pravd, jazyků a náhledů světa a fatálně omezujícím faktem, že je-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 156

diná pravda, skutečně dostupná, verifikovatelná subjektivitou vlastního života, má povahu zcela odlišnou. Realita vlastního prožitku je jedinečná, nepřenosná a očividně bez bytostného nároku plurality – je výlučnou součástí osobní přítomnosti.

Akt přítomnosti, skutečnost prožitku, nelze sdělit. Pravda prožitku je sdělitelná jen jako pravdivost jistého záznamu (v přítomnosti, jejímž výrazem je sdělování prožitku, prožitek sám již nutně přítomen není). V komunikačním prostředí pluralitního světa jsou tyto nejistoty incipientně konfrontovány s všudypřítomnými pravdami vědeckých poznatků, interpretací a koncepcí, jimiž nás svět vědotechniky stále účinněji vplétá do pozlaceného mřížoví svých metabolitů. V otevřeném komunikačním prostředí se tyto pravdy dávají jako pravdy záznamů. Jejich věrohodnost není stvrzena prožitkem přítomnosti – jsou instancemi námi neprožívané minulosti. Proti mlhavým jistotám naší přítomnosti mají však cosi navíc: jsou dokonale sdělitelné a přenosné, a již tím jsou neoddiskutovatelnou součástí obecného komunikačního prostředí, prostoru, jehož se svou aktuální přítomností fyzicky účastníme. Jsou snadno a rychle dostupné (na první pohled bez investice osobního přičinění a rizik ztráty potenciálních kvalit sebe sama) jako substrát, na němž lze fakticky uskutečňovat akt komunikace, akt společné přítomnosti, tedy vlastní subjektivitou zakoušet prožitek světa mimo nás. Tento rozvrh skrývá ovšem velmi podstatné nebezpečí. Prožitky, jež tu zakoušíme, totiž nezakládají subjektivní zkušenost světa, nýbrž zkušenost prostředku, jenž nárok vlastní subjektivity nahrazuje. Nenacházíme neoddiskutovatelnou pravdu o povaze jsoucího, jak deklarováno rozvrhem postmoderní pozice, ale prostředek nahrazující vlastní subjektivitu poměry komunikačního prostředí.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 157

Záměna prostředků za cíle je v historii naší civilizace momentem mnohokráte opakovaným. A tak např. předmětem křesťanské víry (tak jak je deklarován apoštolským vyznáním) není obsah a smysl Kristova vystoupení, ale peripetie christologické legendy. Stejně tak úběžníkem vědecké práce není ultimátní poznání a pochopení stavu věcí, ale faradayovský imperativ *work-finish-publish*. Výrazem téhož posunu je ostatně i tendence moderní vědy chápat fenomén psychického nikoliv jako cestu, jíž se svou tělesností stáváme integrální součástí světa, ale jako množinu dílčích funkcí přístupných exaktnímu testování a formální analýze.

Velkou zásluhou postmoderního obratu evropských věd je dokonalá relativizace takového substančního uvažování, relativizace kritérií, na nichž je založeno, a obrat k hledání smyslu v autenticitě žité přítomnosti. Druhou stránkou této mince je ovšem neustále se rozšiřující mnohost vidění světa, ztráta orientace a posléze smyslu sebe sama. Abreakcí tohoto momentu a jistotou, koherentní se vstupním rozvrhem postmoderní pozice, je deklarace celistvostního výměru jsoucího a zcelistvujícího role lidského poznání.

Zdá se, že právě hlubinná psychologie vládne interpretačním aparátem, který je v těchto souvislostech mimořádně přínosný, aparátem, s jehož pomocí lze konstruovat most mezi zúplňujícím a partikulárním viděním světa, mezi pravdivostmi obou shora naznačených cest, mezi světy prostředků a cílů. Nicméně naskýtá se otázka: Jsme schopni (a lze vůbec?) takovouto cestu nastoupit, aniž se tak či onak vyrovnáme se zátěží postojů, úvah či interpretačních schémat, jíž planetární vědotechnika nezbytně předznamenává naše vztahování ke světu? Jestliže ne (což bohužel nutno předpokládat), musíme komunikaci se sférou pragmatické vědy ošetřit jinak než prostou negací. Jinými slovy, jakkoliv pa-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 158

radoxně to může znít, chceme-li se skutečně (nikoliv jen povrchním gestem) vymanit z bludiště školometských pouček, musíme hledat společný jazyk právě s onou sférou, jež je jejich primárním zdrojem – s oblastí tzv. objektivní vědy.

Pokusme se o tento postup také v souvislosti s předmětem našeho zájmu. Abychom tomuto úkolu dostáli, musíme se nejprve zamyslet, jaké jsou hlavní komponenty zmíněného jazyka, co je pro výkladový aparát novověké vědy nejpodstatnější. Pro tuto příležitost, se omezme na konstatování, že podstatnými momenty tu jsou (a) redukce jevů na instance jistých elementárních skutečností, jistých univerzálních obecnin a (b) redukce jevové dynamiky na kauzální vztah formálně vyjádřený algebrou – tj. jako zobrazení čehosi (skrze formálně uchopitelná pravidla) odněkud někam.

Uvažujme nyní, jak by v intencích takovéhoto jazyka bylo možné zobrazit vztah vědomí – nevědomí. Lze to vůbec bez podstatného opomenutí skutečné povahy vztahu, zahrnující celkovost psychického bytí? Předpokládejme, že ano.

Jsme tedy postaveni před úkol formulovat, který elementární jev je nezbytnou součástí zkoumaného vztahu, a je tedy účasten v každé jeho instanci. Znamená to, jinými slovy, zcela obecně charakterizovat akt psychického bytí, formulovat jakýsi unitární model psychických dějů. Jakkoliv tato expozice zjevně přesahuje možnosti a rámec našeho šetření, otevírá bezesporu prostor k hledání vhodných interpretačních nástrojů.

Připomeneme si nejprve, že podstatným momentem psychického je nekonečný řetězec aktů rozlišení a spojení, řetěz tenzí, jimiž se substrát i aktér průběžně pozměňují, ztrácí svou původní výlučnost a izolovanost. Společným momentem tu je zjevně cosi jako odlišnost, akt netotožnosti, změna. Ke změně, vyjevení netotožnosti apod., může dojít výlučně

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 159

na jistém věcném substrátu (ať už materiálním či nemateriálním), někde a někdy, v prostoročasové instanci, kterou označíme termínem informační rozhraní. Zamysleme se nyní, ve vší stručnosti, nad tím, co lze při takto letmém přiblížení říci o elementárních vlastnostech informačních rozhraní, o povaze dějů, jež na nich probíhají, o tom, skrze co tato rozhraní vystupují ze stavu nebytí do stavu své zjevnosti.

Každý ví, že povahu rozhraní mají nejrůznější struktury fyzického světa – ať už jde o naše ošacení, buněčnou membránu, obrazovku televizoru či jakékoliv jiné povrchy, jimiž se nám věci vnějšího světa ukazují, jimiž se svět rozpadá na své jednotlivé součásti. Rozhraní je esenciální vlastností každé jednotliviny, je tím, co její jsoucnost jednoznačně vymezuje. A protože svět nabývá zjevnosti jedině v instanci svých jednotlivin, nutně platí, že rozhraní mezi jsoucny jsou jedinými zjevnými formami světa, jedinými způsoby, jimiž jsoucna, svět tvořící, vůči sobě jsou.

Rozlišení věci, jsoucna, ideje, tj. jejich zjevení našim smyslům (vynoření ze světa nebytí), tj. akt bytostně psychický, je proveditelné výlučně nahlédnutím rozhraní mezi poznávajícím subjektem a dotyčným jsoucnem. Tato operace je duální povahy: znamená jednak (a) zjevení jisté meze sebe sama, horizontu, jistého limitního prvku vlastní identity, jednak (b) nahlédnutí faktu, že existuje cosi tuto mez přesahující, tj. že svět je otevřen vůči nám aspektem netotožnosti. Diskutované rozhraní je tedy jistým bodem, místem či okamžikem, v němž jsoucna, na příslušném rozhraní účastná, právě ztrácejí svou vnitřní výlučnost, svou identitu (tj. spojitost vnitřních poukazů manifestovanou např. vzájemnou nerozlišitelností – srv. tenzní báze nevědomí).

V tomto smyslu rozhraní zakládá akt současné přítomnosti netotožných jsoucen, je zdrojem jejich synchronicity i ele-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 160

mentární formou fragmentace prostoru, způsobem, jímž je prostor (skrze nahlédnutí rozhraní) zviditelněn. Zdánlivě je pozice obou jsoucen vůči rozhraní symetrická a komplementární.

Nicméně co do poukazů, jimiž každá z obou zúčastněných entit rozhraní vytváří, je z obou stran akt rozhraní nesymetrický. Zviditelňující aspekt (tj. nahlédnutí ne-identity, pohled vně) zahrnuje totiž nezbytně rovněž poukaz k existenci vnitřní identity, k nezřetelnosti, jež na komplementárním poukazu (tj. vně) založena není. Jinými slovy: jde o jev konstituovaný návazností dvou, svými poukazy nesymetrických (tj. nesoučasných) událostí. Takto lze pak každé informační rozhraní, resp. jakýkoliv děj jej tvořící či obnovující nahlížet jako zdroj času, stejně tak jako je, vzhledem k druhé shora zmiňované vlastnosti, zdrojem synchronicity a (skrze ní) tvarovosti světa a jeho prostorového aspektu. Informační rozhraní je tedy současným výrazem tvaru a děje, místem, na němž se v elementární podobě setkávají prostor a čas, jsoucno a bytí.

Tato nepatrná asymetrie, toto – chcete-li – ďáblovo znaménko krásy přihozené trochu zlomyslným demiurgem k dokonalé harmonii všehomíra, je patrně tím, co roztáčí kolotoč pohybu světa, tím, co nás (skrze nekončící potřebu její kompenzace) dennodenně nutí překračovat *splendid isolation* sebe sama, tím, díky čemu je člověk navždy odsouzen do role nekonečného poutníka. Je ostatně i zdrojem fenoménu dvojí pravdivosti, fenoménu, na nějž v postmoderní době (viz výše) tak bolestivě narážíme.

Základní situace na informačním rozhraní je tedy trochu paradoxní. Pohyb tu je generován netotožností jsoucen, která ovšem – ve smyslu svého rozhraní – jsou současně nutně komplementární (srv. dvě strany téže mince). Není pak zdro-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 161

jem pohybu oživujícího nekonečnou kaskádu rozhraní, z nichž, na každé své organizační úrovni, psychický aparát a život jest, fatálně neúplná komplementarita světa našeho okolí a archetypálního bezčasí v nás? A není koneckonců právě tato podivná komplementarita oním Jungovým pleromatem – skrytým jádrem řádu, skrze nějž věci, lidé, osudy nabývají povahy smyslu bytí?

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 162

ESTETIKA NÁRODNÍHO ZÁKULISÍ

Jednou z cest k nejasným stránkám naší intelektuality může být pátrání po povaze estetického působení nad výměrem klasických estetických smyslů – zraku a sluchu, jejichž možnosti preformují rozvrh slastí, skrze něž naše krasomilnost obvykle dochází k příslušnému uspokojení. Substrátem k podobnému pátrání budiž nám pro tuto příležitost Vachkův film *Kdo bude hlídat hlídače? Dalibor aneb Klíč k chaloupce strýčka Toma*. Podobně jako jiná díla dokumentaristy Vachka jde o počin nepochybně, nad rámec žánru, velmi působivý – a to přesto (či právě proto?), že jeho prostředky jsou ryze dokumentaristické a ostentativně neestetické v obou smyslových proudech, jimiž film obvykle manipuluje, tj. v obraze i ve zvuku. Zdá se dokonce, že Vachkův film se právě z této expozice programně odvíjí. Začíná tam, kde představení – tradiční forma manipulace s estetickými smysly, cílená k navození estetického prožitku – končí. Vstupním obrazem je závěr opery *Libuše* (Libušiným proroctvím „Český národ neskoná“ etc.), s potleskem diváků a pohledem na diváky opouštějící hlediště zlaté kapličky našeho národa. V tomto jímavém prostředí zpředmětněných ambicí českého vlastenectví se dále odehrává většina filmu. Vachek však nesleduje to, k čemu byla budova určena – slavnostní představení dokládající sílu a schopnosti národa ani analogická témata společenského dění (v úvodu filmu připomenutá např. cinkáním klíčů a příslušnými televizními záběry), ale druhou stranu těchto mincí.

Nosnou kostrou, kol níž se souběžně rozvíjí několik motivových linií, je tu Smetanova opera *Dalibor* sestavená z dokonale realistických dokumentačních záznamů klavírních zkoušek, včetně příslušných režijních intervencí, indispozic

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 163

zkoušejících apod. Mezi jednotlivé zkouškové bloky takto „on-line“ probíhající opery jsou vkomponovány needitované záznamy úvah a názorů pretendentů nejrůznějších neuměleckých sfér českého intelektuálního života. V různých částech hlediště Národního divadla se tak vystřídá asi 30 mužů a žen – od Milana Machovce, připomínajícího úvodem, že *Libuše* či *Dalibor* jsou po právu vnímány jako komplementární aspekty zpředmětněné ideality národní jsoucnosti, přes Cibulku a Pepu Nose či Rejžka, Brikciuse a Třešňáka až po Kellera a Boka, vystupujících postupně v jednotlivých dějstvích dekonstruovaného eposu. V členité názorové mozaice vyvstávají jednotlivé stránky zmiňovaných idealit a jejich současné varianty jako skutečnosti dost složité a nepříliš jasné – od povahy českého vlastenectví, místních variant emancipace z mocenských diktátů a nesčetných rezignací v tomto směru – dnešních i minulých – až po Smetanu a *Dalibora* či výhledy stran sociálního a intelektuálního vývoje dnešního obyvatele střední Evropy a intelektuálního bytí našeho národa vůbec. Melodramatickou kombinaci opery a intelektuálních monologů doplňují krátké obrazové odkazy ukazující nejstarší kamenné nástroje z české kotliny, svíčku v půllitru piva, výstavku perníkových srdcí, panenky, dětské domečky, betlémy aj., hračky moudré a ubohé (jak stojí v titulcích) a zejména pak asi 20 monumentálně vykotlaných stromů, některé zjevně pamatující ještě dobu Daliborovu, které, doplněny o řvavě červenou divadelní taburetku, zpředmětňují kontinuitu příslušných témat a historickou fakticitu dnešních otázek a problémů.

Sama vůdčí složka zvukové linie – opera *Dalibor* – je substrát pro generování různých stránek pojednávaného tématu zvolena zcela dokonale. Nejen proto, že to je patrně jediná česká hrdinská opera a v tomto směru obecně známá, či že

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 164

jde o dílo notoricky národního tvůrce, jehož čítankový obraz nezbytně dotváří klasickou trojčlenku českého vlastenectví, ale i pro nejrůznější dokreslující peripetie, které s tímto dílem souvisí. Premiéra Dalibora se konala u příležitosti položení základního kamene Národního divadla (16. 5. 1868, jak ostatně připomenuto v úvodních titulcích) a toto dílo, s nímž autor spojil nesmírně mnoho očekávání a nadějí, naprosto propadlo jak u české kritiky, tak u vlasteneckého publika a stejně dopadla i přepracovaná benefiční verze o dva roky později. Srdci národa tato opera, v některých ohledech Smetanovo největší dílo, nepřirostla. Možná právě pro ty kvality, jimiž ji autor vědomě jako apoteózu národního potenciálu opatřil – dramatický i hudební výraz překračující idylickou tematizaci dosavadní české tvorby (včetně předchozích dvou obecně bouřlivě obdivovaných Smetanových oper) a expozici, uvádějící ryze český substrát do poloh monumentality lidského osudu, romantického heroismu, svobody, nenaplněné lásky a smrti. Podobné věci tradičně v Čechách znějí německým duchem. Uprděnost českých chaloupek a fjertochů si zkrátka žádá apoteóz jiného typu. V lecčems tato zkušenost předznamenává i přehlídku dnešního názorového dění, tak jak ji film zdařile dokumentuje. Za zamyšlení v naznačených souvislostech stojí i ve filmu připomínaná Talichova varianta kolaboračního vlastenectví – expozice Smetany (a tedy češství) jako legitimní varianty německého ducha. Ostatně Wenzigovo libreto *Dalibora* bylo psáno německy.

První jednání exponující téma střetu moci a hrdinského odporu, zvůle, pomsty, je provázeno rozpravou o tématech uvedených titulkem „Kdo bude hlídat hlídače?“. Dominantními motivy tu jsou bratři Mašínové, Cibulkovy výklady o prostoupení společnosti a politické reprezentace agenty

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 165

KGB a STB a další ilustrace téhož. Dojemnou, téměř na hranici vkusu navozenou synchronicitou k opernímu motivu setkání Dalibora a Milady („jaký to zjev…“) je setkání sestry Mašínové a vysloužilého agenta BIS Hučína, obviněného perfidním spiknutí agentů STB z bombových útoků. Přes Buzkovou a Grosse jako nastrčené figury zpravodajské hry se monology dostávají soustředěné v tomto dějství až do poukazů o sametové revoluci jako produktu zpravodajské manipulace KGB atd.

Budiž konstatováno, že lehce paranoidní exaltace motivů zákulisní manipulace, spiknutí apod. u většiny pretendentů je zde dokumentována bez jakékoliv režijní manipulace a velmi vkusně. Násobnost zřetelně psychopatické reprezentace však současně naznačuje, že jde o cosi dnes normálního a možná typicky českého. Příslušná explikační figura (Oni nezmizeli, v pozadí chystají cosi…) ostatně dosti nápadně upomíná na možné kořeny ve výkladové dynamice centrálního kadlubu české intelektuality – hospodských rozprav. Závěrečné sekvence prvního jednání-tematického bloku vkusně dokreslují vedle chaloupek, luhů a hájů a nahorudolů vytahované železné opony také postavy komiksových pretendentů češství – Ferdy Mravence, Spejbla a Hurvínka apod.

Druhé jednání, nesené přípravami osvobození ze žaláře, pošmourným monologem žalářníka až po milostný duet Milady a Dalibora, je provázeno rozpravami o rakovině, metastázích, devitalizační léčbě a souvisejících protivenstvích. Občas se mihnou konotace k předchozím momentům – gramofonová volební deska s portréty Buzkové a Grosse, Miloš Zeman v televizním šotu apod. Závěrem druhého dějství se vynořuje téma stavu české krajiny a záhubných strategií jejího vývoje, harmonizace psychosomatického bytí, nedostat-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 166

ku tvůrců a expanze průměrnosti. Závěrečný obraz milostného splynutí Dalibora a Milady je obrazově doplněn objetím Dubčeka a Havla.

Závěrečné jednání, které film uvádí titulem „Klíč k chaloupce strýčka Toma“, se v opeře odvíjí od vstupního monologu krále o dilematech moci a vlády přes zmarněný heroický vzmach až po tragické milostné setkání ve smrti milenců. V paralelních rozpravách dominuje pak průběžná demytologizace nosných témat, pošmourné výčty perspektiv, sociálních a ekonomických mechanismů degradace sociální a intelektuálního rozvrhu, víceméně chmurný obraz přítomnosti i budoucnosti. Centrální postavou zde je sociolog Keller podávající brilantní přehlídku příčin souvisejících desiluzí, ztrát motivů a směřování, vykazatelných manipulací jedince tržními a marketingovými mechanismy, záměny vzdělanostních zdrojů hodnot za reklamní apod. Dalibor souběžně zpívá „ký to ďas – struna praskla…“. Nejen zde stojí za pozornost nenápadné interpretační vsuvky režiséra. Např. připomínka, že Daliborův stesk po zabitém Zdeňkovi, dnešním divákem vnímaný jako jednoznačný doklad homosexuality, byl míněn jako stesk po ideálním stavu světa zjednaném pohledem zabitého filosofa – jinými slovy, že dnešní interpretační posun leccos vypovídá o stavu vědomí a hodnotové orientaci pohnuté současnosti. Globalizační témata, přelidnění, HIV, fašizaci části společnosti aj. motivy, které tu zaznívají, doplňují neméně pošmourné zimní záběry, padlý strom, monstrum na taburetce, taburetka na zasněžené trati apod. Závěrečné scény jsou prostřídány Vodňanského popěvkem s Plastikem Brabencem zakysle sedícím v sousední lóži. A tak to jde přes demontovaná křesla v parteru a zhuštěné závěrečné výpovědi až do hořkého konce. S výhledem stran návratu do chaloupky: čekat na sen.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 167

Otázkou, která nás v těchto souvislostech zajímá, je: co je na Vachkově filmu zdrojem působivosti – řekněme estetického prožitku, dojmu, že sledování filmu nebylo jen zbytečnou investicí drahocenného volného času (a že tu je třeba – vzhledem k délce filmu – nějakého času). Atraktivní motiv a nepopíratelná účinnost Dalibora – jak v tématu svobody, vzdoru a hrdinství, tak v hudebním zpředmětnění, které i když v obou směrech dekonstruováno a ukázáno v plné intimitě svých skrytých (resp. skrývaných) facií – naznačuje leccos.

Vachek provedl dekonstrukci svých vlastních (již z drastičnosti této dekonstrukce zřejmých) sympatií pro tyto motivy i pro jejich, zde sledovaný hudební obraz velmi radikálně – možná až víc, než sám pro sebe činí (viz jeho občas prostřižené interpretace). Kupodivu, výsledný dojem z filmu není přehlídka beznaděje, ale jistý pocit, že není vše ztraceno, že přes všechny dekonstrukční surovosti je zde cosi, ač obtížně pojmenovatelné, co nějak stojí za pozornost. Takový pocit není pohříchu odvozen z jakýchkoliv vědomých reflexí, tak jak by mohly vzniknout sledováním díla. Jde – v duchu jedné z výpovědí – o celkový psychosomatický stav vyvolaný zhlédnutím filmu – estetický zážitek, instanci jistého pochopení určitého výseku světa. Nuže – otázkou zde pak je, kde se onen zážitek bere, co je jeho zdrojem, když vše, co v jiných případech bývá generátorem estetických funkcí, je zde programně ostrouháno až na kost.

V hledání odpovědi stojí za připomenutí další aspekt díla. Připomínaný film je až nesnesitelně dlouhý, reálný čas operní zkoušky a nekorigovaných promluv ve volném následném řazení exponuje spousty na první pohled prázdného času. Při pozorném sledování začne však (zhruba od poloviny, tj. od úseku, kdy by měl řádný film končit) právě tato okolnost

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 168

hrát nečekaně silnou roli. Stejnou jako fenomén volného času v kolotání naší každodennosti. Roli zneklidňujícího prostoru, který si žádá zaplnění. V daném případě nelze ovšem sáhnout do forbesu k tomu se otvírajících nabídek ostentativně lákavého okolí. Vachek je v tomto směru nečekaně nekompromisní. Úspornost jeho prostředků, syrový on-line obraz a syrové promluvy hromadící v realistické kombinaci s probíhající operní zkouškou karikaturní reflexi zlaté kapličky českého národa, neposkytuje nic z toho, co nám setkání s volným časem obvykle naplňuje slastí. Tím spíše, že jde o témata, která jsou probírána za cinkotů sklenic národního nápoje tak často, že bavit se o nich snad už nemá cenu. Ostatně, jak každý z podobných zkušeností ví, nikam to nevede. Nicméně Vachek vytváří přesně ten typ volného času, jímž je divák nenápadně vtažen do nitra tématu jako do hospodské rozpravy. Vylákán za bariéru úctyhodných obranných postojů a mentálně hygienických předsevzetí do chytlavých rozprav o neřešitelných problémech se nepouštět. V okamžiku, kdy přestává být nezaujatým divákem, kdy energie, generovaná lehkou nelibostí z této nenásilné (pouze volným časem navozené) manipulace, začíná rozrušovat vstupní obranné postoje, nabývají jak jednotlivé kontroverzní názorové postoje, tak obecně střídmé, příčné připomínky, které se občas zablýsknou v jinak homogenně plynoucím obrazovém proudu, povahy spouštěcích podnětů odhalujících reflexní platformu nečekaného rozsahu. Zdrojem a tvůrcem estetického pocitu je zde tedy zcela zřejmě akt divákovy spoluúčasti a jeho vlastní vybavení: významové filtry a hodnotová schémata, skrze něž se skutečnosti, s nimiž se v proudu vnímaného setkává, mohou stát součástí vlastního obrazu světa. Řečeno freudovskou terminologií: zdá se, že zásadním generátorem es-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 169

tetického prožitku je hlubinná báze superega, soubor nevědomých dispozic, skrze něž z množství současně existujících instancí světa dokážeme vynořovat synchronicity těch souvislostí, které pro nás bytostně něčím jsou. Témata jako stav národa, historické pozadí dnešních marasmů, peripetie hodnotového rozvrhu a vývoje společnosti atd. mají, jak přesvědčivě ukázáno, potenciál takovéto základní vztahové struktury superega spolehlivě aktivizovat. Tím spíše jsou-li prezentovány v tolika různých a často kontroverzních variantách, jaké mnohovrstevná skladba Vachkova dokumentu ukazuje.

Budiž konstatováno, že výsledné takřka optimistické vyladění diváka není asi jen dokladem pobavení z autorem komponovaných krátkých spojení a obvyklých synchronicit surrealistického repertoáru či radosti nad konečně se objevivším závěrem takřka čtyřhodinového filmu. Jistým zdrojem zadostiučinění – odvíjejícím se od nevyřčených vlastních tázání podobného typu – je zjištění, že ještě vůbec jde o takových věcech uvažovat a že (jak riskantní a bezprostřední výpovědi účastníků filmu ukazují) jde o téma, na němž je možné se nacházet se svým okolím, skrze něž lze opustit neutrální platformu designovanou poměry společensko-ekonomické šněrovačky formující personu každého z nás. Tento moment je zvláště důležitý – již proto, že právě překročení individuálních hranic, vystavení se rizikům světa vně, je nejzákladnějším předpokladem k nalezení a zahlédnutí čehokoliv, co je nad rozměr našeho individuálního určení, čehokoliv z povahy světa, včetně oněch věcí, jež naše pátrání předznamenaly.

Vachkův film v těchto souvislostech naznačuje, že přece jen všechno z dob dávné modernity ještě nezaniklo – ani pod knutou postmoderní relativizace hodnot, ani pod dneš-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 170

ním tlakem výkonnosti, účinnosti a ekonomické efektivity. Bez ohledu na následné logizace, je výsledný pocit ze zhlédnutí díla pocitem libosti, libidinózním poukazem, že věci mají nějaký smysl a že – přes veškerý marasmus – všechno zas úplně zbytečné není. A to v postmoderní době není málo!

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 171

DYNAMIKA RITUÁLU

Hra, ukazující se v divadle (divadlo světa nevyjímaje), není, přísně vzato, hrou v plném slova smyslu, činností, plně a jednoznačně indexovanou radostným prožitkem jedinečnosti a neopakovatelnosti přítomného. Volnost hraní je tu vždy, již proto, že tato hra je k dívání, čímsi omezena – inscenačními možnostmi, časovým rozvrhem, vkusem publika, názory autora, režiséra, dispozicemi aktérů apod. Z více či méně podstatné části je tato hra výrazem právě těchto omezení, předmět hry, ač s každým představením nově oživován, je rituálem. Ostatně spojení mezi hrou (v nejobecnějším slova smyslu) a rituálem je velmi intimní i v jiném směru – hru, například zápolení savčích mláďat, odlišuje od nehravých forem příslušného chování nejen způsob provedení (zpravidla méně důrazný), ale i časté opakování některých komponent daného motorického projevu a obecně srozumitelný specifický signál ku hře vybízející. Všechny tyto kvality spadají celkem jednoznačně do náplně pojmu rituál.

Nejen z tohoto důvodu mi však téma rituálu připadá stále aktuálnější a závažnější. Je to filosoféma zasluhující si velmi pečlivého rozboru. V této chvíli se pokusme alespoň o první kroky. Pro pořádek připomeňme nejprve standardní vymezení pojmu (Webster). Nuže, rituál je 1. zavedená forma zejm. pro náboženské obřady, 2. systém ritů (tj. způsobů provádění rituálních aktů), 3. obřadný akt či činnost, 4. zvykově opakovaná činnost či série činností. Již z uvedeného výčtu jsou zřejmé dvě esenciální komponenty: a) jde o aktivní činnost, b) opakovanou (ustavující se skrze opakování resp. určenou k opakování). V obecné mluvě nese adjektivum rituální význam neúplnosti, zástupnosti, podřízenosti formě. Rituál cosi nahrazuje. Tušíme ovšem, že zastupuje

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 172

něco závažného, něco, co z objektivních důvodů svou vlastní jsoucností přítomno být nemůže. Rituálem tento jev zpřítomňujeme, i když nikoliv fyzickou realizací jevu samého. Rituál vždy zahrnuje aspekt, zkrácení, zjednodušení, formalizaci. Je aktem symbolické reprezentace bytí ritualizovaného jevu skrze akt naší aktivní přítomnost, akt našeho bytí. Jinými slovy: rituál je sice čímsi velmi důležitým, něčím, co zjednává vztah, který by jinak vůbec nebyl k dispozici, současně však je něčím neúplným, zástupným, částečným, nepravým, něčím, co úplně v pořádku není. V pořádku zde není cosi stran pravdivostní hodnoty celé operace, něco, co souvisí s pojetím pravdivosti vůbec. Základní rozvrh ritualizace skrývá ambivalenci: rituál může sice být účinnou cestou k nejhlubším faciím jsoucího, ještě snadněji se však může stát bezmyšlenkovým surfováním na vlnách nejtupější banality. Pohyb od jednoho k druhému pólu může být velmi nenápadný, a již tím možná více než běžný.

(i)

Problematika rituálu je jedním z nosných témat etnologického výzkumu a kulturní antropologie, analýza rituálů je tu chápána jako základní nástroj k rozboru sociálních institucí a myšlení přírodních etnik. Kulturní antropologové používají při analýze sociálních jevů typu rituálů termíny manifestní a latentní funkce (sociální činnosti) – manifestní funkce jsou vykazatelné důsledky činnosti přispívající ke zpevnění či žádoucím úpravám sociálního systému, které jsou jeho účastníky zamýšleny a vnímány, latentní jsou korelativní důsledky, jež nejsou ani zamýšleny ani vnímány. Nuže manifestní funkcí rituálu může být např. vykázání spojitosti s původním, bytostným rozvrhem náboženského pro-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 173

žitku, ustavení koherence sebe sama se smyslem světa, latentní funkcí pak např. včlenění momentálního rozvrhu do tohoto smyslu, doplnění profánního rozvrhu doby prožitkem legitimity, zjednání participace, aniž by takový profánní rozvrh musel být zásadně měněn. Manifestní funkcí rituálu je tedy péče o spojitost s minulým či budoucím, latentní funkcí je však alibistická péče o zachování rozvrhu momentální přítomnosti jako spolehlivé znaky příštího.

Tím, že soustavný zájem o problematiku rituálu je omezen takřka výlučně na oblast srovnávací etnologie, vzniká obecný dojem, že rituál, jako cosi neobyčejně archaického a primitivního, existuje v živé, reálně zakoušené podobě výlučně u primitivních etnik, zatímco v kontextu naší civilizace je omezen pouze na ojedinělé instituce (církev, armáda), kde jeho rituálnost je patřičně zdůrazňována. Lze nicméně bez problému ukázat, že tento pohled je velmi ošidný, že překvapivě velká část našeho vztahování nese známky ritualizace – zjednodušeného, zástupného provedení, symbolické manipulace a opakování, indexovaného souzněním s řádem přítomnosti. Oproti rituálům diskutovaným v kontextech primitivních etnik či archaických společností, lze tu konstatovat nicméně jisté odlišnosti. Charakterizuje je mělkost, nezávaznost a nezávislost na jiných soustavách reprezentace světa. Rituály strukturující svět naší každodennosti jsou odpoutány od svých původních významů, jejich manifestní funkce je identifikována funkcí latentní.

Tento vývoj je podmíněn již tím, že ve smyslu jevu, jejž zpřítomňuje, je rituál pouhým zástupným obrazem, ikonou. Bez opatření velmi důsledně relativizujících tento rozvrh, bez opakovaného kontaktu s živoucí sílou ritualizovaného, vystupuje s opakováním rituálu, stejně jako v případě obrazu, stále zřetelněji do popředí dilema obsahu a formy. Čím

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 174

větší je počet opakování – distance od původního, tj. ritualizovaného jevu –, tím většího významu nabývá forma zobrazení, její členitost a uspořádanost ve smyslu logiky formální reprezentace, řádu, který není řádem ritualizovaného jevu, ale řádem rituálu. Určujícím momentem se tu pak posléze stává akt a forma zobrazení, nosným významem a svébytným jevem se stává rituál sám, akt formalizace.

Přes všechny změny i v tomto provedení zůstává zachována následující základní vlastnost rituálu – rituál je psychomotorickou činností generující jisté specifické naladění. Dynamická struktura rituálu je ovšem vůči struktuře ritualizované situace inverzní. Dialektika původní situace: naladění → jev a čin → vynoření smyslu je v rituálu transformována sledem: vědomí/tušení/potřeba smyslu → činnost → naladění. Naladění, ustavující se provedením rituálu, dává smyslu, preformovanému racionálními nástroji, bytostný rozměr, tj. zážitek živoucí přítomnosti indexované žitím nás samých. Povšimněme si: v rozvrhu rituálu je vlastním cílem aktivní uplatnění, prožití své přítomnosti, nikoliv povaha oné přítomnosti, smysl dění, smysl světa. Přes manifestní odkaz k původní situaci, k čemusi, co v rozvrhu přítomnosti chybí (např. smysl), stávají se tyto skutečnosti součástí hry jen potud, pokud mají v souřadném systému účastníků rituálu již své místo.

Tenzní dynamika ritualizace a její určující význam pro evoluci instinktivního chování byly podrobně zkoumány etology Lorenzovy školy. Lorenzovy výzkumy ukázaly, že bezprostředním mechanismem ritualizace je konflikt motivací, obstavení psychomotorické dráhy, kanalizující nahromaděnou energii, omezujícími překážkami. Jejich působením je energie odváděna do aktivit jiných než bezprostředně souvisejících s podněty energii kumulujícími. Elementárním

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 175

projevem tohoto vytěsnění (Freudův termín Verdrängung) je přeskokové jednání. Záměna příslušných psychokinematických drah může zpětnovazebným působením výsledného efektu stabilizovat zcela určitá přeskoková schémata a ustavit posléze specifické, sociálně přijatelné cesty uvolnění akumulované energie, propojené s novými senzorickými schématy a alternativním rozvrhem vstupního vyladění. Určujícím prvkem takto ustavených relačních struktur je psychokinematická dráha přeskokového jednání, somatomotorický akt cílený k vynoření spouštěcího podnětu sociálně přijatelné (instinktivní) reakce. Syntagmatické spojení těchto relací nabývá posléze funkce somatomotorické reprezentace jisté sémantické matrice a stává se samo spouštěcím mechanismem tuto sémantickou matrici aktivující.

Podstatným aspektem rituálu je opakování. V této souvislosti třeba připomenout, že rovněž akt opakování má dvojí, vzájemně inverzní, motivační pozadí: opakování je již samo o sobě zdůrazněním významu (např. upozornění, že jde o signál), na druhé straně je funkčním uspořádáním skýtajícím možnost odčerpání/odvedení více energie než jednoduché provedení. Je to uspořádání mimořádně významné v regulaci velkých objemů zadržené energie. Vedle tohoto kvantitativního – energetického – aspektu vyvstává pak do popředí rovněž aspekt kvalitativní – totiž, to co je obstaveno, co je latentní příčinou opakování, ritualizace. Toto téma je dostatečně osvětleno výstupy klasické freudovské analýzy – stačí jen připomenout klíčová slova typu potlačení/vytěsnění/vznik komplexů, kompenzace, obsedance, neurotický symptom atd. V těchto souvislostech zasluhují zmínky i dokonalé shody somatických korelátů neurotických afektů a rituálních činností (srv. klasické antropologické deskripce resp. fyziologické sledování účastníků rituálů u primitivních

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 176

etnik). V obou případech jsou fyziologické koreláty stejného typu. Skutečnosti jako excitace, tranzitní stavy, katarze a nepřítomnost vědomí patří ostatně i ke klasickým charakteristikám náboženského vztahování přírodních etnik, implicitně zahrnutých v Lévy-Bruhlově pojetí termínu *participation mystique*.

Tyto skutečnosti celkem zřetelně ukazují: rituál je spojen s aktivizací nevědomých struktur, tenzní dynamika rituální činnosti je plně kontrolována dynamikou nevědomých procesů. Rozpor s názory zdůrazňujícími kognitivní funkce rituálů (Lévi-Strauss, Douglasová aj.) – fakt, že právě rituály a jejich logizace formou mýtů jsou v přirozených společnostech klíčovým konfiguračním faktorem kognitivní matrice jako centrálního biopsychického determinantu kultury, je pouze zdánlivý. Spojování nevědomých komponent psychických obsahů je totiž neoddělitelnou součástí jakékoli intelektuální reflexe světa. Psychomotorické komplexy rituální činnosti ustavované shodně s neurotickým symptomem mechanismem funkčního propojování disparátních aktivitních schemat, tuto operaci pouze implementují jednoznačně do sféry reálného žití. Ilustrativní příklad skýtají třeba transformačními systémy kulinárních zvyklostí podrobně rozebírané Lévi-Straussem. Diferencovaná konzumace potravy, vnímaná jako rituál, vynořuje postupně alimentární zákazy, situačně specifické modifikace potravních obětí bohům, alimentární kvantity typu vzácnosti, hojnosti, redundance apod., tedy funkce realizující svébytný sémantický systém, jenž lze koidentifikovat např. s matricí sociálního uspořádání. Vnímání konzumace potravy jako rituálu zakládá tedy sémiologický systém ekvivalentní jazyku – v etnologických studiích se tak hovoří o gastronomických morfémech apod. Jinými slovy, kulinární zvyklosti nabývají významu výrazo-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 177

vého systému sociální identifikace, mají dokonalou transformační gramatiku a jiné znaky jazyka, přestože jsou primárně konstituovány mechanismem kompenzačních obsedancí.

Shrňme: založení kognitivní matrice a sémiologická identifikace rituálu je prvním krokem, od nějž se odvíjí dynamika rituálu. Dalším krokem je logizace rituální činnosti a stabilizace ritu mytonematickými prostředky.

Příkladem může být např. huicholský kosmogonický mýtus (v plném rozsahu prezentovaný v dříve publikované verzi – *Analogon* 22). Jeho rituálním ekvivalentem je činnost symetrická s mýtem, rituální pouť situovaná zhruba do letního slunovratu, spojená s ohňovými obřady a rituálním sběrem peyotlu, který v intelektuálním životě Huicholů zaujímá roli centrálního transformačního agens. Manifestní složkou tu je zopakování kosmogonie zahrnující dvojici symetrických operací: aktivní obřad ohně jako pomoc slunci s vystoupením na oblohu s odměnou ve formě trusu jeleního boha – peyotlu. Připomene, že s velmi podobnými rituály (včetně relace oheň – slunce – psychoaktivní agens) se setkáváme i v rámci Evropy. Ještě v minulém století byly v nejrůznějších oblastech páleny noční svatojánské ohně (tj. v době letního slunovratu). V Bádensku měly podobu slavnosti konopí, skákání přes oheň bylo doprovázeno rituálním voláním „Výše, ať konopí naroste na tři lokte“, v severní Evropě se ohni obětovaly muchomůrky (srv. Frazer) apod. Pálení slunovratových ohňů bylo jako pohanský ritus zakázáno synodem v osmém století, později bylo však vkusně zkombinováno se svátkem sv. Jana. Na více místech nabyl tento rituál významu ohňů, které by měly odvrátit slet čarodějnic. Pálení čarodějnic známe pak i z naší současnosti, zde má tento rituál ovšem již velmi zjednodušené logizační pozadí a nejnověji se odbývá ostatně i v jiném termínu. Přes tento vývoj, přes

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 178

naprosté vymizení původních motivací a kontextuálních korelátů, přes úplnou ztrátu logizace zůstává původní somatomotorický, resp. performační rozvrh rituálu zachován.

Lze shrnout: přinejmenším v naší civilizaci charakterizuje vývoj rituálu postupné odbourávání jeho původního rozvrhu, jako somatomotorické reprezentace sémantické matrice světa. Zřejmé je tu tak nejprve mizení explikačního mýtu, amalgamace s jinými rituálními systémy (křesťanství) a posléze – srv. dnes – již pouze sama činnost, zcela bez významu a pochopení, teprve zcela nakonec mizí situační načasování, motorická forma však přetrvává. Poučení: rituál se chová jako nevědomý komplex, má svůj vlastní život, váže energii a modifikuje vědomé vztahování svým vlastním rozvrhem (signovaným somatomotorickými, senzorickými výrazy – velmi hluboce nevědomými), svými bazálními indexy je hluboce archetypální, stejně jako jeho jádrová struktura, přetrvávající všechny transformace – psychomotorická dráha.

(ii)

Logizace rituálu vykazuje podobné trendy jako vývoj instinktů – asimilaci jiných potenciálně kolidujících schémat s následnou sémantickou specializací. Rituály jsou chápány jako magické operace, svou závaznou formou zaručující optimální realizaci s nimi spojených sociálních funkcí. Zásadním prostředkem ustavování sociální dynamiky jsou zejména univerzálně rozšířené přechodové rity zahrnující rozsáhlé komplexy dílčích místně specifických rituálů. Jsou základní technikou a neobyčejně účinným prostředkem umožňujícím zvládnutí jinak velmi nesamozřejmých úkolů ontogenetické emancipace individua. Provázejí všechny závažné změny so-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 179

ciálního statutu, jejich relikty jsou přinejmenším formou obřadných formalit přítomné i v societě naší – srv. obřady provázející narození, dospělost, svatbu, pohřeb. Struktura přechodových ritů je univerzálně tříčlenná: (a) vynětí ze stávajícího života (sociálního statutu) – rituální smrt, (b) stav mezi (mimo societu, v záhrobí) a konečně (c) rituální znovuzrození do nového života (sociálního statusu). V primitivních etnikách je první krok zpravidla realizován velmi názorně, začasto jde o skutečné seznámení s potenciálem smrti. Záhrobní fáze mezi-životy je uvedením do intelektuálního rámce smrtelnosti, do kontaktu se smrtí jako údělem živého (srv. prezentace mrtvých předků, přinejmenším zástupnou formou – čuringy Australců apod.). Tento krok je vlastní iniciací do stavu sociální kontinuity, do aktu vědomí. V těchto vstupních fázích přechodového rituálu je manifestní funkce ritu koherentní s latentní funkcí, neboť smyslem ritu je sociální kodifikace vstupního bodu ritu – naladění k vědomí. Závěrečná fáze je nicméně kontrapozicí téhož, a tedy fakticky fixuje odlišnost manifestní a latentní funkce celého ritu. Jak ukázal již Freud, významem tohoto rozvrhu je mj. to, že obstavuje kanály libidinózní regrese, omezuje možnost regresního řešení individuačních úkolů.

S kulturní evolucí naší civilizace však postupně tento aspekt přechodových ritů mizí. V přechodových ritech nabývá rozhodujícího významu pouze třetí fáze sama o sobě – zrození do nového stavu. Stále významnějším rysem je tedy latentní funkce ritu – stabilizace sociálního uspořádání, těsnější integrace individua do rozvrhu společenských rolí. Iniciace typu biřmování je v tomto směru velmi ilustrativní – ritus tu již ani v nejmenším není setkáním se smrtí, ale rituální hrou na znovuzrození do lůna církve, na nesmrtelnost, hra na to, že nás se smrtelnost netýká. Ostatně – to je zá-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 180

kladním příslibem všech novodobých náboženství, včetně vědy (lékařství apod.). Významový potenciál a manifestní funkce iniciačních ritů byly postupně konzumovány rituály náboženské přítomnosti, včetně vědeckého náboženství, kde v instanci iniciací vystupují nejrůznější zkoušky dospělosti, akademické hodnosti apod. Jejich smyslem není skončení – vyvázání z rozvrhu předchozího –, ale nastoupení nové, ještě náročnější a těsnější podřízenosti. Rituály nové doby tak programně kultivují mechanismy navozující regresní kompenzace individuačních úkolů, rozšiřují spektrum společensky přijatelných (a žádoucích) regresních možností. Jevovým obrazem se stává stále zřetelnější infantilizace, neotenizace vztahování, a není náhodou, že mladost a infantilní elán jsou jednou z nejžádoucnějších komponent image dnešního člověka. Touto záměnou prostředků za cíle dovolila naše civilizace dekompozici jedné ze základních úloh společnosti – záruky odpovídajícího načasování a faktické realizace jednotlivých etap individuální emancipace. Individuace člověka dnešní doby je naznačována formou rituálu, ke skutečné individuaci, k emancipaci individua z diktátů sociálních rolí neskýtá společnost nejen žádných nástrojů, ale není tu ani v nejmenším tolerována. Neudivuje, že mezi charakteristické rysy dnešní doby patří nejasný pocit neúplnosti, pocit nenaplnění.

Možná i proto je svět dnešní společnosti rituály a pseudorituály (tj. obsedantními formalismy bez jakékoliv sémantické matrice) zcela prostoupen a v mnoha směrech se právě jimi jednoznačně identifikuje. Namátkou připomeňme jen testovací otázku *Are you OK?* Na niž je pod knutou okamžité exkomunikace bezpodmínečně nutné ihned reagovat intenzivním přitakáním. Výsledným postojem emancipovaného jedince není již být u věcí, ale distance – postoj typu *Keep*

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 181

cool. Mimochodem, je pozoruhodné, jak diskvalifikující jsou v dnešním sociálním ovzduší nejelementárnější výrazy života – např. zamilovat se, otěhotnět či mít před 30. rokem života dítě – ve všech těchto případech je v zaražených reakcích okolí zřejmý podtext – „no, ostuda, prostě nezvládá". Individuální emancipace je v dnešní společnosti vnímána nikoliv jako individuace od sociálního vymezení rolí, jako postupná přestavba vztahového systému v anticipaci lidského údělu, ale jako emancipace od smrtelnosti, od biologického rozvrhu života, jako hromadění sociálních rolí a záruk, jež nás chrání před smrtí, nemocí, utrpením, a pohříchu nezbytně také i tím, co tyto skutečnosti přináší – totiž životem.

(iii)

Pro analýzu strukturního pozadí těchto záměn a naznačené degradace rituálu připomeňme jen, že strukturním jádrem rituálu je analogická operace predikující izomorfismus mezi božským (světským) a lidským (osobním) – srv. co je nahoře, to je i dole. V našich silách je změna v rovině lidského – psychomotorický výkon. Existuje-li však takový izomorfismus (jsme-li si touto skutečností jisti), pak rituál musí izomorfně změnit i situaci v rovině božské dimenze světa – rozvrh věcí, který je mimo přímý dosah našich psychomotorických možností. V tomto smyslu je tenzní rozvrh rituálu identický s rozvrhem magické operace. Již z této reprezentace je tedy zřejmé: kognitivní potenciál rituálního výkonu bude nejvýše právě takový, jakou péči jsme věnovali kultivaci vztahu ritualizovaného a ritualizujícího, zobrazovaného a zobrazujícího. Péči o tento morfismus tradičně zprostředkuje mytonomická logizace. Vzdáme-li se jí a spolehneme-li se plně na významovou soběstačnost rituálu (což, jak jsme

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 182

ukázali, je pro pozdní fáze vývoje ritualizace charakteristické), neukáže provedení rituálního úkonu nic jiného než zmíněný somatomotorický akt. Jeho logizací pak sotva zjistíme něco jiného, než že rituál tu asi přece jen není tím, oč běží. Co však dělat, když nic jiného k dispozici není? Jaká bude kompenzační reakce? Nu, obsedantní: zkusíme vše zopakovat ještě rychleji a s větším důrazem na přesnost somatomotorické koordinace. Tento postup ovšem lze logizovat, příslušnou logizaci ukázat jako algoritmus a celý algoritmus jako esenciální povahu věci. Tento nepatrný úkrok stranou otevírá možnost realizovat celý postup prostřednictvím čistě symbolických operací – virtuálně, bez jakéhokoliv omezení faktickou (tj. bytostnou – bytím světa vyjádřenou) povahou onoho analogického operátoru, jeho konkrétním (situačně a individuálně specifickým) tvarem. K tomu, oč jde, co bylo intencionálním cílem rituální operace vynoření příštího tvaru božského – smyslu budoucnosti se však již touto technikou nejen přiblížit nemůžeme, ale – možná v neuvědomělém nahlédnutí toho – ani nechceme. Svět virtuální reality, internetů a multimediálních sítí, který právě takovéto kompenzace programně poskytuje, si ostatně vystačí sám se sebou. Právě on je pohříchu nejvýstižnějším výrazem rituální dynamiky dnešní doby par excellence.

Nicméně vraťme se k elementárnějším, a tedy méně pokleslým aspektům rituálů a zamysleme se na další fází logizace. Svým pozitivním významem ustavuje rituál spojení s nepřítomným, symbolickou přítomnost nepřítomného. V tomto smyslu je skutečně nejniternějším projevem spirituality, zvědoměním skryté stránky světa, reality nepřítomného. Naprosto oprávněně, jakkoliv čistě intuitivně, je tento aspekt rituálu vnímán jako centrální bod náboženského žití, akt, jímž se vztahujeme přímo k Bohu. Tento náhled je by-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 183

tostně opodstatněný přinejmenším tím, že skrytost je patrně nejuniverzálnější (v této chvíli ještě nebudu tvrdit, že jediná) charakteristika, jíž lze boha identifikovat. Doménou Boží přítomnosti je nepřítomné, tj. minulost a budoucnost, celkovost světa nad rámec smyslově přístupné přítomnosti. Svět – Bůh je vše co je ne-já, doména operátoru *non*. Tento aspekt božského připomínají nesčetné mýty o skrytých bozích, identifikace božského s minulým, zemním apod. (viz též kapitola „Zabít hada" této knihy). Zajímavým příkladem rituálního zvýraznění tohoto aspektu přítomnosti nepřítomného – bytí-nebytí Boha – je truhla Hospodinova (archa úmluvy) – evidentně rituální obecnina odvozená z chalkolitického ossuaria, nádoby pro přenášení kostí rodinných předků. Křesťanská eschatologie s centrálním obrazem Kristova zmrtvýchvstání – zpředmětněného aktu přechodového ritu – exponuje christologickou legendu jako rituální záruku obecnosti zmrtvýchvstání každého z nás. Zmrtvýchvstání ukazuje akt smrtelnosti jako instanci přechodového ritu. V tomto rozvrhu pak momentální přítomnost, akt žití, logicky nabývá významu stavu „mezi", stavu, jehož intence – počátek, konec a bytostný smysl, jsou mimo dosah individuálních psychomotorických možností. Křesťanské dogma zjednodušilo izomorfismus božského a lidského na izomorfismus indexující rozvrh božského algoritmem přechodového ritu. Možná právě odsud se odvíjí incipientní přesvědčení o spolehlivosti křesťanské zvěsti, chytlavost křesťanského obrazu světa.

Pro tuto chvíli opusťme téma nesčetných dopadů naznačených strukturních specifik křesťanského dogmatu na nejrůznější sféry duchovního života západní civilizace a téma božského *non* jako negativního vymezení nejhlubší povahy jsoucího.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 184

U tohoto momentu se nicméně přece jen zdržíme přinejmenším proto, že takto – jako produkt operace *non* – se ustavuje rovněž elementární akt vědomí. Prvotní instancí vědomí je v ontogenetickém a velmi pravděpodobně i fylogenetickém smyslu vědomí smrtelnosti, s tušením vlastní smrtelnosti. Jeho emočním ekvivalentem je strach, emoce provázející nezbytně i jiné elementární nálezy vědomí – fatální nedostatečnost sebe sama, podřízenost principu reality apod. Kompenzaci této emoce může poskytnout obraz minulosti, odkaz k entitám, jejichž jsoucnost nelze zpochybnit, jež ovšem současně nejsou součástí této, tj. vědomé, a tedy potenciálně smrtelné přítomnosti. Vědomí, jež tato relace – v typickém případě posílená fyzickou přítomností zemřelých předků – zprostředkuje, vládne potenciálem vstupní emoci vědomí vytěsnit. Takovýto stav mysli bývá označován termínem víra. Původním, archaickým – tj. např. biblickým – významem tohoto pojmu je právě naladění, vstřícnost nepřítomným instancím světa, jíž nezpochybnitelná kontinuita minulého a přítomného deleguje i na příští instance bytí. Shodně s nevědomými instancemi prvotního vstupování do světa ustavuje tento rozvrh i na platformě vědomí incipientní důvěru ve smysl jsoucího. Mimochodem, v bibli vystupuje termín víra bez adjektiva, novověká potřeba adjektivizace – vyznačení předmětné intendovanosti víry – nenápadně naznačuje, že ono archaické naladění důvěry v řád světa se jaksi vytrácí.

(iv)

Zopakujme: víra je naladěním, reprezentujícím kontrapozici úzkosti a strachu, vystavení se nejsoucímu (příštímu), důvěra ve spojitost minulého a budoucího skrze (naší vlastní) pří-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 185

tomnost. Naladění víry je tedy abreakcí vědomého nahlédnutí finality přítomného, a tím také zdrojem jiných než synchronních významů světa. V rovině vědomé reprezentace světa je víra patrně nezbytně spojena s čímsi, co s elementární instancí vědomí není slučitelné, co zakládá její kompenzující význam. Obstavuje výstupy vědomí relacemi, které odvádějí energii strachu do přeskokových psychomotorických činností – do rituálu. Zakládá nejen bytostné spojení religiózních reprezentací s rituálem, ale i principiální dualitu intelektuálního vstupování do světa – kontrapozici Víry a Vědomí.

Dualita Víry a Vědomí je tedy patrně nezbytnou komponentou rozhraní vědomí/nevědomí, napětí, které vymezuje, je velmi pravděpodobně nezanedbatelným zdrojem strukturujícího potenciálu tohoto rozhraní. K němu patří i možnost povahu uvedené duality nahlédnout jako svébytnou entitu psychického bytí. Takovýto nález – zvědomění intelektuálního údělu člověka – je mimořádně významný.

Údiv, ono naladění stojící u kořenů filosofie, je výrazem právě tohoto vědomí, výrazem současné přítomnosti obou instancí intelektuality, vědomí i víry – je údivem nad tím, že vědomí a víra jsou možné spolu. Jinými slovy, že je možné vědomí spojitosti všech tří instancí času, kontinuita světa, vědomí smyslu dění, vědomí, v jehož závěsu se rýsuje bytostný smysl přítomnosti (jako bytí světa, jehož jsme součástí). Právě v tomto kontextu, jako označení obsahů takto amalgamovaného vědomí, vyvstává centrální kategorie věku rozumu – pravda. Tento pojem je tedy v prvním plánu logizací údivu, o němž je řeč. Chci říci, duální, interakční založení pravdy je základní vlastností této kategorie. Potažmo – bytostné určení pravdy, o němž píše Heidegger, je implicitně obsaženo již v jádru výchozího rozvrhu intelektuality. V tomto smyslu lze pak usuzovat, že pozdější degradace to-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 186

hoto poznání, odluka pravdy od bytí, patří možná k nejvýznamnějším zdrojům stávajících problémů.

Rozbor této teze, která by bezpochyby zasluhovala velmi podrobného vyšetření, omezíme pro tuto chvíli na letmou připomínku některých z bezprostředních důsledků naznačené odluky v dnešním duchovním ovzduší. Rituály dneška se vztahují k zvláštnímu typu spirituality, v jejímž jádru stojí dokonale synchronní kategorie pravdy. Jiné než synchronní, tj. formální a logické výpovědi o světě nejsou s jeho kartesiánským obrazem slučitelné, a již z toho důvodu nejsou zde žádoucí. Konflikt synchronního rozvrhu pravdivosti a bytostného určení žití je jedním ze zdrojů postmoderní krize vědomí. Relativizace pravd, vyjevovaná jejich konfrontací s akty bytí, moduluje spiritualitu nové doby legitimním odkazem k pluralitě pravd, pluralitě světů. Věcným zádrhelem tohoto výměru je fakt, že předpoklad plurality není indexován bytím: bytí subjektu, jenž má onu pravdu legitimovat je pohříchu singulární – být lze pouze jednou. Tuto konstituční rozpornost ontologického výměru postmoderní situace lze překlenout pouze rezignací na bytostné stránky světa, ztrátou Víry. Reakčním produktem této operace může být ovšem jen strach nejistoty, dynamikou rozhraní vědomí/nevědomí kompenzovaný stále formálnějšími, členitějšími, náročnějšími a bezobsažnějšími rituály.

Dnešní svět je ztrátou víry poznamenáván velmi zřetelně, stále nápadnějšími jevy se stává beznaděj, vlny psychické inflace v životě společnosti (jen namátkou tu vzpomenu silné zážitky předchozích týdnů [pozn.: před dvaceti lety] – návštěvu inkvizičního klubu Sisyfos a gigantickou třídenní hokejovou manifestaci). Vzestup iracionality, zoufalá mobilizace obrovských libidinózních energií, kanalizovaných do formalismů velmi primitivních, dočasných a jednosměrných věr, zastávaných o to zuřivěji, oč zřejmější je jejich bezvýchodnost.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 187

Za těchto okolností se stává filosofickým nárokem dneška především nutnost nekontemplovat dynamiku ritualizace, vyhnout se pasti metafyziky a podstoupit úkol rekonstruovat fragmenty věr, bytostného obsahu rituálů a potrhané chuchvalce sémantických matric do koherentního obrazu světa. Jak ale, přes vše, co jsme uvedli, přes všechny historické zkušenosti a poukazy, jimiž planetární vědotechnika odkazuje podobné snahy od sféry naprostých zbytečností, obnovit víru ve smysl věcí, důvěru v příští, naladění k bytí?

Takový úkol je ostatně sám o sobě neobyčejně náročný již proto, že kořeny souvislostí zasahují ve všech svých odnožích velmi hluboko. V plné míře se to týká např. i sémantického pozadí pojmu pravda, pojmu, jímž, skrze kritérium pravdivosti, je konstituován aparát logických inferencí a generován obraz světa.

(v)

Jakým způsobem je pojem pravdy konfigurován, jaká je kognitivní matrice, na níž se pravost, pravdivost věcí ukazuje? V tomto směru je v tradičním indoevropském rozvrhu poukaz k uchopování, aktivitě – pravda, pravost, to po čem hmatám pravou rukou, potažmo to, co chci. Germánská etymologie doplňuje tento výměr (right, recht) termíny Wahr, Truth – bránit, skrze, výmluvně deklarujících přítomnost akce, činu, bytostného aspektu vstupování do světa. V intelektuálním rozvrhu atlantické civilizace je ovšem pravda konstituována jinak. Řecký výraz *aletheia* – neskrytost, je v těchto směrech dosti zarážející. Pravdivé je zde to, co je v této přítomnosti, je přístupné smyslům a je jimi úplně postižitelné. Zarážející je to proto, že toto jsoucno je tedy zúplna přítomné, je synchronní, bezčasové, tj. nemá bytost-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 188

ný rozměr. Již tím se kontradiktoricky liší od toho, co zakládá bytí světa, od smyslu jsoucího, od Boha, jehož indexujícím aspektem je, jak jsme ukázali, právě nepřítomnost a skrytost. K hodnocení dopadů tohoto rozvrhu, k posouzení otázky, nakolik je bezbožnost Řeků příčinou ztráty víry člověka dnešní doby, se necítím kompetentní. Omezím se proto pouze na připomínku, že o naplnění naznačeného vymezení pojmu pravdy se přičinil nemalou měrou i křesťanský novověk. Není náhodou, že budovatel první katedrály – chrámu Saint-Denis u Paříže –, opat Suger, vpisuje nad její portál zlatým písmem: Kéž nezůstane nic skryto. Ostatně je zřejmé, že přesně totéž krédo by mohlo zdobit také štít jiného velkého Pařížana, který rozvrh evropského novověku deklaruje již naprosto jednoznačně – René Descarta.

V těchto případech (a nesčetných dalších provázejících celé hledání moderní doby) stojí v pozadí hledání neskrytého bytostný nárok emancipace z primitivního rozvrhu, z temnot participačního podřízení minulému, podřízení rituálu. Osvobození z temnot, skoncování s otroctvím jakéhokoliv zrna předznamenává nejheroičtější vzmachy lidství, cestu velikánů evropského myšlení – Beethovena, Kanta, Goetha atd. Vědomé dovršení této cesty formuluje Nietzsche – je to zabití boha. Zabít boha, skoncovat s podřízeností minulému i budoucímu, žít plností přítomného světa, plností jeho bytí, tj. bez rituálu, není za těchto okolností jednoduché – je to žití se smrtí. Řečeno s Nietzschem: Kdo chce být orlem, musí žít nad propastí. Problém dneška však je navíc velmi praktický: Kde? Náš svět je již světem bez propastí. A v područí úředního pragmatismu, v sešněrování sítí internetu, daňových přiznání a citačních indexů, uvnitř diktátu společenských nutností, osobních hodnocení, peněz, úspěchu apod., o podobné věci zjevně usilovat nelze. A lze to vůbec? Být

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 189

nadčlověkem znamená žít v přítomnosti. S danajským darem vědomí je to však možné jen prostřednictvím víry – avšak právě ona je poukazem k nepřítomnému, k bohu, právě ona je zdrojem rituálu. A je vůbec v lidských silách jeden a každý den konstituovat vždy jedinečně, znovu, neopakovatelně, jinak, bez rituálů? Ostatně, i když rezignujeme na nietzscheovský apel a spokojíme se s nejprostší nenápadnou variantou žití, pokud nechceme zúplna podlehnout deformacím dnešního rozvrhu, musíme nalézt alespoň nějakou odpověď na baterii nelehkých otázek. Alespoň některé z desintegrovaných fragmentů světa, předznamenaných schizoidní izolací partikulárních, výlučně sebou identifikovaných významů, musíme chtě nechtě konstituovat do čehosi, s čím se lze celostí svého bytí identifikovat. A lze to bez velmi rozsáhlých rezignací, bez masivní aplikace nějakého aktivitního nevědomého rámce, bez rituálu? Když právě rituály našich každodenností a našich svátků jsou poslední nitkou, která nás nezpochybnitelně spojuje s děním za neprůstřelnými horizonty kartesiánského světa?

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 190

FENOMÉN LESA

Krok, jímž před pár miliony let naši předci vykročili z bezpečného přítmí pralesa do otevřeného prostoru bezlesé savany, byl možná tím nejvýznamnějším krokem v lidské historii. Od těch dob je člověk doma ve světě rozlehlosti, slunečního jasu a vzdálených horizontů. Ve světě přehlednosti, zřetelných distinkcí jednotlivin jej zaplňujících, ve světě, jehož dynamiku lze úspěšně aproximovat pravděpodobnostní úvahou a využít k našemu prospěchu. Takové kvality vykazuje tradičně i zobecněný intelektuální obraz povahy jsoucího. Jím dokážeme celkem úspěšně pojednat také fenomén lesa i nepopíratelné kvality, jimiž náš svět přehlednosti obohacuje – od užitné hodnoty dřevní hmoty, hub a lovné zvěře až po význam agregované zeleně v regeneraci pracovních sil a obrazy typu les – plíce planety.

Pohříchu, reálná setkání se zmiňovaným fenoménem – stačí nevinná procházka lesem, kdy ztratíme povědomost, kudy ven – až příliš názorně vynořují kvality docela jiné. Tíseň, nejistota, děs, které zakoušíme, mají sotva původ ve výkladových schématech, jimiž organizujeme své pobývání ve světě. Přichází odjinud – z fyzického setkání s oněmi stránkami jsoucího, na něž ve výkladových schématech, jimiž identifikujeme sami sebe a své místo ve světě, nezbylo místo. V jejich pojmosloví jde o setkání s potenciálem nebytí. Ostatně bezvýsledné tápání v neproniknutelné houštině hustého lesa je snovým obrazem smrti *par excellence*.

Les je fyzickou připomínkou čehosi, co nás násobně přesahuje – svou rozlehlostí, členitostí, nepřehledností i trváním. V lecčems tak činí každý jednotlivý strom. Zdrojem velikosti i trvání stromu je obskurní organizace života – každoroční přeměna živé tkáně na mrtvou dřevní hmotu

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 191

průběžně ukládanou do nitra sebe sama. Živý strom je n
patrná vrstva lýka obalující rozlehlý monument vlastní m
tvoly, jejíž uspořádání fyzicky zpředmětňuje osobní minulost přítomného jedince, dobu, kdy návštěvník lesa nebyl na světě. Procházka lesem je procházkou živoucím hřbitovem dob dávno minulých.

Les však není jen prostou množinou jednotlivých stromů. Ostatně každý z nich je jedinečný, historie jeho úspěchů a proher v soupeření o světlo, vodu a další zdroje byla jiná než historie jeho sousedů – i když v mnohém právě od ní se odvíjela. To, že určujícími momenty oné historie byly takřka výlučně náhody – devastace okolních výhonků lesní zvěří, pád sousedního velikána po zásahu bleskem apod., nahlédne při procházce lesem takřka každý. Poznání, že nekonečný řetězec obskurních náhod dokáže vytvořit fenomén, jenž nás v ohledech, jichž si obzvlášť vážíme – rozlehlosti, členitosti, trvání, řádově přesahuje, je v kontextu našich výkladových rámců přinejmenším poněkud zneklidňující.

Les je bytostným rejdištěm života. K témuž poskytuje svou rozlehlostí, členitostí i trváním vskutku fenomenální substrát. Vrchol přirozené rozmanitosti naší planety se odehrává vysoko v korunách tropických lesů, pohříchu fyzicky mimo dosah našich poznávacích nástrojů. Lesy mírného pásma jsou v tomto směru o hodně jednodušší, o to však přehlednější a spořádanější. Podstatný agens jejich spořádanosti je nicméně neméně obskurní. Na rozdíl od tropů s plně zvětralým neúživným půdním substrátem se podstatná část látkového i energetického metabolismu našich lesů odehrává pod zemí, v půdě. Klíčovou složkou tohoto dění jsou houby, jejichž mikroskopická vlákna prostupují celým lesem, propojují kořeny stromů, vyvazují všelijaké minerály z hornin, vážou a redistribuují vodu a nejrůznější živiny

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 192

v rámci celého porostu. Odhaduje se, že v průměrném lese je přes 60 % metabolismu zprostředkováno pletení půdní houbové plsti. Někteří jedinci lesních hub tak svou rozlehlostí, členitostí i trváním představují absolutní vrchol organického vývoje. Vykřičeným příkladem je kanadská špička, patrná na leteckém snímku jako velký čarodějný kruh – houbový jedinec s hmotností přes 3000 tun, kolonizující asi 3 km^2 lesa nejméně 10 000 let. Houbám se zkrátka v lese daří dobře, a je v zájmu houbového konsorcia udržovat les plošně v co nejlepším stavu. Dělají to tak, že při distribuci vody a živin silnějším stromům leccos berou a slabším dávají. V profesionální literatuře se tento aspekt působení houbového konsorcia někdy označuje termínem „houbový socialismus".

Člověk je pohříchu už pár milionů let v lese cizincem. Zabrousí sem občas pro nějakou tu partikulární komoditu, avšak dobře chápe, že v lese se žít nedá. Pár etnik, které tak dosud činí, spojuje to, že nejsou svými sousedy pokládána za lidi. Ostatně i u nás, s výjimkou hajných patřičně proškolených ku správě příslušných lesních komodit, je les obýván výlučně jedinci, kterých by bylo nejlépe se zbavit – homelesy, zločinci, partyzány. Jen občas ve specifických kontextech probleskne nostalgie po houbovém socialismu Jury Jánošíka či neotřesitelné jistotě mohutného hercynského lesa, v němž neslavně končí expanze starořímských dobyvatelů i jejich napoleonských pohrobků, jak s dojemnou názorností připomíná Friedrichův obraz *Chasseur im Walde*.

Jinak je les věcí, jejíž nekontrolované bujení je třeba držet na uzdě. Ideálně přeměnou na některou z variant otevřené krajiny, v nejhorším pak přetvořením na společenstvo sestavené z jedinců pečlivě odchovaných tomu příslušnými školkami. Potřebu přírody v naší společnosti celkem dostatečně

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 193

naplňuje estetika golfových hřišť a neudivuje, že hodnotové rámce jejich uživatelů ovlivňují, podobně jako jiné kontextuální komponenty života společnosti, také vnímání fenoménu lesa.

Takovouto podobu měla donedávna interakce člověka a lesa takřka na celé planetě. V tropických lesích s minimálním potenciálem obnovitelnosti, přeměňovaných nenápadně stále zběsilejším tempem na neúrodná políčka pokrytá za pár let neprostupnou bambusovou džunglí, mizí každým dnem z povrchu planety nemalý díl unikátního dědictví milionů let lokálního vývoje. Naléhavost a neřešitelnost tohoto problému a bezvýchodnost celé situace nás nicméně dnes již příliš netrápí. S globálním oteplením máme na starosti důležitější věci: rozpouštění ledovců, všelijaké Kjótské protokoly, mezivládní dohody o různých emisích a kontroly jejich dodržování – úkoly, proti nimž jsou, ruku na srdce, batátová políčka nějakých těch bornejských domorodců problémem přece jen trochu podružným. Tím spíše, že přinejmenším u nás již pojednáváme fenomén lesa kultivovaně, s plnou znalostí věci a opravdu odpovědně.

V dnešní pokrokové době se náš vztah k lesu opravdu změnil. Dnes už víme, že les je pro člověka důležitý, musí být ovšem zdravý, zelený a svěží – jen takový zaručí svým návštěvníkům opravdovou regeneraci a jen takový je opravdovým lesem. Není-li takový, nic naplat, třeba jej vykácet. Radši dříve, než bude pozdě. Než nám, jak už v lesích bývá zvykem, se surovou názorností připomene, že svět se děje jinak, než nás učí škola, kancelář a dům, a zhusta jinak, než se nám líbí.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 194

MĚSTO: PROSTOR SLASTI A TOPOLOGIE ŽALÁŘE

Všechno, co ve světě je, je někde. Má nějaké místo. Vědomí místa můžeme v této souvislosti chápat jako elementární akt individuální existence. Každé místo je v tomto rozvrhu jiné, jedinečné, tak jako je jedinečný každý okamžik našeho žití. Chceme-li je označit, můžeme tak učinit buď konstatováním vlastní jsoucnosti, nebo poukazem k jiným místům či jiným okamžikům (např. odkud přicházíme a kam směřujeme, příp. zda se nám místo líbí či nikoliv). Tato rovina ukotvení nezakládá distinkci prostoru a světa – obojí je souborem jedinečných míst, jedinečných okamžiků a jedinečných zážitků. Ona setkání – či chceme-li: místa, jimiž se tu svět *sám* otevírá – nazýváme v obecné mluvě jevy. Svět jevů je tedy bytostně nespojitý.

Jakkoliv je náš svět světem jevů, identifikujeme se na něm jiným způsobem. Sloganem této identifikace mohou být výrazy: *pojmy a pojmové myšlení*. Nebudeme při této příležitosti poukazovat na skutečnost, že myšlení se neděje prostřednictvím pojmů, ani na to, že pojmy jsou více než čím jiným zdrojem rafinovaně kultivovaných nedorozumění, zakládajících důvod k nekonečným sporům, obměnám, diskusím a jiným variantám mentálních her. Povšimneme si pouze následující skutečnosti: pojmy jsou jazykovými výrazy označujícími jisté obecniny. Aktem obecnosti, tj. vyznačením předmětu, který (ex def.) není identický s žádným z jevů, ze světa jevů vystupují, a to hned dvojím způsobem. Jednak tím, *co* označují, jednak tím, *jak* označují. Označovaný předmět neukazují totiž jako osobní (a tedy místní a jevovou) zkušenost, nýbrž jako blíže neadresovaný jazykový výraz, směřující nikoliv k nějakému konkrétnímu jedinci, nýbrž do obecného jazykového

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 195

prostoru, který je sice přístupný komukoliv, kdo smyslu sdělení rozumí, současně ovšem není ničí.

Pojmové myšlení je v tomto smyslu procesem kultivace tohoto společného prostoru, vynořováním obecných poukazů, tj. toho, čemu ti, jichž se to týká, rozumějí. Pojmové myšlení je způsobem spojování jevů, tím, že o nich nehovoříme, spojováním míst jejich vyjímáním ze světa jevů, spojováním lidí skrze to, co se jich osobně netýká.

Jinak řečeno: pojmové myšlení není místní, pojmy nemají ve světě jevů svá místa. Ukážeme nicméně, že tento závěr zdaleka neplatí úplně.

Nejprve připomeňme fakt, že přes všechny snahy v opačném směru, všichni jsme si místního určení své existence až příliš dobře vědomi, až příliš dobře víme, že svět našeho pobytu není virtuální realitou. Tuto banalitu hezky ilustruje např. obligátní úvodní věta medicínských anamnéz: pacient je orientován v čase a prostoru. Své obrazy světa, přání a záměry zcela automaticky korigujeme rozvrhem situace a poměry místa, v němž se nacházíme. Jinými doklady podobných určení může být např. síla argumentu „zvířátka to dělají také tak“, heuristická mohutnost sociomorfního modelování apod. Aniž bychom v podobných příkladech dále pokračovali, shrňme, že obecným výpovědím, nejrůznějším konstruktům a ideám přisuzujeme v každodenním životě jen tolik relevance, nakolik se blíží našim zkušenostem ze světa jevů, světa míst, v nichž skutečně žijeme, světa, o jehož opravdovosti nelze pochybovat.

V tomto prizmatu konstatujme, že cosi svou nejevovostí tak nebezpečného jako pojmové myšlení by se sotva mohlo rozvíjet, kdyby nebylo kompenzováno něčím velmi podstatným ve světě jevů, světě běžné přirozené zkušenosti. Touto zkušenostní obecninou je lidské společenství, obec – sku-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 196

tečnosti, které nacházejí svůj dokonalý místní výraz ve fenoménu města.

Město je nahloučením míst identifikujících příslušníky obce, je výsekem světa, v němž se se zkušenostmi místa (de hrává akt obecnosti. Je místem, v němž se na substrátu místního určení vynořuje distinkce jevu a pojmu. Město propůjčuje zážitku místa pojmový (jmenný) výraz, identifikuje konstatování vlastní jsoucnosti faktem sociální příslušnosti a vymezuje prostorový rámec pro relační určení míst (odkud přicházíme, kam směřujeme? – přece odsud a sem). Fenomén města zakládá možnost spojitosti místních poukazů a distinkci prostoru a světa – představu prostoru jako světa spojitosti. V takovémto světě lze být doma skrze prostorové obecniny, skrze čisté proporční a geometrické relace.

V raném středověku je převažujícím momentem místního aspektu městského rozvrhu směr dovnitř – mj. se týká i sakrálního ukotvení města. Typickým výrazem je orientace do nitra místa – podzemní prostora, krypta. Jevový výraz tu nachází rovněž distinkce města a vnějšího světa neprediktability jevů. Středověké město je obehnáno hradbami. Jako u všech podobně designovaných struktur je i v případě města faktický význam tohoto opatření do značné míry otázkou vnímání. To, co jednou může být pevností, zdrojem síly a blahobytu, může se neobyčejně snadno stát zdmi ža ář a připomínkou vlastní bídy (jak dojemná je v těchto souvislostech fotografie Čínské zdi na obálce současné propagační brožury Internetu!). Nárůst populace měst (srv. městnání) mohl v tomto směru lecčíms přispět. Navíc svůj prostorový výraz muselo nalézt také myšlenkové dění, otevírající stále zřetelněji pojmový prostor nastupující renesanci. Městské určení pobytu, konečné vymezení příštího apod. do rámce tohoto dění zapadají jen stěží. Vynořující se změna intelek-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 197

tuálního a sociálního rozvrhu, v němž středověký typ místního určení mohl patrně jen sotva odvrátit vtíravý pocit uvězněnosti, musela být kompenzována změnou jevového světa, změnou místního rozvrhu.

Jak ovšem, když další fragmentace vnitřního prostoru může jen zesílit pocit směstnání a uvězněnosti? Jak uniknout z naplnění apokalyptických vizí a zachovat tolik osvědčený jevový rozvrh? Musí se změnit relace města – místa?, musí přijít úplně nový svět?

Kolosální řešení, které se podařilo nalézt, lze vyjádřit (jak už tak u velkých otázek bývá) zcela prostě – jediným slovem: *katedrála*.

Aspekty jeho nalezení jsou i jinak velmi ilustrativní a krátce je zmíníme i zde. Ostatně týkají se velmi intimně onoho momentu, jímž náš příspěvek uvádíme: pojmu a pojmového myšlení, a není náhodou, že tyto obecniny se zde uplatňují tak, jak jedině mohou působit – svou dvojakostí. Zjevností formy a temnou nejasností svého faktického intencionálního (= libidinózního) pozadí.

Budiž nyní krátce připomenuto, že dalším elementárním výrazem prostorovosti je vědomí polarity. Jím je ustavována dimenzionalita vztahového prostoru a právě vyznačení polarity může být na substrátu místního určení ukázáním toho, oč tu jde – *cesty*. Např. cesty za hranice středověkého rozvrhu.

Patrně nejsilnější univerzální polaritou je kontrast světla a stínu, světla a tmy. Tento kontrast je tradičně také jedno z nejúčinnějších metafor lidského poznávání, metaforou lidského úkolu – srv. Platonovo podobenství jeskyně. Důležité je, že skrze tento metaforický význam je polarita světla a stínu dokonalým spojením jevového par excellence a pojmového. Jedním a tímtéž poukazem tak vyznačuje jak polaritu

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 198

prostorového určení (srv. vzhůru, ven), tak polaritu duchovního směřování (srv. sakralita, poznání, logos, pojem apod.).

Jednou ze základních postav diskutovaného převratu je Suger, opat ze Saint-Denis (1081–1151). Byl jedním z čelných účastníků církevněpolitického vření počátku 12. století, souputníkem Abelarda a Bernarda z Clairvaux, reprezentatem světské monumentalizace těchž myšlenkových hledisek, která v rovině duchovní vyznačovala cesta jeho současníků ze školy St. Victor. V r. 1122 se Suger stává opatem politicky patrně nejvýznamnějšího opatství Francie, Saint-Denis. Svým osobním životem je přísným asketou, zde však takřka programně shromažduje, přes odpor svých církevních souputníků, veškerou možnou světskou nádheru – ostatně snad odtud se odvíjí potřeba zlata a drahokamů, tolik příznačná pro interiér katolických chrámů. Suger ukazuje cestu za hradby městského žaláře poukazem k zářivým stránkám světa, poukazem k novému rozměru sakrality vyznačovanému jevovou cestou ke světlu. Ostatně Suger je básníkem a pořadatelem liturgických divadel.

Myšlenkovou oporu tohoto konání nachází ve spisech Pseudo-Dinoysia Aeropagity a v komentářích Jana Scota k jejich latinskému překladu. V tom, co nazývají *anagogicus mos,* anagogický přístup – cesta vzhůru k duchovnímu skrze boží přítomnost v jednotlivinách materiálního světa. Pseudo-Dionysios říká, že k tomu, co je nehmotné, lze vystoupit pouze smyslovým vnímáním hmotného, neboť i prorokům se božské může zjevit pouze v nějaké viditelné formě. Všechny věci jsou tedy „hmotná světla", a protože počátečným a jediným zdrojem světla je Bůh, každá z věcí zrcadlí i pravé světlo samotného Boha.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 199

> Všechno stvořené, viditelné i neviditelné, je světlem, které má svůj původ v Otci světel… Tento kámen nebo tento kus dřeva je pro mne světlem… neboť chápu, že je dobrý a krásný, že existuje podle svých vlastních proporčních pravidel, že se svým rodem a druhem odlišuje od jiných rodů a druhů… že si hledá své místo podle své specifické tíže. Poněvadž v kamenech vidím takovéto a podobné vlastnosti, stávají se pro mne světlem, tj. *osvěcují mne*. (Pseudo-Dionysios, *De caelesti hierarchia*).

Každá postřehnutelná věc se tu stává čímsi velmi závažným, zasluhujícím pozornosti, neboť skrze nahlédnutí její harmonie a jasu je lidský duch veden vzhůru k prvotní příčině této harmonie a jasnosti. Tato všeobjímající světelná metafyzika s temně panteistickým podtextem se ovšem v ovzduší 12. století ocitá v sousedství poněkud odlišných akcentů. Augustinův odkaz nárokuje spíše celkovost uchopení oné jediné podstatné stránky světa, překročení klopotného hledání aktem víry.

> Oči milují rozmanité krásné tvary a jasné půvabné barvy. Kéž by nepoutaly mé duše, kéž by ji upoutal můj Bůh, který je stvořil a velmi dobře stvořil. On sám jest mé dobro, ne ony… To jest to jediné pravé světlo a není jiného, a jedno jsou všichni, kteří je vidí a milují. Ale ono tělesné světlo, o němž jsem mluvil, koření slepým milovníkům světa životu nebezpečnou a svůdnou radostí. (Aurelius Augustinus, *Vyznání*).

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 200

Sugerovo hromadění zlata a drahokamů na oltáři chrámu je sice pseudo-dionysovsky motivovaným poukazem k zářivosti božího ve věcech, avšak současně také (snad jako jakási úlitba příkazu k hledání pravého světla) výrazem potřeby shromáždit ta nejsilnější, nejvýraznější a nejcennější z hmotných světel. Suger posléze (patrně přes značný odpor) boří karolinskou kryptu a nad jejími rozvalinami buduje první katedrálu – dnešní chrám Saint-Denis –, rozsáhlý světlem prostoupený a ozářený prostor. Básnicky tento akt konotuje:

> Když se nový chór kostela spojil se starou lodí,
> září celý chrám, neboť ve svém středu má Světlo.
> Září, neboť toto světlo ho spojuje v jedno,
> neboť je celý prozářen Světlem samého Boha.
> Vznešené dílo je plné záře…

Vztyčení nového chrámu, programně rozvrženého jako prostor Světla, nad pozůstatky staré temné krypty, skrývající v hloubce možná i vodní cisternu a jiné symboly temnosti a tíže, má nejen význam symbolický (podobný, jakým je ikonografická opozice temného Starého zákona a Světla křesťanství Nového zákona). Je současně hmotným, tj. jevovým vyjádřením augustinovského zjednodušení světelné metafyziky a skrze něj pak, na substrátu místa, vyznačením onoho rozměru, jenž otevírá cestu za hradby dřívějšího města, aniž bychom je museli opouštět.

Paradoxně právě Suger, ctitel pseudodionysovské polyvalentosti, který byl pro světskost své religiozity a svůj sklon k oceňování viditelných půvabů světa napadán (např. Bernardem), uzavírá tímto aktem cestu hledání božího v jednotlivinách světa, cestu charakterizovanou smířením s dvojakostí a nezřetelností jsoucího a skrytou podobou Boží.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 201

Katedrála vytyčuje již cosi jiného: nabádá k přeznačení jednotlivého spojitostí Boží přítomnosti, k identifikaci jednotlivin světlem víry a odstranění všechno, co není jasné. Není náhodou, že nad portál katedrály vpisuje Suger zlatými písmeny: *Kéž nezůstane nic skrytého!*

Není náhodou, že impuls oné přestavby se objevuje ve Francii, stejně jako není náhodou, že právě odsud pochází i konečné završení amalgamace pojmového a jevového, završení oboustranné komplementace do vzájemně dokonale provázaného systému zpětnovazebných poukazů, zcela nezávislého na povaze světa nespojitosti, světa místního určení a přirozenosti bytí. Světlo a jas, o němž hovoří Suger, je bezpochyby tímž světlem a jasem, které nachází jako konečné kritérium povahy věcí, jako centrální bod své metody, René Descartes.

Světlo, které v horečném snu, po zoufalém hledání úniku z nekonečné relativizace věcí, Descarta osvítí, je dokonalým výrazem tohoto, co zbývá po vymizení všech věcí, všeho jednotlivého, všech jistot. Je to ono světlo, jež je posledním výrazem jsoucnosti, odraz světla, uzavírajícího světskou pouť každého z nás. Přinejmenším v této instanci je tím nejhlubším myslitelným archetypem, k němuž je možno vědomí o světě vztáhnout, inverzním obrazem světa na hranici bytí. Bezpečnější a jednoznačnější opěrný bod, jasnější odrazový pól, zřetelnější odpověď na své hledání jediné, skutečně spolehlivé metody poznání světa nemohl Descartes nalézt. To, že právě ve výroční den tohoto snu, v den výročí objevu Metody, byl v době Velké francouzské revoluce chrám Matky Boží v Paříži, katedrála Notre Dame, přejmenován na „Chrám rozumu“, je sotva náhodné a v této souvislosti velmi ilustrativní.

Kartesiánská metoda se stala nástrojem, jehož prostřednictvím je vystavěn novověký svět, prostředkem, který nás

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 202

vysvobodil jak ze žaláře středověkého města, tak katedrály. Díky metodě podařilo se i ve světě jevů zbořit městské hradby a překročit minulá omezení. Stalo se to, co jsme si v nitru přáli: prostorem, jenž nám plně náleží, *svým* městem, jsme učinili celý svět. I toto zářivě osvětlené velkoměsto je ovšem od temnoty nejasného a nezřetelného chráněno jistými hradbami. Jejich topografii dosud spíše jen tušíme, a to i přesto, že leckdo začíná pobyt v tomto velkoměstě (nejen pro účinky jeho produktů, zaplétajících nás do pastí svých zářivých zjevností) stále více vnímat jako nejkrutější myšlenkový žalář. Možná také proto, že na úkor potenciální spojitosti všeho se vším se v onom velkoměstě vytrácí stále citelněji jediná spojitost přirozeného světa – spojitost naší subjektivity, ona spojitost, skrze niž jsme schopni faktická spojení navazovat. Jakkoliv, jedno je zřejmé: ve světě pojmového myšlení není před metodou a jejími důsledky úniku. Ony hradby jsou kdesi v nás, kdesi ve způsobech našeho vstupování do světa, našeho vidění sebe sama.

Možná jen s malou nadsázkou můžeme celý myšlenkový vývoj novověku charakterizovat jako snahu o překonání hranic kartesiánského rozvrhu, snahu dostat se ze zajetí jeho hradeb. Přesto jistá cesta z tohoto intelektuálního žaláře byla a je k dispozici a překonání hradeb tu, přinejmenším na první pohled, nemusí být možná ani tak těžké. Možná stačí jen překročit uvnitř sebe sama to, co velmi dobře – na substrátu přirozeného světa našeho vztahování – jako takové hradby identifikujeme. Znamená to ovšem např. smířit se s vlastní neúčastí v pojmových turnajích, vzdát se nikdy nekončícího hledání věcí jasných a zřetelných, vzdát se budování katedrál i jejich přejmenovávání. Jen jestli to ještě umíme.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 203

RUB ŽIVOTA

(přednáška na Čtvrtcích ve Viničné 6. 11. 1992)

Kdybychom byli požádáni podat výčet podstatných vlastností fenoménu živého, většina z nás by patrně pronesla cosi o reprodukci, sebeobnově, proliferaci, zdokonalování atp. Patrně jen málokdo by pokládal za vhodné zahrnout do takovéhoto výčtu fenomén ničení, destrukce a autodestrukce, a už vůbec ne nebytí, nicotu, smrt. Tato skutečnost již sama o sobě leccos vypovídá.

Abychom se dostali k tomu co, zaposlouchejme se do bajky o medvědu a burundukovi z pera Vitalije Bianchiho (kterouž jsem co separátní odtisk obdržel letos na Bílém moři od syna jmenovaného). Nuže: Žil byl medvěd Iljonka a burunduk Kuzjar. Druhý jmenovaný byl v té době ještě zbarven po způsobu svých rodstveníků, syslů a svišťů monotónně šedohnědě. I vsadil se jednou burunduk Kuzjar s medvědem Ijonkou, kdo že dříve uzří první sluneční paprsek. I usedli bok po boku, avšak zády k sobě. Medvěd vyvolil si právem silnějšího výhled do širokého údolí otevírajícího se k východu. Burunduk přijal kupodivu s celkem klidným srdcem alternativu zbývající – pohled na západ, kde se tyčily vysoké temné hory. Nu vot, sedí medvěd Iljonka a burunduk Kuzjar bok po boku a čekají. Medvěd, předem spokojený s jasným vítězstvím, nespouští oči z horizontu, když tu slyší, jak burunduk svým pisklavým hlasem volá: vidím. A vskutku, vrchol temné hory září prvním paprskem. V této chvíli nás nebude ani tak zajímat fyletický dopad této situace – pobouřený medvěd poznamenal utíkajícího burunduka pěti drápy své tlapy (jejich stopy lze dodnes – jak se každý může přesvědčit – na zádech dotyčného nalézt). Povšimneme si jiného poučení, které bajka přináší: přítomnost jistého jsoucna,

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 204

přinejmenším v instanci jeho první přítomnosti, lze evidovat nikoliv přímo, nýbrž jako interakci s jinými jsoucny, jako změnu stavu jsoucen, jejichž přítomnost byla již dříve evidována. Nebudeme se při této příležitosti pokoušet o důkaz, že každou přítomnost jistého jsoucna lze evidovat pouze a výlučně tímto způsobem – přijměmež to pro tuto chvíli jako – řekněmež – předaxiomatické tvrzení.

To, čeho si povšimneme, bude skutečnost, že jakkoliv je uvedený poznatek natolik triviální, že může patřit do zkušenostní výbavy sciuromorfního hlodavce, při práci se složitějšími pojmovými soustavami se nám stává pohříchu až příliš často, že diskutovaná zkušenost se z instrumentaria našeho výkladového aparátu jaksi vytrácí.

Až příliš často tak zapomínáme, že naše představy o skutečnostech světa jsou v podstatné míře výrazem kontextu, ve kterém je pojednáváme, výrazem toho, za co je chceme, resp. za co jsme schopni je na základě předchozích zkušeností, představ či koncepcí považovat.

Přitom dobře víme, že namísto shora prezentované interpretace stran poněkud atypického zbarvení burunduka jej můžeme pokládat za účelnou adaptaci typu krycí kresby, projev tandemové mutace genu xyz123, nebo chceme-li, za ukázku ornamentální hýřivosti přírody a manifestaci sebeprezentačního aspektu bytí živých jsoucen. Tolerance, k níž jsme nabádáni duchovním ovzduším pozdní doby, nám nejen umožňuje, ale přímo přikazuje všechny nabízející alternativy, tj. všechna vysvětlení, která jsou možná, tj. ta, jejichž nepravdivost nelze konstatovat s apodiktickou jistotou, pokládat za potenciálně rovnocenné. Činíme tak ovšem jen do té chvíle, než z důvodů (ležících, mimochodem, vně studovaného jevu) stanovíme posuzovanému problému užší, jednoznačnější kontextuální a pojmový rámec a omezíme náš

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 205

pohled na onen jev na několik charakteristik, jimiž bude nadále pro nás vymezen. Přitom ony charakteristiky – např. jméno jevu a relace k určité obecnině, resp. jinému souřadnému systému – nejsou součástí onoho jevu, ale nás samých. Chceme-li se tady na základě dnešních poznatků cosi dovědět o jevech samých, jsme nuceni provést rozbor kontextu, zhodnotit výkladový rámec, do nějž byl jev (bez našeho přičinění) zasazen.

Ukažme si to nejprve na příkladě jevu, v němž nebytí nabývá významu legitimní součásti evoluční problematiky – fenoménu fyletické smrti – vymírání.

Tradiční pohled (např. Darwin v *Origin of Species*) je výrazem představy izomorfie přírodních procesů – vymírání je tu tedy chápáno jako inverzní situace vznikání. Výrazem téže víry (nyní ovšem již takřka nikdy nepřiznané) jsou i současné koncepce (akcentované zejména populačními genetiky apod.), v nichž makroevoluce je nahlížena jako rozšířená verze mikroevolučních procesů – tj. adaptivních reakcí odrážejících mezidruhové interakce typu kompetice, predačního tlaku atd., příp. inadaptivních změn typu genetického driftu apod. Vznik a vymírání jsou v těchto souvislostech nahlíženy jako výsledky jedné třídy biotických faktorů.

V paleontologii, kdy nálezový kontext je abiotický a nutně vede k asociacím o abiotických faktorech, je biotické evoluce tradičně interpretována jako adaptivní reakce na změny abiotického prostředí – klimatu, mořské hladiny, salinity, magnetické polarity, globální oceánické cirkulace apod. Odvrácená stránka kreativní evoluce – vymírání je zde přirozeně vysvětlována opačným efektem týchž faktorů.

Nekompatibilnost obou interpretačních přístupů a odlišnost poskytovaných interpretací volá po souborném řešení. Takovýmto řešením má být známá hypotéza červené králov-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 206

ny (Red Queen Hypothesis) předložená v roce 1973 známým americkým evolucionistou Leigh Van Valenem.

Van Valen zjišťoval časový interval doloženého výskytu různých savčích taxonů. Předpokládal, že postupem času se díky zvyšování adaptivity, fitness apod. průměrná doba přežívání taxonů v rámci jednotlivých fyletických linií zvětšuje.

Nicméně jak v případě savců kvartérních, tak terciérních a mesozoických dospěl kupodivu k velmi obdobným obrazům. Výsledkem bylo tu zjištění, že pravděpodobnost přežívání je v případě recentních savčích taxonů táž, jaká vychází při hodnocení starotřetihorních faun i faun mesozoických.

Van Valen vysvětluje tuto skutečnost tím, že mezi živými organismy a jejich živým prostředím existují permanentní ekologické vztahy, které utvářejí jevovou stránku evoluce.

Tak např. antilopy se vyvíjejí ve směru zdokonalování schopností unikat z dosahu predátorů, predátoři pak musejí nezbytně reagovat zkvalitněním svých schopností antilopy chytit – výsledkem je dynamická rovnováha, status quo, jakkoliv velké adaptivní změny u obou druhů proběhly. Toto je zhruba obsahem Red Queen Hypothesis. Ukazuje, že aktuální přežívání je určeno nikoliv kvalitami subjektu, nýbrž relacemi s biotickým kontextem, v němž se nachází.

Připomeňme si původní metaforu vyjadřující její obsah (L. Carroll, *Alenka v říši za zrcadlem*):

> Královna uháněla, že jí Alenka sotva stačila, a Královna pořád křičela Rychleji! Nejpodivnější na tom bylo, že stromy a jiné věci se nehýbaly z místa, ať běžely seberychleji, jako by nic nenechávaly za sebou. Copak se kdeco pohybuje zároveň s námi?... Královna, jako by uhodla její

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 207

> myšlenku, křikla Rychleji! Nech mluvení!… Už tam budem? vyjekla konečně Alenka. Cože budem! opáčila Královna. „Vždyť jsme tam už před deseti minutami byly! Rychleji!
>
> … Jak vidíš, tady musíš běžet ze všech sil, abys setrvala na jednom místě. Chceš-li se dostat jinam, musíš běžet aspoň dvakrát tak rychle!

Na příkladu RQH vidíme, že teprve soustředíme-li svůj zájem na aspekty vymírání a zániku, začíná být zřejmé, co je pro jsoucnost populace, taxonu, vývojové linie podstatné. Totiž to, že samy o sobě nejsou zdrojem svého času a svých vývojových změn – tím jsou jedině skrze interaktivní vztah s okolím. To, co popisujeme jako aspekty jejich evoluce, je fakticky daleko spíše aspektem kontextu, v němž se nacházejí.

Na příkladu Red Queen Hypothesis lze ovšem demonstrovat ještě jinou skutečnost. Zamyslíme-li se totiž nad diskutovaným zjištěním, lehce zjistíme, že konstantní poměr vymírání sám o sobě neimplikuje nezbytně situaci červené královny. (Jakkoliv zjištění je velmi zajímavé zejm. v souvislosti s tzv. Willisovým jevem). Navíc na druhé straně namísto situace červené královny lze stejně dobře předpokládat, že bez vnější intervence, bez disturbance, bude výsledkem ekologických interakcí spíše stabilní koexistence a stase než zvyšování tempa adaptivních změn. Pro tuto chvíli ponechme další rozbor této otázky stranou (snad se k němu dostaneme později). Poznamenejme pouze, že pocit výstižnosti a nemalé výpovědní hodnoty této metafory je bezpochyby podmíněn především aktuálními poměry amerického života a každodenními zážitky účastníka vědeckého procesu zvlášť (ostatně vysvětluje a zdůvodňuje nezbytnost závratného tempa, jímž jsme prohánění po stezkách poznání a života –

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 208

„zvířátka to dělají také tak!“). Působivost a potřebnost takovéto metafory (jakožto legitimačního mytu) je tak značná, že uvažovat o alternativní hypotéze vlastně už není třeba.

Tento aspekt Red Queen Hypothesis nám budiž varováním pro další úvahy, vybídnutím k obezřetnosti před samozřejmostmi toho, co se nabízí, před apodiktičností tradičních vysvětlení.

Pokusme se nyní s tímto vybavením zamyslet nad dalším aspektem evoluční problematiky.

Vlastně od vůbec prvního čtvrtečního semináře před řadou let se zcela pravidelně vracíme k jednomu a témuž tématu. Kolem a kolem, uvažujeme na jedné straně v čem je nám grandiózní stavba darwinistického pohledu na dění v přírodě celkem příjemným obydlím, přičemž takřka současně hledáme cestu, jak se z tohoto dokonale uzavřeného domácího vězení dostat ven – do přírody.

Úvahy o pluralitě světů, autopoiesi či Lavelockova koncepce Gaii budiž tu připomenuty jako některé z konkrétních tematizací diskutované situace.

V jistém smyslu představují tyto koncepce návrat k předdarwinovským náhledům na přírodu, představám o jednotě světa v jeho mnohosti, provázanosti všech jednotlivin jej tvořících, esenciální skrytosti povahy věcí, jejichž smysl je indexován úmyslem Božím. Darwinovským pohledem je centrální kategorie přírody či světa nahrazena kategorií individua a druhu. Na rozdíl od dřívějších představ se zde neuvažuje o tom, že smyslem dění je jistý celek, o tom, co je dobré pro celek, jehož je subjekt evoluce celkem nepodstatnou součástí.

Vraťme se tedy v této souvislosti ještě jednou k problematice adaptace jakožto kvalitě podmiňující opak vymírání – tj. jsoucnost živého.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 209

Darwinovská adaptace je to, co je dobré pro organismy, jež jsou jejími nositeli, nikoliv pro dobro skupiny, druhu, ekosystému apod. Na rozdíl od středověkého mystika či naturfilosofa počátku 19. stol. darwinista rozhodně neřekne, že včely produkují med, aby poskytovaly potravu medvědovi. Od předchozích přestav, přinejmenším tuto interpretaci tolerujících, došlo zde k velmi radikálnímu zúžení (nebo – chcete-li, tj. v jiném pojmosloví – zpřesnění) obrazu přírody a povahy dějů přírodu vytvářejících.

Přes produktivnost tohoto koncepčního posunu se ovšem dnes ukazuje i toto zúžení-zpřesnění nedostatečně a až příliš tolerantní vůči „nevědeckým", takřka naturfilosofickým intervencím. Potřeba nové analýzy a nového pohledu je tedy nasnadě.

Vám dobře známý Richard Dawkins pokládá v těchto souvislostech otázku: „Jestliže říkáme, že adaptace je pro dobro něčeho, co je to tedy ono něco?" Dawkinsova odpověď je dobře známa a i v rámci těchto přednášek byla vícekrát diskutována. Zopakujme ji i s některými méně zřetelnými detaily: To něco je jednotka přírodního výběru – optimon. Co fyzicky představuje tento optimon? Dawkins odpovídá „replikátory zárodečných linií" – ona jsoucna, která jsou právě schopna zmnožit svoji jsoucnost, tj. vytvořit kopie sebe sama.

V knize *Extended Phenotype* v této souvislosti vysvětluje: „Svět má tendenci automaticky se zaplňovat replikátory zárodečné linie, jejichž aktivní fenotypické efekty jsou takové, že zajišťují úspěšnou replikaci. Právě tyto fenotypické efekty jsou to, co nahlížíme jako adaptace k přežití." Když se pak budeme ptát: K přežití koho? Základní odpověď bude: nikoliv skupina, nikoliv jednotlivý organismus, ale odpovídající replikátory „samy o sobě". Replikátorem označuje Daw-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 210

kins „cokoliv ve vesmíru, co vytváří své kopie“. Geny, memy apod. Opakovanou aplikací (pro zajímavost tj. replikací) algoritmu této úvahy dospíváme pak lehce ke konceptu sobeckého genu a zvláštnostem návazných obrazů světa.

Je to, myslím, především obecná zkušenost, resp. tradiční způsob sebereflexe, díky kterým se dosud přece jen zdráháme pohlížet na sebe jako na pouhá více či méně mechanická vehikula, jejichž jediným smyslem je zajistit bytí a replikaci jakési krajně obskurní entity, věci, nemající čas ani rozměr, barvu, vůni ani jinou kvalitu – toho, co Dawkins nazývá sobecký gen.

Výrazem kritických postojů jsou nejen nekonečné a nikam nevedoucí diskuse o tomto předmětu na našich přednáškách, ale i analogické rozpravy na stránkách vědeckého tisku. Rozbor protiargumentů omezme pouze na konstatování, že patrně jedinými zřejmě skutečně relevantními protiargumenty jsou poukazy k tomu, že fenotypické vlastnosti (traits) jako to, co je materiálním výrazem adaptace, nejsou výlučně výsledkem selekce a mohou se vyvíjet, aniž by byly adaptacemi v dawkinsovském slova smyslu (viz náhodné kombinace, mutace, spandrels of San Marco Goulda a Lewontina, epifenomenální znaky, vlastnosti vyvíjející se skrze souvislosti s jinými znaky a konkrétními lokálními podmínkami, např. vazba genů, pleiotropní efekt – srov. též Waddintonův termín epigenotyp. V neposlední řadě – řada vlastností je výrazem povahy fyzikálního světa, např. skutečnost, že organismy mají váhu – studovat tento jev a adaptivní relace této skutečnosti je zjevně krajně neproduktivní).

Nutno konstatovat, že tyto argumenty fakticky nikterak nezpochybňují pohled Dawkinsův, striktní oddělení replikátoru a vehicula (či chcete-li, interaktoru), ale představu, že evoluce je vývojem adaptací, je procesem hromadění

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 211

adaptivních změn, tj. konceptuální tvrzení onoho výkladového systému, v jehož prospěch má být protiargumentace vedena.

Jiným typem argumentace je analýza otázky: Jaké entity lze pokládat za nositele adaptace. Zde lze ukázat, že vehicula či interaktory jsou rozhodně jsoucna, která jsou nejen na adaptaci účastna, ale jejichž jsoucnost je danou adaptací podmíněna. Z tohoto hlediska lze na Dawkinsovu otázku odpovědět i tak, že to, pro co je adaptace dobrá, jsou organismy – interaktory, nikoliv jejich jednotlivé součásti, včetně toho, co Dawkins označuje za replikátory. Tato úvaha jakkoliv vtipně zohledňující tradiční pohled nevypovídá ovšem o ničem jiném než o naší víře v to, že dawkinsovským optimonem musí přece být organismus, tak jak tomu je již od dob Darwinových. Záměrně přehlíží, co je nevysloveným jádrem diskutované otázky a nejsilnějším apriorním argumentem pro správnost Dawkinsovy odpovědi – totiž faktický obsah darwinistického pojmu adaptace. Adaptace je tu vztah, vlastnost subjektu, odpovědná za úspěšnější přežívání, za vyšší fitness. V této souvislosti bychom možná přece jen měli připomenout známé argumenty týkající se centrálních pojmů *survival of the fittest* – toho, *že survival and fittest* je věcně totéž (přežívají nejschopnější – a nejschopnější jsou ti, co přežívají). Jako dokonalá tautologie je tvrzení, že podstatným mechanismem evoluce je přežívání nejschopnějších, bezesporná a invariantní vůči jakýmkoliv prostorovým, časových a kontextuálním posunům.

V jiné formulaci (Wilson 1975) je adaptace struktura, fyziologický proces či vzorec chování umožňující svému nositeli účinněji přežívat a rozmnožovat se, než je tomu u ostatních jedinců. Jinými slovy: mírou adaptace je selekční, resp. reprodukční efekt. – Ostatně, není to jen vztah kvantitativ-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 212

ní – selekční, resp. reprodukční efekt je jediným důvodem toho, že danou strukturu, proces atd. pokládáme za potřebné označit za adaptaci. Stručně řečeno, pojem adaptace je věcně identický s pojmem selekční zvýhodnění, resp. zvýšený reprodukční efekt. A obsahem všech těchto pojmů je poukaz k reálné existenci jistých biotických objektů, k tomu, že cosi je. Protože pojem adaptace je mj. výrazem míry, vyjádřením výsledku srovnání různých jsoucen, diskutované pojmy pak vyjadřují rozdíly v počtu kopií, v nichž se daná jsoucna vyskytují (viz reprodukční efekt). Jestliže tedy pojem adaptace je označením toho, že určité jsoucno se vyskytuje ve více kopiích než jiná jsoucna, je fakticky pouze jiným označením schopnosti takového jsoucna vytvářet kopie, tj. kvalit oné jeho složky, která je schopna kopie vytvořit, která vytváří své kopie. A to je ex def. replikátor, nikoliv interaktor, tj. vehiculum replikátoru.

Zopakujme si pro pořádek Dawkinsovu otázku: „Jestliže říkáme, že adaptace je pro dobro něčeho, co je to tedy ono něco?“ a připomeňme, že určení dobré znamená v těchto souvislostech existenční funkci: tedy buď být, či nebýt. Jestliže odpovíme dobré je být, zní naše otázka: Množství kopií je bytím čeho? Nu inu, těchto kopií čili toho, co jako kopie konstituuje, tj. (ex. def.) replikátoru.

Vidíme tedy, že Dawkinsova úvaha je úplnou tautologií, jinými slovy je logicky bezesporná, naprosto jednoznačná a neotřesitelná. Ovšem jen potud, pokud je uvažována jako formálně-logický výrok, tj. bez svých předpokladů. Jestliže se nám tedy představa sobeckého genu a všechny z ní nezbytně plynoucí obludnosti nezdají být příliš věrným vystižením povahy života a smyslu dění, musíme se vymanit z koncepčního rámce naší otázky a zamyslet se nevyřčenými postoji, na nichž je založena. Vyjdeme-li ze shora provede-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 213

ného rozboru, dospějeme tu lehce k jedinému možnému závěru: buď vše, co Dawkinsova úvaha implikuje, je naprosto správně, nebo na otázku, co je podstatné pro bytí života, co je dobré a co je adaptace, nelze odpovědět: jsoucnost sama, reálná existence. Jinými slovy, že vlastní povahou světa není to, že je. Že neplatí jeden z nejsamozřejmějších předpokladů našeho poznávání, totiž že veškerá podstatná poznání o světě lze získat zkoumáním jsoucího.

Tato možnost je ovšem přinejmenším dosti neobvyklá a poněkud zarážející. Je přece více než nasnadě, že povahou světa není jeho nebytí a sebepečlivějším zkoumáním takovéhoto nebytí, nicoty, nelze odkrýt nic než opět nicotu.

Je tomu ovšem skutečně tak?

Elementární každodenní zkušenosti každého z nás naznačují, že celá záležitost není zdaleka tak transparentní, jak by se zdálo. Jedním z dokladů tohoto tvrzení může být např. zkušenost intencionality (tj. např. propojení každého slova s nevyřčenými tenzemi, jejichž prostřednictvím je výrok orientován). Jiným je např. chování typu apetence – neklid a posléze pohybová aktivita intendovaná pouze a výlučně změnou stávajícího – čekáním na spouštěcí reakce jistých instinktivních reakcí.

Intendovaný obsah slova, výroku, myšlenkového aktu není v nich samých obsažen, není jejich explicitní součástí, a tedy není součástí přítomnosti těchto jsoucen. Nejsou tedy naše slova, výroky, skutky v jistém smyslu vztahováním k nejsoucímu? Není neklid a aktivita apetujícího zvířete hledáním nejasného? – něčeho, co dosud není přítomno – sice může, ale také nemusí být potkáno?

V těchto souvislostech obvykle namítáme: intencí slov jsou jisté, fakticky existující, i když nezřetelné tenze, intencí myšlenkových aktů, činů apod. jsou ideje indexující aspekty

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 214

světa bez ohledu na povahu jednotlivé přítomnosti. Slova, myšlenky, činy jsou tak jen jisté způsoby, jimiž pro sebe zpřítomňujeme právě některé z aspektů světa, existujícího o sobě v nás a mimo nás. Znamená to tedy, že svět je konečně dán a záleží jen na naší píli, vytrvalosti a důslednosti, kolik z jeho povahy pro sebe (tj. k našemu užitku) zpřítomníme? Od přitakání tu je již jen krůček k myšlení designerů naší vědy, z jejichž výplodů jsem se v dobách svého pohnutého působení v akademii vědectví vždy upřímně těšil. Každý ústav měl totiž dle počtu pracovníků na každý rok naplánován počet objevů a vynálezů, specifikovaných navíc dle významu do asi šesti různých kategorií. Popravdě řečeno, dnes již se necítím příliš oprávněn podobným představám se vysmívat. Možná že to bylo spíše jen mé nepochopení smyslu vědectví, co mě nutilo poukazovat na zkušenost, že bytostným momentem vědecké činnosti, tím, čím věda může být podobně lákavá jako milostná dobrodružství, je právě to, že výsledek není znám, že to, co skrze vlastní aktivní účast bude, nebylo a není. Že není-li vědecká činnost indexována pocitem ne nepodobným radosti z rozbalování nečekaného dárku, ztrácí cosi velmi podstatného ze svého půvabu a přitažlivosti. Že tomu tak v dnešních továrnách na vědu je pohříchu až příliš často, je věc jiná, jež sama o sobě by stála za podrobný rozbor. My se nicméně omezíme na konstatování, že nejběžnější lidská zkušenost nás učí, že právě v oněch činnostech, skrze něž pociťujeme radost žití, v oněch okamžicích, jimiž jsme, se vztahujeme nikoliv k tomu, co jest, nýbrž k tomu, co není.

Jestliže ovšem univerzálním výkladovým kontextem, v němž konfigurujeme své výpovědi o světě, je představa, že svět je množinou jsoucího, a skrze jsoucí je zúplna pochopitelný, pak chceme-li být ve svých výpovědích důslední,

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 215

musíme * buď popřít realitu a význam oněch činností a okamžiků, * nebo validitu takového výkladového kontextu.

Co s tím? Není nakonec opravdu možné, že v našem poznávání světa si skutečně počínáme s elegancí a vychytralostí medvěda Iljonky?

Jestliže ano, jaké jsou příčiny tohoto stavu, kde jsou kořeny našeho opominutí? Pro odpověď na tyto otázky se musíme vypravit dosti hluboko – přinejmenším ke zdrojům paradigmatu nového věku.

Než tak učiníme, připomeňme, že k dispozici tu jsou v zásadě dvě cesty. První je zdánlivě rychlejší, účinnější a radikálnější. Všemu, co je zdrojem potíží, řekneme ne, a vydáme se prostě jiným směrem, jinak. Druhá cesta na první pohled neskýtá přílišných nadějí – je cestou kompromisu, dialogu a hledání pozitivních obsahů v tom, co chceme překročit. Představuje zdlouhavé, nezáživné a jen málo atraktivní rozebírání toho, co je, toho, čeho se fakticky chceme zbavit.

Budeme-li chtít konotovat diskutované možnosti dalšími významy, můžeme říci např., že v oblasti intelektuálního tázání je první cesta postupem nedočkavého nevzdělance, druhá pak kultivovaného znalce, dobře integrovaného v societě i problémovém kontextu. Obecně lze říci, že operačním algoritmem první cesty je čin, skutek, jistota, v druhém případě pak zamyšlení, očekávání, hledání, nejistota příštího, první cesta je cestou hrdinských činů, druhá je postupem zbabělce.

Budiž ovšem v těchto souvislostech připomenuto, že zbabělost třeba současně nahlížet jako podřízení sebe sama řádu jsoucího, tj. jako výraz chtění žít, tedy výraz životní energie, zatímco hrdinství jako vystavení sebe sama proti světu znamená nutně poukaz k nebytí – ať už v instanci negace (ničení, zpochybnění, degradace) toho, čím nejsem (tj. jis-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 216

tých součástí světa), nebo sebe sama. Jinými slovy, v prvním případě platíme za rychlost a účinnost svého postupu ztrátou jistých souvislostí se světem, tj. prohloubením izolace od bytí světa. Adorace výlučnosti, jedinečnosti a hrdinství je tu pak kompenzujícím postojem, legitimujícím osamělost, kterou tu nezbytně nabýváme.

Máme tedy dvě cesty, jak reagovat na krizi paradigmatu, na to, že svět, který jsme si k obrazu svému vytvořili, není zcela uspokojivý, nejen ve své každodenní praxi, ale i v instanci svých interpretačních nástrojů. První, hrdinskou – zanechat vše vlastnímu osudu a vydat se zcela jinam, např. k moudrostem předdescartovských koncepcí, nebo do světa poezie a mimovědeckého žití.

Druhou, při níž se nevyhneme hledání pozitivních momentů uvnitř paradigmatu s cílem krajně nejasným a mlhavým – nalezení toho, co je prvotním zdrojem stávající krize. Tento úkol je o to obtížnější, že jej lze realizovat pouze zevnitř – jazykem a mentálními prostředky, jimiž je paradigma budováno a jimiž se vůbec lze v tomto prostoru pohybovat. V praxi to znamená ukázat jazykem novověkého myšlení (potažmo vědy) právě ony skutečnosti, na něž svou povahou tento jazyk ukázat není schopen. Tedy ukázat svými prostředky meze sebe sama – a tím také okraje oné části světa, která se nachází vně – tj. vně paradigmatu. Ale právě o to nám jde.

Jakkoliv jakožto osamělý nevzdělanec nejsem k podobné cestě příliš disponován, pokusím se alespoň naznačit pár váhavých krůčků.

Učiňme nejprve kratičký exkurs do sféry současné biologie, do poznatků o onom aspektu, jímž nebytí univerzálně a zcela nezakrytě vymezuje povahu živého – o fenoménu smrti.

Mimořádně cenné poznatky v tomto směru byly v posledních letech získány na buněčné úrovni, a tak se, jakkoliv má-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 217

lo jsem k tomu kvalifikován, pokusím o jejich stručné přiblížení.

V r. 1972 ukázali Kerr, Wyllie a Currie, že cytologické charakteristiky přirozené smrti a buněčné smrti při patologickém procesu jsou diametrálně odlišné. V druhém případě, tj. při zevním zásahu, zvětšuje buňka objem a posléze lyzuje, buněčný obsah se vylévá do okolí, indukuje zánětlivý proces resp. analogickou reakci sousedních buněk. Tento proces je označován jako nekróza. V případě normální buněčné smrti dochází naopak k tomu, že jádro a cytoplazma zmenšují objem, příp. se rozpadají na kondenzované fragmenty. Dochází k rozpadu cytoskeletu, oddělení cytoplazmy od membrány, buňka se zhroutí dovnitř. Takto pozměněná buňka je fagocytována makrofágy, aniž by došlo k ovlivnění mezibuněčného prostředí. Tento proces je označován jako apoptóza. Tomuto procesu předchází zvýšení syntézy specifické messenger RNA, přičemž smrt může být oddálena aplikací inhibitorů RNA, resp. proteosyntézy. Apoptóza je tedy smrtí vyvolanou inherentním programem, je buněčnou sebevraždou.

Takováto alternativa byla dlouho podceňována nebo vůbec popírána – vždyť představa programované smrti je cosi, co s naším pohledem na život, jako růst, proliferaci, vývoj, je zjevně jen málo slučitelné. Nicméně i zde byla vždy k dispozici řada skutečností explicitně ukazujících, že bez programované smrti specifických buněčných populací by asi sotva bylo možné realizovat mnohé kroky organismální morfogeneze. Typickým příkladem je např. odstranění ocasu pulců žab, potlačení archaických složek urogenitálního systému v embryogenezi savčích gonád, resp. eliminace primordiálních buněk migrujících inadekvátními drahami apod.

Další výzkumy ukázaly, že spuštění sebevražedného programu je možno zablokovat přítomností specifických sig-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 218

nálů, typicky např. hormonů, resp. tkáňových hormonů apod.

Tyto poznatky lze shrnout do konstatování, že proliferace buňky je podmíněna přítomností signálů jiných buněk, kontextem, do něhož je buňka povahou svého vybavení vržena. Bez takovýchto signálů dojde dříve či později ke spuštění programu buněčné sebevraždy, k apoptóze. Jinými slovy, buňka je bytostně závislá na vnějších podnětech. Nutno zdůraznit, že tyto podněty působí ve smyslu faktorů omezujících, tj. takových, jež více či méně specifickým způsobem zamezují úplnou derepresi genomu.

Z tohoto pohledu se zdá být velmi opodstatněné nahlížet mnohobuněčný organismus jako složitý systém vzájemných referencí udržující prostřednictvím sítě specifických signálů návazné složky v optimálním stadiu rozvoje. Zcela zřetelné to je zejména v případě buněk hlavních informačních soustav – imunitního systému a nervového systému. Role vnějších signálů v realizaci neurotrofního vztahu a jejich selekčního působení na dynamiku rozvoje neuronové sítě – je zejména v souvislosti s extenzo-celulárním spojením (tj. interaktivním spojením neuritů s ektodermálními buňkami povrchu těla) patrně rovněž jedním z velmi podstatných faktorů morfogeneze (desmogenní osifikace apod.) a zejména pak povrchové integrace obratlovčího jedince.

Výsledky těchto studií, jimiž se (soudě z počtu citací) zabývá dnes (pozn.: před dvaceti lety) řada světových pracovišť, naznačují potřebu dosti radikální změny pohledu na fenomén buněčné smrti a jeho integrační význam.

Z hlediska našeho zkoumání shrňme:
(1) Přirozená smrt buněk je generovaná zevnitř buňky. Její jevovou stránkou je přerušení kontaktů s okolím (látkových

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 219

i mechanických), odblokování jistých dosud reprimovaných složek hereditární výbavy a vnitřní změny ústící do zhroucení cytoskeletu a uzavření buňky do sebe.
(2) Součástí genomu je program buněčné sebevraždy (se shora popsanými jevovými formami). Tento program je primárně, podobně jako jiné složky eukaryotního genomu, reprimován – uvedený stav je prodlužován intervencí specifických vnějších signálů produkovaných jinými buňkami.
(3) Signály zabraňující odblokování sebevražedného programu mají povahu látkových či fyzických podnětů – obecně řečeno jsou tím, co není součástí vlastní buňky, čímsi, co je sice produktem-artefaktem živého samo o sobě, ovšem živým jsoucnem není.

Jinými slovy, buňky samy jsou nositeli svého nebytí – jejich finálním programem je autodestrukce. Akt života nutno z tohoto hlediska nahlížet jako výsledek interakce vnějšího a vnitřního. K tomuto banálnímu konstatování přispívají ov šem diskutovaná zjištění způsobem, který podstatně pozměňuje obvyklý koncepční rámec. Ukazují totiž, že primárním aspektem vnitřního, tj. onoho jsoucna, jemuž po právu přiznáváme povahu živého, je nebytí, zatímco jako zdroj života, jako agens bytí vystupuje zde aspekt vnějšího, v instanci látky, signálu, tj. čehosi, co samo o sobě vlastnost živého nemá.

Pokusme se nyní zamyslet, zda cosi podobného nelze rozpoznat rovněž na jiných organizačních úrovních živého.

Pro tuto chvíli chci opominout příležitost k méně či více duchaplným ukázkám, jak v pojmosloví tohoto kontextuálního rámce interpretovat jevy na jiných organizačních úrovních (např. vymírání jako uzavírání fyletické linie do rámce již získaných adaptací etc.). Neodpustím si pouze jediný další příklad z tohoto okruhu – ze sféry psychické organi-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 220

zace –, tím spíše, že jde o úvahu o padesát let starší než zjištění, na nichž je diskutovaný konceptuální posun založen. V knize *Za principem slasti* formuluje S. Freud základní polaritu pudů odlišností pudů egoistických a sexuálních (první označuje jako pud smrti, druhý pud života). První je orientován dovnitř, je zdrojem desintegračních tendencí, není-li kompenzován vnějšími intervencemi (skrze spojující pud života), vede k omezení kontaktů s vnějším a posléze k destrukčním změnám subjektu.

Pud smrti jako výraz dostředivé tenze – tendence pohlcovat je základním způsobem vztahování, s nímž savčí novorozenec přichází na svět.

Další diferenciací nabývají na významu tenze, jimiž se zakládá aktivní vztahování k vnějšímu – jejich základní výrazem je orientace vně a nalezení argumentu NE.

V dalším stadiu se rozvíjí tenze integrující obě polarity (tj. dovnitř a ven), tenze zakládající schopnost být sám sobě vnější intervencí – tj. interaktivně ovlivňovat způsob a průběh svého vztahování.

Toto jsou tři nejzákladnější stadia, jimiž se na úrovni nevědomé organizace utváří tenzní systém vztahování ke světu. Je to základ, na němž je později (jako replikace týchž principů) budována konstrukce vědomých procesů, a jejich projekcí do komunikačního prostředí posléze civilizační či sociální obraz vztahování.

Vědomým vyjádřením této povahy tenzního systému našeho vztahování je známá triáda dialektického procesu (teze-antiteze-synteze či pozice-negace-negace negace). To je ovšem pouze stránka deskriptivní, jež jako akt vědomého vztahování může být realizována v úrovni individuální, nikoliv ovšem v úrovni sociálního vědomí. Lze ukázat, že sociální zvědomění tohoto tenzního systému nebylo dosud do-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 221

končeno. Toto konstatování do značné míry předznamenává náš zájem o analýzu základů paradigmatu – tj. objasnění intencionality kontextového rámce, v němž se pohybujeme.

Než se do tohoto úkolu pustíme, shrňme, že předchozí příklady naznačily, že moment nebytí, roli nejsoucího a podobné skutečnosti, jejichž význam jsme zprvu podceňovali, zde bude žádoucí vzít v potaz. Mimo jiné již proto, že diskutovaná zjištění nás nutí k dosti radikální přestavbě názorů na aspekt živého a smysl dění v přírodě.

Pilířovým dílem explikujícím základní stavební kameny současného paradigmatu je Descartova *Rozprava o metodě*. Pokládám předem za potřebné zdůraznit, že jde o dílo, které odzbrojuje nejen precizní důsledností výrokových soudů, ale především sebezničující upřímností, s níž se autor cele, za cenu sebe sama, k poznání dostává. Přesto již samotné závěry Descartových úvah ústící v oddělení těla a duše, přiznání duševního výlučně poznávajícímu subjektu a následné vidění tělesného života jako mechanismu, sekvenci vzájemně jednoznačně určených mechanických dějů atd. skýtají varovný signál, že přes dokonalou sekvenci logických inferencí zde musí být cosi, co zcela v pořádku není.

Pokusme se nejprve sledovat Descartovu cestu. Připomeňme si ještě jednou úvahu o dvojí cestě z krize paradigmatu. V letošním roce tolikrát zmiňované srovnání Komenský – Descartes nám možná poslouží jako metafora při hledání aspektů Descartova pohledu. Podobně jako Komenský putuje Descartes po světě (fyzicky i myšlenkově) a hledá smysl dění, pravdu a povahu světa (doba asi na to byla opravdu zralá). Oba ji nacházejí v zásadě tamtéž – ve svém nitru účastném na boží dokonalosti. Rozdíl je ovšem ve způsobu, jak se jí zmocňují – v cestě, po které se pohybují. Rozdíly v ori-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 222

entaci, postulátech, dosahu a dopadu jejich díla jsou v tomto směru velmi ilustrativní. Descartes nemá ono bezpečné zázemí vzdělanců, kultivované četbou klasiků, úctou k tradici a společenskými styky. Jeho osamělé hledání pravdy je poznamenáno nemilosrdnou a sebezničující upřímností a až nelidskou důsledností. Na rozdíl od intelektuální hry vzdělance je nedočkavým naléhavým tázáním vědychtivého primitiva, trpícího svou nespokojeností a geniálního. Komenský shromažďuje rozsáhlou knihovnu, za poslední peníze kupuje autograf Koperníkova *De Revolutionibus orbium coelestium*, pro Descarta jsou to posléze jen záznamy předchozích neúspěchů, papírové moudrosti. Descartes hledá smysl a povahu světa v něm samém – z něho a ze sebe. Hledá jasné a zřetelné. Sled pochybností o jsoucnosti světa ústí posléze do poznání jediné, konečné jistoty – jsoucnosti sebe sama v aktu pochybování:

> … i když jsem chtěl myslit, že vše je klamné, je nezbytně nutno, abych já, který tak myslím, existoval, a pozoruje, že tato pravda: myslím, tedy jsem, je tak pevná a jistá, že ani nejvýstřednější předpoklady skeptiků nejsou schopny jí otřást, soudil jsem, že ji mohu přijmout bez obav za první zásadu filosofie, již jsem hledal.

Descartovi se podařilo něco, co nikomu před ním – nalezl onen příslovečný archimedovský pevný bod. A že jeho prostřednictvím se světem zahýbalo dosti podstatně, vidíme na každém kroku.

Jakým způsobem se tato operace provádí? – co je jádrem (Descartovy) metody? Nuže dekompozice neuvědomovaného světa prostřednictvím argumentu *non* a vybudování no-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 223

vého obrazu světa takového, že všechny jeho prvky byly předem kriticky ošetřeny naším poznávacím aparátem, tj. byly předmětem myšlení a byly shledány jasnými a zřetelnými. Na rozdíl od věcí rozumu (*res cogitans*), které nemají fyzický rozměr, jsou věci světa (*res extensa*) charakterizovány umístěním v prostoru, aspektem rozlehlosti. Jako takové jsou zúplna uchopitelné geometrickým uvažováním.

Uvědomme si ještě jednou, co bylo zde provedeno: byla to jistá algebraická, resp. topologická operace. Skutečnosti přirozeného světa byly prostřednictvím jistých filtrů a transkripčních mechanismů přepsány do formálně dokonalého, úplně geometrizovatelného tj. mj. synchronního (bezčasového) světa *res extensa*. Pochopitelně že nelze očekávat, že tento přepis je identickým zobrazením – naopak. Věci, které se stávají součástí světa *res extensa*, mají právě takové vlastnosti, které jsem schopen myslet – tj. beze zbytku jim rozumím a umím s nimi zacházet. A to nesrovnatelně rychleji, efektivněji a účinněji než s jakýmikoliv jsoucny přirozeného světa. Mj. je tomu tak také proto, že svět *res extensa* nemá časovou dimenzi. Jsoucna, jež jej tvoří, lze proto (na rozdíl od věcí přirozeného světa) vnímat a myslet současně – jako součást čehosi neměnného, trvale platného a formálně dokonalého, tedy výraz jistých pravidel, která lze s vynaložením patřičné píle odhalit a využít k dalšímu prospěchu sebe i lidstva. Proti tajuplnosti, nejasnosti, nepředvídatelnosti a nebezpečnosti přirozeného světa, je to svět, kde je možné vědět si rady v každé situaci, kde vskutku záleží jen na naší vůli, dovednosti a chtění, co vše pro sebe získáme. Svět *res extensa* je beze zbytku matematizovatelný a přístupný aparátu deduktivních inferencí. Všechny jeho složky jsou vysvětlitelné, resp. uchopitelné jako instance jistých obecnin. Zdá se být tedy nanejvýš oprávněné požadovat, aby naše výpovědi o světě byly konfigurovány právě tak.

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 224

V tomto smyslu je Descartův postoj vskutku předobrazem člověka moderní doby, objevitele skládacích metrů a dělníka vědy. Jeho uvažování je stejně dokonalé a logicky bezesporné jako cesta Dawkinsova – ostatně v moderní vědě není snad oddanější kontemplace Descartesova schématu než právě Dawkinsova koncepce sobeckého genu. Srv. replikátor jako jediný informovaný činitel života, bez sebemenší vlastní kvality, rozměru, rozlehlosti (viz *res cogitans*), jehož vnějším projevem jsou rafinovaně tupá, nesvéprávná a mechanicky dokonalá vehicula, pohybující se ve víceméně jednoznačném prostoru selekčních interakcí.

Bohužel (bohudíky), v obou případech je v logicky perfektních výpovědích o zvířatech, povaze života a nás samých cosi děsivého.

Kde se ale stala chyba? Inu zdá se, že v jednom zdánlivě zcela nepatrném bodě. Postupujme s Descartem: myslíme o věcech tím, že pochybujeme o jejich jsoucnosti. Znamená to tedy, že akt myšlení (tj. pochybování) je vystavování jsoucího alternativě nebytí. To, že jsem, je doklad toho, že vládnu schopností všemu ostatnímu přiřadit aspekt nebytí. Zdrojem mé jsoucnosti je pak ovšem nikoliv vědomí vlastní existence, ale vědomí nebytí. Jinými slovy, to, čím zdůvodňuji svou jsoucnost – myšlení, je aktem, jímž svět vystavuji svému nebytí. V tomto bodě, tváří v tvář nebytí sebe sama, se Descartes dopustil velmi lidského prohřešku. Aby zachoval sám sebe, Boha a víru, v níž byl vychován, udělal cimrmanovský krok stranou – z cesty hrdinství na cestu kompromisu (zbabělosti) a zpět. To, že nekorektnost tohoto postupu dosti pociťuje, dává tušit mj. i v rámci knihy ojedi- něle expresivní výrazivo, jímž tuto pozici zdůvodňuje: „… je nesmyslné, že by klamnost nebo nedokonalost svou podstatou vycházela od Boha, jako je nesmyslné, že by pravdi-

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 225

vost nebo dokonalost pocházela z nicoty", „... je nemyslitelné, že z ničeho pochází něco" atd.

Podstatnou část myšlenkového pohybu evropského novověku představují pokusy překonat rámec descartovského světa – světa, kde existentní = jsoucí = vědomé, světa, jehož jsme formálním středem a výlučnými tvůrci. Pojmy jako nevědomí, vitální síla, vůle apod. jsou příkladem těchto snah. Přestože tyto pokusy výrazně oživují a polarizují intelektuální rejdiště, posléze spíše jen prohlubují kritický stav v rámci paradigmatu.

Přitom možná, že by k dosažení souladu, k překročení hranice, stačilo opravdu jen málo. Např. dokončit krok, kterého se Descartes zalekl. Tj. se vší vážností přijmout zjištění, (*) že subjekt, včetně mně samého, je instancí nicoty a nositelem nebytí, (*) že jádrem duše, oním tajuplným bodem spojujícím nás se vším živým na Zemi, s Bohem a smyslem dění je prázdnota a nic, a tedy (*) že vše, co jest, včetně toho, čím jsme my sami, je nutně lokalizováno mimo tuto singularitu, je jejím obalem, přičemž (ex definitionis) bez ní není myslitelné.

Ostatně, snad právě o tom, resp. o nutnosti zvědomění tohoto poznání vypovídají herakleitovské zlomky 98 a 63: „*Duše čichají v Hádu.*" „*Tam jsoucím se postavit a stát se strážcem živých i mrtvých.*" (Když už se nechceme pro paralely obracet k orientálním zdrojům.)

Zamysleme se, co se díky kroku, který jsme učinili, změnilo. Z definice plyne, že ke změně došlo především v obrazu a lokalizaci základní polarity světa (bytí – nicota), potažmo v lokalizaci nás samých ve světě, a tedy v orientaci našeho vztahování.

Naznačeným obratem ztrácíme onen archimedovský pevný bod stejně jako možnost jednosměrných referencí, tak

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 226

spolehlivých ve světě *res extensa*, a všech výhod, jež nám tento svět – svět našich artefaktů a planetární vědotechniky – poskytuje. Získáváme ovšem svobodu od imperativů, jimiž jsme do tohoto světa vnějších ekvivalencí vevázáni, a cosi sice patrně dosti nebezpečného, avšak krajné lákavého – přístup do přirozeného světa a k sobě samým.

Předpokládá to ovšem jistou změnu našeho vztahování – zvědomění onoho třetího stupně psychické diferenciace. Tím, že mou podstatou je nicota, mé bytí je zcela nezbytně orientováno vně – jsoucí je svět, a chci-li žít a být na něm účasten, musím se smyslu světa (který primárně není mou součástí a který neznám) otevřít.

Základním typem vztahování v rámci descartovského světa je potřeba pronikat, uchvacovat, stále více, stále dál (tj. zvědomění oněch počátečních dvou stadií vývoje libidinózní organizace) – formálně je tento svět postaven na logice negativního argumentu (srv. až po popperovské nahlédnutí *logic of scientific discovery* etc.). V biologii jsou toho výrazem např. interpretační schémata s centrálními termíny kompetice, selekce apod.

Změna, o níž hovoříme, předpokládá podstatné rozšíření vztahování zvědoměním onoho třetího kroku libidinózní diferenciace. Schopnosti být doma za hranicemi sebe sama, za hranicemi argumentu „ne“. Jedním z výrazů takovéto schopnosti bude patrně např. tenze „být součástí“, participace, cosi jako pokora před jsoucím, úcta a přijímání toho, čím se nám smysl světa aktem žití vyjevuje. Na rozdíl od světa res extensa nám přirozený svět není dán v plen. V tomto světě nejsme formálním středem a exkluzivními tvůrci, nýbrž jednou ze součástí, rovnoprávnou s ostatními, tehdy (a jen tehdy), jsme-li schopni klást sebe sama na jejich úroveň. Jinak řečeno (nyní pokus o definici): přirozený svět je vše, co je

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 227

bezprostředně intendováno nebytím, nicotou. Darů tohoto světa můžeme tedy užívat tehdy a jen tehdy, staneme-li se sami (nahlédnutím své nicoty) jeho intencí. Tj. jestliže nalezneme odvahu vystavit se tomu, co nejsme, tj. světu mimo nás, celostí svého bytí, zvědomělým prožitkem své smrtelnosti.

Na rozdíl od matematických modelů aj. atributů světa *res extensa* nelze o povaze přirozeného světa činit nezaujaté výpovědi. Zde nelze učinit výpověď o světě, aniž bychom současně nevypovídali o sobě (*a vice versa*) – a je nanejvýše pošetilé se o to pokoušet. V přirozeném světě možno pobývat jedině aktem žití. Je to svět, jehož jsme součástí, nezbytnou, indexující a indexovanou.

Podobně jako Descartův postoj i tento nutně vyjadřuje jistou víru – možná bychom se mohli pokusit zamyslet jakou. Abych nezdržoval, ocituji:

> Nebes cesta je prospívati, svatého člověka cesta jest dávati a nesváři ti se… Vědí-li všichni pod nebem, že krásné jest krásné, pak je ošklivé v koncích. Vědí-li všichni pod nebem, že dobré je dobré, pak jest nedobré v koncích. Proto: Bytí a nebytí se rodí vzájemně…

Lao c´ v *Tao te ting* formuluje, oč tu běží, více než zřetelně.

Dovolte mi, abych své povídání o nicotě, životě a smrti uzavřel závěrečným veršem z díla, jež samo je grandiózní alegorií tématu, jemuž jsme se věnovali. Pokládám to za potřebné již proto, že o vlastnostech tohoto nejsoucna jsme zatím neřekli ani slovo. Nuže připomeňme, že právě ono je prizmatem, kde:

ivan sazba_III 29.06.2017 12:49 Stránka 228

všechno, vše mizící
obrazem bývá
co nelze dosíci
zde skutkem kývá
o čem dát nelze zvěst
hotovo již
co věčno-ženské jest
táhne nás výš.

Tato formulace nám mimo jiné dokresluje cosi podstatného. Ono nebytí (či chcete-li v kartesiánské instanci: nekonečno), skrze které jsme a skrze které jsme plnoprávnými sourozenci všech živých bytostí a smyslu světa, je sice nejpodstatnějším motivem komunikace, současně je zde však zdrojem propastného nebezpečí, není-li komunikace žitím, spoluúčastí a činem. Běda učiníme-li nebytí-nekonečno předmětem bezpohlavního chtění či přetavíme-li jej do představy neměnné pravdy, nezávislé na bytí nás samých – ostatně v předvečer 75. výročí VŘSR to není nutné příliš zdůrazňovat. Běda když se věcmi jako nicota zabýváme jinak než činy a v aktu žití. Se zdrcující naléhavostí zde víc než kde jinde platí Wittgensteinovo: O čem nelze mluvit, o tom je třeba mlčet. A tak mi prosím toto mé povídání promiňte.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 231

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 232

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 233

lébnsvelt na talíři

Nietzsche,
tebe mám v píče
Husserlova přednáška.

František Skála, „Filosofická“

K čemu jsou otázky a pochybnosti? Co bylo – krom dalších otázek a nejistot – z tázání předchozích kapitol? Neukázaly v posledku, že rozumování o věcech života nikam nevede? Že věcmi života se máme zabývat výlučně aktem žití? Zbylá část knihy je pokusem tuto zkušenost jaksi zohlednit. Bilancí možností, které evropský intelektuál, drasticky znevýhodněný školní výchovou všech stupňů a duchovním ovzduším současnosti, má v tomto směru k dispozici. Pokusem dopracovat se, v takovém či onakém smyslu, optimistické vize příštího. V posledku jsou následující texty také nenápadnou připomínkou, že v instrumentariu evropské modernity platforma k podobnému hledání, těmito ohledy jednoznačné vymezená, existuje. Nazývá se surrealismus.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 234

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 235

PITVA

(Úvodní slovo k pitvě znamenité mrtvoly na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy ve čtvrtek 3. září 2015)

Dámy a pánové,
každý okamžik, každá přítomnost je průsečíkem trajektorií velikého množství vzájemně nezávislých dějů. Setkáním odlišných historií, střetem disparátních motivací a chtění zúčastněných subjektů. V kolotání každodenního života této, v posledku celkem banální, skutečnosti nevěnujeme příliš pozornosti. Nastoupíme do tramvaje, označíme lístek a dorazíme do zaměstnání k vykonávání jistých specifických činností, aniž bychom zkoumali, odkud se vzal papír, na němž je lístek vytištěn, co uvádí příslušné vehikulum v pohyb, jak je minimalizována pravděpodobnost kolizí s okolními jsoucny, které momenty redistribuce elektromagnetických sil pohyb vehikula zprostředkují, proč se pohybuje právě ve směru, který očekáváme, nakolik je tento fakt podmíněn vůlí a voličskými preferencemi spolucestujících subjektů a nakolik odráží přání subjektů jiných. V řádu každodenního vztahování, všednosti a patřičnosti podobné skutečnosti prostě pomíjíme. V řádu správnosti a normality se, při [illegible]enším z důvodů mentál-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 236

ně hygienických, zkoumání pozaďových faktorů programně vyhýbáme.

Jinak je tomu ovšem v situacích, které se řádu obyčejného a patřičného vymykají. Mezi ně patří třeba svátky, oslavy, obřady, kdy připomínání skutečností, které z rozvrhu věcí nejsou součástí každodenní všednosti, je určujícím momentem setkání. Zohlednění historických a kontextuálních souvislostí je tu tím závaznější, čím více se povaha setkání od povahy každodenního vzdaluje. Nuže naše dnešní setkání nad pitvou znamenité mrtvoly má zcela nepochybně tento charakter. To, co připravujeme, je opravdu přinejmenším v místním kontextu velmi neobvyklé. Ostatně již to, že se zde scházíme v tak nečekaném počtu, v reprezentativním výběru vynikajících osobností nejrůznějších oborů a zaměření, naznačuje, že jde o setkání mimo rámec obvyklého. Již z tohoto důvodu je žádoucí připomenout alespoň některé z důvodů, které nás přivedly do těchto univerzitních lavic, a souvislosti, ozřejmující rozvrh situace, v níž jsme se ocitli, momenty její nepatřičnosti a jedinečnosti, okořeňující celkem banální technický výkon, který se chystáme uskutečnit.

V těchto souvislostech připomeňme ještě jinou banalitu: všechno ve světě je *někde* a povaha onoho *někde* je prvním z určujících aspektů patřičnosti či nepatřičnosti dané situace. Nuže ono někde našeho setkání je místem naplno prosyceným duchem špičkové vědy. Jsme v posluchárně, kde učil Ernst Mach, Albert Einstein, Rudolf Carnap, Berthold Hatschek, Bernhard Rensch a plejáda dalších tvůrců moderní vědy. Celý den zde dnes probíhalo sympozium o nejžhavějších novinkách nanoskopie biologických procesů. Přes intenzivní větrání je atmosféra tohoto místa s veřejnou pitvou – anachronickou připomínkou barokní vědy – na první pohled, mírně řečeno, nekompatibilní. Připomeňme nicmé-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 237

ně i to, že v průběhu školního roku zde, v termínu našeho setkání, probíhá již 28 let souvislá série „Čtvrtků ve Viničné", fenomén z hlediska historie vědy a pražského intelektuálního života rovněž v lecčems nepatřičný a velmi neobvyklý – jediná z četných řad předrevolučních seminářů, která přežila do žhavé současnosti. U zrodu „Čtvrtků ve Viničné" stála potřeba vypořádat se s nekompatibilitou partikulárních výpovědí o fenoménu života a povaze světa, produkovaných jednotlivými (vědními) disciplinami a očividnou nepřijatelností syntetických konceptů, jež v instanci celkovostních pohledů moderní věda koncem osmdesátých let vytvořila. Hledání cest za bariéry genocentrického redukcionismu, za mantinely neodarwinistického paradigmatu moderních věd, konstitučních omezení vědecké metody a vědeckého obrazu světa, stalo se zde platformou nečekaně intenzivního názorového tříbení a radikálního intelektuálního pohybu. I když definitivní vyprázdnění idejí velké Pravdy fyzicky uskutečněnou pluralitou světů devadesátých let podstatně otupila naléhavost vstupních tázání i pocit smysluplnosti naznačeného hledání – ostatně dnešní Čtvrtky ve Viničné jsou již spíše sebeprezentacemi vrcholných výdobytků různých dílčích disciplín –, cosi ze vstupních ambicí přece jen zůstává a občas bývá i explicitně připomenuto. Jakoby se připomínkou, že jednotící pochopení fenoménu živého nám jaksi i dnes citelně chybí, hlásil ke slovu duch místa, onen aspekt místní atmosféry, od nějž se nečekaná životaschopnost Čtvrtků ve Viničné odvíjí. V této souvislosti budiž se zvláštním důrazem připomenuto, že zohlednění povahy živého světa, světa, jehož jsme neoddělitelnou součástí a aktivní instancí, je ultimátním úkolem současnosti a jedinou cestou ze zničující pleteně vědotechnické malformace jsoucího a diktátu jejích sebeudržovacích mechanismů. Tento soud

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 238

je jádrem klíčového filosofématu 20. století – představy přirozeného světa, Lebensweltu, vytýčeného Edmundem Husserlem v knize *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Základem tohoto pilířového díla jsou přednášky proslovené v Praze na pozvání Cercle philosophique de Prague na podzim roku 1935. Jedna z nich se uskutečnila takřka přesně před 80 lety velmi pravděpodobně právě zde.

Stejně jako vstupní ambice Čtvrtků ve Viničné i koncept přirozeného světa, přes mnohačetné filosofické explikace, se nikterak nepřiblížil faktickému naplnění, v intelektuálním prostředí současné plurality byl nenápadně přiřazen k neuchopitelným anachronismům dokonale vyprázdněné modernity, relevantním z důvodů ryze historických. Postmoderní posun, který od 90. let prostoupil naše uvažování, přinesl bezpochyby celou řadu pozitiv – programní názorovou toleranci, vzájemnou nezávaznost alternativních obrazů jsoucího, svobodu od nároků ultimátních pravd a jednotících koncepcí. Smyslem diskursu se tak v posledku stal diskurs sám, v pragmatické vědě akt publikace. Druhou stranu této mince začínáme vnímat, teprve když za aktem diskursu hledáme aspekt porozumění, pochopení, názorového sjednocení a změny výkladových rámců. Klíčovým předpokladem a preformujícím faktorem těchto kroků je totiž přítomnost robustní konceptuální platformy, sdílené všemi účastníky diskursu, kterou ovšem prostředí plurality světů, z rozvrhu věci, vytvořit nedokáže. K obecné shodě dospíváme dnes takřka výlučně konstatováním odlišností. Vkusně to dokreslují i nejaktuálnější výdobytky nejobjektivnější věd. Sofistikované relativistické výpočty aktuální kosmologie (Nobelova cena 2012) ukazují, že svět částic, atomů, molekul a života, jemuž rozumíme, tvoří pouhých 4,6 % jsoucího, 26 % tvoří pak černá hmota, jež je zdrojem gravi-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 239

tačních interakcí, zatímco takřka 70 % jsoucího má povahu tzv. temné energie. O této určující složce všehomíra víme pak jen tolik, že rozpíná vesmír, rozrušuje spojení všech jeho jednotlivých prvků včetně oáz potenciální uspořádanosti, jejichž vlastnostmi dřívější uvažování povahu světa identifikovalo. Hvězdné nebe nad hlavou, dříve ultimátní záruka jednotného řádu světa, je dnes spíše temným dokladem marnosti snah o jeho pochopení. Stručně řečeno, k reálnému zohlednění filosofématu přirozeného světa či vstupních ambicí Čtvrtků ve Viničné jsme nyní disponováni ještě hůře než kdykoliv dříve.

Nicméně i dnes lze v doméně intelektuálního dění potkat přinejmenším dva směry, které pastí postmoderní plurality světů a relativizací pravd pohlceny nebyly. Jedním z nich je katolicismus (v nejširším slova smyslu): Hospodin stvořil, jak sděluje jistý ultimátně závazný kanonický text, pouze jeden svět. Zdánlivou nekompatibilitu různých obrazů, jimiž se svět otevírá, zde lze vtipně ozřejmit negativní teologií jsoucího – kterýkoliv obraz je směšně neúplný vůči celkovostní dokonalosti stvořeného světa a komplexitě božího úradku. Cestu k jeho poznání tu otevírá v první řadě víra v hluboký smysl věcí a pokora před tím, čím se nám svět dává. K případnému ošetření hořkosti osobních zkušeností a výstupů pragmatických věd je pak zde k dispozici akt víry indexovaný eschatologií konečného spasení.

Druhým ze zmíněných směrů je surrealismus, přinejmenším tím, že svou historií je s katolicismem spojen mnohem intimněji, než si obvykle uvědomujeme – asi jako Harry Potter s Voldemortem. Surrealistický postoj se odvíjí od zkušenosti, že diference státoprávních pravd katechismu školních pouček a faktického dění reálného světa je spolehlivým generátorem černého humoru, setrvalým zdrojem pobavení a nečekaných překvapení. Údiv a okouzlení z faktické čle-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 240

nitosti a pestrosti reálného světa, již surrealistický postoj vynořuje, otevírá pak vstupní bránu poznání o povaze světa *nad* rozvrhem trojčlenkové spolehlivosti jeho čítankových obrazů. O světě, který nás nekonečně přesahuje, se lze ovšem dovědět právě jen tolik, kolik z jeho nejasných vlastností jsme ochotni přijmout, nakolik jsme připraveni vystavit se celkovostí sebe sama nečekaným jinostem, jimiž se otvírá. Indexující nález surrealistického zkoumání – svět, který obýváme, není nudný – se odvíjí právě od této zkušenosti, zkušenosti nedělitelné celkovosti jsoucího. Vlastním předmětem surrealistického zájmu je tedy skutečná povaha světa, Husserlův Lebenswelt, implicitně se všemi souvislostmi, jež Husserlova expozice připomíná.

Pohříchu, přístup k této entitě je obstaven bariérou kartesiánských pravd a operačních schémat, omezujících naši pozornost na věci jasné a zřetelné. Temná zákoutí, jež zakrývají a jejichž vlastní rozvrh jen nejasně tušíme, je třeba propátrávat jinak. Třeba prostřednictvím imaginace nebo různými postupy, tradičně spojovanými s uměleckou tvorbou, jež evokují netriviální analogie a sémantická spojení napříč standardními výkladovými figurami. Zvláštní pozornosti surrealistů se tradičně těší jevy, které objektivita každodenních patřičností označuje termínem náhoda. Přeřeknutí, překlepy, chybné výkony, nečekané souběhy událostí a jiné neobvyklosti, zpestřující svou nepatřičností spořádanost všedních dnů, disponují, věnujeme-li jim dostatek pozornosti – silou názorných poukazů k souvislostem, které jindy nevnímáme. Různé formy programně navozující podobné situace představují pak další tradiční součást surrealistické činnosti. Jednou z nich jsou surrealistické hry, které intervencí náhodných projevů nekontrolované subjektivity rozvířují ustálená sémantické pole „objektivní reality“ a relativizují standardní interpretační schémata.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 241

V akademickém prostředí, v němž jsme se souhrou náhod ocitli, musíme ovšem připomenout, že tento postup pronikl v posledních desetiletích, s rozvojem počítačových technik, i do důstojného instrumentaria pragmatické vědy. Skryté vlastnosti rozsáhlých datových souborů dnes odhalujeme mnohačetným náhodným přeskupováním jednotlivých záznamů, rozrušujícím zdánlivě jednoznačný vstupní obraz jejich vzájemných vztahů. *Bootstrapping*, jak se této technice říká, se v kvantitativních analýzách stal jednou z nejrobustnějších cest k rozlišení zrn od plev. Stručně řečeno: heuristický potenciál náhody je třeba i zde brát velmi vážně.

Jím operuje i jedna z nejslavnějších surrealistických her nesoucí jméno „Le cadavre exquis" – „Znamenitá mrtvola". Jejím principem je vytvoření náhodného sledu slov či výroků, jejichž autoři neznají příspěvek žádného z předchozích či následujících účastníků hry. Jméno se vztahuje k výroku, vytvořenému při prvním provedení této hry (Yves Tanguy, Marcel Duchamp, Jacques Prévert, Benjamin Péret, Pierre Reverdy, André Breton): *„Le cadavre exquis boira le vin nouveau."*– „Znamenitá mrtvola pije nové víno", výroku, jehož černý humor dokládá potenciál rozvíření standardních sémantických schémat vskutku více než názorně. Hra Znamenitá mrtvola se stala standardní součástí surrealistických aktivit, byla mnohokrát aplikována i v obrazové formě, takto i na platformě současné skupiny českých a slovenských surrealistů. V této souvislosti si, jako doplněk výčtu neobvyklostí dnešního setkání, neodpustím ještě stručnou poznámku o specifikách našeho surrealismu. Svou kontinuitou, členitostí svých aktivit a rozsahem produkce představuje totiž fenomén, který nemá ve světě obdoby. Ostatně již 75 objemných čísel revue *Analogon* svědčí o mnohém. Stálo by jistě za zamyšlení, kteréže náhody stojí v pozadí této anomálie. Jed-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 242

nou z nich je možná i to, že v Čechách, v zemi pošmourných kacířů a Josefa Švejka, kde se ani katolicismus nebere příliš vážně, se surrealisté namísto kultivace vlastní exkluzivity, exegeze kanonických textů a péče o stylovou čistotu věnují spíše praktickému ustavování kritické reflexe světa a zábavným poučením, jež přináší.

Inovativní nápad vyzkoušet hru Znamenitá mrtvola v 3D provedení vzešel nicméně odjinud – v minulém roce náš americký kolega Sasha Vlad dodal pečlivě zabalený jádrový objekt s výzvou k postupnému doplňování dalšími objekty, vždy důkladně zakrytými zrakům ostatních účastníků hry. Výsledkem jsou hned tři hutně probalené kompozitní objekty, které máme před sebou.

V případě textové či obrazové hry je závěrečné odhalení vzniklého objektu k obecné reflexi celkem snadným úkolem. U prostorových, patrně dosti členitých a potenciálně fragilních struktur, stmelených heterogenním obalovým materiálem, jde ovšem o záležitost očividně dosti nesamozřejmou. Jak se tedy v tomto případě dopracovat k vlastnímu jádru naší znamenité mrtvoly? Jak bezpečně rozlišit jednotlivé vrstvy obalů, zohlednit jejich relace ke skrytým prvkům mrtvoly a nepřehlédnout případné významové souvislosti? Jak neporušit struktury funkčně a významově propojující jednotlivé součásti vzniklého celku?

Co zástupce pracovišť, na jejichž půdě se naše setkání odbývá, mohu s hrdostí prohlásit, že metodu, umožňující podobné úkoly spolehlivě zvládnout, máme k dispozici. Je jí anatomická pitva, technika tradičně aplikovaná k odhalování vnitřního uspořádání lidských a živočišných těl, postup ozřejmující organizační substrát kolotání fluid a energií živoucího organismu a otevírající prostor k mnohačetným srovnávacím studiím.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 243

Pomineme nyní historické a medicínské peripetie této metody i další z jubilejních souvislostí našeho setkání – koná se 415 let od první veřejné pitvy v Praze, exkluzivní vědecko-popularizační podívané pro českou nobilitu, provedené v červnu 1600 Janem Jeseniem (viz reedice pitevního protokolu vydaná nakladatelstvím Karolinum v roce 2004).

Připomeneme pouze, s nezanedbatelným důrazem, skutečnost, že na rozdíl od různých speciálních biologických disciplín studujících různé detaily funkce živých soustav je anatomické pitva přístupem, který z rozvrhu věci bezpodmínečně zohledňuje celkovost organismu. Detaily různých struktur, které pitva zviditelňuje, jsou zde nepřehlédnutelně vymezeny svým prostorovým a organizačním kontextem, poukazujícím velmi názorně k integrální jednotě celkové stavby těla.

Hlavními pitevními nástroji jsou zrak a hmat, jimi identifikujeme specifika jednotlivých odkrývaných struktur, jejich prostorové charakteristiky a vzájemné souvislosti. Destrukční postupy, aplikované při odkrývání povrchů zakrývajících studovanou oblast, nesmí prostor vlastní pitvy zasáhnout. Poznatky, které svými smysly v průběhu pitvy získáváme, jsou obecně vzato vždy jedinečné, nezastupitelné a, zdůrazněme, individuálně specifické. Co se podaří odkrýt, jaké souvislosti nám pitva ukáže, závisí výlučně na naší dovednosti, povaze našeho tázání a hloubce našeho zájmu. Frekventantům našich pitevních praktik, pozorujícím s neskrývaným pohoršením zabité potkany na svých pitevních miskách, jsem v této souvislosti připomínal: „o tom, zda tato bystrá a přátelská zvířátka byla zabita zbytečně, rozhodnete nyní výlučně vy sami."

Závěrem ještě připomeňme, že fyzickým objektem pitvy je mrtvola, intencionálně je jím však fenomén organismálního života, funkční integrace živého těla. Tedy něco, co z mr-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 244

tvoly samé patrno není. Heuristický potenciál pitvy je tedy z podstatné části podmíněn nezanedbatelným předporozuměním, povědomostí o fyzických souvislostech kolotání života, vírou, že specifika pitvané mrtvoly o skutečnostech, které z ní samé patrny nejsou, přece jen cosi vypovídají.

Nuže, všechny tyto připomínky platí i v případě pitvy našich objektů a do značné míry i pro všechny ostatní způsoby, jimiž se snažíme k povaze jsoucího dopracovat.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 245

V PERIFERII ŽIVOT ČECHŮ!

Nám, Čechům – nejzazší haluzi mocného slovanského dubiska v zemi na okraji Svaté říše římské národa německého, na výspě rakousko-uherského mocnářství, Evropské unie a Varšavské smlouvy, je motiv periferie jaksi obzvlášť blízký. Významové členitosti tohoto označení a rozporuplné onticitě fenoménu periferie se naše mysli věnují nějak víc, než bývá jinde zvykem. V české verzi moudrostního kánonu postmoderního světa, internetové Wikipedii, je (na rozdíl od jiných) heslo „periferie“ asi dvakrát delší než v anglickém standardu. V českém internetu má slovo „periferie“ 987 tisíc výskytů – o 51 tisíc více než synonymní termín „okraj“ –, s anglickými termíny je situace o hodně jiná: 7,3 milionu (*periphery*) ku 71,4 milionu (*margin*) – zde třeba navíc zdůraznit, že (na rozdíl od jiných) české a anglické ekvivalenty jsou v tomto případě významově skutečně identické.

Přestože oba synonymní výrazy (periferie-okraj) jsou ve většině jazyků (resp. asi třech, které jsou mi známy) rozlišovány, v naprosté většině případů je lze bez problému zaměnit: na periferii zájmu se máme úplně stejně jako na okraji zájmu, v periferních oblastech říše se to od říšských okrajů také moc neliší. Obojí je daleko od středu, ale ještě pořád naše. I když: okraj je možná přece jen trochu blíž vlastnímu rozhraní, za nímž už naše není nic, jen cizota a jinost světa mimo nás. Memento cizoty jiného a konečnosti nás samých je tak na okraji přítomno přece jen o hodně naléhavěji než na periferii. Zatímco za periferií je ještě nějaký okraj, okrajem okraje je již jen rozhraní – místo skutečného setkání jsoucnosti s nebytím, singularita, jež není ničí a ničím. Mimochodem, tím, že nemá časový ani prostorový rozměr, jimiž košatí neúplnosti jsoucího, je současně vším: podstatné

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 246

věci světa se odehrávají právě zde, v prostoru jednotlivých rozhraní, jimiž se virtuálně i fyzicky setkáváme a, tak či onak, naplňujeme úděl: být součástí světa.

Funkce „být součástí světa“, která moduluje poměry rozhraní (a ve větší či menší míře i okrajů, jichž jsou příslušná rozhraní okrajem), otevírá doslova nekonečné spektrum možných řešení. Rozhraní lze pojednat (s vynaložením jisté námahy a angažování hlubších částí okraje) třeba formou rigidního pancíře nebo vysouvatelných tykadel, uzavíratelných otvorů nebo třeba jako specializovaný aparát k pohlcování jinosti vnějšího světa, skrze nějž lze pak třeba kolonizovat svět jako doménu potenciálně nekonečné slasti.

Určující role vnějšího rozhraní a důležitost struktur, které jeho specifika fyzicky realizují, vyvazují okraje z ultimátní podřízenosti centrální regulaci, závaznosti úkolů, jimž se v centru věnujeme, i pravd, o nichž se v centru nepochybuje. Do značné míry platí totéž i na periferii, přinejmenším proto, že od zdroje centrální regulace a všeobecné platnosti centrálních pravd je už přece jen trochu stranou. Periferie se nicméně čímsi velmi podstatným liší i od poměrů okrajů: úkoly a regulační závaznosti plynoucí z blízkosti vnějšího rozhraní nejsou zde nijak naléhavé – vůči okrajům, v nichž platí beze zbytku, je periferie vlastně součástí centra. Zkrátka a dobře, na periferii se úkoly a příkazy, určující poměry okraje (či centra), sice mohou uplatňovat, ale také nemusejí. Přičemž: které z nich, kdy nebo nakolik, neurčuje (z celkem pochopitelných důvodů) ani centrum ani okraj, nýbrž výlučně periferie sama.

V češtině zdůrazňuje tento rys periferie a zmíněnou distinkci velmi názorně již slovní rod obou synonym: rigorózně se chovající okraj je (stejně jako střed) maskulinem, zatímco periferie je ostentativně femininum. V důstojných a rigoróz-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 247

ních souvislostech není termín periferie zjevně na místě: o periferii úsečky, čtverce či koule věru že hovořit nelze, zato spojení „periferní vidění", „periferní nervstvo" či „periferie zájmu" nám připadají zcela samozřejmá a srozumitelná, ba výstižnější než třeba „okrajové nervstvo". Stručně řečeno, pojem periferie implicitně zahrnuje nějaké to kolotání života. To celkem hezky vystihuje i užívání termínu v technickém pojmosloví: periferie jsou ony součásti přístroje, které vstupují do přímého kontaktu s lidským uživatelem – všelijaké ty klávesnice a obrazovky, po nichž nedisciplinovaní a neprediktabilní uživatelé rejdí svými ukoptěnými prstíky, chaoticky je vypínají, zapínají a poprskávají. Je to ona součást přístroje, která již není uspořádávána s ohledem na jeho intencionální určení, na výkonové možnosti jednotlivých součástek a funkční integritu vstupů a výstupů, nýbrž s ohledem na poznatky o vlivu ukoptěnosti uživatelů na různé plasty či zkušenostmi s hodnotovým aparátem potenciálních kupců a dobovými estetickými názory.

Zkrátka a dobře: periferie je prostor, v němž se, více než kde jinde, dostává ku slovu živelnost. Poukazy, které přicházejí do tohoto prostoru (z centra i z okraje), jsou zde již pohříchu zjevně nekompletní a podle toho se s nimi i zachází – jsou nezávazné. Jejich neúplnost vykořeňuje prostor periferie z rozvrhu závazné příslušnosti a volá po radikálním doplnění z alternativních zdrojů. V tomto smyslu se periferie stává nejen pokřiveným zrcadlem centrálních důstojností a vnějšího světa, ale v první řadě bytostnou platformou tříbení hodnotových a regulačních alternativ a doménou rigorózního testování jejich životnosti. Obvykle zde nevznikají zásadní průlomové inovace. Fenomény, pro periferii typické, charakterizuje spíše dočasnost a bizarní ojedinělost. Nicméně bez nich, bez dynamické mozaiky nečekaných zjednodu-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 248

šení, neobvyklých kombinací a surových spojení, pulsujících životem, by svět rozhodně nebyl úplný. Ostatně, takřka vše, co vzniká aktem života – v prostoru mezi povrchovým krunýřem a bezchybně tepajícím soukolím bazálního metabolismu – má přesně tyto charakteristiky. Ať chceme či nechceme – na periferii žijeme všichni.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 249

ZTRACENÝ OBJEKT A PŘIROZENÝ SVĚT

To, že se věci občas ztrácejí a nacházejí, patří k výmluvným specifikům přirozeného světa. Banální a na první pohled do jisti nicotný objekt, jemuž jsou věnovány následující řádky, ilustruje názorně tento aspekt nejen proto, že v minulosti byl – až doposud – po opakovaných ztrátách vždy nalezen, ale i proto, že jeho charakteristiky hned v několika ohledech ozřejmují implicitní výměr tématu a dokládají heuristickou mohutnost, s níž setkávání s podobnými předměty ozřejmují povahu přirozeného světa.

Ztracený objekt

Ztraceným předmětem je kovový nástavec mikrotužky Parker. Tu jsem před lety dostal darem k jakémusi životnímu jubileu. Šlo o dar očividně spadající do kategorie luxusních předmětů, s důvěrnou znalostí obdarovaného zohledňující hned několik ryze praktických ohledů: mikrotužka je pro mne jedním z nejužívanějších nástrojů jak v pojednávání různých pracovních úkolů, tak v prokrastinačních rozkoších spočívajících vesměs v čmárání po stole či jiných objektech (některé z produktů těchto aktivit jsou zřejmé i z doprovodných ilustrací tohoto příspěvku), žel ve většině případů velmi záhy podlehne nešetrné manipulaci a stává se nepoužitelnou. Předpoklad, že značková, robustně konstruovaná celokovová tužka nekorektnímu zacházení odolá, se skutečně takřka v plném rozsahu potvrdil. Tento jedinečný předmět se postupem let stal obligatorní součástí mé funkční integrity a s oblibou jej používám i k demonstracím povahy objektů přirozeného světa, k němuž ostatně i ztrácení a na-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 250

cházení patří jako jedna z neodmyslitelných invariant. Než se do podobné demonstrace pustím, musím ovšem v maximální stručnosti vyjasnit pár bodů stran zmíněného ztraceného objektu. Masivní kovový 1 cm vysoký nástavec, nasroubovaný na odlehlou část popisovaného psacího nástroje, sehrál totiž dosti zásadní roli jak ve výběru daru, tak v komplexitě jeho začlenění do integrity obdarovaného. Jeho rozšířená terminální plocha představovala totiž ideální nástroj pro průběžné pěchování spalovaného obsahu dýmky. Tento úkol, nezbytně provázející praxi dýmkového nikotinismu, lze, pravda, řešit pomocí specializovaného nástroje, odborně nazývaného ťapťátko, ten ovšem ve většině případů nebývá po ruce. Příslušnou akci provádím tedy prstem, což jednak vyžaduje snížení teploty ve spalovacím prostoru dýmky (faktor velmi nepříznivě ovlivňující kvalitu nikotinického aktu), jednak zmíněný prst i další objekty, jichž tento se posléze dotýká, nezanedbatelným způsobem znečišťuje. Ukoptěné prsty s popelem za nehty a nechutné šmouhy na oděvu i v obličeji pak společenský obraz kultivovaného vysokého akademického činovníka nedokreslují optimálním způsobem. Integrace naznačené funkce do nástroje, který tak jako tak mám takřka vždy k dispozici, celý konvolut podobných problémů řeší ideálním způsobem. Neudivuje tedy, že ztrátu dotyčného elementu vnímám jako skutečnost nezanedbatelného významu zasluhující patřičného zohlednění. V této souvislosti třeba předeslat, že zmíněný nástavec, ač fixován širokým šroubením s pěti hustými závity, se samovolně uvolňoval nápadně často. Hypotézu o vlivu ohřevu při dusání dýmkového obsahu jsem posléze na základě experimentální analýzy vyloučil a s jistou nelibostí konstatoval, že očividně jde o výrobní vadu, nápadně kontrastující nejen s ostentativní solidností luxusních produktů renomo-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 251

vaného výrobce, zdůrazňovanou v přiložených certifikátech, ale i s faktickou robustností a technickou dokonalostí ostatních částí nástroje. Tuto skutečnost vysvětluji takto: (i) Koncem osmdesátých let byla firma, založená Georgem Saffordem Parkerem, učitelem v Janesville ve Wisconsinu, který v roce 1889 patentoval vynález plnicího pera, přemístěna do Newhaven v hrabství Sussex. Odbyt ve snobské Británii byl rozhodně lepší a konkurence propisovacích tužek a levnějších napodobenin méně citelná. Avšak nikoliv natrvalo. V roce 2000 kupuje firmu koncern Gillette a provádí radikální reorganizaci. Generální manager Phil David nařizuje: rozšířit sortiment, zřídit výrobu mikrotužek nové generace a souběžně zavést zvláštní divizi produkce pro východní Evropu – ostatně i jeho přítel z dovolené na Bahamách, zkušený finančník Viktor Kozeny, potvrdil: tam je zlatý důl.

(ii) Wu-Jen-Čchi má tři děti. V Číně jde o zásadní porušení zákona o omezení porodnosti sankcionované vysokými pokutami. Ale, znáte to: láska je láska. A pokuty lze dnes splácet z půjčky. Ale jak? Naštěstí se Liou-Čchan, strýc ženy, stal vrchním mistrem v nové ultramoderní továrně na americké tužky postavené u Sie-Ču-e nedaleko Lufengu. Je to sice asi 1300 km od Wuova domova, ale výdělky jsou opravdu mimořádné. Wu neváhá, za tři roky bude mít půjčky splaceny. Vyvrtává závity do kovových nástavců mikrotužek Parker, předtím než se v automatické peci napařují pravým zlatem. Pracuje na dvě směny, ke konci druhé bývá už opravdu unaven a občas nezasadí nástavec do upínací svorky úplně přesně. Naštěstí Liou-Čchan na výstupní kontrole přimhouří oko, vyčiní mu jen u večeře a výrobek nevyřadí.

Odpadávající nástavec jsem postupně fixoval různými papíry a lepidlem inzerovaným do závitu. Objekt, i přes tato opatření vytrvale odpadávající a průběžně ztrácený, jsem

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 252

většinou dříve či později na rozličných místech nalezl, od poslední ztráty uplynuly však už možná dva roky, a jeho označení termínem ztracený objekt tak pohříchu musím pokládat za věcně výstižné.

Budiž nicméně konstatováno, že základní užitné charakteristiky vlastního nástroje nebyly ztrátou ovlivněny a i ony zasluhují letmého přiblížení.

Jak zmíněno, jde o mikrotužku. Spojení mikro-tužka vtipně charakterizuje hlavní specifika předmětného nástroje. Principem funkce je tu přenášení mikroskopických šupinek grafitu z pevného válečku zvaného tuha na papír. Jde o poměrně složitý fyzikální proces, v němž hrají nezanedbatelnou roli elektrostatické sílové interakce mezi povrchem substrátu, plochou elementárních hexagonálních šupinek grafitu a tlačnou silou dezintegrující tuhový váleček. Klíčovým faktorem tu je celkový podíl a složení konsorcia jílových minerálů, používaných jako nosič grafitových šupinek. Objev, že smíšením drceného grafitu s jílem možno získat plastickou hmotu, kterou lze plnit do předvrtaných otvorů v dřevěných tyčinkách a jež po vysušení dle zručnosti uživatele dokonale distribuuje tuhový pigment na substrát, patentoval v roce 1802 Joseph Hardtmuth. Vynález tužky, jeden z klíčových výdobytků alchymie nové doby, byl dále dopracováván poznatky, jak lze vlastnosti tuhy modulovat způsobem mletí grafitu, podílem a složením jílu, a stal se zdrojem prosperity kdysi nejvýznamnější tužkárny světa: Hardtmuthovy továrny Koh-i-Noor v Českých Budějovicích v blízkosti grafitových dolů v Českém Krumlově. Jistou nevýhodou klasické tužky byla nutnost průběžného ostření zpravidla provázeného nechtěným lámáním tuhy a dalším ostřením. I když se proslýchá, že existují motorová ořezávátka, která dokážou tento problém zvládnout, představa

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 253

tužky, již netřeba ostřit, je pro potenciálního uživatele příslibem více než atraktivním. Princip mikrotužky jej naplňuje měrou takřka vrchovatou. Úhelnou překážkou je zde pouze konzistence tuhy a míra její křehkosti. Vyrobit použitelnou tuhu půlmilimetrové šíře z klasických surovin totiž v zásadě nelze. Pojivem musí být organický kopolymer spojující jílové minerály, nesoucí grafit, s plastickou hmotou, schopnou v bodu zesíleného tlaku lokální depolymerace a uvolnění vlastního tuhového agens. Vytvoření polymeru podobných vlastností je očividně jedním z vrcholných produktů organické chemie a bez množství předběžných objevů na tomto poli nebylo myslitelné.

Tužka, o níž zde píši, má ovšem i řadu dalších pozoruhodných vlastností. Tvoří ji segmenty o délkách 1 cm, 4 cm a 8,09 cm, ztracený nástavec nepočítám. Pomineme skutečnost, že poměr předních segmentů a těla tužky vytváří zlatý řez (srv. 8,09 : 5 = 13,09 : 8,09), i spletité peripetie tohoto metrického poměru (Pythagoras, Fibonacci, renesanční estetika atd.) a soustředíme se na fakt, že základní prvky objektu neměří 1,3285 ani 0,987 cm, ale přesně 1, resp. 4 cm. Jsou vzorným dokladem standardní metrické soustavy. Vztahují se (pomineme-li opět různé aktuální definice se spektrálními čarami kryptonu apod.) k nějakým ryskám na jakési kovové tyči uložené někde v Paříži ve sklepě. Ty, jak známo, vyznačují jednu desetimiliontinu kvadrantu zemského poledníku procházejícího Paříží. Nutkavá potřeba vytvoření tohoto jednotného měřítka nevyvstala ovšem prostou evolucí: vynořila ji – na platformě kartesiánského výměru světa rozlehlosti – jedním dechem s hesly rovnost – volnost – bratrství – již na svém samém počátku Velká francouzská revoluce. První definice ustavodárného shromáždění (délka kyvadla s kmitem 1 sekunda) byla vystřídána rozsáhlou

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 254

rozpravou, pověřením akademie, novou standardizací a náročnými geodetickými měřeními. Kolotání doby s osvětovým působením dr. Guillotina sice obrátilo záhy obecnou pozornost k poněkud jiným otázkám, s nástupem Napoleona Bonaparte byla však v roce 1799 záležitost dořešena, včetně slavnostního uložení metrového etalonu do zmíněného sklepení. Důležitým důsledkem těchto událostí je přinejmenším to, že bez Velké francouzské revoluce by má tužka shora zmíněné velikostní charakteristiky, jež v duchu kartesiánského výměru hodnot pokládáme za vlastnost určujícího významu, takřka jistě neměla.

Nicméně tužku, jíž držím v ruce, charakterizuje fakticky docela jiná historie. V tomto směru má ostatně už opravdu leccos za sebou – výpravy do různých exotických destinací, mnohačetné případy nešetrného zacházení, odírání nejrůznějšími předměty, s nimiž byla nošena po kapsách, a plejádu dalších podobných interakcí. Jejich stopy jsou na pojednávaném objektu vesměs dosti patrné a vyznačují jeho jedinečnost stejně dobře jako povrchový bakteriální film či konsorcium prachových částic nebo rezidua keratinu a nukleových kyselin uživatele, zachycené ve vzniklých povrchových nerovnostech. I když: klíčové retrospektivní komponenty objektu jsou mnohem spíše spjaty s peripetiemi obdarování a produkty věcného užití předmětu, třeba nesčetnými prokrastinačními kreacemi, stimulovanými funkčním potenciálem mikrotužky, ústícími např. do interakcí s nalezenou rytinou hradů Žebrák a Točník (viz obrazová příloha). Ty sice, podobně jako ztracený nástavec, charakterizující klíčovou vstupní funkci objektu, z něho samého patrné nejsou, nicméně zásadním způsobem, vedle shora připomenutých vlastností, spoluvytvářejí faktický výměr jsoucnosti předmětu, přinejmenším pro jeho uživatele. Téma

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 255

prospektivních charakteristik objektu a časoprostorové lokalizace, která je v pojmosloví kartesiánského rozvrhu jejich klíčovou komponentou, pro tuto chvíli opominu. Pro pořádek ale přece jen uvedu: pojednávaná tužka se v této chvíli nachází 18 cm východně od klávesnice, na níž píši tento text, v místnosti se souřadnicemi 50,074197° severní šířky a 14,4160847° východní délky. Kde se nachází její ztracený nástavec, pohříchu nevím.

Přirozený svět

Svět, v němž žijeme, sestává výlučně z jednotlivin. Obecniny, jež z nich co instance porozumění světu, odvozujeme, jej bezpochyby velmi zpřehledňují. Jejich prostřednictvím se zbavujeme nepodstatných ukoptěností jednotlivých předmětů a vyznačujeme vlastnosti, významné z hlediska užitné hodnoty či komunikovatelnosti. V tomto smyslu jsou obecniny produktem jistých hodnotových a percepčních filtrů indexovaných nikoliv implicitními vlastnostmi jevů samých, ale potřebami jejich intelektuální reprezentace. Prostřednictvím obecnin lze vytvářet snadno a rychle nejrozmanitější intelektuální konstrukce a substrát k návazným změnám světa. Má to však i své stinné stránky. S obecninou tužky můžeme jistě provádět leccos, nakreslit sebemenší bod s ní však nelze. Svět obecnin, zbavující jednotliviny jejich živoucí členitosti, se tak až nápadně podobá vstupnímu obrazu platonské jeskyně: mihotání odrazů vzdáleného vnějšího dění v temnotě obecného reprezentačního prostoru a pout nasazených školní výchovou a apriorními čtecími rámci. Stejně jako v Platonově podobenství jeskyně se k onomu vnějšímu dění nelze dobrat jinak než opuštěním jeskyně. Tuto cestu předznamenává v první řadě věcné zohlednění povahy jednotlivin.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 256

Ukoptěná mikrotužka, jíž byly věnovány předchozí odstavce, povalující se 18 cm od neméně ukoptěné klávesnice, ilustruje povahu jednotliviny, počítám, dosti názorným způsobem. Její jedinečnost vyznačují vedle různých strukturních a funkčních vlastností či pozičních charakteristik v nezanedbatelné míře i okolnosti, které objektivně vykazatelnou součástí této jednotliviny nejsou, jako např. materiální či nemateriální produkty jejího užívání nebo třeba ztracený nástavec, jenž byl vstupním objektem naší pozornosti. Kterákoliv z vlastností, namátkou vybraných k jejímu popisu, její specifika skutečně vystihuje a je nezastupitelným atributem jsoucnosti tohoto objektu. Ve stejné míře však současně připomíná neúplnost tohoto popisu – to, že ve hře jsou i vlastnosti jiné a v jejich výčtu, jak pozorný čtenář jistě nahlédl, lze pokračovat takřka do nekonečna. Jsoucnost jednotliviny však neméně názorným způsobem zpředmětňuje rovněž další klíčovou charakteristiku přirozeného světa. Tou je povaha vztahu mezi dílčími vlastnostmi či určujícími komponentami jednotlivin, jež jej tvoří. Nuže, jak je tomu v případě shora popisované mikrotužky? Jaký je vztah mezi fyzikálními procesy na hrotu tuhy, napařováním zlata na kovový korpus, osudovým setkáním Phila Davida a Viktora Kozeneho, reprodukční aktivitou Wu-Jen-Čchi, výtěžností krumlovských grafitových ložisek, domácími poměry pisatele těchto řádků, jeho nikotinismem, prokrastinační aktivitou, bordelářstvím a Velkou francouzskou revolucí? Mezi estetikou zlatého řezu, geodetickými souřadnicemi momentálního mého působiště, obsahem kapes, rytinou hradů Žebrák a Točník a dalšími komponentami, bez nichž by určení pojednávaného objektu mohlo být sotva úplné? Laskavý čtenář tuto otázku snadno zodpoví: žádný. Jde o třídy skutečností, které nemají společného vůbec nic – matematickým

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 257

pojmoslovím řečeno: jde o ortogonální, vzájemně nepřevoditelné soustavy, nezávislé dimenze, jejichž jediným společným průsečíkem, jsoucnem ustaveným synchronicitou jejich setkání, je nulový bod souřadného systému – tužka, souběžně s tímto textem črtající na desce stolu linie prokrastinačního obrazce.

Nuže shrňme: v porovnání s kartesiánskou reprezentací světa, nabušenou do našich hlav trojčlenkami školních čítanek a testů inteligence, jejíž obecniny jsou bezpochyby ideálním prostředkem zpřehledňujícím mihotavou dynamiku stínů platonské jeskyně, je povaha přirozeného světa krajně nepřehledná. V nekonečně rozměrném prostoru, jehož každá položka otvírá plejády netušených souvislostí, indexovaných výlučně naší přítomností, naším pochopením a imaginační kapacitou, se cesty pokroku a úspěchu hledají opravdu velmi nesnadno. Nechat se sem přivádět očividnou jiností nalezených objektů však stojí za to. O legitimitě jinosti a smyslu světa zde není pochyb.

… a ještě na okraj: Platonova jeskyně

Letmo zmíněné podobenství Platonovy jeskyně (sedmá kniha *Ústavy*, 514–520), jak známo jedna z nejvykřičenějších metafor klasické filosofie, zasluhuje v daných souvislostech přece jen jistého doplňujícího komentáře, přinejmenším proto, že peripetie záměny světa za jeho obrazy dokresluje ještě dokonaleji, než by se na první pohled zdálo. Závazný školní výklad, vyžadovaný po pretendentech úvodu do filosofie na školách všech stupňů, totiž zdůrazňuje: jeskyně s mihotáním stínů je materiální a smyslový svět, vnější svět jasu a slunce je svět absolutní moudrosti, svět idejí, jejichž mihotavým odrazem jeskynní stíny jsou. Upřímně řečeno, nijak jsem ne-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 258

pátral po historii tohoto výkladu, nevím ani, kdy se do podoby závazného moudra v pragmatice školního vzdělávání ustavuje. V každém případě je však zřejmé jedno: s nenápadným využitím neodolatelné působivosti vstupního obrazu předpřipravuje tato interpretace velmi účinně legitimační aparát kartesiánské transformace – z mihotavých stínů se bezesporu o trojúhelníkové nerovnosti a absolutní jistotě prostorového řádu jasného světa rozlehlosti opravdu, ale opravdu nedovíme. Doplňme jen: stejně tak jako o povaze skutečného světa z mihotání závazných výkladů čítankových schémat a taháků k úvodům do filosofie.

Platonovi ku cti budiž připomenuto, že vlastní dialog o podobenství jeskyně ostatně ani nic podobného netvrdí. Jeho expozice je bezpochyby metonymická (z toho mimochodem pramení jeho působivost). Je o tom, jak nesamozřejmá je cesta k nahlédnutí pravé povahy věcí, ultimátního dobra jsoucího, o tom, že v řádu obce je naplněním této cesty návrat zpět, závazek předat toto vědění bližním, a v neposlední řadě pak i o tom, že podobné zvěsti se oblibě netěší a jejich nositelé nemívají na růžích ustláno. Viz Přelet nad kukaččím hnízdem.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 259

EROS, THANATOS A NĚCO SOUVISLOSTÍ

Život a smrt, láska a svár, vznikání a zanikání, spojování a rozdělování, přitahování a odpuzování – souřadná opozita vyjadřující základní rozměr našeho pobývání ve světě figurují v tradičních moudrostních výpovědí o povaze jsoucího jako univerzální jádrový element. Neudivuje tak, že nachází svůj výraz i v nejucelenějších představách o organizaci psychického bytí. Opozitum pudu života a pudu smrti – Eros a Thanatos – lze v tomto smyslu chápat jako nejobecnější vyústění klasické psychoanalýzy a její nejradikálnější krok do domény čisté filosofie. Ve svých pozdních spisech zakladatel psychoanalýzy zdůrazňuje univerzální spolupřítomnost obou pudů v každém psychickém aktu a připomíná, že „výsledkem spolupůsobení obou základních pudů a jejich protipůsobení je veškerá pestrost projevů života“ (*Nástin psychoanalýzy*).

Budiž nicméně připomenuto, že v psychoanalytické teorii se tato koncepce objevuje poměrně velmi pozdě. Pojem pudu smrti, zakládající opozitum Eros a Thanatos, se poprvé vynořuje až v roce 1920 ve studii *Mimo princip slasti*. Teprve zde Freud explicitně hovoří o disparátnosti tenzí zacílených bezčasovým prostorem hlubin ega a psychického dění organizovaného řádem Erotu a principem slasti, zásadní odlišnosti strukturně-tenzních dispozic psychického bytí ke spojování s neznámým příštím a rozdělování dle rozvrhu nepřítomného minulého. Principiální dualitu pudu života a smrti exponuje jako úhelný kámen svého nálezu a v duchu přírodovědeckých inspirací svého myšlení připomíná dokonalý soulad této představy s tehdy nejčerstvějším výdobytkem teoretické biologie – Weismannovou distinkci zárodečné a buněčné linie.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 260

Nebudeme rozebírat, nakolik byl zmíněný Freudův konceptuální obrat abreakcí Jungových úvah o povaze introverze a enatiodromii základních tenzních struktur (explicitní označení Jungovy koncepce transformace libida jako jediné psychické energie za výraz monistického postoje v tomto směru leccos naznačuje). Nebudeme nicméně ani připomínat, že v psychoanalytické obci, stmelené unifikující teorií libida, jedné z centrálních dominant klasické psychoanalýzy, se tato expozice setkala (a setkává) s nemalými rozpaky, ani to, že teprve později, v interpretacích Freudových žáků a následovníků, se pudu smrti dostalo i důstojných terminologických ekvivalentů, včetně označení Thanatos, navrženého Wilhelmem Stekelem.

Neodpustíme si však připomínku, že rovněž v řecké mytologii, kde Eros co komplementární aspekt Země (a Tartaru, jejího temného lumenu) figuruje jako vstupní element kosmogonické dynamiky – (v Hesiodově *Theogonii* v řádku 12), se Thanatos, personifikace smrtelnosti a přímý potomek primární Temnoty, objevuje dosti pozdě a jako entita spíše okrajového významu (u Hesioda až v řádce 212 – po všech podstatných theogonických událostech a pouze jako součást prostého výčtu elementů zplozených primární temnotou, stejně jako Hypnos-spánek či Oneiroi-sen). Na rozdíl od Erotu je Thanatos také v návazných mytologiích resp. mytických historiích postavou v zásadě nenápadnou a podružnou – významově srovnatelnou např. s podílem funebráků na historii napoleonských válek.

Zkrátka a dobře, zdá se, že v intelektuálním obrazu světa dochází obecně na aspekt smrtelnosti jaksi později, mnohdy až v době, kdy fyzické setkání s touto komoditou je již takříkajíc na dohled. Hned v dvojím smyslu lze tak zlé jazyky mladších komentátorů, kteří zmíněný teoretický počin za-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 261

kladatele psychoanalýzy kladou do souvislosti s ne zcela úspěšnou léčbou jeho zhoubných nádorů, celkem omluvit.

(i)

V psychoanalytické praxi, resp. těch jejích odvětvích, kde koncepce pudu smrti jako základní dimenze psychického dění nalezla odezvu (Kleinová, Lacan), je jako jeho typický projev ukazována paranoicko-schizoidní pozice – reprezentace světa distinkcí dobrého já a zlého ne-já, překladový klíč s příslibem cesty k úplnému a jednoznačnému významovému zhodnocení povahy jsoucího.

Nezanedbatelným momentem a zdrojem libidinózního zisku paranoicko-schizoidní reprezentace světa je fakt, že zkracuje cestu k takovému poznání a výrazně zjednodušuje orientaci v nepřehledném pletivu sociálních vztahů. Paranoicko-schizoidní postoj je nejen základním producentem, ale i ideálním konzumentem politických deklarací a ideologických schémat. Rovněž jejich univerzálním výrazem je jednoznačná kategorizace jsoucího pojmoslovím dobra a zla, ostentativní rozlišování správného a špatného – formálně transparentní a bezesporná optika, již lze velmi snadno a účinně zaměřit na vcelku libovolnou součást rozvrhu světa. Je dobře známo, že pojmenovávání a ukazování osy zla, vytváření obrazu nepřítele vlasti, je nejvlastnějším úkolem politika, a je tomu tak i v kupeckých dobách, podobných dnešní, kdy příslušná osa je pro účely každodenního užití amalgamována spíše pragmatikou opozita má dáti/dal.

Základní etudou operačního působení pudu smrti je technika oddělování zrna od plev. Pohříchu ne každý je schopen příslušné dobro a zlo rozlišovat dostatečně spolehlivě a i z ji-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 262

ných důvodů bývá praktikování této techniky dost náročné a nepříjemné, ať už se jedná o počítání poškozených a nepoškozených buněk v mikroskopických preparátech nebo skórování pretendentů různých výběrových řízení ve školách, kancelářích či na rampách osvětimských a jiných táborů. Pohříchu bez průběžného a důsledného oddělování zrn od plev nelze uvažovat ani o pokroku ani o světlých zítřcích, ba ani o prostém udržení již vydobytých civilizačních vymožeností. Platí to velmi obecně a přičiněním pudu smrti má podstatná část sociální dynamiky a jejich nástrojů právě takovou povahu. Centrálním nástrojem umožňujícím leccos z této potenciálně špinavé práce vykonat mimo nutnost naší přímé intervence – z povahy jsoucnosti zmíněného nástroje a takříkajíc objektivně – je jazyk a slovesnost. Lze celkem snadno ukázat, že výchozí funkcí těchto komodit je identifikace sociální identity a jednoznačná signalizace sociální (ne)příslušnosti, jinosti a (ne)patřičnosti. V této souvislosti neuškodí připomenout třeba to, že po desítkách let pobytu za oceánem dostávají nejlepší čeští herci v hollywoodských filmech výlučně role „člověka odjinud“, nebo že Arnold Schwarzenegger, co prezident USA, v *Simpsonových* hovoří mluvou „… já fólit číslo drei…“. To, že se prostřednictvím jazyka dovíme vzácně i něco jiného a nějakou tu společnou řeč občas najdeme, není zásluhou ani vstupní vlastností téhož, nýbrž přetlaku erotických motivací v našem vstupování do světa (i toho intelektuálního) – naléhavosti implicitní potřeby slučovat, nacházet společné a nové, bez ohledu na jeho jinost. Tam, kde předmět činnosti je identifikován rozvrhem Erotu zúplna, jsou slova a řeč celkem k ničemu. Ostatně platí to i v souvislostech s Erotem souvisejících méně jednoznačně – je celkem všeobecně známo, že prosté pohlazení či facka vydají v sociální komunikaci za stohy literatury a tisíce slov.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 263

Pohříchu na rozdělování a jiných technikách, vykazujících zřetelné souvislosti s paranoidně-schizoidním postojem (tu opravdu nemám na mysli aktivity klubu *Sisyfos* a jeho příznivců), jsou v jistém smyslu založeny i různé formy intelektuální reprezentace světa a do značné míry jakékoliv racionální poznávání jsoucího. Mnoho se s tím však dělat nedá, skutečnosti svou komplexitou přesahující komplexitu nás samých, bez metodologické redukce, vstupního zjednodušení prostřednictvím ad hoc hodnotových filtrů, z rozvrhu věci, poznat nelze.

Otázkou pouze je, co takovýmto poznáním skutečně získáváme a co ztrácíme.

(ii)

Hezký příklad k netriviálním stránkám komplementarity Erotu a Thanatu skýtá analýza vývojového pozadí smíchu a smyslu pro humor – možná nejvýznamnější vlastnosti, kterou se člověk odlišuje od svých bezprostředních příbuzných. Elementárním projevem těchto struktur je dětský úsměv, projev, který se objevuje současně se schopností zacíleného pohledu kolem šestého týdne života. Jaký je význam tohoto velmi nápadného předělu v chování kojence, změny otevírající orientaci k slastem vnějšího světa, není příliš jasné, podobně jako není jasné, proč se objevuje právě v závěru šestinedělí. Vysvětlení je přitom poměrně prosté a s trochou introspekce jej snadno nahlédne každý rodič. Právě v této době totiž mizí již prvotní okouzlení nepatrným roztomilým tvorečkem, který se ostatně mezitím změnil v stále náročnějšího nenasytného otesánka, neforemný vak, naléhavě vyžadující pokud možno trvalou pozornost a rozkoše, jež se při nejlepší vůli v požadovaném objemu a kvalitě nedaří posky-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 264

tovat. Rovněž tolerance rodičů okolní společností nyní již mizí a znovuzaujmutí příslušných sociálních postů, zanedbaných v posledních měsících, vyžaduje vynaložení více sil a energie, než nebohý rodič má fakticky k dispozici. Průběžně obtěžující infant, jehož setrvalý řev odráží možná i první poznání zdrcující skutečnosti, že svět se nám otevírá argumentem ne, se pro rodiče objektivně stává stále citelnější zátěží. Neudivuje, že ve společnostech bez zdravotních pojišťoven, sociálních sítí a rigorózní zákonů dochází velmi často právě v této fázi odchovu k infanticidě, která má v lepším případě charakter zanedbání povinné péče, v horším pak přímého zabití nesnesitelně řvoucího otesánka. V loveckosběračských etnikách je ostatně programní infanticida praktikována zcela pravidelně a nejen v dobách faktické nouze (typicky v případě ženských potomků, jejichž potenciál pro zajištění nutričních nároků society a sociálního statutu rodičů je obecně ve srovnání s mužskými potomky výrazně nižší). Není bez zajímavosti, že rovněž velmi intenzivní sociobiologický výzkum infanticidy u nejrůznějších živočichů vyústil po desetiletích zkoumání nechtěně, ba proti vroucím přáním do poznání pro nás nepříliš lichotivého: jestliže je mezi savci druh s obligatorní infanticidou, je to člověk. Navzdory tomu však kupodivu náš druh nevyhynul. Nestalo se tak velmi pravděpodobně především proto, že drobný uřvanec se naštěstí naučil infanticidě velmi účinně bránit. V době, kdy tato je takříkajíc na spadnutí, nečekaně projeví reakci, která je univerzálně u savců výrazem dominance a signálem bezprostředního útoku – přímý pohled z očí do očí. Takováto zpupnost vyhrotí ambivalentní motivace k infanticidnímu aktu takořka na samou hranu realizace. Infant ovšem v zápětí doplní svou hrozbu o ještě silnější signál vrcholící útočné hrozby: zeširoka otevře ústa a vycení zuby.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 265

Skutečnost, že žádné nemá, je elementární instancí vtipu par excellence: nahromaděná energie infanticidních motivací ztýraného rodiče je dílem okamžiku předisponována do sfér zcela jiných. Jsem přesvědčen, že právě takto vznikl smích. Jeho nezanedbatelným efektem v daném případě je to, že infanta, který dokáže udělat něco takového, prostě zabít nelze.

Nuže, děti, které zvládly algoritmus vtipu, pochopily sílu smíchu a možnosti, jak jeho prostřednictvím manipulovat sociální okolí, to zkrátka dotáhly dále – a my sami jsme právě jejich potomky.

Znamená to ovšem současně, že v pozadí typicky lidské dispozice ke spojování nepatřičností, transformacím sémantických rámců, katarktickému poznávání světa a nás samých a jiných entit vytvářejících jevovou stránku pudu života stojí manifestace pudu smrti v plné syrobě jeho elementárních projevů. Kdyby jich v minulosti našeho rodu nebylo, sotva by projevy Erotu včetně přestaveb našich sociálních systémů a různých mechanismů je udržujících – jazyk, vtipy, humor, nadsázka apod. – byly tak intenzivní a mnohostranné.

Neméně poučné na této historii je i to, že spolupřítomnost pudu života a pudu smrti se projevuje v doménách v časovém i prostorovém smyslu zcela disparátních. Infanticidní motivace si dnešní rodič připustí jen zřídka a s výjimkou zcela ojedinělých tragických případů je okamžitě vytěsňuje. Také původní selekční rozvrh pradávných interakcí v etiologii úsměvu dnešních kojenců již zjevně přítomen není a i další život kojence se odbývá již plně v doméně Erotu a principu slasti. Nicméně Thanatos není zde jen pouhou vysvětlující figurou poplatnou paradigmatu biologické evoluce či zdrojem tenzí občas ovlivňujících mentální stav ztýraného rodiče. Představuje základní zdroj polarity, od níž se příslušné aktivitní přestavby odvíjí, je zdrojem napětí, které je postup-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 266

ně v průběhu života (byť v posledku marně) silami Erotu kompenzováno. Thanatos, jako trvale přítomná připomínka předchozích selekčních událostí, je designujícím faktorem hardware psychického bytí. Jako struktura, vymezující jeho hlubinou basi, nemá časovou dimenzi, a není tedy bezprostřední součástí domény aktuálního žití, je však nezbytně spolupřítomna v každém psychickému aktu a může se snadno stát převažujícím atraktorem psychické energie, nejsou-li síly Erotu schopny ji ve sféře fyzického žití fakticky uplatnit.

Kojenecký úsměv a jeho neodolatelnou působivost lze pak v daných souvislostech hned v několika směrech nahlížet jako skutečný semafor otevírající cestu radikální dichotomizaci domén Erotu a Thanatu, jež je nezbytným úkolem aktuálního žití.

(iii)

Orgánem živočišných těl, jehož jediným úkolem je setrvalá realizace potřeb Erotu – navazování spojení a vytváření souvislostí, je nervový systém. V elementární rovině jde o početnou populaci jednotlivých neuronů – autonomních buněk s potenciálem excesivního dlouživého růstu. Neurony jsou buňky zcela bezprostředně realizující princip slasti – jejich axony se průběžně probojovávají či přesouvají do směrů, kde lze kontaktem s jinými buňkami či jinými neurony získat základní komodity buněčné slasti – esenciální aminokyseliny či – ještě lépe – nízkomolekulární buněčné drogy typu endorfinů či enkefalinů, produkované neurony, jimž se z nějakých důvodů daří opravdu dobře. Bývá tomu tak proto, že jejich axony kolonizují právě takové buňky, které žádoucí komodity průběžně poskytují, a přebytky získaných

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 267

živin lze investovat do dalších a dalších spojení, v neposlední řadě pak těch, která přináší komodity pro daný neuron obzvlášť slastné a atraktivní. Tímto postupem se posléze ustavuje velmi komplexní a smysluplná síť vzájemných spojení, která, s dokonalým navázáním na různé senzorické, motorické a metabolické vstupy, nemá o setrvalý přísun žádoucích komodit nouzi. Takto je ustavována neurální reprezentace tělesnosti a neurální reprezentace celkovosti organismálního bytí. Freudova koncepce psychické ontogeneze je s touto představou neurogeneze v plném rozsahu konkordantní – ostatně počátky Freudova vědeckého působení se týkají právě této problematiky. Psychické funkce a jednotlivé struktury psychického aparátu se ustavují postupně superpozicí jednotlivých ontogenetických stadií dosažených a stabilizovaných zpětnovazebným působením principu slasti. V rovině neurální organizace jsou jednotlivé výdobytky psychické ontogeneze fixovány vznikem příslušných spojení a energetických slastí je posilujících. Ontogeneze, centrální objekt Freudova zájmu, je skutečně výlučnou doménou Erotu a v plném rozsahu to platí i úrovni neurálního pozadí psychického bytí. Pohříchu, mezi dvacátým a třicátým rokem života začíná být v nervovém systému už dost těsno. Většina možných spojů byla už navázána, každý neuron vytvořil axonů více, než stačí uživit, a o slastné komodity začíná být obecně jaksi nouze. Ostatně i v rovině organismu bývá situace podobná a leccos ze vstupních ambicí je třeba opouštět. Neurony na drahách souvisejících s opouštěnými relacemi strádají, zoufale hledají alternativní spojení a stále častěji i hynou. Nějakou dobu přesto převažuje navazování alternativních spojení, posilování nových zdrojů slasti a rozvoj alternativních uspořádání. Dříve či později ovšem, s postupným úbytkem organismálních slastí,

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 268

úspěšnost alternativních spojení klesá a axony z posledních sil vysílané do směrů osvědčených slastí nenacházejí nic než prázdná místa, v horších případech vyplněná neprostupnými amyloidními plaky, na nichž vše končí. Setkání s prázdnotou, neprostupným nebytím, je na neurální úrovni fyzickým setkáním s doménou mimo princip slasti. Celkem neudivuje, že důsledky podobných setkání se posléze projeví i v úrovni psychické reprezentace. Opakovaná setkání s prázdnotou v místech, kde jsme byli zvyklí nacházet robustní paměťové obsahy, stále častější senzorické či motorické inkonzistence a podobné nepřehlédnutelné známky degenerace, nezbytně obrací pozornost k sobě samému a příčinám potíží. Automatické kompenzační reakce, typicky přikazující porušeným místům se zdálky vyhýbat, jsou pro zbylé neuronální populace takových míst poslední ranou. Následná setkání nemohou být pak než horší. Rekonstrukce poškozených sémantických matric musí nezbytně, v takovém či onakém provedení, zohlednit faktickou redukci dostupného vztahového prostoru stejně jako skutečnost, že do hry zcela neoddiskutovatelně vstoupila smrt.

Stručně řečeno, je celkem zákonité, že k poznání, že smrt operuje kdesi uvnitř nás za našeho života a plného vědomí, zcela proti našim chtěním a dosavadnímu směřování, se dospívá jaksi později, spíše ve věku mírně přezrálém než mladém. Závěrem zopakujme, že Thanatos, vynořující se formou sémantických korelátů takových pohledů do nitra ega, generuje v individuální i sociální sféře potřebu zjednodušené, jasné a jednoznačné reprezentace světa. V této souvislosti je však velmi varovné, že takovýmto obrazem světa, indexovaným čítankovými poučkami o správnostech, dobru a zlu a univerzalitou trojčlenkových vysvětlivek, vymezujeme zúplna rozvrh naší společnosti a životy jejich členů. Kdoví

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 269

proč zrovna Alzheimerova choroba, generující amyloidní plaky v našich mozcích, doznává excesivního rozvoje právě dnes a tam, kde správnost, řád a dobro jsou na tom nejlépe. Ach, ten Thanatos!

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 270

KOLOSEUM

„Pokud stojí Koloseum, stojí Řím, padne-li Koloseum, padne také Řím, a když padne Řím, padne celý svět" citují snad všechny turistické příručky výrok ctihodného Bedy z 8. stol. Monumentální stavba postavená v letech 72–80 n. l. představuje skutečně fenomenální střed věčného města, průsečík, v němž se v jevové i metaforické rovině stýká nejeden z podstatných údělů, jež dostal náš svět do vínku. Je strhujícím dokladem vítězství ducha nad hmotou, materializací vytříbeného estetického vhledu, zosobněním lidské kreativity a technické vynalézavosti a současně inspirativním příkladem, jak lze usilování vladaře prolnout nejen s tvořivým potenciálem tvůrců, ale i s kulturními potřebami, vůlí a blahem lidu a obce. Neméně ilustrativní jsou však i další aspekty.

Koloseum je stavěno v době vrcholného rozkvětu římského impéria. V té době se již nebudují, jako za Augusta, nesčetné chrámy státním božstvům, v něž stejně tak jako tak nikdo nevěří, ale obří tržiště, důmyslné lázně a supermarkety. Nestvůrnosti typu Trajánova sloupu vypovídají velmi názorně o dokonalosti hyperrealistického řemesla oné doby, o stále nezvladatelnější potřebě monumentality, o stále větším bohatství a stále větší bezradnosti, jak s ním naložit. Portrétní galerie císařů oné doby ve Vatikánské pinakotéce, jednovaječných dvojčat aparátníků nedávné minulosti, osvětlí zbytek.

Koloseum nese ovšem ještě jiné dědictví. Jen během prvních sto dnů, oslavujících otevření této arény, bylo tu, jak dosvědčuje Dion Cassius, pozabíjeno v gladiátorských zápasech na 9000 divokých zvířat a na stovky gladiátorů a otroků. Důmyslný vodní systém umožnil rychlé naplnění arény vodou, provozování vodních zápasů a nakonec i do-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 271

konalé odstranění krve a kadáverů poražených. Připomenout je nutno i to, že během následujících století zde završilo své utrpení na tisíce křesťanů, z nichž mnozí svou mučednickou smrtí vstoupili mezi svaté a stali se v průběhu následujících století patrony nejrůznějších stránek duchovního i občanského života křesťanského světa.

Většina ze shora zmíněných dimenzí Kolosea je víceméně živá dodnes nebo má nejrůznější ekvivalenty i v současnosti, aspekt jeho účelu – určení jako grandiózní jeviště bolesti, utrpení a smrti je však přece jen poněkud zvláštní. Nejen opravdovostí ukazovaného, ale i explicitností formy předčí, myslím, i nejrazantnější televizní seriály dneška. Již proto, že v naší době je alternován čímsi méně zřetelným, a tedy i méně zřejmým, právě tento aspekt Kolosea, tento rádoby zapomenutý rozměr evropské civilizace, zasluhuje zvláštní pozornosti. Bolest, utrpení a smrt jsou dnes, za obranným štítem medicíny a demokratických institucí, čímsi, co rádi vykazujeme do rezervací virtuální reality a vzdálené minulosti. O takových věcech se zkrátka nemluví, a to ani tehdy, když – v rovině kazuistik – se tento předmět stává suverénně nejoblíbenějším tématem mediální kanonády. Již tato skutečnost je sama o sobě ilustrativní a nad jejími peripetiemi stojí za to se v krátkosti zamyslet.

Je totiž zřejmé, že ono citlivé téma bolesti, utrpení, jejich vnímání a hodnocení se nenápadně rozevírá do velmi temného prostoru, v jehož hlubinách tušíme esenciální komponenty základního rozvrhu lidského údělu. Neudivuje, že tradiční orientální filosofie charakterizují fyzické pobývání ve světě, sansárovou existenci, právě strádáním, bolestí a utrpením. Světské žití všech bytostí tu nese jako vstupní úděl nekončící strádání nedostatkem, nekončící hledání jsoucen schopných nedostatek odstranit, tu ten, jindy onen. Každá

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 272

kompenzace, každá depolarizace původního vztahu stává se však zdrojem nových polarizací a vynořuje na hladinu žití nové a nové nedostatky, žádající si dalších a dalších kompenzací, dokud smrt, před níž se touto technikou marně utíká, nepřevede celý balík nekompenzovaných chtění do nového sansárového těla.

Bolest, tento tělesný výraz strádání, má, zcela obecně – i jako čistě fyziologický mechanismus –, v životě živočichů výsostné postavení univerzálního kontrolního mechanismu, negativního směrujícího faktoru. Stejně jako mentální korelát bolesti, utrpení, i bolest sama exponuje svého nositele do potenciální či skutečné blízkosti smrti, nebytí. Tato skutečnost, toto přiblížení bodu, v němž se čas zastaví, k singularitě, má přinejmenším jeden zásadní efekt – zpomalení času. Z vlastní zkušenosti – a nemusí jít pouze o masivní existenciální utrpení, stačí jen banální bolest zubů – každý víme, že ve chvílích bolesti trvá každá vteřina celou věčnost. Věcně to znamená např. to, že v mysli aktivizované bolestí se vystřídá podstatně větší množství psychických obsahů, než se souběžně vystřídá v mysli, která bolestí sužována není. Tento relativistický efekt (bez jakékoliv nadsázky relativistický – odlišnost od standardních modelů teorie relativity je pouze v substrátu) lze paralelně číst dvojím způsobem a tato dichotomie v rovině jevové nese nemalé důsledky. V pohledu trpícího se čas, vyjadřovaný změnami vnějšího světa, skutečně velmi prodlužuje. V porovnání s vnitřním časem, s množstvím změn uvnitř, generovaných horečným hledáním kompenzačních možností, se vlastně ve vnějším světě nic podstatného neděje. Trpící je obrácen do svého nitra, o věci zevního světa, pokud bezprostředně nesouvisí s jeho vlastními problémy, zájem nemá. Z pohledu vnějšího (netrpícího) pozorovatele jde však o cosi jiného – jeho čas se ni-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 273

jak nemění a to, co se děje s trpícím, pak nutně nabývá podoby zrychlení času, stává se dokladem toho, že v aktu bolesti běží život mnohem intenzivněji, je ho tu přítomno jaksi mnohem více než obvykle. Z této zkušenosti se odvíjí nejen pragmatický algoritmus vivisekčních výzkumů (chceme-li se dovědět, jak ta mašina vlastně funguje, musíme ji pořádně potrápit), ale i fascinace bolestí a utrpením a posvátná úcta, která tyto stránky života konotuje.

Pro úplnost je třeba odbočit a připomenout, že podobné dilatace času zdaleka nejsou výlučnou specifikou bolesti a utrpení. Naopak, podobná časoprostorová strukturace složitých jevů je tu spíše typická. Připomeňme dilataci času ve snu, střídání dlouhých úseků stability s krátkými fázemi rozsáhlých přestaveb v organické evoluci i v lidské historii. Připomeňme namátkou, jak velmi podstatnou část klasické české historiografie zaujímá kratičký úsek let 1414–1434. Ve všech těchto případech je zřejmé jedno: zhuštění dění v krátkém úseku časové dilatace se stává zdrojem potenciálu, z nějž lze v dlouhých úsecích stability notně čerpat – energii, informace, inspiraci atd. Nejinak je tomu s bolestí a utrpením. Bolest, na níž jsme účastni, dává nahlédnout na dno možností a odkrývá potenciál, k němuž za normálních okolností nemáme přístup. Technicky důležitým momentem v této „uživatelské“ rovině je, že patrně není ani tak podstatné, zde jde o bolest nás samých nebo onu, na které nezávazně participujeme z ochozů Kolosea. Rozdíl kvalit je tu zřejmě docela dobře možné vyrovnat kvantitou a pestrostí provedení. Zkušenosti starého Říma učí, že v době, kdy nám náš svět není s to poskytnout nic víc než obří supermarkety, veřejné lázně a spoluúčast na administraci moci, která ovšem stejně již nemá, co více by ovládla, v době, která neví, kam dál, může být právě takovýto potenciál velmi potřebný. Bla-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 274

hodárným působením Kolosea a podobných extraktorů naznačeného potenciálu lze pak agonii společnosti blahobytu prodlužovat takřka do nekonečna.

Rané křesťanství antického Říma skýtá ovšem na druhé straně doklad toho, že souběžně, týmž aktem (tj. zcela ve smyslu shora naznačené relativistické dichotomie), lze žádoucí efekt – nalezení smyslu vlastního směřování, smyslu života – skutečně dosáhnout nikoliv pouze v rovině zástupné parazitní manipulace. Klíčem k této operaci může být nenápadná distinkce bolesti a utrpení, akt, jímž bolest nabývá významu utrpení. Fenomén utrpení otevírá totiž poněkud odlišné aspekty diskutovaných souvislostí. To, co tímto termínem označujeme, se od prosté bolesti liší především tím, že jde výlučně o stav duše, o cosi, co včleňuje zkušenost prožívané či anticipované bolesti do vědomého obrazu světa, cosi, co je svým bytostným rozvrhem vázáno k překračování rozhraní vědomí – nevědomí, cosi, co v jistém smyslu vědomí spoluvytváří.

Jak jsme ukázali na jiném místě, elementární instancí vědomí je vědomí vlastní smrtelnosti a základním psychosomatickým výrazem tohoto vědomí je úzkost, strach, přičemž primární kompenzací této úzkosti je akt víry – důvěra v příští, ve smysl věcí. Ono familiární spojení utrpení – víra, provázející závěrečné etapy využití Kolosea a běžné nejen v křesťanském kontextu, je za těchto okolností něčím dosti podivným. Vždyť základní komponentou aktu utrpení je strach a jak již etymologie tohoto slova (viz prefix u- vyznačující dokonavost, finalitu) dokládá, že jde o jev, který obrací pozornost ke konečnosti a smrti. Je tedy čímsi, co je na první pohled vůči tenznímu rozvrhu víry v naprosté kontradikci. Jde tedy o prostou regresi? Již to, že utrpení je v diskutovaných souvislostech vědomě vykazováno jako bytost-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 275

ný důkaz víry, jako završení naznačené kompenzační kaskády, naznačuje, že věc je patrně složitější.

Utrpení, jehož efektem je mj. týž relativistický jev, o němž je psáno výše, se totiž, díky své pozici na rozhraní nevědomí – vědomí, může stát operandem, který naznačené relativistické transformace uskutečňuje v rovině vědomých reprezentací, na substrátu pojmových struktur. Svou roli faktoru opatřujícího jednotlivé vědomé obsahy významovými signaturami může hrát díky energetickému potenciálu, který střet dvou instancí času uvolňuje. Týž potenciál, který získávají diváci Kolosea, je k dispozici i spolutrpitelům mučedníků, s tím rozdílem, že zde jej lze jednoznačně vázat na zcela určité vědomé obsahy. Nápadná převaha archetypálních odkazů k vědomému vztahování (pravotočivé spirály, prameny, holubice) v ikonografii raného křesťanství (srv. katakomby, San Giovanni di Porta apod.) je v těchto souvislostech velmi ilustrativní. Zvědomění vlastní situace a vlastního směřování bylo evidentně hlavní devízou raného římského křesťanství a hodnotou, která na pozadí ztráty smyslu, na pozadí bezcílného blahobytu, byla něčím, čemu stálo za to leccos obětovat. Bez Kolosea, bez duchovní prázdnoty, z níž Koloseum vyrostlo, by se křesťanství sotva stalo tím, čím je.

V tomto smyslu nám Koloseum skýtá ještě další poučení: každá věc má dvě stránky, a o věcech, z nichž díky časovým dilatacím prýští energetický potenciál, to platí dvojnásob. A tak i s fenoménem bolesti a utrpení lze naložit dvojím způsobem: (a) buď vynaložíme veškeré úsilí, fyzické i intelektuální, na to, abychom svět těchto věcí zbavili či abychom, přinejmenším, umenšili vlastní strádání odkazem k velikosti strádání jiných, odkazem, jehož potenciál lze, při pokročilé ztrátě směru, podle potřeby zvětšovat pomocí zařízení typu Kolosea, nebo (b) vědomě přijmeme úděl své sansárové exis-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 276

tence a své slabé síly a um věnujeme věcem, které jsou ve světě nadto. Možná pak s překvapením zjistíme, že skýtají tolik, že nám strázně sansáíry vlastně ani tak moc nevadí. Cesta ze jha sansárových strázní vede právě tudy. Škoda, že Evropa se jí tak důsledně vyhýbá.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 277

MOSTY, TUNELY A FILOSOFIE

Mosty – stejně jako tunely – jsou hodně specifickou součástí světa. Překlenují bariéry, spojují, co údolí, řeky či horské hřebeny od nepaměti oddělují, šetří čas i energii.

Jsou ultimátními atraktory našeho putování, radikálně měnícími povahu daného místa. Množství variantních způsobů překonání či nepřekonání příslušné bariéry nahrazují jednoznačností předpřipraveného spojení. Prostor našeho pobývání v daném místě zjednodušují na lineární spojnici, zúžený úsek, kterým je třeba prostě projít, pokud možno rychle, není zde, kam uhnout. Ostatně proto – pro zrychlení pohybu a napřímení jeho trajektorie – tu jsou. Mosty a tunely vytvářejí místa, v nichž se zkracuje čas a zvláštním způsobem zhušťuje prostor, přinejmenším prostor vymezovaný trajektoriemi našich cest. V drtivé většině jsou lidským výtvorem. Zpředmětňují excesivní potenciál lidských dovedností a skýtají dokonalé podobenství způsobů, jimiž překonáváme bariéry odlišností a v posledku i obecných charakteristik civilizačních vymožeností vůbec. Vymožeností, díky nimž cestu mezi jedním a druhým břehem pobývání ve světě zvládáme bez větších překážek, jednotně, bezpečně a v bystrém tempu: vzdálenosti se zkrátily, svět se zmenšil a, držíme-li se předpřipravených spojení, i zjednodušil.

Přírodních mostů a tunelů je jako šafránu – bez výjimky je vnímáme jako vrcholné pozoruhodnosti, místa s mimořádným magickým potenciálem. Ten dodnes vykazují i mnohé lidské mosty, zvláště z dob, kdy jich bylo poskrovnu a kdy jejich magické působení bylo patřičným způsobem merkantilně zhodnoceno – florentinský Ponte Vecchio či Karlův most jsou toho dokonalým příkladem.

V každém případě, most je ideálním exemplem věci, která je bytostně lidská, je svou intencí funkční součástí lidského

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 278

světa, zohledněním jeho intelektuálního a organizačního potenciálu, současně je ovšem věcí, která přesahuje rozměr člověka a je očividně objektem vnějšího světa. Neudivuje, že právě most se stal objektem, na němž Martin Heidegger, jeden z nejvýznamnějších filosofů uplynulého století, ukazuje obecnou povahu věci – výseku světa, jímž se nám svět v příslušných souvislostech dává. Heideggerova fenomenologická analýza je cílena k zohlednění přirozeného relačního systému, jímž se v aktu našeho bytí vynořuje povaha jsoucího. Je grandiózním pokusem o dovršení Husserlovské radikální epoché – radikálního odpoutání od výkladových schémat, jimiž myšlení o povaze světa předznamenala novověká vědotechnika a kartesiánská expozice jsoucího. Heideggerovo vymezení věci jako čtveřiny – jsoucna určeného dimenzemi země, nebe, smrtelného a božského – může na první pohled působit dojmem bizarní, rádoby poetické mantry. Ne náhodou evokuje kvaternity, jimiž přirozenou dimenzionalitu světa či rozhraní mezi lidským a světským referují archaické reprezentační soustavy typu živlové podstaty jevů (země, oheň, voda, vzduch) nebo ektopsychické funkce C. G. Junga (cítění, myšlení, vnímání, intuice). Polarita země – nebe je ostatně explicitním výrazem prostorovosti, stejně jako konečnost smrtelného a nekonečnost božského temporality, flexibility dění na různých časových škálách. Jinými slovy: prostoru a času jako elementárních kategorií transcendentální estetiky, jíž charakterizuje a priori vstupní orientace ve světě Immanuel Kant. Asi nejpřekvapivější konotaci Heideggerově expozici poskytují ovšem zcela aktuální neurofyziologické objevy o organizaci paměťových vjemů (Nobelova cena 2014): situační informace, které vstupují do základního paměťového centra v hipokampu koncového mozku jsou předpřipraveny v mozkové kůře prostřednictvím čtyř neuro-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 279

nálních systémů fixně zohledňujících *kontakt s bezprostředním okolím (pohyby hlavy), *pozici v obecné projektivní prostorové síti, *omezující bariéry a *rychlost pohybu či přesahové směřování za bariéry. Což, přeloženo do prostých, obecně srozumitelných a osobně pertinentních pojmů, odpovídá heideggerovským termínům „země, nebe, smrtelné/konečné, božské/nekonečné“ zjevně takřka doslovně.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 280

KRAJINA JAKO REFERENČNÍ SYSTÉM

Tato úvaha zohledňuje dvě témata. Prvním je fenomén informačních rozhraní – časoprostorových instancí, skrze něž věci, svět i my nabýváme formu jevů, instancí, v nichž jsou zúčastněné skutečnosti – vnímané i vnímající, označované i označující – přítomny současně jako symetrické komplementy. V této souvislosti chci ukázat, že právě takovéto vnímání krajiny může být v lecčems užitečné. Krajina je rozhraním, kde se okraji vlastních výlučností setkává příroda i kultura a všechny jednotliviny, které je tvoří. Pohříchu je však rozhraním velmi komplexním.

Druhým tématem je tak nezbytně povaha této komplexity. To, že krajina je čímsi, co přesahuje rozměr jednotlivin, je dáno výchozím rozvrhem pojmu. Je však obecninou? Na první pohled by tomu leccos nasvědčovalo: krajinu nevnímáme, soustředíme-li pozornost na některé její prvky (Sádlo: krajina je to, kvůli čemu se leze na rozhlednu). Současně ovšem – a právě v tomto případě více než kde jinde – pociťujeme, že standardní novověká myšlenková figura „nahrazení konkrétních jednotlivin instancemi dobře uchopitelných univerzálně manipulovatelných obecnin“ zde nějak není v pořádku. Krajina bez jednotlivin, bez lokálně specifické kombinace hmatatelných, tvarových a vnímatelných prvků, odlišných od jiných podobných jednotlivin i jejich obecných modelů, jaksi přestává být krajinou. Právě specifická kombinace jednotlivin je tím, co zkušenost krajiny zakládá. Snový obraz podivné „krajiny“, v níž chybí jakékoliv předměty, v níž hmatáme vždy do prázdnoty, je setkáním s nebytím, obrazem smrti. Krajina je výrazem současné přítomnosti nás samých a světa, který s námi není identický, který zvláštním způsobem současně známe i neznáme, je fy-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 281

zickým poukazem jeho členitosti, nezpochybnitelným výrazem světa, jenž nás přesahuje. Jinými slovy: pojem krajiny zahrnuje představu naší osobní přítomnosti jako základní konstituentní prvek. Myslet krajinu jako obecninu je velmi nesnadné. Ostatně, bude to pak krajina, o čem uvažujeme?

Stručně řečeno, fenomén krajiny je filosofématem, jehož obtížná uchopitelnost aparátem zobecňujícího myšlení naznačuje, že máme v ruce cosi, co se vymyká pragmatismu standardních vztahových kategorií, cosi, co nepatří do skutečností, plnících studnice předvařených a vědecky ověřených moudrostí. Je to filosoféma, které již tím otevírá velmi zajímavý prostor. Možná je to i prostor pro hledání cest z obecné krize kritérií, z nepřehledné stejnocennosti relačních kategorií dokonale pluralitního světa, cest k orientačnímu bodu, v němž bychom (na rozdíl od předchozích pokusů) nebyli nuceni členitost světa programně redukovat.

Každé setkání s fenoménem krajiny potvrzuje znovu a znovu oprávněnost jistých zkušeností, určujících elementární rozvrh našeho vztahování, způsob našeho pobývání ve světě. Zkušenost horizontu, zkušenost cesty, putování a bloudění, zkušenost orientace. Krajina je základní vztahovou soustavou, skrze niž lze (a máme-li tu pobývat: je nutné) tyto zkušenosti ustavit, a je tedy jejich výchozím zdrojem. Peripetiím tohoto vztahu budou věnovány následující odstavce.

Vnímané a vnímající: krajina naší paměti

V této souvislosti třeba předeslat: dosavadní úvahy charakterizují fenomén krajiny především aktem naší přítomnosti (právě o tu je krajina bohatší než okolí, prostředí, ekosystém apod.). Krajina je rozhraním vnímaného a vnímajících, utvá-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 282

řejícího a utvářejících, je průběžně – a vždy, kdy je krajinou v plném smyslu dotyčného pojmu – čtena a interpretována. Jako v jiných případech předpokládá akt čtení (a) existenci textu, na nás nezávislou, (b) naši schopnost vnímat jednotlivá písmena, jejich význam a význam jejich kombinací. Tato schopnost je jednoznačně podmíněná naší pamětí a specifickými paměťovými obsahy zohledňujícími sociální tradici interpretačních schémat typu rozlišování významu určitých znaků apod. V tomto smyslu naznačuje Sádlova expozice krajiny jako interpretovaného textu, že mezi krajinou, tradicí (jakožto výrazem paměti society) a individuální pamětí každého z nás je jistý dosti intimní, i když ne zcela evidentní vztah. Jeho zkoumání zahájíme v doméně individuální paměti, tj. v rovině elementárních prostředků utváření individuální identity a vztahových schémat, jimiž vjem krajiny konfigurujeme.

Vstupním průvodcem budiž nám tu některé víceméně triviální poznatky o fyziologii nervového systému. Ostatně, nervový systém je právě onou stránkou naší tělesnosti, která fyzicky realizuje akt vnímání, akt rozhraní vnějšího a vnitřního – na jedné straně vnitřní integraci našeho vztahování, na druhé možnost hranice sebe sama překračovat. Nervový systém je složitým komplexem nervových buněk – neuronů, jejich vzájemných vztahů i vztahů s jinými složkami těla. Každý neuron je svými výběžky spojen jak s jinými neurony, tak s dalšími buňkami, včetně těch, z nichž čerpá látky nezbytné k svému životu. Základním momentem tu jsou děje na těchto spojeních, tj. na rozhraních spojených buněk. Dosáhne-li změna vnitřních poměrů jednoho ze zúčastněných jisté prahové hodnoty, změní se rovněž poměry povrchu, tj. stav rozhraní, což nezbytně ovlivní poměry povrchu partnera, a posléze tedy stav jeho vnitřního prostředí. Tímto způ-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 283

sobem se ustavuje nejen vzájemný vztah propojených neuronů (chcete-li: přenos informace), ale i vztah mezi neurony a somatickými buňkami. Vztah, kdy jeden z partnerů získává prostředky k životu v podobě specifických energeticky bohatých látek, druhý možná spíše cosi jako průběžné bičování, stimulující jej k aktivitě.

Neurony nejsou schopny dělení, jsou fatálně smrtelné a identické samy se sebou, metabolicky jsou zcela nesamostatné, nezbytně závislé na spojení s jinými – umí však takováto spojení aktivně vyhledávat a patřičným směrem vysílat své výběžky (s rychlostí ca 1 mm za den). Naopak somatické buňky jsou zdánlivě soběstačné, avšak (možná právě spojením s neurony) jsou vevázány do jedněch a týchž míst, jedněch a týchž vztahů. Uniknout z nich mohou jedině rozdělením sebe sama nebo zastavením produkce odpovídajících komunikačních látek. První možnost stimuluje sousedící neuronové výběžky k růstu, což obvykle, dříve či později, vede k vevázání dceřiné buňky do síťoviny neuronových výběžků, v druhém případě však obvykle již cosi není v pořádku – dříve či později hyne buď buňka sama (stejně tak jako podobně postižený neuron – nedostatkem stimulů), nebo celý organismus (případ zhoubného bujení). Takováto situace – nekonečná hra mezi neurony a somatickými buňkami, ne pouze náhodou připomínající věčnou hru mezi mužem a ženou – nastává v plném rozsahu např. na povrchu našeho těla, na nejvlastnějším rozhraní naší psychosomatické integrity a světa. V různé míře jsou přinejmenším některé z aspektů tohoto vztahu přítomny také v každém vzájemném spojení mezi neurony. V každém spojení jeden cosi vylučuje, druhý cosi přijímá a naopak. Látkám, které se zde vyměňují, říkáme mediátory – je jich celá řada typů, specifických pro jednotlivé nervové dráhy,

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 284

spojení apod. V kontextu neuronové sítě dosahují zvláštního významu látky, jimiž se neurony vzájemně odměňují – endorfiny, enkefaliny, excitační aminokyseliny apod. Pro jednotlivé neurony jsou tyto látky – „neurální hormony slasti" – možná ještě atraktivnější než výživné látky somatických buněk a patrně právě tento fakt je jedním z hlavních zdrojů morfologické integrace nervového systému. Zvýšená produkce těchto látek přitahuje pozornost okolních neuronů a stimuluje velmi účinně vstřícný růst jejich výběžků a navazování spojení se zdrojem slasti. Dochází k ní v těch místech nervového systému, kde se průběžně cosi děje, v místech, která jsou metabolicky aktivní a stimulovaná dostatečně silnými vnějšími podněty. Jinak řečeno, rozvíjejí a upevňují se právě ta spojení, která jsou metabolicky aktivní, jsou posilována jistým energetickým zdrojem, vnějšími stimuly, prožitkem slasti a chtění.

Potenciální pluralita vztahů jednotlivého neuronu v síťovině možností je však více či méně drasticky omezována. Prvním omezením je tu fakt, že jednotlivý neuron není schopen vytvořit více než několik málo výběžků, dalším pak ten, že podobné zájmy mají i všechny další neurony, a tedy že v hledání atraktivních zdrojů panuje tvrdá kompetice. Díky tomu jsou jednotlivé prvky sítě orientovány ani ne tak ke zdrojům obecně nejatraktivnějším jako ke zdrojům aktuálně dostupným. Množina jednotlivých orientací, jednotlivých spojení, není tak zdaleka pouze topologií zdrojů slasti. Do značné míry je spíše mapou omezení diktovaných strukturně-funkčním uspořádáním celého [illegible]mu. I zde je fyzické bytí nekonečným balancováním [illegible]zi principem slasti a principem reality.

Cesty, které neurony (prostřednictvím svých výběžků) podnikají ve spleti nervové tkáně nebo v oblasti rozhraní

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 285

mezi naším tělem a světem, tj. v tělním povrchu, jsou ovšem mnohem více než pouhou metaforou způsobů, jimiž cestujeme krajinou. V obou případech jde o jeden a týž fenomén. Volba cesty, kterou kráčíme v krajině, je jednak výrazem předchozí zkušenosti (tj. přítomností jistých stop v naší paměti, fyzicky realizovaných spojeními odpovídajících neuronů), jednak – ve větší či menší míře výrazem jisté orientace – chtění, hledání, smyslu. Kráčíme-li v tomto smyslu krajinou, jdeme-li takříkajíc „za hlasem srdce", orientujeme možná spojení (v krajině našeho okolí i v naší mysli – v krajině neuronálních spojení) do směru indexovaného excitací, chtěním, vzrušením, slastí, smyslem.

Současně ovšem platí: pocit orientace („být orientován") není vázán na moment pohybu, cesty či změny. Je výrazem spojení – kontemplace mezi námi samými a světem, jenž nás v instanci krajiny obklopuje, výrazem strukturní shody dvou odlišných úrovní téhož hierarchického systému. Ostatně základní význam slova orientace je vědět, kde je v krajině, v níž se nacházím, východ – tj. směr, ze kterého lze očekávat každodenní zázrak zjevení slunce, tj. zdroje světla, tepla, jakožto nejzákladnějších příjemností a vnějších podmínek existence. Ostatně schopnost směrové orientace, reakce approach – avoidance – orientace do směru chtěného, do směru slasti – je možná vůbec nejelementárnějším projevem života, projevem shodným na všech jeho organizačních úrovních. Na úrovni jednobuněčného organismu jí říkáme např. taxe, u buněk integrovaných v mnohobuněčném celku jí odpovídá proliferace v dotyčném směru, na úrovni neurální sítě např. patřičně usměrněný růst výběžků a další mechanismy, o nichž jsme hovořili.

Shrňme tedy: zdá se, že mezi orientací a cestováním v krajině a orientací v sobě, resp. orientací sebou samým, existuje

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 286

vztah až překvapivě intimní. Pokusme se nyní tuto tezi prozkoumat podrobněji.

Krajina jako index sociální identifikace

Shora diskutované elementární relační mechanismy, zakládající možnost pobývání v krajině, představují rovněž vstupní mechanismy sociální integrace, orientace a pohybu v pleteni interindividuálních vazeb a sociálních struktur. Zdroj libidinózních slastí, excitace, chtění (tj. mimo jiné zdroj oněch skutečností, jimiž nabývá svou orientaci i neuronová síť naší paměti) spočívá z podstatné části v aktu komunikace, v aktu interindividuálních vztahů a v aktu sociální integrace. Být orientován v societě, vědět, koho a co mám rád a koho ne, nabývá tu současně významu orientace ve svém vlastním nitru, v sobě samém – stává se indexem individuální integrity.

Analogicky, rovněž relace mezi mechanismy sociální integrace a ustavováním zkušenosti krajiny jsou až nápadně úzké. Netýká se to jen způsobů, jimiž daná societa krajinu osídluje, interpretuje a dotváří, toho, co je zde v těchto souvislostech vnímáno, co je pokládáno za důležité, hezké, ošklivé, nebezpečné a žádoucí – a proč. Není náhodou, že i v lidských societách náčelnictví, vůdcovství apod. znamená současně určující pozici uvnitř society i v rámci krajiny: určování cesty a orientaci na substrátu společenského dění u nomádských etnik, na bojové či výzkumné výpravě pak i na substrátu reálné krajiny.

Patrně nejtěsněji splývá aspekt krajiny s aspektem society u netopýrů mírného pásma. Dokonalá znalost tradičních ukrytů a jejich krajinného kontextu je tu nezbytným předpokladem sociální existence. Užívané úkryty, např. jeskyně,

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 287

jsou rozptýleny v krajině velmi nerovnoměrně a skutečně optimálních je obecně velmi málo. Navíc jiné jsou úkrytové nároky v létě a jiné pro zimní spánek. Během vegetační sezony panuje zde důsledná pohlavní segregace – samci žijí většinou jednotlivě, často v blízkosti zimovišť, zatímco samice se sdružují do početných kolonií, v nichž mohou udržet dostatečně vysokou teplotu potřebnou k úspěšnému odchovu mláďat. Takové kolonie čítají i tisíce kusů, a netopýři se tak musí rozletovat za potravou každou noc do vzdáleností až několik desítek kilometrů. Každý kus má několik preferovaných lovišť, vzájemně vzdálených zpravidla několik kilometrů, která alternativně střídá. Stejně tak mají netopýři svá místa na zimovištích, která v příslušný úsek zimní sezony každou zimu obsazují s centimetrovou přesností. Populace netopýrů mírného pásma jsou velmi nepočetné, u nejhojnějších druhů dosahují hustoty nejvýše několik kusů na km^2. Za těchto okolností – extrémně nízké hustoty, omezeného počtu reálně využívaných úkrytů a obrovské prostorové aktivity jednotlivých kusů – je prakticky vyloučeno, aby elementární funkce populace (např. setkávání nepříbuzných jedinců apod.) byly zajišťovány náhodným hledáním. Nezbytným předpokladem individuální existence tu je vedle dokonalé orientace v krajině v první řadě důvěrná znalost jednotlivých úkrytů, jakožto míst výskytu vlastního druhu. Tato znalost stává se zde indexem populační příslušnosti a individuální identity. Jinými slovy, sociální integrita jednotlivých netopýrů a jejich vztahy k jiným jedincům, předznamenává znalostí určitých úkrytů, v nichž je možné příslušníky vlastního druhu zastihnout. Aby jednotlivý netopýr byl schopen nalézt jiné příslušníky populace a rozmnožit se, musí buď osobně znát dostatečné množství takovýchto úkrytů, nebo být v neustálém kontaktu s jinými jedinci, jimž je

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 288

alespoň část z tohoto úkrytového bohatství populace známa. První strategie je charakteristická spíše pro samce, druhá pro samice a mláďata. Skupinové noční přelety skupinek samic a mláďat do sousedních úkrytů, podnikané během noční aktivity v době odstavu mláďat, jsou v této souvislosti zvláště významné – jejich výsledkem je mj. upevňování znalostí konkrétních úkrytů, tahových cest apod. a současně také sociální učení mláďat – vytváření sociální tradice v užívání těchto úkrytů a tahových cest. Spojení „kontakt s matkou – jeskyně XY" v paměťovém záznamu mladého netopýra otevírají možnost inverzní interpretace: „jeskyně XY – jiný netopýr", možnost situační orientace v krajině. Faktickou sociální integraci a úspěšnou existenci jedince umožňuje zde pak jedině takovéto čtení krajiny, interpretace, která příslušnou paměťovou matricí kodifikuje sociální tradici populace. Netopýr, pro nějž krajina není interpretovaným textem v nejvlastnějším slova smyslu, je ztracen, a to nejen fyzicky (v krajině), ale také sociálně, a v posledku tedy i jako individuum.

Shrňme, že pro netopýra – ale nejen pro něj – není krajina pouhým fyzickým prostorem příští existence. Je ztotožněním topografických specifik vnímaného s kognitivní matricí světa. Stručně řečeno: je to vnímání krajiny strukturně identické s tím, co rádi zdůrazňujeme v souvislosti s barokní krajinou – vztahová polarizace vyznačením sítě sakrálních komponent apod. Přirozený rozvrh krajiny, kognitivní matrici, jež ji vymezuje, zakládá přítomnost významových center – středů světa, nulových bodů příslušných orientačních soustav. Takováto zkušenost krajiny pak otevírá rozvrh analogické souřadnosti jednotlivin, tj. cestu k akomodaci a specializaci kognitivních schémat, cestu k objevování netušených možností světa, nových úkrytů apod. Výsledná přestavba vstupní kog-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 289

nitivní matrice, individuálně specifická přeznačení a významové posuny interpretačních schémat, je výsledkem životních zkušeností jedince a oslabení v tupních signatur. Zásadním mechanismem v tomto směru je zapomínání. Zapomínání je v první řadě obranný mechanismus. Chrání před důsledky kolizí konfliktních paměťových obsahů a reprezentačních schémat. V této souvislosti budiž předesláno, že náš mozek je mnohem více disponován k zapomínání než mozek netopýra, a možná právě od schopnosti zapomínat se odvíjí verzatilita našeho vztahování a mnohé z našich úspěchů. Zapomínání je ovšem jako jiné naše přednosti záležitostí současně velmi problematickou. Není-li průběžně korigováno obnovou či budováním nových paměťových záznamů, může mít naopak důsledky velmi nepříjemné.

Moderní člověk – světoobčan – prvotní zkušenost středu světa záhy programně opouští, jeho kognitivní matrice světa musí být decentrická. Ideálem je nespoutanost a nezávaznost vztahování, schopnost být podle potřeby doma tam, kde je nejlépe. Schopnost průběžně měnit pozici a místo ve světě, nahrazuje dnes pracné budování středů světa s odpovídajícím aparátem sakralizujících, a tedy zavazujících a omezujících poukazů. Programní zapomínání – oslabování významových polarit kognitivní matrice, jímž se zmíněný potenciál fakticky dosahuje – může ovšem, není-li alespoň v něčem korigováno, přerůst v celkovou ztrátu orientace a cesta života se stane blouděním. Reaktivace původního rozvrhu je tu pak již dosti obtížná a vyžaduje soustředěného úsilí. Nicméně – jak intenzivní zájem o problematiku krajiny v posledních letech ukazuje, tento krok se stává dnes nezbytností. Fyzické setkávání se strukturní členitostí fixovanou poměry reálné krajiny nám až příliš zřetelně ukazuje, že svět dnešní přítomnosti je v čemsi fatálně ochuzen.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 290

O bloudění a nacházení cesty

Zcela obecně budiž tu připomenuto, že ke ztrátám orientace může dojít na kterékoliv ze tří diskutovaných organizačních úrovní vcelku nezávisle. Tento jev může nabýt různého rozsahu od drobné mýlky až po definitivní stav ústící neodvolatelně do ztráty smyslu a konce. Zjevně nejméně nebezpečné bývá zbloudění v krajině. Při zachování orientace v societě jej lze vcelku bezpečně kompenzovat ať už dotazem u vůdce, nebo jsme-li pohříchu v pozici vůdce, např. vyhlášením nového cíle, demonstrací vlastní síly, veřejnými popravami apod. Mnohem obtížněji lze potlačit důsledky ztráty orientace v societě, zvláště tehdy, je-li spojena s faktickou exkomunikací konkrétního jedince. Strašlivá hrůza, nekompenzovatelná beznaděj a pasivní očekávání smrti charakterizují pocity exkomunikovaných vyděděnců nejen v případě primitivních lidských etnik. Jsou tím, co vysvětluje naprostou apatii a trpné vystavení se likvidujícímu útoku často následujícího akt exkomunikace v societách potkanů, psů a mnohých dalších sociálních živočichů. Ztráta zpětnovazebného momentu sociální integrace, vazeb fixujících význam jednotlivých skutečností percepčního světa i významové relace vlastních aktivit, se zde nutně stává ztrátou orientace v sobě samém, ztrátou orientace ve světě, ztrátou smyslu žití.

Na úrovni neuronové sítě je výrazem podobných drastických změn zánik odpovídajících neuronových populací, nyní nedostatečně stimulovaných, a v důsledku toho rovněž početné ztráty dřívějších spojení v rámci celé sítě. K jevově identickým změnám vedou i některé poruchy se spíše organickou etiologií (např. Alzheimerova choroba) – jejich průvodním symptomem jsou nenadálá setkání s prázdnotou na místech, kde dosud existovala jasná a smysluplná spojení,

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 291

náhlá, zcela neočekávaná zmizení smyslu, a posléze (jako vědomá reflexe nepredikovatelných setkání s prázdnotou – o významu odpovídajícího snového obrazu viz výše) nekontrolovatelný strach. Strach, jehož vnitřní zdroj je přesně týž jako nekompenzovatelný pocit beznaděje exkomunikovaného potkana – dotek smrti. Patrně právě toto je nejstrašlivější formou ztráty orientace. Poruchy orientace v sobě a ztráty jistých aspektů sociální integrace tvoří takřka jednotný, vzájemně neoddělitelný komplex. Jedinec, který neví, co a kam chce, nejenže těžko získá vedoucí postavení, ale za biologicky normálních okolností ztrácí dříve či později možnost sociální integrace a začasto bývá exkomunikován. Chci říci: vzájemnost relací jedinec – societa, přinejmenším v instanci vztahů interindividuálních (jimiž jsou příslušné relace nezbytně realizovány), jim propůjčuje ultimativní význam.

Poněkud jinak je tomu ovšem v případě relací týkajících se úrovně krajiny. Vztah ke krajině, obraz krajiny apod. není ultimativní, přinejmenším ze strany krajiny jako „textu". Z krajiny nelze být exkomunikován, zůstává fyzickou komponentou verifikující předchozí relace, a tedy tím, k čemu se lze více či méně bezpečně vracet.

Pobývání v krajině (přinejmenším proto, že aktivuje interpretace, v nichž jsme účastni na sociální tradici, aniž by societa sama byla nezbytně přítomna) je nonverbální komunikací, operující hluboko pod povrchem bezprostředně vnímaného. Je čímsi, co relativizuje výlučnost individuálního a s barbarskou neústupností zesměšňuje rozdíl mezi spojitým a nespojitým, obecným a jedinečným. Podmínkou tu je pouze faktické navození situace informačního rozhraní – vystavení se jsoucnosti krajiny celostí svého bytí. Krajina nám poskytne přesně tolik, kolik jsme schopni a ochotni z jejího poselství vnímat.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 292

V sociálním, resp. výkladovém světě, který poskytuje svým obyvatelům orientaci stále méně a méně zřetelnou, význam krajiny, jako čehosi stabilizujícího a nezbytně orientovaného, zřetelně narůstá. V tomto smyslu patří krajina zcela oprávněně mezi nejzákladnější referenční systémy našeho vztahování. Je hmatatelnou obecninou, jíž jsme fyzickou součástí, a tak v jistém smyslu i metonymem našeho údělu – plnohodnotným rozhraním světa, jehož jsme skrze své ustrojení výrazem. Je čímsi, co nás nutí nezapomenout v průběhu intelektuálních výbojů a rituálů uspěchané každodennosti počítačového věku na něco velmi podstatného: na přirozený svět, participaci na něm a jedinou cestu, kterou k němu máme – cestu vnímání a komunikace.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 293

O KRAJINĚ A KRTCÍCH

Filosoféma krajiny vystupuje na přelomu milénia z očistné lázně postmoderního rozpadu tradičních výkladových rámců, kataklyzmatického kadlubu vyprázdnění zaběhnutých hodnotových schémat, jako bytostné zpředmětnění intelektuálního úkolu nové doby. Zkušenost krajiny vyvstává na pozadí postmoderní relativizace hodnot jako neoddiskutovatelné stvrzení jsoucnosti jejího pozorovatele i jsoucnosti světa, přesahujícího rozměr svých obyvatel, světa invariantního vůči proměnám jejich reprezentačních schémat. Krajina je svorníkem lidského i přírodního, živoucím průsečíkem trajektorií minulých světů a zrcadlem, se surovou názorností připomínajícím odpovědnost z vlastního pobývání ve světě, odpovědnost vůči smyslu světa.

O krajině bylo v uplynulých desetiletích napsáno mnoho. Leccos z těchto poznání se stalo obligátní mantrou ekologického moralizování, leccos se, jako jiné samozřejmosti pobývání ve světě, stalo banalitou, o níž se nehovoří a jež – již z toho důvodu – nenápadně mizí ze zřetele a posléze upadá v zapomnění. Mezi podobné banality patří třeba to, že zkušenost krajiny zahrnuje setrvalý poukaz k tomu, že člověk není jediným obyvatelem světa, že indexem krajinných specifik a jejich kvalit jsou v nezanedbatelné míře rostlinná a živočišná společenstva, a v posledku tedy i životy jejích členů. Do vědomého obrazu krajiny je ovšem, v instanci krajinotvorných prvků, připouštíme jen ve zcela ojedinělých případech (staletý dub, slavík, orel apod.). Naprosté většiny z nich si v těchto souvislostech prostě nevšímáme. Centrální mantra krajinné rétoriky nás ostatně učí, že krajina je krajinou tím, že rozměr jednotlivých svých obyvatelů přesahuje. Přes inkluzívní poukazy k pleteni svých dílčích komponent

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 294

je obecninou, jedním z mála konceptů, které v nepřehledném světě postmoderních jednotlivin heuristický nárok obecniny plnohodnotně naplňují. Mimochodem, právě tato kvalita je patrně centrálním silovým bodem filosofématu krajiny. Krajina je v první řadě doménou lidské přítomnosti a variantních způsobů, jimiž člověk zohledňuje živlovost přírody.

Někdy se však přece jen stane, že nepatrná nicka, pro obraz krajiny irelevantní, se jaksi do naší pozornosti prodere a spořádaným rozvrhem obecniny ošklivě otřese. O jednom takovém případu je i následující povídání. Týká se historie krtků pod Branickým mostem, kam posledních deset, patnáct let jezdím zhruba obden venčit šelmy, s nimiž sdílím společnou domácnost. V intravilánu velkoměsta jde o celkem nezanedbatelný ostrůvek krajiny, v níž důsledná urbánní kontrola živlů nebyla dosud plně završena. Pás nivy pravého břehu Vltavy je tu od zóny urbánní kontroly oddělen tělesem železné dráhy a souběžným náspem navigace s topolovým stromořadím, dnes vzorně vyasfaltované tříproudovou cyklostezkou. Prostor mezi těmito axiálními strukturami byl pokryt mozaikou neprostupné džungle příbřežních porostů, deponií nejrůznějšího typu, brlohů bezdomovců a skladišť stavebních hmot, směrem do centra, zhruba od úrovně Branického mostu, spořádaně přecházejících přes oplocená firemní depozita a zahradnictví do řídké periferní zástavby a areálu sportovních klubů. Mezi navigací a řekou, zhruba metr nad úrovní hladiny, leží pak asi 100 metrů úzký pás louky, představující v jistém smyslu klíčovou invariantu území. Mimo ni se totiž ráz tohoto území radikálně změnil. V sousedství zahradnictví vznikl ambiciózní areál dětského zábavního parku, přecházející přes sekci tenisových hal do rozsáhlého areálu golfového hřiště pokrývající-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 295

ho v délce kolem půl druha kilometru celý prostor mezi tělesem dráhy a řekou. Návštěvník, vlastnící členskou kartu příslušného klubu, zde ocení citlivý ekologický přístup zachovávající v členité ploše dokonale svěžího anglického trávníku roztomilé rybníčky s přírodním vrbovým porostem a vkusnými dřevěnými mostky i dokonalý klid, jen mírně narušovaný průběžně sem tam projíždějícími travními sekačkami. Budiž řečeno, že poměrů srovnatelných s kultivovaným prostorem golfového areálu dosáhl luční pás za Branickým mostem teprve v průběhu posledních tří, čtyř let. Expanzi výkonných sekaček golfového klubu zde předtím očividně bránil úsek nezkultivovatelné, více než hektarové plochy v těsném sousedství mostu. Celou tuto plochu totiž pokrývaly takřka souvisle, zhruba v metrovém sponu, vysoké krtiny. Ty byly očividně dílem jednoho mimořádně výkonného jedince. Charakter působení a prostorovou aktivitu tohoto krtka a jeho sousedů jsem systematicky sledoval možná šest, sedm let, jeden čas jsem si zapisoval i denní výkony a pozice nových krtin.

V této souvislosti musím ovšem ještě doplnit pár všeobecností ze života krtků. Krtek je solitér, jehož pobývání ve světě je identicky určeno podzemním labyrintem, jenž celý svůj život buduje. Jeho podzemní chodby, využívané pestrou škálou podzemních živočichů od žížal a larev hmyzu po plejádu drobných obratlovců, žab, hadů, hrabošů apod., slouží krtkovi jako multifunkční past, v níž každý návštěvník představuje celkem snadnou a vítanou kořist. Čím delší a členitější labyrint, tím bohatší a pestřejší kořist, tím více sil na jeho další rozšiřování i na nadstavbové aktivity, které mohou krtka zajímat – exkurze do labyrintů sousedních partnerů apod. Krtek, který měl štěstí, po vyhnání z mateřského labyrintu nalezl úživnou lokalitu s měkkou a přiměřeně hlu-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 296

bokou půdou a dostatek sil na vybudování členitého labyrintu s bohatou, celoročně dostupnou potravní nabídkou, nemá v zásadě důvod svůj podzemní dokonale bezpečný domov nikdy opustit. V lokalitách s těmito parametry není zpravidla nikdy sám a o obyvatelích sousedních labyrintů získá dříve či později při své podzemní aktivitě povědomost velmi dokonalou. Základním předpokladem funkčnosti rozsáhlých labyrintů je ovšem jejich průběžné provzdušňování, navenek patrné tvorbou krtin. Centrální částí labyrintu je pak krtčí hrad, největší krtina daného prostoru, pod níž leží mnohoúrovňový systém vlastního hnízda a depozičních komor, do nichž krtek na horší časy snáší kořist nezkonzumovanou v periferních částech labyrintu. V případě nejvýkonnějšího branického krtka, který v dobách svých nejvyšších sil vytvářel až 20 krtin denně, byl krtčí hrad stavbou opravdu monumentální, na ploše téměř dvou čtverečních metrů čněl do výše skoro 70 cm. Jeho teritorium, dokonale se bránící jakékoliv kultivaci, bylo během léta porostlé hustou mozaikou metrových třezalek, silenek, brutnáků, chrastavců, a jiných bylin, v okolních golfových končinách dokonale vyhubených. Branický velekrtek zemřel patrně sešlostí věkem, nejspíše koncem podzimu 2012, v době, kdy takřka celá louka byla pokryta krtinami jeho potomků a sousedů. Klíčový zdroj bohatství krtčí lokality – těsná blízkost řeky – stal se pohříchu branickým krtkům osudný. Povodeň roku 2013 zaplavila louku do výšky čtyř metrů až ke koruně navigace. Asi osm zoufalých krtků se zachránilo v kořenech topolů na vrcholu navigace, jednoho z dospělých krtků (takřka o polovinu většího než mladé kusy, které potkáváme v květnu na jejich smutných cestách za novým domovem) jsem v tomto prostoru našel po povodni mrtvého, zjevně vyčerpáním a zoufalstvím nad ztrátou celoživotního díla. Současnou po-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 297

pulaci branických krtků tvoří asi deset jedinců, všichni se takřka striktně drží svahů navigace. Do prostoru teritoria zesnulého velekrtka nanesla řeka metrovou vrstvu plážového písku, vkusně rozšiřující rekreační potenciál lokality, jemuž nyní nestojí nic v cestě. Na louku vyrazily motorové sekačky a její dnešní vzhled si s kultivovanou zelení golfového hřiště v ničem nezadá. S určitou škodolibostí a perverzním zadostiučiněním musím však konstatovat, že jistá reliéfová nerovnost a ostrůvek cizorodé vegetace zde i nyní přece jen zůstává. Je jím pozůstatek velekrtkova hradu. Bez úhon přečkal ničivou povodeň a dlouho vzdoroval i nájezdům sekaček a kultivátorů. Jeho stopy jsou zde dodnes.

Epilog: Mrazivý počátek roku 2017 nahnal zřejmě do labyrintů branických krtků žížal více než dost. Krtků je zde nyní 15–16 kusů. Daří se jim očividně dobře, hned pět jich během zimy proniklo i do prostoru louky. Velmi slibný jedinec dokonce dosáhl i hlavního teritoria svého zvěčněného předka, našel i velekrtův hrad, a zdá se, že jeho odkaz nebere na lehkou váhu. Vida.

Epi-epilog: Období korektur, pozdního jara 2017, se, jak to vypadá, slibný jedinec nedožil. Mohli bychom tedy uzavřít: A tak to, milé děti, zase všechno špatně dopadlo. Vůči branickým krtkům by to ale nebylo spravedlivé. Ještě žijí.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 298

INTERFACE S NETOPÝREM

Pronikání počítačové terminologie do běžné mluvy je svým způsobem pozoruhodné. Představa počítače jako dokonalé metafory makrosvěta, na první pohled zcela obskurní, je stále obecněji pociťována jako výstižná a naprosto oprávněná. Je tomu tak patrně přinejmenším z toho důvodu, že právě ty facie, jež počítač svým uspořádáním a funkcí zpředmětňuje, nabývají v současném světě povahy určujících momentů a ovlivňují nejednu stránku našeho vztahování. Pak ovšem zcela zákonitě právě počítačová terminologie disponuje možnostmi maximálně kondenzovaného a přesvědčivého vyjádření a stává se velmi účinným komunikačním prostředkem. S pojmy typu hardware a software se (aniž bychom na způsobu svého uvažování museli cokoliv měnit) lehce a s nenápadnou elegancí vyhneme úskalím problematické dichotomie těla a ducha. Ostatně také informace (ex def., na rozdíl od jednotlivin, s nimiž se musí vypořádat každý sám a po svém) se skutečně spíše procesují, než hodnotí, atd. atd. Nicméně možná i v jiných souvislostech může být počítačová metaforika kupodivu nad očekávání cenná.

(i) Interface

Jedním z computeromorfních termínů účinně kondenzujících jistý, pojmoslovně jinak dosti obtížně uchopitelný aspekt světa, jehož věcná závažnost je, nicméně, v kontextu duchovního hledání pozdní doby stále zřetelnější, je rozhraní, interface. Rozhraní je místem dotyku jsoucen, výsekem světa, v němž ona jsoucna právě přestávají být samy sebou. Místem, kde se v nejelementárnější podobě uskutečňuje akt věcné a časové odlišnosti, akt informační výměny, kdy svět

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 299

sebe sama doplňuji o ony skutečnosti, jimiž mě sousedící jsoucno oslovuje. V computeromluvě je rozhraní místem informační výměny, základním prostředkem, jímž je computer spojen se světem.

Interface je specializované rozhraní zprostředkující vysoce komplexní a účinné propojení jsoucen značně odlišných. Tak např. computer s jiným přístrojem lze teoreticky propojit přes běžné rozhraní – vyžaduje to však postupně vypracovávat stále dokonalejší programové prostředky umožňující překódování signálu jednoho do vnitřní řeči druhého zařízení. To je ovšem velmi náročné, trvá to dlouho, nemusí se to vždy povést a celou plejádu programových operací je nutné při každém zapojení opakovat vždy znovu. Interface řeší tento úkol hardwarově – tj. tím, že příslušné transformace signálové struktury, potřebné překladové operace, zpředmětňuje skrze své fyzické uspořádání. Akceptujeme-li počítačovou metaforiku, můžeme (vcelku oprávněně) jakékoliv seznamování s prvky vnějšího světa nahlížet zcela analogicky. Čím častěji se s jistým prvkem setkáváme, tím potřebnější je vypracovat si pro něj specializovaný interface, zajišťující např. automatickou volbu modalit, výběr percepčních filtrů a sémantických nástrojů, s nimiž k němu přistupujeme, atd. Podobně jako v počítači musí i tu mít každý interface (1) složku univerzální (pojmově otevřenou vůči obecnému komunikačnímu prostředí a tenzně vůči strukturám kolektivního nevědomí) a (2) složku individuálně specifickou, tvarovanou zvláštnostmi vlastního senzorického, libidinózního či sémantického aparátu a situačními kontexty, za nichž vznikal (aparát i interface). Zkoumání struktury našich interface s jednotlivými jevy našeho světa, může se pak stát poměrně reálnou cestou za horizont epistemologických bariér, cestou k pochopení přirozeného světa a k pod-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 300

statným přestavbám dřevního kartesiánského designu, předznamenávajícího poměry interface mezi přirozeným světem našeho žití a světem vědotechnické každodennosti.

Tento text je pokusem exemplifikovat zákoutí vztahů s jednotlivinami živé přírody, vztahů, z nichž se odvíjí spletitá pavučina designující poměr člověka a přírody. Týká se mě a netopýra.

(ii) S netopýrem – obecný aspekt

Mezi základními komponentami lidského vztahování k fenoménu netopýra nalézáme univerzálně pocity podivnosti, nepatřičnosti a ambivalence. Svou jsoucností netopýr skutečně velmi podstatně relativizuje jinak velmi dokonalý systém archetypálních referencí spojujících jednotliviny světa do vnitřně koherentního relačního schématu. Rychlý let a vzdušné prostředí měly by tu být (jak se v řádu primitivního myšlení sluší a patří) spojeny s dalšími mužskými komponentami, jako den, světlo, slunce, viditelnost, ostentativní sebeprezentace, individuálnost, budování domu apod. Naproti tomu u netopýra nacházíme v těchž směrech dokonalé výrazy ženského schématu. Noc, tmu, skrytost. Za světla, v době mužské části dne, sedí netopýr nehnutě, často ve velkých společnostech, kdesi v temnu půdy, v podzemní jeskyni, v úkrytu, který si sám nestavěl ani neupravil, kam se prostě odkudsi přistěhoval. Dokáže ovšem vylekat, vyletí-li nenadále z temného kouta. Nicméně po úleku následuje vždy úleva: „To nic. Byl to jen netopýr.“ Je bezbranný, neútočný.

Výrazová mohutnost odlišností, jimiž netopýr prochází napříč relačními schématy uspořádání světa, je zdrojem jisté exkluzivity, již sémantický obraz netopýra doznává takřka

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 301

ve všech etnikách. Vždy je symbolem mimořádného, nezjevného, potenciálního. Může to ovšem být jak v pozitivním, tak v negativním smyslu. Čínský výraz pro netopýra, „fu", je současně fonematickou podobou znaku pro štěstí. Stylizovaný netopýr je běžnou součástí dekoru nejrůznějších čínských užitných předmětů, zpravidla ve dvojicích či v pentádách, vždy ve smyslu symbolu šťastné budoucnosti. Pentáda netopýrů obklopujících symbol stromu, talisman „wu-fu", má význam pozitivních intencí pentády živlové: pevné zdraví, dobrou mysl, úspěch, dlouhý život a lehkou smrt. Pozitivní obsahy symbolu netopýra se občas objevují i v kontextu evropském, kde základní význam je vždy spíše negativní. V celkem vzácných heraldických souvislostech bývá připomínkou hrdinských činů, tak jako je tomu v případě předků výrobce světoznámých kořalek hraběte Bacardiho, jež dodnes co ochrannou známku obraz netopýra nesou.

Zatímco standardní evropská sémantika netopýra průběžně akcentuje jeho ambivalenci, nepatřičnost, a tedy roli zpředmětnění negativní stránky světa (srv. spojení s ďáblem, čarodějnictvím apod.), profánní vztahování zjednává pořádek následujícím způsobem. Netopýr je rozpoznán jako myš, má srst, rodí živá mláďata, proto též jako jiné myši žije ve skrytu a je noční. Je to tedy až na létání docela přijatelná součást živočišstva ženské série. Na podporu tohoto náhledu byl tradiční evropský obraz netopýra vyšperkován různými dalšími poukazy – typicky např. představou, že netopýři běžně škodí pojídáním slaniny deponované na půdách (srv. třeba archaické německé jméno Speckmaus). Neženský doplněk netopýra pak dostatečně kompenzuje jejich afinita k ženským bytostem, do jejichž vlasů se zaplétají.

Ve světovém kontextu je ovšem evropské rozumářství ve vztahu k netopýrům spíše výjimkou. Obvyklé je spíše inter-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 302

mediární postavení – na hranici dobra a zla, s akcentem potenciality podzemí, noci, smrti (tj. s významy a souvislostmi ne nepodobnými archetypu hada, rozebíranými v poslední kapitole). V tomto smyslu byla symbolika netopýra bohatě rozvinuta (jako božstvo smrti a skrytého naplnění věcí) např. v kontextu mayském (až do reliktních etnik dnešní Guatemaly), aztéckém aj. V neposlední řadě stojí tu za zmínku evropská legenda o upírech, doložená, pokud se dobře pamatuji, již z konce 17. století. Asociace nočního vysávání krve s netopýří konstitucí představuje svým způsobem velmi pronikavou kontemplaci kreativního potenciálu reálné adaptivní evoluce. Krevsající netopýři američtí byly původně aktivně hledáni (postupně byla za krevsající formy označena řada plodožravých druhů), nalezení skutečných hematofagů ze skupiny Desmodontinae je záležitostí poměrně velmi nedávnou. Kontemplaci, jež stojí již dosti daleko od běžného chápání, vykazují gotické chrliče (např. na chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře, resp. jejich pozdější kopie na Svatovítské katedrále). Obří netopýři tam znázornění nesou přesně tu kombinaci jinak v rámci řádu dosti neobvyklých morfologických znaků, jakou nacházíme u zástupců americké čeledi listonosovitých – vystižení podrobností je tak dokonalé, že chrliče lze identifikovat přinejmenším do rodu. Nevím, co si o tom myslet.

(iii) S netopýrem – individuální aspekt

S netopýry jsem se začal aktivně setkávat před 50 lety. Co mladý přírodovědec, agilní a omezený, jezdil jsem dvakrát týdně do sklepů Zbraslavského zámku, značkoval zimující netopýry barevnými kroužky (tak abych je individuálně rozlišil bez dalšího rušení) a s neuvěřitelnou pečlivostí jsem mě-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 303

řil kdeco a zakresloval do plánků i na stěny sklepů, kde kdy jednotlivé kusy visí. Tím jsem se bavil asi pět let, výsledky jsem nikdy nepublikoval. Přišel jsem ovšem na leccos pozoruhodného. Např. na to, že většina kusů má ve spleti sklepení o rozloze několika hektarů několik málo svých míst, kam se s přesností na centimetr vždy vrací po letní sezoně strávené kdesi na půdách (např. v zámku v Tloskově u Neveklova), občas po několika zimách v jiných zimovištích (např. ve štolách v Jílovém). Asi tak jako si s jistou nostalgií sedáme v po letech navštívené vinárně k témuž stolu, kde jsme kdysi strávili příjemnou schůzku. Možná že právě jistý šok z takto nečekaných dokladů fantastické prostorové paměti byl prvním momentem, jímž se interface mladého přírodovědce, dosud jen kvantitativně, resp. výběrem výkladového aparátu odlišný od shora naznačené rozumářské pozice profánního vztahování, začal rozrůstat o jiné než věcně vykazatelné a komunikačně využitelné momenty. Nicméně podobnými výzkumy jsem se bavil celá další desetiletí, podobně jako desítky kolegů v tu- i cizozemsku. Objem věcných informací o netopýrech se za tu dobu mnohonásobně zvětšil. Změnilo se i složení evropské netopýří fauny – některé druhy, které jsem znal jako zcela běžné, téměř vymřely, jiné svou početnost několikanásobně zvětšily, přičemž v posledním desetiletí se trendy opět změnily. K všeobecné nelibosti jsem ukázal, že obvyklé ochranářské výklady tu k interpretaci změn nestačí. Mnoho netopýrů jsem zabil. Některé proto, abych jim mohl změřit hlavičku, zuby, vypitvat penisové kosti, srovnat s jinými populacemi a jinými formami, současnými i vymřelými. Jiné jsem zabil nechtě – např. při masových kroužkovacích akcích, díky nimž jsem měl posléze kontrolu nad větší polovinou všech středočeských kusů jednoho druhu a zjistil jsem leccos o jejich se-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 304

zonních pohybech a sociálním životě. Měl-li bych tyto poznatky stručně shrnout, asi bych konstatoval: odhlédneme-li od konstitučních odlišností (např. pohybové mody), v tom, co je pro netopýry podstatné, co zajímá je samé, je to jako u lidí. Mohl bych toto tvrzení lecčíms doložit, omezím se však pouze na vzpomínku z výzkumu páření chování netopýra východního v jeskyni Adžidaar Unkur v Kyrgyzstánu. V nitru jeskyně sídlila kolonie asi čtyř tisíc samic s odrostlými mláďaty, stěny byly rozděleny zhruba po čtvereč-ních metrech na teritoria několika jednotlivých samců. Samci přilétali na svá místa zhruba půl hodiny před ranním návratem samic z lovu. Nejmladší samci, soustředění u stropu jeskyně, se průběžně ozývali netrpělivými výkřiky a nervózně poletovali z místa na místo, zkušení dospělci, blíže příletových cest, netečně posedávali na svých místech. Při příletu samic aktivita samců u stropu jeskyně vrcholila, mnozí se snažili samice pronásledovat a (s nepatrným úspěchem) dotlačit do vlastního teritoria. V naprosté většině případů dosedaly totiž samice do prostoru netečně vyčkávajících ostřílených samců, obvykle přesně doprostřed mezi sousedící teritoria. Následovalo vyčkávání samice s ostentativním rozhlížením po okolních samcích, ústící buď v přelet na hranice jiných teritorií, nebo v koketní přecházení od jednoho netečně posedávajícího samce ke druhému, provázené stále vyzývavějším pózováním. Teprve když se procházející samice přiblížila až bezprostředně k místu samce, následoval nečekaně rychlý výpad, jímž samec vtáhnul samici pod svá křídla. Chování samice se bleskurychle změnilo v (hraný?) úlek provázený vehementní snahou uniknout a intenzivní vokalizací („Co si to dovolujete, pane, já jsem to tak nemyslela!“) stimulující silovou reakci samce, který podobných příhod zažil zjevně již desítky. Během půlhodiny se jeskyně změnila

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 305

na chrám netopýří lásky se všemi nuancemi, finesami a obměnami, úspěchy a neúspěchy, jimž lze porozumět, aniž bychom věděli cokoliv o echolokaci, genetické variabilitě, termoregulaci a specifikách metabolismu a nesčetném množství jiných zvláštností, o nichž nás vědecké poznatky o těchto zvířatech zasvěceně informují.

Myslím, že během 50 let setkávání jsem leccos o netopýrech pochopil. Můj interface pro netopýra se však nemálo změnil. Až příliš je dnes poznamenán mnohostí pozorovaného, až příliš je prostoupen obtížně komunikovatelnými součástmi mého pohledu na svět, až příliš je součástí pleteně mých osobních dispozic a indispozic. Jeho použitelnost v jiných směrech než k chápání činnosti jednotlivých netopýrů je zcela minimální. I kdybych měl nakrásně dostatek dobré vůle k objektivním, obecně srozumitelným referencím o tomto předmětu, moje schopnosti jsou v tomto směru patrně již velmi omezeny. Obtížně rozlišuji, co je banální a co není, co koho může zajímat a co ne, co kdo o netopýrovi ví a neví (pohříchu, včetně většiny mých učených kolegů), a je mi vcelku jedno, že – recipročně – o finesy mého porozumění se bude zajímat asi jen málokdo.

V úvodu jsem naznačil cosi jako možnost pohledu do zákoutí vztahu člověka a přírody skrze analýzu odpovídajícího interface. Budiž konstatováno, že tato analýza ukázala pouze onu facii, jež je mou vlastní součástí – fragment sebe sama. Je možné, že to, oč tu šlo – facii fenoménu –, lze skutečně ukázat jen v instanci hardware, skrze nějž její pochopení dosahuji? Je možné, že tu platí: čím komplexnější je interface s jednotlivinami světa, tím omezenější je výpověď, již jsme o jejich povaze s to učinit? Je snad toto nezbytné vyústění komplexity vztahování a cesty k přirozenému světu?

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 306

NETOPÝR A NOC

Je-li nějaký živočich univerzálně vnímán jako nezpochybnitelné zosobnění noci, je to netopýr. Inverzní symetrie označovaného a označujícího se v tomto případě blíží dokonalosti, vlastnosti jednoho ilustrují s nečekanou názorností vlastnosti druhého a vice versa. Namátkou můžeme třeba připomenout, že biologické zvláštnosti upírů evropská lidová tvořivost předpověděla dávno předtím, než tito netopýří byli v tropické Americe skutečně objeveni.

Nuže připusťme, že fenomén netopýra vypovídá cosi o potenciálu noci a aspektech světa, jež v jejích temnotách zakoušíme či tušíme, a pokusme se pár zvláštností zmíněných živočichů v těchto souvislostech letmou zkratkou připomenout.

Úvodem zdůrazněme, že sepětí s nocí je pro tyto savce skutečně určující vlastností, stálo bezpochyby u zrodu celé skupiny a platí bez výjimky pro všechny z více než 1300 dnešních druhů (druhý nejbohatší savčí řád!).

Svá šetření nicméně omezíme na pouhé tři aspekty noci.

(1) V noci se věci dějí jinak.

U obratlovců existuje celkem jednoznačný vztah mezi velikostí mozku a psychomotorickým potenciálem, délkou života a tělesnou velikostí. Netopýři se ve všech těchto směrech diametrálně liší. Žijí asi desetkrát déle než jiní savci podobné velikosti (přes 40 let), mají fenomenální prostorovou a situační paměť, nevídané motorické schopnosti a příliš nechybují. Jejich mozek je však současně mimořádně malý a až na pár drobností celkem primitivní stavby. V pozadí této záhady stojí velmi pravděpodobně krajně podivná věc:

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 307

v nervové tkáni netopýrů je sedmkrát méně enzymu kalpainu než u jiných savců. Kalpain je látka, která rozkládá cytoskelet neuronálních výběžků na prvočinitele, jež lze posléze použít k růstu jiných výběžků. Jimi jsou propojovány neurony v našem mozku, jejich spojení se neustále obměňují, důležité dráhy je nutné zmnožovat a průběžně obnovovat – opakování je u nás skutečně nezbytnou matkou moudrosti. Podobné nároky jsou u netopýra sedmkrát menší: spojení, která se jednou vytvořila, vydrží zhruba sedmkrát déle. Zhruba tolikrát je asi nervový systém netopýra odolnější vůči degenerativním vlivům, které jsou centrálním zdrojem stárnutí a smrtelnosti.

(2) V noci a ve snu ubíhá čas jinak, o hodně pomaleji a o hodně rychleji, ne vždy tomu rozumíme.

Náš okamžik trvá asi desetinu sekundy, taková je nosná frekvence naší psychické aktivity – alfa rytmus. Okamžik netopýrů je asi stokrát kratší: na této časové škále modulují své echolokační hlasy, rozlišují změny v jejich ozvěnách a příslušné pohybové reakce a patrně i své úvahy o povaze jsoucího. Tak je tomu přinejmenším v době letové aktivity. Té netopýr věnuje zhruba 2–4 hodiny denně, většinu života tráví ovšem spíše nicněděláním, nehnutě kdesi visí bez viditelných vnějších projevů. Takto odpočívá i během noci, po nějaké hodině náhle zmizí a v podobné činnosti/nečinnosti pokračuje kdesi jinde.

Typickými netopýřími úkryty jsou jeskyně, v jejichž bezpečné temnotě se mohou netopýři oddávat své nečinnosti s plným nasazením. V oblastech, kde se netopýrům daří, bývá ovšem v jeskyních těsno. Netopýří society, které zde nacházíme, jsou vůbec největšími seskupeními savců (včetně

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 308

člověka) na jediném místě. Vykřičenými příklady jsou kolonie tadaridy guánové v jeskyních v jižním Texasu, odhadované na miliony jedinců, v jeskyni Bracken Cave až na 40 milionů. Výlet, trvající zhruba půldruhé hodiny, je oblíbeným divadlem a na vzdálenost desítek kilometrů je dobře patrný v meteorologických radarech. Návrat z lovišť vzdálených až přes 100 km, těsně před rozbřeskem, je ovšem ještě působivější – zhruba 300 m nad vchodem jeskyně formují přiletující netopýři kruhový karusel, z jehož středu padají střemhlavým letem přímo do jeskyně. Během necelé půlhodiny je mnohamilionová kolonie spořádaně rozsazena na stěnách jeskyně. Kolonii tvoří výlučně samice, jejichž potomstvo zůstává během noci odloženo v jeskyni, kde v těsném shluku pokrývá několik hektarů jeskynních stěn. Rozsáhlá genetická šetření dvojic matka – mládě, náhodně odchytávaných v kolonii, dosti nečekaně ukázala, že takřka vždy (asi 98 % případů) má matka mládě své vlastní.

(3) Noc je nebezpečná, je rejdištěm nočních můr, zlosynů a zavilých nepřátel.

Početné kolonie dlouhověkých netopýrů v tropických jeskyních s absolutní vlhkostí a vyhřátých na tělesnou teplotu jsou ideálním prostředím pro přežívání, kultivaci a přenos nejrůznějších mikroorganismů, v první řadě virů, využívajících ke svému množení tkáně obratlovců, zejména pak energeticky nejatraktivnější z nich – nervový systém. Strukturní resistence nervového systému netopýrů výrazně zvyšuje jejich snášenlivost vůči virovým nákazám tohoto typu, nevídaná prostorová aktivita a extrémní socialita netopýrů je pak ideálním prostředkem efektivního šíření a přenosu viru. Stručně řečeno, početná zkoumání naznačují stále zřetelněji,

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 309

že takřka všechny nejstrašlivější choroby, které známe, jsou produktem kultivace v netopýrech. Corona-viry, jedny z typicky netopýřích virů, byly velmi pravděpodobně i pra[illegible]ou příčinou morových ran. A tak dále. Bohudíky, podobné třeskuté novinky ze světa vědy do veřejného prostoru zatím příliš nepronikly. V mírném pásmu žije totiž většina netopýrů v bezprostředním sousedství člověka, v zateplených lidských stavbách, a jeho přízeň dost potřebuje. To, že dnešní uživatelé světa čistoty, svěžesti a zdraví pohříchu nejsou toleranci nebezpečných, neprediktabilních, nejasných a temných stránek světa příliš nakloněni, je celkem nabíledni. Jak se budou jejich postoje vyvíjet, až popularizátoři Pravdy a tiskoví diblíci jedinečný mediální potenciál pojednávané problematiky objeví, nechci domýšlet.

Závěrem tak, pro postižené sníženou chápavostí, připomeňme: při vší úctě k *ilijičovým lampičkám* a veřejnému osvětlení, bez fenoménu noci by naše prozářené dny byly krajně neúplné a nesnesitelně nudné. Pro dimenzionalitu našeho obrazu světa a možnost setkávání s fenomény typu netopýra platí přesně totéž.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 310

ZABÍT HADA

Primáti a zejména velké antropoidní opice mají z hadů panický strach. Dvěstěkilogramová gorila zděšeně prchá i před větší žížalou. S podobnými dispozicemi vstupuje do setkání s hadem i člověk. Odpovídající instinktivní reakci zdůvodňujeme obvykle (jak je to běžné i v jiných kontextech) poukazem k čítankovým moudrům – v tomto případě k všeobecně známé nebezpečnosti hadího uštknutí (skutečnosti, která je obecně natolik vzácná, že do běžné zkušenostní výbavy zpravidla nepatří). Za podobnými poukazy cítíme dosti zřetelně alibismus, ospravedlňující typicky lidský prohřešek – snahu vyhnout se úkolu, jenž před člověka staví jeho vědomí. Díky němu vládne totiž člověk – přinejmenším potenciálně – silou, propůjčující mu možnost alternativní, svobodné reakce. V tomto smyslu představuje rozhodnutí neprchnout před hadem (nejen metaforicky) brilantní exemplum elementárního aktu svobody. Věc ovšem není, jak ukážeme, zcela jednoduchá.

Had je v řádu světa čímsi dosti nepatřičným. Je to fenomén – cosi, co nelze vysvětlit převodním poukazem, jedna z jednotlivin, zakládajících souřadný systém zkušenostního obrazu světa. Zkušenost fenoménu hada evokuje jisté elementární psychické tenze a s nimi související obsahy. Jako jiné fenomény – prvky souřadného systému, také had zaujímá pak roli předmětného výrazu oněch tenzí, je jejich symbolickým označením. Vzhledem k míře své jedinečnosti váže ovšem velmi rozsáhlé struktury a tvoří jeden z podstatných obrazů vypovídajících o povaze našeho ukotvení ve světě. Jako snový obraz se had (*sensu stricto*) objevuje mnohem častěji v ženském snění. Nese energii mužského pronikání, s potenciálem nenadálosti, bodové účinnosti a dokonalého za-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 311

cílení. Současné ovšem sídlí v zemi, kdesi v temnu nejasné, vlhké pukliny. Jeho souvislost s ženským aspektem světa, s minulostí, s hlubinami a rodnou hroudou je tu v naprosté kontradikci s jeho peniální tělesností. Možná právě proto velmi srozumitelné symbolizuje skryté nebezpečí, skrytost a dvojznačnost vůbec. Detailní rozbor archetypu hada provedl C. G. Jung, v prvopočátcích již ve *Wandlungen und Symbole der Libido*. Ukazuje, že had-drak se jednoznačně vztahuje k aspektu ženských předků, ženského určení minulosti jedince a světa, vynořuje však současně velmi významné přesahové souvislosti: „*Had je introvertující se libido. Skrze introverzi je člověk oplodňován božským, oduševňuje se, obnovuje a obrazuje…*“

V evropských pohádkách vystupuje had (*sensu stricto*) vesměs jako pasivní agens, vládnoucí ovšem schopností pozitivně měnit dispozice subjektů děje. Had, zachráněný hrdinou příběhu, se odměňuje darem zázračné korunky, pozřený had zprostředkuje schopnost rozumět řeči zvířat apod. Setkání s hadem tu vždy nese aspekt jádrové události zázraku. Mimochodem, nevzpomínám si na pohádku, v níž by had (*sensu stricto*) vystupoval jako tvor jednoznačně škodlivý, reálně nebezpečný. Vždy je to živočich v zásadě neškodný, vládnoucí ovšem skrytými schopnostmi nečekaného rozsahu.

Jinak je tomu s rozšířenou variantou hada – s drakem. Typicky je to konzument princezen, které prostí hrdinové, díky zabití draka, získávají za ženy. Takový skutek, zabití draka před branami města či na břehu moře, tvoří jádro heroické části legendy hrdiny a mučedníka – sv. Jiří. Nikoliv náhodou je svátek sv. Jiří situován do období jarního rozkvětu, pro něž platí: „na svatého Jiří vylézají hadi a štíři.“ Ikonografie svatojiřského aktu, stejné jako s ním související lidové per-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 312

formance, glorifikují akt zabití hada jako čin, jímž člověk aktivně koriguje vnější, tj. přírodní určení světa, čin, jímž vstupuje do probouzející se přírody nikoliv jako pasivní subjekt, ale jako vědomý pán. Typické zobrazení svatojiřské situace ukazuje světce na koni, propichujícího oštěpem (sic!) odporně se kroutícího hadovitého potvora, zpravidla opatřeného drobnými předními končetinami, občas i maličkými, zcela nefunkčními netopýřími křidélky (k aspektu netopýrovitosti hada viz předchozí kapitoly). Již laická prohlídka například konopišťské sbírky potvrzuje zajímavý aspekt prezentace svatojiřské situace: had-drak je většinou celkem drobný – jen zcela výjimečně jde o bytost, která by skutečně mohla být fyzicky nebezpečná. Důvodem hrdinného zásahu světce není tedy ani tak reálná nebezpečnost draka jako jeho hadovitost. Sv. Jiří nebojuje s drakem, ale s archetypem draka, archetypem nepatřičnosti, s čímsi, co musí být odstraněno, má-li zavládnout klid a pořádek, základní to předpoklad žádoucího směru dění, harmonie a záruka nerušeného vyjevení jednoty božího, lidského i přírodního. Tenzní (i historické) pozadí svatojiřského kultu velmi názorně osvětluje chetitský mýtus Illujankaš = Had[1]. Bůh bouře, personifikující aspekt rozkvětu a plodnosti země, vstupuje do konfliktu s drakem-hadem. Je poražen, musí se skrýt a hledat pomoc. Té se mu dostává od bohyně Inary (Inanny, Ištar), která se spojí s člověkem, opije hada, jehož pak člověk spoutá a bůh bouře zabije. Člověk, manžel bohyně, užívá svých výsad s malými omezeními, typu upozornění, že nemá vyhlížet zpět, z okna ven. Přirozeně že ihned po odchodu bohyně, v touze po rodině, tak učiní a – stejně přiro-

[1] Kramer, S. N. (ed., 1961), *Mytologie starověku*, přel. Z. Štovíčková, Orbis, Praha 1977.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 313

zeně – ihned následuje trest. Mýtus Illujankaš (včetně dalších svých modifikací) je výslovně zmiňován jako kultický text, který byl čten (a provozován?) každoročně zjara jako prostředek oživení, posílení a vyvolání skrytého boha bouře, tj. zjednání přítomnosti zdroje rozkvětu a plodnosti země. Je příkladem jednoho z velmi typických mytických motivů – představy zmizelého (skrytého) boha, boha, který v důsledku působení jistých reálií pozemského světa odešel do úkrytu. Není přítomen ani ve formě svého vlivu a staví člověka (skrze tradicí předané vědomí o takovém aktu) před úkol přivodit aktivním přičiněním návrat boha (optimálně: odstraněním oněch pozemských reálií, které boží přítomnost znemožňují). Nezbytnou mobilizaci lidských (tj. mužských) sil k tomu potřebných tu zprostředkuje přítomnost božsky ženského (ve smyslu Goethova „*das Ewigweibliche zieht uns hinan*“, tj. onoho aspektu netělesné ženskosti, jež v genealogii maloasijských bohyň – od Inanny po Kybélé a Artemis – nabývá stále názornějších podob). V kontextu svatojiřského kultu přejímá posléze roli onoho „Ewigweibliche“ křesťanská víra, která prostor božího návratu situuje za rozměr pozemského žití. Zmizelý bůh tu pak současně kodifikuje jak relevantní obraz minulosti, tak podobu nutné budoucnosti. Určuje směr času i významovou podobu příštího, smysl dění. Dává pozemskému bytí jednoznačnou časoprostorovou orientaci. Postupně slábnoucí libidinózní potenciál této sublimace je později posilován amalgamací s původním „Ewigweibliche“ prostřednictvím mariánského kultu, šířícího se z maloasijského prostoru, kde jsou jeho historické souvislosti více než zřejmé.

Svou strukturou představuje chetitský příběh hada jeden z nejběžnějších pohádkových motivů, se kterým se setkáváme nejen v nejrůznějších exotických etnikách, ale i v novo-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 314

dobém kontextu evropském, často včetně opakovaného boje s drakem, vnější pomoci atd. (srv. např. K. J. Erben, „Stojša a Mladen“, „Drak a cařův syn“ apod.). V naší souvislosti si povšimneme pouze postavy hada. Jeho role je vždy omezující. Je základní překážkou realizace plodivého potenciálu mužského chtění, zatlačuje jej do temného vlhkého podzemí ženského rozvrhu, do prostoru vymezeného minulostí, skrytostí, zemí, diktátem rodu, rodiny. Vnější intervence opačné facie ženského, tj. cizího elementu, jehož ženskost přichází z prostoru *vně* rodinného údělu, *vně* vazeb se zemí, tzn. shora, dává fyzicky mužskému chtění jeho vlastní orientaci („Es eht uns hinan“) a svobodu (ve smyslu dostatku síly nad rozvrh původních určení) ke konečnému přetnutí omezujících vazeb. Podobně jako svatojiřská legenda skýtá chetitský příběh jisté varování. Ukazuje, že člověku přináší úspěšné zvládnutí svatojiřského úkolu stav znemožňující návrat zpět. Každé ohlednutí tu může být střetem s nebytím sebe sama.

Jedním z nejpůsobivějších zobrazení archetypu hada v novověkém písemnictví je následující text. Jde o pasáž z Nietzscheho knihy *Tak pravil Zarathustra* (přel. O. Fischer), objevující se jakoby náhodou, takřka přesně v polovině díla. Avšak rozhodně není náhodný problémový kontext, na jehož pozadí se děsivá hadí postava náhle a zdánlivě bez předchozích souvislostí (jak se na archetypální obraz ve snovém příběhu sluší a patří) objevuje. Neuškodí tedy citovat i onu pasáž, která s příběhem hada zdánlivě nijak nesouvisí:

> „Viz tuto cestu branou! Trpaslíku!“ pokračoval jsem: „ta má dvě tváří. Schází se tu dvě cest: těmi ještě nikdo neprošel až na konec.
>
> Tato dlouhá ulice zpět: ta trvá věčnost. A ona dlouhá ulice dopředu – Jiná věčnost.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 315

Odporují si, ty dvě cesty, narážejí si právě o čelo: – a zde pod tou branou se setkávají. Jméno té cesty branou je napsáno nahoře: ‚Okamžik'. Ale kdo by jednou z nich šel dál – a vždy do dálnějších a vzdálenějších dálek: myslíš, trpaslíku, že tyto cesty si odporují na věky?"

„Vše přímé lže," zamumlal trpaslík opovržlivě. „Každá pravda je křivá, sám čas je kruh."

„Ty duchu tíže!" pravil jsem hněvivě, „neulehčuj si to příliš! Sice tě, kulhavče, nechám dřepěti, kde dřepíš – a vznesl jsem tě vysoko!" „Pohleď," pokračoval jsem, „na tento okamžik! Od cesty branou, od tohoto okamžiku běží dlouhá věčná ulice dozadu: za námi leží věčnost. Zda všechny věci, jež mohou běžeti, nutně již jednou neběžely touto ulicí?

Zda všechno, co se státi může, nutně se již jednou nestalo, neuskutečnilo, již neběželo mimo?

A bylo-li tu již všechno: co, trpaslíku, míníš o tomto okamžiku? Zdaž není nutné, aby tu jednou již i tato cesta branou – byla bývala? A zdaž nejsou tímto způsobem všechny věci pevně spolu zauzleny, tak, že tento okamžik za sebou vleče všechny věci, jež přijdou? Tedy – také sebe sám?

Neboť všechno, co může běžeti: také touto dlouhou cestou dopředu – nutně jednou poběží!

A tento pomalý pavouk, jenž leze v měsíčním svitu, a tento měsíční svit sám a já a ty na cestě pod branou, šeptajíce spolu, o věčných věcech šeptajíce – zdaž není nutné, abychom my všichni tu již byli bývali? – A zda nepřijdeme nutně zas a nepoběžíme onou druhou ulicí, ven, tam před

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 316

námi, onou dlouhou hrůznou ulicí – zdaž se nutně nebudeme vracet na věky? –“

Tak jsem mluvil, a stále tišeji: neboť jsem se děsil svých vlastních myšlenek i toho, co tajilo se za nimi. Tu jsem pojednou zaslechl psa nablízku výti. Zaslechl jsem psa takto kdy výti? Má myšlenka běžela zpět. Ano! Když jsem byl dítě, v nejvzdálenějším dětství: – tehdy jsem zaslechl psa takto výti. A viděl jsem ho též, zježena, s hlavou vzhůru, chvějícího se, v nejtišší půlnoci, kdy také psi věří v přízraky: – takže mne jalo slitování. Právě totiž kráčel měsíc úplněk, smrtelně mlčící, nad domem, právě se zastavil, kulatý žár – zastavil na ploché střeše, jakoby na cizím vlastnictví: toho se tenkráte zděsil pes: neboť psi věří v zloděje a přízraky. A když jsem opět zaslechl takové vytí, jalo mne slitování po druhé. Kam se teď poděl trpaslík? A cesta branou? A pavouk? A všechen šepot? Což jsem snil? Procitl jsem? Mezi divokými útesy jsem pojednou stál, já sám, opuštěn v nejpustším svitu měsíce.

Ale zde ležel člověk! A zde! Pes, poskakující, zježený, kňučící – teď mne viděl přicházeti – tu opět vyl, tu křičel: – slyšel jsem kdy psa tak o pomoc křičet?

A věru, co jsem zřel, něco takového nezřel jsem nikdy. Mladého pastýře jsem zřel, jak se strhanou tváří se kroutil a dusil a sebou škubal a z úst mu visel černý těžký had.

Viděl jsem kdy tolik hnusu a bledého zděšení na jediné tváři? Patrně ležel a spal – tu mu vlezl had do jícnu – a tam se zakousl?

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 317

Má ruka trhala hadem a trhala: – nadarmo! Hada z jícnu nevytrhla. Tu vzkřiklo to ze mne: „Kousni! Kousni!“ „Ukousni hlavu! Kousni!“ – tak to křičelo ze mne, mé zděšení, má nenávist, můj hnus, mé slitování, všechno mé dobro i zlo křičelo ze mne jediným výkřikem. –

Vy smělí kol mne! Vy hledající pokušitelé a kdokoli z vás úskočnými plachtami se vyplavil na nezbadaná moře! Vy, kdož se těšíte z hádanek! Nuž hádejte mi hádanku, kterou jsem tenkrát zřel, nuž vyložte mi vidění nejosamělejšího!

Neboť vidění to bylo a předvídání: – co jsem tenkrát viděl v podobenství? A kdo jest, kdo jednou nezbytně ještě přijde?

Kdo jest pastýř, jemuž takto had vlezl do jícnu? Kdo je člověkem, jemuž takto vše nejtěžší, nejčernější vleze do jícnu?

Ale pastýř kousal, jak mu radil můj výkřik; kousal a dobře kousal! Daleko od sebe vyplivl hlavu hadí: – a vyskočil – Ne již pastýř, ne již člověk – kdosi proměněný, ozářený, jenž se smál! Nikdy ještě na zemi nesmál se člověk jak on! Ó moji bratři, slyšel jsem smích, jenž nebyl smíchem lidským – a teď mne žízeň sžírá, jež se nikdy neutiší! Má touha po tomto smíchu mne sžírá: ó, kterak snesu ještě žíti! A kterak snésti, abych teď zemřel! –

Není náhodou, že temnota, tíže, vše děsivé, strašné a dusící nabývá zde podoby hada. Ať je tomu jakkoliv, nebudeme při této příležitosti rozebírat autorovy osobní dispozice, jeho zoufalou životní snahu k překonání závaznosti mateřského vlivu,

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 318

ultimativně ho delegujícího k nejvyšším metám, zápas, jehož extatická vítězství definitivně končí v mnohaleté apatické bezmocnosti, s níž je autor *Zarathustry* opečováván matkou a sestrou co živý exponát svého vlastního muzea.

Ponuré setkání s hadem, drasticky přerušující noční rozjímání nutností razantního, okamžitého a účinného činu, je vyvoláno zastavením před branou Okamžiku, obrazem přítomnosti jako prázdného otvoru na rozhraní věčné určenosti minulého i budoucího. Logika tohoto místa dává svobodě jedinou jevovou podobu – zastavení běhu, vlastní nebytí. Bezvýchodnost tohoto děsivého rozcestí na cestě určeného osudu mobilizuje veškerý potenciál. Amplifikací dotyčného bodu – zející brány přes měsíc a jiné razantní atributy nezřetelnosti a nejasnosti – se propracovává zoufale hledající duch až k samé bázi problému.

Objevuje se had. Hledání dorazilo k bodu konce či obratu, k momentu, kdy vlastní situaci nelze již řešit dosavadními prostředky. Vynoření archetypu je tu nejen připomínkou závažnosti tohoto momentu (jako v případě snového kontextu), je současně substrátem, na němž lze uplatnit poslední rezervy vlastní životaschopnosti. V tomto bazálním bodu není již prostor k dalšímu hledání. Nezbývá nic než elementární sebezáchovný akt: Kousni! Jak jasnou odpověď na onu bezvýchodnost dokáže ovšem poskytnout!

Pozoruhodnou paralelu tomuto obrazu (na substrátu jednodušších a tenzně výrazně starších libidinózních struktur) skýtá chetitský epos *Královská moc na nebesích*:[2]

> [1] To dříve, v letech předešlých, byl králem nebes Alalu. Alalu seděl na trůně, a mocný Anu,

[2] Kramer, S. N., op. cit.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 319

první mezi bohy, stál před ním. Skláněl se k jeho nohám a číše k pití vkládal jemu v ruce. Po devět spočítaných let byl králem nebes Alalu. V devátém roce Anu s Alalu zápasit začal. Zvítězil nad ním a tu on (Alalu) na útěk se dal a sešel on dolů k Temné zemi. Dolů k Temné zemi odešel, na trůn však nyní Anu usedl.

[2] Na trůně seděl Anu, a mocný Kumarbi mu podával nápoj: skláněl se k jeho nohám a číše k pití vkládal jemu v ruce. Po devět spočítaných let byl Anu králem nebes. V devátém se proti Kumarbimu bránil: Alalův potomek, jímž Kumarbi byl, se pustil do boje s Anu. Ten nedokázal odolat Kumarbiho zraku; z rukou mu vyklouzl a prchl, Anu (tak učinil) a na oblohu vzhůru odešel. Za ním se hrnul Kumarbi a uchopil ho ihned za nohu a z oblohy ho stáhnul dolů. Kousnutím ho mužství zbavil (takže) jeho vlastní mužství se s mužstvím Kumarbiho spojilo tak jako bronz. Když se tak stalo, když Anuovo mužství spolkl Kumarbi, pln radosti se smál.

[3] Anu se obrátil a takto Kumarbiho oslovil: „Máš radost ze svých útrob, když jsi mé mužství spolykal. Netěš se ze svých útrob. Já vložil jsem v ně těžké břemeno: obtěžkal jsem té Bohem bouře, jenž váhu má; za druhé obtěžkal jsem tě i řekou Aranzach (Tigris), jíž nikdo neodolá; a za třetí, já bohem Tašmišu tě obtěžkal, jenž váhu má, a dvěma bohy hroznými (jinými), jež jako břemeno do tvých útrob já vložil jsem. Nebu-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 320

deš víc už tlouci v skálu Tassa hlavou svou.“ Když Anu domluvil, odešel vzhůru v nebesa.

[4] (Kumarbi) se však skryl a ze svých úst on (Kumarbi), moudrý král, teď vyplivl ze svých úst slinu, co (s mužstvím) promíšena byla. Co Kumarbi teď vyplivl, hora Kanzura… se vylekala. V hněvu se pustil Kumarbi do Nippuru, svého města… usedl…, Kumarbi nepočítal… (měsíce). Devátý měsíc přišel…
(zde je tabulka odlomena, zbytek chybí)

S jistými modifikacemi tvoří uvedený příběh základní jádro theogonického příběhu také v řecké mytologii (tak jak je zachycena v Hesiodově *Theogonii*, cca 700 př. n. l.).

Stadium [1] tu reprezentuje sekvence, na jejímž počátku stojí Chaos (neurčitost, prázdnota), který dává vznik Gáii (Zemi), Tartaru (široce otevřené jámě země) a Erótu (lásce). Jejich působením se Chaos mění na Temnotu a Noc, z jejichž spojení vzniká Vzduch a Den. Stejně jako v případě Alalu je jevovou stránkou zmizení boha zvěčněným reziduem jeho povahy, temnota a země – tj. základní komponenty ženské série. Alalu je bezpochyby žena – i když v jiném časovém rozvrhu, než je realizováno ženství smrtelníků: v periodicitě nikoliv měsíční, ale roční (tj. sluneční, mužské). V řecké verzi je jednoznačnost archetypálních konotací ženského bez všech pochyb a nejen díky výstižnosti určení takřka topografických detailů samicí tělesnosti. Poučen Zdeňkem Kratochvílem nemohu tu nevzpomenout souvislostí etymologických: sloveso chaein (jehož substantivizací je výraz Chaos) vyjadřuje rozevřené zení, zívání, otevření temného (potenciálně nebezpečného) otvoru, prázdnoty. Je chápáno jako přímý opak slovesa

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 321

kosmein – krášlení, vykazování vzhledného, žádoucího – slova, jež je základem nejen slova kosmetika, ale i Kosmos. Pojmy Chaos a Kosmos jsou tedy ontologickými hypostazemi oněch extrémních aspektů, jimiž nás fenomén ženského dovádí tu k nejvyššímu vytržení, tu k nejhlubšímu zoufalství.

Motiv [2] chetitského mýtu je v řecké theogonii reprezentován příběhem Gáii a Úrana, setrvávajících v nekonečně dlouhém, bezčasovém spojení, jemuž učiní přítrž až čin jediného z potomků tohoto spojení, jemuž se díky mateřské pomoci podaří bariéru spojení překonat. Kronos přeruší spojení Nebe (Úrana) a Země kastrací svého otce. Učiní tak (na rozdíl od Kumarbiho, operujícího způsobem dřevního pastevce z Nietzscheova *Zarathustry*) bronzovým srpem, nástrojem, jímž se sklízí úroda, základním prostředkem efektivity lidského využívání darů přírody. Bronz zde ovšem již nevystupuje jako produkt kastrace, jako amplifikace vlastního mužství odňatým mužstvím otce. Objevuje se odkudsi zvnějšku, mimo dějový rozvrh příběhu. Je prostředkem, jímž je akt kastrace proveden bez investice substanční tělesnosti sebe sama; čímsi, co svou vnější určeností dává celému aktu punc objektivní nutnosti. Bronz, jakožto pevné, kovové sloučení mužského a ženského aspektu mužství – rudé mědi a bílého cínu – je tím pravým prostředkem, jímž lze úspěšně uvolnit odpovídající substance z otcovského těla. Z pěny Úranovy krve a z jeho spermatu se pak rodí Giganti, Nymfy a Venuše. Úranos odchází vzhůru, začíná Čas. V době Hesiodově je to již čas „objektivní" určenosti, čas železa.

Motiv [3] je v řeckém provedení modifikován příběhem o spojení Krona a jeho sestry Rhei a Kronovým pojídáním vlastního potomstva. Zeus, místo něhož Rhea podstrčí Kronovi kámen, je ukryt a opečováván Gáiou v jeskyni na planině Lasithi na Krétě. Tato lokalizace Diova úkrytu vypoví-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 322

dá nejen o povědomí krétských kořenů v řeckém kulturním cítění, ale i o tom, že právě v krétském kontextu byl aspekt ztraceného (ukrytého) boha přítomen patrně zvlášť výrazně. Absence mužských zobrazení, kontrastující s nesčetnými poukazy k božstvům ženským, je tu stejně nápadná jako různé projevy mínojského kultu býka (mimochodem zvířete, jehož mužský aspekt je extremizován do poloh symbolizujících již spíše ženské souvislosti – stříbro, fáze Měsíce apod.). Ostatně, mínojský kult býka lze nahlížet jako komplementární instituci, jejímž podstatným smyslem je kompenzovat (udržovat?) nepřítomnost ztraceného boha fyzickou přítomností zástupného kultického zvířete a jeho proměn. Některé z těchto proměn – zejména ony generující se z intimních interakcí ženského a kultického – ústí do podob, jejichž souvislosti s archetypem hada-draka jsou více než zřejmé (Mínotaurus, labyrint atd.).

Výchozí situace uvedených teogonických mýtů evokuje motiv skrytého boha v jeho nejelementárnější podobě. Naznačuje také leccos o tenzním pozadí tohoto motivu. Prostor Chaosu a temnoty, přeznačení božského aspekty Temné země (v chetitském mýtu [1]), to jsou základní charakteristiky, určující implicitní skrytost budoucího řádu. Bozi se skrývají proto, že skrytost je výchozí povahou světa. Skrytost ve smyslu dosud nezrozeného příštího. Skrytost, neurčitost, temnota jako ženský aspekt světa. Elementární předobraz skrytého boha, agens skrytosti, je tedy ženskost, žena. A nezřídka je také: ona síla, skrze niž získává člověk sílu k zajištění návratu skrytého boha, ono „*Ewigweibliche*“, není tedy vposled nic jiného než skrytý bůh sám, ve své elementární podobě.

Neméně podstatnou stránkou naznačených teogonických mýtů je cosi, co lze chápat jako kanonizované vyznání tenz-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 323

ní, nerealizované, potlačené facie jistých nezbytných stadií individuální ontogeneze. Svým sdělením propůjčují takové mýty příslušníkům society vědomí kolektivní spoluúčasti, participace na realizaci něčeho, čeho se jednotlivě musel každý zříci (ve smyslu vstupního předpokladu sociální existence) – například explicitního, tj. akčního řešení situace oidipovského konfliktu [2]. V těchto souvislostech stojí za pozornost, že postavy hada se v teogonických mýtech objevují obvykle až v následných stadiích [4 aj.]. Platí to o bohu-hadovi Tašmišu z [3] i například o zakladateli Athén, hadočlověku Kekropsovi. Boj s hadem-drakem je v teogonických souvislostech vždy spíše návazným úkolem a často poslední velkou překážkou na cestě k světskému uskutečnění světa. Zatímco úlohy pregenitálních stadií libidinózní diferenciace řeší generace bohů, v boji s hadem v takové či onaké formě vystupuje již člověk – prostřednictvím vyrovnání s hadem se totiž člověkem, samostatnou bytostí nad rozvrhem sociálního určení, stává.

Jinak řečeno: had neintervenuje vůči původním aktérům oidipovských situací, nýbrž proti jejich dědicům. Vystupuje jako připomínka dědičného hříchu, jako zosobnění viny předchozích generací, jako zpřítomnění nerealizovaných chtění stále živé minulosti. Zabít hada tak znamená definitivně překročit celou tuto minulost, tento potupně vláčený výsek světa, tuto nelichotivou facii bytí-nebytí sebe sama. Je aktem, který dovoluje vše toto uzavřít a pro příští vztahování – řečeno Husserlovou terminologií – „uzávorkovat". Jakou svobodu (k následným manipulacím se světem) tímto uzávorkováním (mj. uzávorkováním theogonie, tj. zabitím boha) člověk získává! Tak pravil Zarathustra.

Předchozí text naznačil, že akt zabití hada lze nahlížet jako předmětné dovršení vlastní individuace, jako nejvlastněj-

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 324

ší výraz lidské svobody, zabití boha. Nyní ukážeme, že takováto svoboda má nejednu stinnou stránku. Na úvod připomeňme antickou variantu svatojiřské legendy a příběhů návazných.

Apollon, bratr Artemidy, miláček Slunce, bohů a světa, neodolatelný lovec a playboy, přichází do země pod Parnasem (mimochodem místa, kde kultická tradice neolitických a časně bronzových bohyň typu Velké Matky přetrvává z dob dávno před zrozením řecké civilizace – údajně nejméně od 1500 př. n. l.). Přichází proto, aby svedl boj s hadem-drakem Pythonem, sužujícím svět (etymologická poznámka: sloveso *pýtho*: rozkládat se, podléhat zkáze). Hada bez větších potíží zabíjí šípem a zdálky. Z nejasných důvodů si však tímto hrdinským skutkem vysluhuje zlobu Diovu, a je nucen strávit devět let ve vyhnanství v Thessálii (princip reality v božském provedení). Po devíti letech pokání se vrací na místo činu, do Delf. Ovšem již není pohodovým lovcem a playboyem. Je vrahem hada, který pokorně přejímá jeho roli – Pýthion.

V kritických momentech vyčerpání prostředků, v otázkách, jež nemožno z logiky dosavadních zkušeností zodpovědět, ve chvílích, kdy existující zdroje neukazují další cestu, naznačuje řešení. Nezabíjí, ukazuje povahu světa. Ne přímo, nikoliv aktem mužské přímočarosti. Prostřednictvím reálné ženy na pomezí bytí – nebytí, Pýthie. Výroky Pýthie – tj. Apollónovy odpovědi na otázky člověka – jsou formálně právě takové, jak je označuje takto generovaný pojem: pythické. Nicméně dešifrovací klíč k těmto krystalickým výpovědím o povaze světa byl a je k dispozici. Stojí v záhlaví věštírny: *Poznej sám sebe*.

Akt vědomí nám pro setkání s hadem dal k dispozici svobodu překonat strach a hada zabít. Zbavujeme se tím čehosi

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 325

potenciálně nebezpečného, jsoucna, jež – i když nás bezprostředně nemusí ohrozit – nutí k opatrnosti a zpomaluje postup vpřed.

Nehodlám pro tuto chvíli rozebírat (jako připomínku alternativní formy diskutovaného aktu svobody) například instituci hada-hospodáříčka – předmětného symbolu vyrovnaného vztahu se světem, nebo péči o hada jakožto ručitele harmonického uspořádání středu světa – místa, kde jsem, apod. Nebudu se ani (jakkoliv by to bylo zajímavé) pokoušet o analýzu sociálních struktur a vztahu k přírodě v oněch etnikách, v nichž jsou podobné instituce tradičně realizovány. Omezím se pouze na připomínku, že zabitím hada zabíjíme vždy cosi, co se nás velmi bezprostředně týká. I vcelku beztrestné zabití hada kdesi na lesní cestě vytváří, jakkoliv nevědomě, jistý precedens: omezuje naši svobodu naložit s hadem naší minulosti, s kořeny našeho ukotvení v rozvrhu světa, jinak, než velí pragmatismus svatojiřského aktu. Zabitím hada, ať už v instanci skutečného živočicha nebo oněch struktur, jež symbolizuje, získáváme větší nezávislost na minulém, větší svobodu k věcem příštím. Emancipací z minulostního řádu mateřského, rodového a přírodního určení získáváme prostor ke skutečnému bytí sebe sama, a ostatně právě odtud se odvíjí zdroj energie civilizačního pohybu, pokroku a cesty vpřed. Současně ovšem právě tento krok, přesně v duchu chetitského mýtu o hadovi a v duchu podobných příběhů, odřezává cestu zpět, možnost zastavení, introverze, možnost bilance a srovnání hodnot. Svobodu k zamyšlení, k nalezení sebe sama na rozvrhu toho, co had symbolizoval: vlastní minulosti, spolunáležitosti k vlastnímu sociálnímu kontextu a k přírodě.

Na závěr uveďme jednu z nejkondenzovanějších výpovědí o našem tématu, marind-animskou pohádku ze Západního

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 326

Irianu „O hadu s dvěma hlavami“.[3] Pro úplnost připomeňme, že člun tu vedle implicitního významu symbolizuje změnu stavu (iniciaci, vyvázání z řádu předchozího, překonání vazeb etc.), dvouhlavost hada je tu zesíleným upozorněním, že jde o sdružený symbol (stejně jako v případě obrazů dvojhlavé orlice či dvouocasého lva, oblíbených v našich zeměpisných šířkách), že základní význam tohoto obrazu je označení archetypu, jinými slovy že jde o cosi, co je současně hadem, chaosem, ženským aspektem dění, matkou, rodinou, povinností, závazkem, sociálním určením, minulostí, bohem a přírodou:

> Jednou odnesly vlny od břehu člun na širé moře. Po čase ho přihnaly k malému ostrůvku, na němž žil dvouhlavý had. Had si udělal v člunu doupě. Když Maubere pohřešil svůj člun, vydal se ho na moře hledat. Doplul k ostrovu, na němž žil had, a u břehu uviděl svůj člun. Ale když přišel až k němu, s hrůzou popatřil, že tam leží dvouhlavý had. Pln strachu se vrátil domů a každému na potkání vyprávěl, co viděl. Našlo se několik mužů, kteří vytáhli se zbraněmi v Mauberově doprovodu na ostrov. Pokoušeli se hada napadnout, ale jeho hlavy, hrozivě obrácené proti nim, jim v tom bránily. Nakonec se Mauberovi podařilo zabít hada zdálky. Lidé hada rozsekali na kousky a spálili ho. Mezitím se setmělo, i museli na ostrově přenocovat. Had v noci ožil a rozhodl se, že lidi potrestá. Obtočil se kolem ostrova a vrhl na ostrov dvě obrovské vlny. Vlny ostrov

[3] *Pohádky a mýty Oceánie*, přel. N. Slabihoudová, Odeon, Praha 1979.

ivan sazba_IV 29.06.2017 12:49 Stránka 327

> spláchly, jako by tam nikdy nebyl, a lidé utonuli. Jejich přátelé je šli hledat, ale po lidech a po ostrovu nezůstalo ani stopy.

Že Maubere a jeho přátelé udělali kdesi chybu, je celkem nasnadě. Podobně zřejmé ovšem je, že zcela analogické chyby v uchopení oněch jsoucen, jež had označuje, přinejmenším pak v našem vztahu k přírodě, děláme i my. Jak v případě Maubereho, tak u nás panuje ovšem značná nejasnost: Kde je jádro oné chyby? Maubereho případ skýtá ovšem současně dokonalou odpověď, stejně dokonalou, jakou bychom na naše tázání získali v delfské věštírně. Ostatně proto se podobné příběhy vypráví. A jak takovým odpovědím porozumět, jsme již řekli.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 328

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 329

otázky a odpovědi

Kdy bude na světě lépe?
Už bylo.

Otázky a odpovědi
Radia Jerevan

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 330

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 331

ANKETA O HUDBĚ

(Analogon 1997)

Odpovědět na otázky ankety je mimořádně obtížné, a to hned z několika důvodů. Předně v jádru ankety fakticky o hudbu nejde, jde o společenské jevy, jimž je hudba vnějším výrazem. Co se asi můžeme tímto postupem dovědět? Je to metaforické spojení, které odvádí jak od zmíněných společenských jevů, tak od vlastního rozvrhu tématu, jímž jsou ad hoc identifikovány. Hudba není zástupný zastírající symbol, je to svébytný fenomén, který sám o sobě stojí za pozornost. Nenazýváme-li věci pravými jmény, vymezujeme-li věcem místo prostřednictvím významů, které nejsou jejich součástí, celkem spolehlivě si zahrazujeme možnost cokoliv podstatného se o nich dovědět vyjma oněch relací, které jsou vyřčeny již formulací otázky. Hledat za těchto okolností relevantní odpovědi na povahu relací takto sdružovaných struktur vyžádalo by si nemalé analytické úsilí a prostor, značně přesahující rámec ankety. Nechám tedy stranou společenské jevy a omezím se na několik poznámek stran implicitně opomíjené stránky tématu – hudby samé.

Nuže: připomeňme, že hudba je intelektuální činnost, alternativní pojmovému myšlení či obrazovému vyjadřování.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 332

Není vázána rozvrhem verbálních pojmů a pojmových interpretačních struktur, operuje na jiném substrátu a jinými prostředky. Na rozdíl od obrazového vyjadřování, které primárně není vázáno diachronní dimenzí, je hudební sdělení s verbálním sdělením kompetitivní. Chci-li se vyhnout onomu *zahlušení,* o němž je v anketě řeč, musím se rozhodnout, zda čas, který mám k dispozici, věnuji myšlení v pojmech, nebo v tonálních kombinacích, současná aplikace obého zpravidla nebývá příliš produktivní. Hybridní formy (opera, opereta, písničky) jsou v prvním plánu oprávněně chápány jako „lehčí žánry" a na intelektualitu sdělení v jednom či druhém směru zcela automaticky neklademe příliš velké nároky. Stejně tak, z týchž důvodů, příliš neudivuje, že nejednomu mysliteli a tvůrci operujícímu v rovině jazykových prostředků hudba a leccos, co s ní souvisí, „nic neříká" a fakt, že na otázky, pro něž hledá pojmovou odpověď, lze odpovídat i hudbou, pokládá za bizarní a nepatřičný. Myslím, že právě tento moment, jako ostatně i formulace ankety, naznačuje, že se týká mnohého ze vztahu surrealismu (a podobně i drtivé části filosofického myšlení) k hudbě.

1. Co si myslíte o současné hypertrofii „hudby"?

Měl bych docela chuť opáčit, že k žádné hypertrofii hudby nedochází. To, co je bytostným předpokladem aktu hudby – hudebnost, individuální dispozice myslet tonálními kombinacemi, zcela evidentně spíše zachází na úbytě a již dost dlouho (viz například zánik lidové písničky, mollového cítění atd.). Ale o tom anketa není a otázce se vyhýbat nechci. Tím spíše, že onen jev nazývaný zde hypertrofií „hudby" je skutečně velmi nápadný a zdaleka asi není jen záležitostí medializace a kompetice médií. Rozhodně však

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 333

pokládám za potřebné upozornit, že jde opět o záležitost velmi komplikovanou. Svou roli tu hraje bezpochyby i ona ztráta obecné hudebnosti a zoufalá potřeba tuto deficienci kompenzovat alespoň vnějším importem a – v takových případech – obvyklá snaha zaplnit ztrátu kvality zvýšením kvantity. Současně ovšem nutno vzít v úvahu i další aspekt. Hudební vyjádření, které není svázáno rozvrhem logických struktur a dynamikou pojmových manipulací, poskytuje intuitivní prostor pro velmi přirozenou reakci na kolizi centrálních ambicí doby. Masivní potřeba vymezovat, pojmově uchopit, zařadit do všezahrnujícího obrazu světa, nemilosrdně vtahující do okruhu své působnosti nejintimnější zbytky naší jsoucnosti, se dostává na sklonku moderní doby nezbytně do konfliktu nejen s individuačními ambicemi každého z nás, ale i s reálnými možnostmi zmíněnou potřebu naplňovat. Čím mohutnější je záplava informací a čím rozsáhlejšími se stávají nároky pojmového uchopení, tím omezenější jsou možnosti jedince těmto nárokům skutečně dostát. Deficience schopnosti bezesporného rozlišování věcí, schopnosti měřit viditelné skrytými významy jsoucího, se nejen stává důvodem stále menší ochoty nazývat věci pravými jmény (a odtud vyprazdňování pojmů a další ztráty téhož), ale i velmi zřetelným poukazem k možnosti ztráty sebe sama na rozvrhu světa. Je tomu tak tím spíše, že významu onoho společensky kodifikovaného rozvrhu světa nabývají v prizmatu relativizace jednotlivého stále masivněji čisté obecniny. Úkolem ke zvládnutí jsou informace, nikoliv jednotliviny našeho okolí, jejichž význam (a tím – neboť jedině skrze ně jsme ve světě – i místo nás samých) je tímto rozvrhem relativizován. Na rozdíl od primitivních etnik, kde vztah k jednotlivinám je velmi pečlivě ošetřen, neposkytuje naše civilizace svým příslušníkům v tomto směru

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 334

takřka žádný záchranný prostředek. Deficience vztahu k jednotlivinám je dalším z průvodních jevů doby, kterou sledujeme.

V uvedených souvislostech tedy připomeňme, že na rozdíl od jiných intelektuálních reakcí není hudební projev vázán pojmovým rozvrhem. Nepracuje s obecninami, je vždy možný jen v rovině jednotlivého provedení. Vládne současně potenciálem celkovostní reakce i jednoznačnosti (podmíněné jevovostí výrazu). Jinak řečeno, na rozdíl od slova hudba slibuje shora naznačený požadavek doby realizovat, aniž by již od počátku byla paralyzována zmíněnou kolizí. Ona kolize je nicméně záležitostí, kterou tak snadno zvládnout nelze. A tak i toto řešení – hudba – nabývá postupně podoby zobecněné jednotliviny – zprvu zcela ve smyslu animistického objektu (včetně kolektivních jevů typu mystické participace), posléze skrze formální reprezentace; nakonec nabývá podoby mediální informace, schématu. Fenomén vyprazdňování pojmů je zde alternován vyprazdňováním individuální hudebnosti a náhradou obecné, tj. obcí kodifikované formy. Chci říci: hudba za ono *spiknutí,* o němž se píše v úvodu ankety, nemůže – jakkoliv je smutné, že sebezáchovný krok, jejž umožňuje, mnoho nevyřešil. Kořeny jsou hlouběji.

2. Co lze říci o symbiotice „hudby“ a tzv. mediálního světa?

Média operující se zvukem jsou od počátku vázána na hudbu, jsou selektována skrze medializaci hudby, a představují tedy i centrální prostředek, jímž je zástupnost hudební formy realizována. Medializaci hudby, zejména pak diseminaci a zobecňování špičkových obecně přijatelných produktů, lze chápat současně jako základní prostředek destruující in-

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 335

dividuální hudebnost a muzikální kreativitu. Předobrazem medializace a zmiňované symbiózy je Kmoch.

3. Jak je to s revoltní povahou „hudby“?

Z důvodů zmíněných v předchozích odstavcích může hudební forma nabývat významu zástupného výrazu pojmově neuchopitelného pozadí rozsáhlých vztahových struktur, hodnotových schémat či životních stylů. Jejich pretendenty může být cíleně selektována a diseminována. V tomto směru jsou tendence k symbióze ideových či hodnotových projekcí a hudebních forem, k jejich vzájemné zástupnosti v rovině společenského bytí, zcela evidentní. Dokonalé produkty takovéto symbiózy charakterizuje zpravidla obecná libozvučnost s dominantní širokou, zpravidla durovou harmonií (kvarty, kvinty, oktávy). V rovině hudebního aktu je revoltou negace této hudební formy – například zavedením disonancí, v nejjednodušším provedení třeba programní rezignací na profesionalismus symbiotických forem. Revolta v hudebním výrazu zde může být (a počítám, že ve většině případů je tomu skutečně tak) výrazem revolty vůči celému symbiotickému komplexu a hudební forma nemusí být zdaleka tím nejpodstatnějším. Jinými slovy, v řadě případů (včetně undergroundu apod.) lze o revoltní povaze hudby hovořit asi dosti oprávněně, ale – opět – vlastní hudby se to celkem netýká. Potřeba revolty byla, je a bohdá bude. To, že se v posledním století až nápadně často kanalizuje do podoby nových hudebních forem, je možná důsledkem vzrůstající komplexity světa, do nějž jsme zasazeni, a tedy i důsledkem klesající možnosti uchopit jej jinak než prostředky nonverbálními. Tento náhled byl programně zohledňován například již ve Wagnerově koncepci *Gesamtkunst*.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 336

4. Lze mluvit o surrealistické hudbě?

Otázka definice: je-li surrealismus tím, co surrealisté dělají, pak ano: hudba produkovaná surrealistou (nebo přesněji, oficiálním členem příslušné surrealistické skupiny?) je surrealistická hudba. Že takováto odpověď je aparentní blbost, je vcelku zřejmé. Označuje-li pojem surrealismus zcela určité techniky a interpretační rámce (jejichž součástí, pokud je mi známo, muzicírování explicitně není), pak zní odpověď jednoznačně: ne.

Jinak řečeno: problém spočívá spíše v odpovědi na otázku, co je surrealismus; s hudbou to opět nemá vcelku nic co do činění. Je-li surrealismus metodou kultivace cest k synchronicitě, k uzlovým bodům organizace světa a bytostného ukotvení každého z nás, pak v hudbě (a nejen v ní) jde přesně o totéž. Či přesněji, mělo by jít – ostatně, přinejmenším tímto prizmatem je hodnotitelná.

5. Hudba a automatismus, rytmus.

Kolektivní nevědomí, rytmus. Hudba a eros. Co s tím? No – je to tak.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 337

ANKETA SKUPINY SURREALISTŮ 2014

Podle jakých znaků/kritérií rozpoznáte surrealistické dílo?

Těžká otázka. Dřív by se řeklo imaginativní obraz reality, volné asociace, konkrétní iracionalita, nějaké ty hořící sloupy a tak. Ale dnes? Kdy umělce, jenž by v tom či onom směru objevné techniky klasického surrealismu rutinně nevyužíval, sotva najít? Mám tak obavy, že spolehlivě rozpoznat surrealistické dílo od nesurrealistického půjde dost často jen podle neprůstřelně spolehlivé pragmatické diagnózy: surrealistické dílo je dílo vytvořené surrealistickým tvůrcem. Teď už jen specifikovat, kdo že to je. Autor dovedně využívající techniky klasického surrealismu? Ovlivněný tímto? Sdílející odpovídající estetické a ideové rámce? Registrovaný v místně příslušné surrealistické skupině? Lze si vybrat. Osobně bych kladl důraz na bytostné ztotožnění s momenty, jimiž se surrealismus a surrealistický postoj tradičně identifikují. Z nich bych cvičně vybral třeba tyto:

* *Surrealismus není umění*. Výměr umění je naplněn vytvořením díla a výlučností jeho estetického rozměru. Akt tvorby je cílen konečností díla a závazkem umělce dílo dokončit. Významové soudy a kontextuální interpretace vytvořených artefaktů nejsou z rozvrhu věci součástí tohoto výměru, nepřísluší tvůrci nýbrž uživatelskému prostředí, jehož součástí se umělecká produkce stává. Cílem surrealistické činnosti není ovšem produkce artefaktů a do značné míry ani akt jejich tvorby či interpretační a sémantické reflexe, jakkoliv ta je zde závaznou komponentou tvůrčího procesu. Umělecká tvorba a estetická působnost jejich produktů má tu význam prostředku-nástroje, sjednávajícího (většinou efektivněji než jiné alternativní nástroje) přístup k vlastní doméně zájmu.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 338

* *Doménou zájmu je povaha reálného světa* nad *výměrem všeobecných výkladových rámců o tomto předmětu*. Výchozím momentem (a nezanedbatelnou motivací surrealistické činnosti) je zkušenost, že konfrontace vědoucího očekávání a nejrůznějších neprůstřelně pravdivých čítankových pravd s konkrétními projevy reálného dění světa či potencialitou tohoto dění, ozřejměnou aktem imaginace, je nevyčerpatelným zdrojem překvapení, potěšení, zábavy a poučení. Poučení, připomínajícího nejen neutuchající proměnlivost světa a verzatilitu jeho jevových forem, ale v první řadě přítomnost mnohačetných významových propojení (typu: co je nahoře, je i dole), skrze něž surová krása jsoucího demonstruje s nezpochybnitelnou názorností reálnou komplexitu světa a smysluplnost naší přítomnosti. Tak tomu může být ovšem tehdy a jen tehdy, ztotožníme-li výchozí postoj našeho poznávání se vstupním rozvrhem archaického myšlení: svět je jen jeden, všechno je jeho součástí a všechno v něm má smysl.

* S tímto zřetelem, *v duchu archaického myšlení*, jsou objevy, nálezy a nahlédnutí surrealistické činnosti ukazovány – v očividné kontrapozici k metodickému příkazu novověkých věd – nikoliv v instanci obecnin, ale jako jednotliviny konkrétních instancí reálného světa.

* Z téhož důvodu se ve výměru surrealistické činnosti může jen sotva objevit snaha po zobecňování, nárokování verifikace jednotlivých nálezů všeobecným souhlasem patentových přihlášek, autorských osvědčení, sekulárních p[illegible] a čítankových kapitol. To, že leccos z nálezů a objevů surrealistické činnosti je zobecňováno a po zásluze začleňováno do zlatých fondů čítankových pouček a moderního umění, je povýtce záležitostí pořadatelů takových fondů a na uvedeném výměru příliš nemění ani to, když se v pořadatelském

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 339

angažmá z těch či oněch důvodu ocitne nějaký ten surrealista.

* Ultimátní zpětnovazebný mechanismus regulující surrealistickou činnost – prožitek okouzlení, překvapení, objevu a smyslu – vede k setrvalému překonávání konečnosti již vytvořeného a ustavování domény svobody v poznávání povahy jsoucího a sebe sama.

* Jak naznačeno, surrealistická činnost se opírá o postoje, které – z rozvrhu věci – nejsou součástí většinových metodických a interpretačních rámců. Ambice stát se většinovým proudem či hledat své místo v kolejištích zpětnovazebných výhybek tržních mechanismů a zbožně-peněžní regulace již z tohoto důvodu prostě nezahrnuje.

K vstupní otázce stručně shrnuto: nějaká spočetná instantní kritéria k rozpoznání surrealistického díla pro školu kancelář a dům nalezneme dnes ani těžko, jisté kontextuální distinkce jsou však zřejmé.

V čem konkrétně spočívá – podle vašeho názoru – surrealistický charakter Vaší vlastní tvorby/činnosti? Čím je motivována? Popište svůj tvůrčí postup-model; dokážete pojmenovat, v čem se shoduje a v čem se liší od jiných tvůrčích modelů, ať už surrealistických nebo ne?

Surrealistický charakter mé činnosti je dle mého názoru předznamenán ztotožněním se shora naznačenými komponentami výměru surrealistické činnosti. Motivací je naivní zvídavost a obecná zábavnost aktivit, jež tato navozuje. Odtud též tvůrčí postupy.

Tu musím zdůraznit, že – chvála pánubohu – činnostmi spadajícími do okruhu předmětu ankety se neživím a mohu si dovolit dnes nebývalý luxus: programně k nim zachovávat takříkajíc amatérský odstup. Provozovat je tehdy a tak, kdy

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 340

mne baví a přináší mi jisté potěšení, vzrušení, poučení a radost, a s klidným svědomím je neprovozovat, když tomu tak není.

Tvůrčí postup vypadá pak v typickém případě třeba takto: (1) automatická akce s čistě prokrastinační motivací, únik od plnění některé z důstojných, užitečných a opodstatněných povinností – drobná čmáranice na okraji úředního spisu či jiném naskýtajícím se substrátu, odskok proudu myšlení do představ evokovaných náhodnou asociací, přesun pozornosti na objekty mimo vstupní rozvrh pracovního výkonu apod., (2) amplifikace nevelkého libidinózního potenciálu celého aktu parazitací na sublimační energii, nashromážděné k plnění příslušné povinnosti, s dalším pokračováním započaté prokrastinační aktivity – tu se občas ukáže, že mně vynořená myšlenková asociace či vznikající čmáranice je kupodivu docela zajímavá a zábavná a někdy po chvíli vynoří cosi nečekaného, co opravdu stojí za soustředěnou pozornost. (3) Nu, a když už je něco takového na světě, nelze než vynořující se souvislosti patřičně zvýraznit, prozkoumat alternativy a zohlednit jejich vzájemné relace. Míra naplnění této výzvy samo sebou záleží na převratnosti odkrytých souvislostí a v neposlední řadě však též na tom, moc-li času a energie je k dispozici. Jen zřídkakdy se dopracuji k uspokojivému závěru. (4) Většina artefaktů je tak odložena co substrát pro dopracování na příště. Na to už obvykle nedojde, když ano, typicky se vynoří souvislosti zcela nové a záležitost se vrací do fáze 2–3. Někdy taky ne. (5) Souběžně občas využívám recyklační či depozitní substráty, které poskytují členité deponie předchozích experimentací a nálezů, hutný základ pro naskýtající se příští intervence. Tohoto typu jsou třeba tvrdošíjně připomínané motivy a opakující se interpretační figury nebo programně nedokončované vý-

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 341

tvarné artefakty. V šedesátých a začátkem sedmdesátých let jsem úporně takřka každodenně pracoval na monumentálním plátně „Řehoř Samsa" pokrývajícím svými rozměry cca 1,6 x 3,2 m celou stěnu mého pokojíku. Po letech průběžného doplňování, obměn a přemaleb dosáhla vrstva olejové barvy onoho monumentálního díla asi půl centimetru a přes množství skrytých detailů působil obraz dojmem souvisle začerněné plochy. Před stěhováním byl rozřezán, jeho části dodnes slouží jako účinná tepelná a vlhkostní izolace v Trnové č. p. 6, pošta Jíloviště.

V čemže se takovýto model shoduje s jinými, pojmenovat nedokážu.

V čem spatřujete dnešní roli surrealismu? Jak byste dnes formuloval/a základní roli a funkci surrealismu ve vztahu k současnému světu, kultuře, civilizaci a jak ke svému vlastnímu životu?

Z výměru naznačeného v předchozích odstavcích je zřejmé, že * svým základním rozvrhem je surrealismus situován mimo paradigmatický rámec novověkého (kartesiánského) vymezení světa, * důslednou orientací na jednotliviny reálného světa a imaginační zohlednění jeho potenciality je dokonale resistentní vůči postmoderní relativizaci hodnot, * proti jiným způsobům vstupování do světa surrealistická činnost není kontrolována závazkem zobecňování, knutou všeobecné správnosti, společenského ohlasu a tržní výkonnosti, jejím ultimátním indexem je prožitek radosti a smyslu a konzistence jednotlivých kroků se smyslem činnosti.

Tyto ojedinělé kvality skýtají velmi efektivní metodu zohledňování složitých jevů, o nichž máme jen velmi mlhavou vstupní povědomost, a tedy dosti robustní přislib spolehlivé orientace v komplexitě reálného světa – potenciál, který

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 342

v době stávající krize hodnot a výkladových rámců má nepochybně cenu zlata.

Předpokladem naplnění tohoto příslibu je ovšem důsledná resistence vůči lákadlům akademického diskursu, uměnovědného hašteření, hodnotových konstant a zlatých fondů nejrůznějšího ražení. Role surrealismu ve vztahu ke kultuře a civilizaci je tradičně subverzní – zneklidňovat připomínáním skutečností, které není zvykem brát v potaz, souvislostí, které z různých důvodů neumíme nebo nechceme vidět, dokladů slučitelnosti neslučitelného a cest napříč formálně disparátními doménami intelektuální reflexe světa. Bez zobecňujících ambicí, nároků na všeobecné uznání a [illegible] pochybnitelnou názorností jednotlivin reálného světa.

Jak se stavíte k surrealistickému heslu „Proměnit život – změnit svět"? Jak je dnes vykládáte?

Heslo „proměnit život – změnit svět" je konotací levicového postoje, stručnou charakteristikou marxistické extenze dějinné dynamiky. Je to výzva poskytující strastiplnému pobývání v nepřehlednosti světa celkem jasný, obecně stimulující, eschatologický úběžník. V tomto ohledu je mi dost blízká a s jejími implikacemi se dokážu ztotožnit takřka v celé škále výkladových možností od krotkých variant, přiměřených dnešní spořádané době nejlepší z možných, až po rozvrh permanentní revoluce. Dnešní výklad, který nenárokuje revoluční aktivity a extenze do sfér společenských změn, může být třeba tento: změna sebe sama, vlastního života, nezbytně mění i to, do jakých zákoutí světa a jakých instancí jeho dění vstupuji. S mou intervencí, přítomností či nepřítomností, se nezbytně mění i ona zákoutí světa a jejich obraz pro ostatní

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 343

uživatele, již do nich vstupují. Změním-li, třeba jen cíleným výběrem navštěvovaných/nenavštěvovaných zákoutí, svůj život, měním cíleně i jisté kvality světa. V tomto ohledu nabývá ovšem heslo „proměnit život – změnit svět" významu prosté technické charakteristiky jisté třídy subjekt-objektových relací. Nepobuřuje.

Mohlo by se tedy zdát, že tento výklad, odvysvětlující nároky permanentní revoluce technikou postmoderní relativizace hodnot, dokládá dokonalé vyprázdnění apelativního náboje a smyslu probíraného sylogismu. Nicméně není tomu tak. Mimo jiné třeba proto, že poskytuje celkem přesnou charakteristiku dynamiky subverzního působení, jehož centrálním prostředkem je demonstrace hodnotových transformací, plynoucích z proměny životních postojů. Ostatně výklad hesla „proměnit život – změnit svět" prizmatem sylogismu „co je nahoře – je i dole", resp. jím připomínané izomorfie subjekt-objektových relací, je vstupním motivacím uvedené téze možná blíže, než se na první pohled může zdát.

Jak byste charakterizoval/a svůj vztah k surrealistické skupině a jejím aktivitám? Co očekáváte od skupinové činnosti? Funguje současná skupina podle Vašeho soudu smysluplně? Proč a v čem ano, proč a v čem ne? Jakým způsobem by měla konkrétně pracovat, jakým směrem by se měla skupinová aktivita ubírat?

Můj vztah k surrealistické skupině je veskrze kladný, byť, upřímně řečeno, poněkud pasivní. K některým z aktivit – třeba odpovědi na tuto anketu – se, zpravidla s jistým zpožděním, přece jen občas připojím. S ohledem k pokročilému věku a ryze amatérskému vztahu k spojeným aktivitám a výstupům necítím potřebu činnost skupiny kriticky hodnotit –

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 344

ostatně snahy potírat nešvary, posilovat akceschopnost, ideovou jednotu a organizační semknutost podobných seskupení, stejně jako obsedantní potřeba inovovat, dnes velmi typicky soustředěná na věci, které fungují dobře, mne od jistého věku přivádějí spíše do rozpaků. Namísto konkrétních odpovědí na konkrétní otázky omezím se tak na všeobecně mravoličnou poznámku:

Skupina, dle vzoru rodina, patří mezi instituce, jejichž primárním smyslem je poskytovat jádrové sociální prostředí – vytvářet interface mezi individuálními (in)dispozicemi jedince a rozvrhem společenských rolí příslušné kultury. Rodina sdružuje jedince spojené pokrevním příbuzenstvím, skupina jedince spojené jistým ideovým příbuzenstvím. V obou případech jde o určité útočiště, úživný ostrůvek v prostoru mezi osamělostí jedince a nepřehledností společenského dění, poskytující svým členům plnohodnotnou iluzi sociální existence a stvrzení společenské relevance jejich individuálních exkluzivit. Výrazná femininní aspektace podobných sociálních entit je provázena značným potenciálem k mnohačetnému zpředmětňování různých společenských funkcí typu „v jednotě je síla“, „ten umí to a ten zas ono“ nebo „opustíš-li mne, zahyneš, opustíš-li mne, nezahynu“ a tak podobně. Potenciálem robustní startovní základny k dobývání světa, potenciálem bezpečného přístavu a centra pohostinnosti, potenciálem nesnesitelného závazku a nezpochybnitelných příkazů stejně jako potenciálem konečného hodnotového rámce na jedné straně, a absencí jakýchkoliv rámců s výjimkou skupinové příslušnosti na opačném pólu spektra. Všechny naskýtající se alternativy mají svá pro a proti, jejich kombinace se ustavují pohříchu nikoliv prostřednictvím volní intervence, ale kolotáním konkrétní his-

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 345

torie příslušného seskupení. Specifika dané rodiny jsou výsledkem interakce rodinných tradic, povahových vlastností a životních osudů jejich příslušníků. O rozvrhu příslušné rodiny si lze myslet leccos (a je jen doporučitelné se dle toho zařídit), to je ale – řečeno cimrmanovskou terminologií – asi tak všechno, co se s tím dá dělat. Nu a se skupinou je to právě tak.

Současná skupina po mém soudu funguje docela smysluplně, přinejmenším potud, pokud za klíčovou roli pokládáme existenci otevřené platformy pro setkávání a akce předznamenané sdílením společných ideových rámců. Tuto funkci a otevřenost skupinové aktivity vůči vnějším zájemcům pokládám za klíčový aspekt životaschopnosti a předpoklad příštího rozvoje. Dal bych si m[illegible]elký pozor na všelijaká zpřesňování kritérií, oddělování zrn od plev, přepočítávání zásluh a lákadla kartesiánského světa jasnosti a zřetelnosti vůbec.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 346

Z INTERVIEW PRO NOVÝ PROSTOR

(Zuzana Brodilová, Tomáš Havlín)

Netopýr je trochu tajemné stvoření, které se ale probilo i do popkultury. Jak se k němu lidé vztahovali v minulosti?

Záleží na tom kde. V Evropě byli netopýři vnímáni jako něco nepatřícího do našeho světa světlé pravdy a jasných myšlenek. Létají v noci, v zásadě je nikdy pořádně nevidíme, jako by byli nějací jiní a měli bychom si na ně dávat pozor. Evropská kultura se obecně realizuje tím, že generuje rozdíly mezi správným a jasným a tím, co je temné a nejasné. Když se podíváme do starého Řecka, označovala se tato polarita termíny *peras* a *apeiron*, mužský a ženský princip. *Peras* klade jasné a viditelné meze a *apeiron* je temná, nebezpečná ženskost, která se difuzně rozlézá a všechno relativizuje.

Naše civilizace se odvíjí od zdůrazňování mužského principu, jehož aspekty jsou brány jako významnější, cennější a určující, nicméně jinde to tak není. V orientálním kontextu má toto rozvržení podobu jinu a jangu, alternujících a cirkulujících tenzí, přičemž oba prvky jsou komplementární. A také postavení netopýra je pak jiné. Když si například půjdete koupit v Číně vyrobený rendlík, s velkou pravděpodobností na něm najdete symbol pěti netopýrů, to je *wu fu*, symbol štěstí a dokonalé organizace světa. Netopýrů je pět stejně jako prstů na ruce, ale uchopovat svět můžeme díky nim jinak, než to známe, protože netopýři jsou noční tvorové a ještě lítají. V symbolu je ukrytá perspektiva něčeho, o čem nemáme tušení a co může být obecně dobré. Protože když jsme otevření světu, máme naději dobrat se pochopení. Kdežto když nejsme… V každém případě je netopýr tvor se silným symbolickým potenciálem a záleží na každé civiliza-

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 347

ci, co s ním udělá. Řekl bych ale, že ti Orientálci jsou na tom o dost líp.

Co vás přivedlo právě k netopýrům?

Začal jsem se jimi bavit jako mladý přírodovědec skoro před padesáti lety. Přistěhovali jsme se do Prahy a já tady nikoho neznal, tak jsem začal dělat takové výlety na zbraslavský zámek. Jezdil jsem i dvakrát týdně. Muselo se do Komořan, pak přívozem a pěšky, bylo to takové dobrodružné. A pod zámkem byl rozsáhlý komplex sklepení, ve kterém zimovalo nějakých patnáct až dvacet netopýrů. Označil jsem si je barevnými kroužky a ještě jsem udělal barevné značky tam, kde viseli.

Tehdy se o netopýrech v zásadě mnoho nevědělo, předpokládalo se, že své úkryty vybírají víceméně náhodně podle teploty a tak. Ale jak jsem sledoval zimující netopýry jako jednotlivá individua, přišel jsem tam tehdy na fantastickou věc. Naprosto spolehlivě jsem si třeba ověřil, že většina z nich má na hektarové ploše sklepního labyrintu svá osobní místa, na která se v příslušný úsek zimní sezony každý rok vrací s centimetrovou přesností. Tak mi došlo, že tato zvířata, na která jsme se v duchu descartovské tradice dívali jako na celkem spočetná nevědomá monstra, se chovají jako individuální osobnosti a s dobrým rozmyslem rozhodují o mnohem více věcech, než člověk tušil. A to mne dostalo. Řekl jsem si, že to stojí za pozornost. Podobná zkoumání jsou nejen zajímavá a vzrušující, ale i nečekaně osvěžující, protože ukazují, že svět, který nás obklopuje, je fakticky o hodně pestřejší, než nám o něm vykládají všelijaké ty čítanky a znalosti, které do člověka pumpují ve školách. Dodnes to mám za dobré rozhodnutí, nemůžu si stěžovat.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 348

Kromě knih a článků v oboru zoologie jste publikoval řadu esejů v surrealistickém časopisu Analogon. Co vás přivedlo k surrealismu?

V zásadě totéž co k netopýrům a zhruba ve stejném věku. Přesvědčení, že na světě jsou zajímavější věci, než to co nám tvrdí všelijaké ty čítankové moudrosti, pravdy trojčlenkových výkladů má dáti dal a nejrůznější poučky, co se má dělat a k čemu to všechno je. Surrealismus je návodem a cestou, jak se k takovým věcem dostávat. Není to hra na virtuální realitu, vymýšlení co nejabsurdnějších bizarností, jak si leckdo představuje. Předmětem surrealistického zájmu je povaha světa, ve kterém žijeme, světa, o kterém toho nic naplat vlastně moc nevíme. Jeho jednou stránkou je prostor, do kterého jsme vrženi, prostor, ve kterém si různí poučovatelé a aparát všelijakých institucí vyreklamovali nárok na pravdu a správný pohled na svět. Předpokládá se, že v tomto rámci si budeme něco přičinlivě šmudlat, aby se vydělaly peníze, a spořádaně jsme přispěli k otáčení soukolí kupeckotržních vztahů, kterými se udržuje. I když, podobně jako při setkání s netopýrem, stačí se pozorně dívat kolem sebe a z nejběžnějšího dění reálného světa se řinou celé gejzíry všelijakých nečekaností, nad rámcem osvědčených vyprávěnek o povaze světa. Právě tohleto „nad" je tím, co surrealistický postoj, jako zdroj poznání světa, dokonale legitimuje. Ten kontrast mezi skutečným světem a jeho čítankovou podobou je setrvalým zdrojem pobavení – ostatně černý humor je centrální devizou surrealistického postoje. Když už nic jiného, tak naučit se tímto způsobem vnímat to, čím se svět dává, stojí za to.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 349

Jeden z esejů pro *Analogon* jste věnoval římskému Koloseu. Čím vás zaujalo?

Je to krásná monumentální stavba a zároveň pekelné monstrum, doklad toho, jak si vede civilizace, která neví, jak dál, je na konci svého vztahování a je duchovně vyprázdněná. Augustovský a poaugustovský Řím se zalykal strašlivým bohatstvím a přebytkem statků, v obraně proti vtíravé reflexi samoúčelnosti politického pletichaření a byrokratických mechanismů udržujících přebujelé impérium buduje stále očividnější doklady své moci, jejichž cílem je okázalá demonstrace surové životaschopnosti, například masovými zabíjačkami šelem a lidí. Čím větší a častější jsou podobné zábavy, tím obtížněji bude lidu docházet, že krom podobných věcí nemá již stávající civilizace co nabídnout a že s životaschopností systému to nejspíše nijak slavné není. Koloseum je ukázkou toho, na co se v úpadkových stadiích civilizačního vývoje soustředí maximum energie. Je instancí zviditelnění – jde o to, aby to vypadalo, aby to nějak vydrželo a nikdo si nevšiml, že Řím už neví, kam jít.

Je pak Koloseum spíš ukázkou moci nebo bezmoci?

Jak pro koho. Pro surrealistu je to tragikomické zpředmětnění bezmoci, pro plebs a účastníky těch zabíjaček zaručeně moci, navíc s bonusem pocitu spoluúčasti na jejím výkonu. My Římané si můžeme dovolit nechat popravit, koho chceme, tady máme lvy a zabijeme je, a kdo může zabít lva? Jenom opravdový pašák, a to jsem já, Říman! Pro surrealistu je to ukázka černého humoru v nejlepším slova smyslu, ostatně už pohled na římského pupkáče, který se vžívá do role gladiátora, musel být věru k popukání.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 350

O Koloseu píšete, že je místem bolesti a utrpení, které je zároveň v dnešní Evropě vytěsňováno…

Používám termín vytěsnění ve freudiánském smyslu jako označení pro obecný psychologický mechanismus. Když nejsme schopni se s nějakou skutečností smířit a najít k ní niterný vztah, tak se řekne, že nic takového není, a zastrčí se do nějaké přihrádky. Tím si ale většinou zadělváme na průser, neboť si možná usnadníme situaci pro tuto chvíli, ale až se nás vytěsněné opravdu dotkne, vše bude jen horší. Budou nám chybět nástroje, jak bychom to mohli zpracovat. Přesně v takové situaci, kdy jsme se shodli, že žádné násilí k člověku nepatří, pak ostří hoši z Anglie a odjinud jdou raději k Islámskému státu, kde si můžou dovolit uřezávat hlavy. Na civilizovaným, západním Evropanům, kteří si o sobě namlouváme, že děláme jen to nejlepší, se pak otevírá prostor pro údiv a pohoršení nad tím, jak je možné, že jsou tak ošklivi. To je přesně důsledek toho, že věci, kterými bychom se měli zabývat, jsme vytěsnili na úkor virtuálních pohádek o tom, co je to člověk, jak má vypadat správný Evropan a jak má vypadat dobro a zlo. I v žurnalistické dikci je dnes vytěsňování, mlžení a tendenční optika zcela samozřejmé. Když už mluvím o islamistech, nikdo se například nepozastaví nad tím, že v Egyptě armáda svrhla demokraticky zvolenou vládu a vynesla osm set rozsudků smrti kvůli legitimním protestům proti vojenskému puči. Ze všech ochránců lidských práv, co jich tady po Evropě je, a žurnalistů, kteří toho mají plné mordy, neřekl nikdo ani slovo. Vytěsní se to, protože se nám to hodí, a ještě bychom egyptské armádě měli být vděční, protože nás ochránila před muslimským bratrstvem, a to jsou přece ti zlí muslimové, hodní jsou Saudové, kteří nám dávají petrolej…

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 351

Strávil jsem na Blízkém východě během posledních patnácti let dost času a situaci v Egyptě znám velmi dobře. Kromě Káhiry a káhirské kavárny by [illegible]bská revoluce vnímána jako vítězství, protože zbavila lidi všudypřítomné armády, policajtů a drezury. Teď to ale mají celé zpátky a navíc nezbylo nic ze socialismu mubárakovského systému, kdy tam byl chleba za pár šupů, všude zajištěná voda a aspoň minimální dopravní infrastruktura, aby se lidi mohli dostat jinam. Ale to nikdo nevidí, a přitom je Egypt nejotevřenější muslimská země, která byla vždy ochotná ke kompromisu a domluvě s Evropou. To je podobné jako s tím Koloseem, a není divu, že to začíná zavánět velkým průserem. Protože až se všechny tyhle zamlčené věci vyvaří, politici, kteří místo aby se těmito problémy vážně zabývali, se jen cvičí v rétorice za nejvyšší pravdu dosazených lží, nás z nich pochopitelně vyvedou jen těžko.

Kdy jsme násilí začali vytěsňovat a co by se stalo, kdyby se tento mechanismus zhroutil?

Je to běžná reakce na věci, které se nám nehodí anebo je nechceme slyšet. Společnost jako celek provozuje vytěsnění tehdy, když vytváří obrazy nebo instituce, které se stylizují do efektivního léku, který odstraní vše včetně příčin. Jedním z momentů je třeba rozvinutá medicínská péče, která nás má za velké peníze zbavit utrpení. O smrti se už také nemluví, podle pravidel, která jsme si domluvili, jsme všichni zdraví a optimističtí, a když někdo umře, tak to je faux pas a ostuda, o které raději nebudeme mluvit. Uvést nový lék na trh přitom stojí 800 milionů dolarů, což není žádná sranda. Ale když nám ty peníze dáte, zbavíme vás utrpení a bolesti… A peníze se točí. Že by za ně mohlo být něco úplně jiného,

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 352

kdybychom trochu toho utrpení skousli, se nás už jaksi netýká…

Kde jinde ještě vytěsňujeme?

V rovině obecného utrpení ve světě si vezměme třeba to zklamání lidí z krachu revoluce v Egyptě. Ve vzduchu byla intence udělat si vládu podle svého, a teď to tak nebude, budete malí Američani, my vás k tomu s armádou a policií už nějak dokopeme. Samozřejmě všichni vědí, že Američané nikdy nebudou, že v našem světě budou vždy naprostými šašky, protože jsou jiní a věří na jiné věci. Opravdu, v Egyptě má třeba spousta lidí svého džina, se kterým se jim dobře žije, protože jim dobře radí. Je jasné, že s džinem v Americe kariéru neudělají, ale to nás nezajímá, nemají být tak hloupí, že.

Pak tu máme největší ekologický zádrhel, o kterém se nemluví, protože dnes je populární globální oteplování. Nebo jste někoho slyšeli varovat před difuzní likvidací tropických pralesů? To ani nemají na svědomí těžařské firmy, ale všichni. Tamním lidem se díky lékařské péči docela dobře daří, dětská mortalita klesá, ale zároveň jim nikdo nedá ani vorla a nějak se živit musí. Jediné, co se svými možnostmi mohou, je obdělávat políčko na úkor pralesa. Když se podíváte na světelnou mapu světa, září metropole a pak tropy, které všude hoří. Průser je, že ta pole dávají jen pár let a půda po vypáleném pralese už není obnovitelná. To, co se tvořilo miliony let, nenávratně zmizí. A opět se o tom nemluví, to jen kupci a právníci změnili rétoriku a místo dosahování světového míru prostřednictvím posilování zbrojení bojují proti oteplování. To je naprosto typické.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 353

Pro popis kolize s vytěsňovaným se často užívá metafora střetu civilizací, co o ní soudíte?

Jde to tak číst, protože náš pohled na věc chápeme jako nejlepší ze všech a logicky pak očekáváme, že před ním všichni sklapnou, zatímco způsoby vztahování v jiných oblastech světa jsou diametrálně odlišné. Nemám to ale moc rád, protože odtud je už jen krůček k dalším trojčlenkovým schématům, sociálnímu inženýrství a podobným obskurnostem – jako surrealista to vidím jako ukázku toho, jak se slepý s hluchým handrkují, kdo z nich je lepší, přitom kdyby se dali dohromady, mohli by oba třeba fungovat líp.

Při střetu, při kontaktu populací, se zviditelňují především odlišnosti, aby každý poznal, kam patří. A všelijaké instituce, které to pojmenují, půjdou nahoru. Budou tvrdit, že to už tenkrát říkali, že na ně pozor, protože ti jsou cizí. A že my to tu máme nejlepší možné, oni nám to snad chtějí brát, prznit naše blondýny a tak… Není to žádná veselá perspektiva. A že by se v tomhle našem nazírání něco změnilo? Člověk by měl chuť říct, že bude muset. Ale uvidíme, necháme se překvapit.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 354

JAK BY VYPADAL ŽIVOT BEZ HMYZU?

(otázka z *Nového Prostoru*)

Život dnešního člověka bez hmyzu si lze představit celkem snadno. Hmyz vcelku k ničemu nepotřebujeme. Hedvábí i med dokážeme dnes – jak dokládají regály obchodních řetězců – vyrábět bez příslušných hmyzů zcela bez problémů, bez komárů, much a muchniček, červů v houbách, štěnic a jim podobných bychom se pak obešli určitě s největší radostí. Stručně řečeno: bez hmyzu by bylo skoro jistě na světě lépe. Už jen kolik bychom ušetřili za nejrůznější pesticidy a jak by bez nich ozdravělo naše životní prostředí! Nějací ti ptáčci či netopýři, kteří se hmyzem živí, by si jistě našli něco jiného, a kdyby ne – ruku na srdce, k čemu nám vlastně jsou? Zkrátka a dobře: jak že by vypadal svět bez hmyzu? Nu v zásadě tak jak vypadá, letové řády, pravidla silničního provozu, zákoník práce či rozvrh školní docházky by podstatných změn určitě nedoznaly. Všechno by se jen zjednodušilo. V dnešní přírodě jde kolem poloviny rostlinné produkce na obživu hmyzu, jímž se zase různým způsobem živí nesčetní hmyzožravci všech možných skupin od pavouků po žáby, ještěry, ptáky a savce. Kdyby hmyzu nebylo, zbylo by více na býložravce, hlodavce a kopytníky, dobře by se pak měli také dravci a šelmy, kteří se jimi živí, včetně nás samých. Hovězí i vepřové by jistě šlo nejméně na třetinu dnešní ceny. Drobné, doufejme jen dočasné, zádrhele by možná nastaly s trusem a mršinami těchto zvířat, bez různých těch hrobaříků a hovniválů by bakterie, které jejich odklízení završují, měly opravdu napilno, no ale třeba by to nějak zvládly, aniž by se při té příležitosti pustily i do nás. O hodně jinak by to ovšem vypadalo v teplých zemích a zejména v tropech, kde

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 355

se hmyzu daří obzvlášť dobře. Gigantické masy hmyzu zde tvoří organizační kostru energetické výměny, propojující neutuchajícími proudy termitů a mravenců nejrůznější zákoutí místních společenstev. K demonstraci této skutečnosti doporučuji vykálet se v primárním pralese – do hodiny z vašeho výtvoru nezbyde nic. Veškeré živiny, které v něm zbyly, se v té době již zpracovávají vysoko v korunách, některé možná již spolu s jejich hmyzími konzumenty v žaludcích veselých ptáčků a opiček. Nu, tato zvířátka by tedy měla smůlu, ale vem je nešť, co nám je po pralesích v nějaké tramtárii, že?

Bez hmyzu by se, pravda, trochu zkomplikovala časová a prostorová distribuce různých živin a zdrojů: během larválního vývoje dokáže totiž hmyz vypreparovat výživný potenciál místního rostlinstva a jeho pozůstatků, vtělit jej do vlastních těl a v dospělosti pomocí svých křídel přenést jinam, a rozptýlit tak do míst, kam by se jinak zcela určitě nedostal. Tato vlastnost je také jedním z hlavních faktorů nepopiratelného vývojového úspěchu hmyzu. S několika miliony druhů představuje absolutní špičku druhové rozmanitosti přírody, s rostlinami a houbami patří také ke skupinám s nejhustším pokrytím planety. Není divu, že pro jiné živočichy představuje právě hmyz nejatraktivnější potravní zdroj – je stravitelný beze zbytku a s drobnými omezeními dostupný takřka všude. Neudivuje tak ani, že drtivá většina suchozemských živočichů se živí právě hmyzem. V plném rozsahu to platí třeba o pavoucích a štírech nebo o žábách (8000 druhů), většině ještěrů (7000 druhů), ptáků (kolem 7000 druhů) i savců (kolem 4000 druhů). Pro hmyz ovšem tato skutečnost není rozhodně nijak potěšující: jeho historie je historií adaptací umožňujících unikat svým pronásledovatelům. Křídla a schopnost letu byly vždy nejdůležitější

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 356

z nich. Díky nim hmyz záhy překonal své předky – první živočichy, kteří vystoupili krátce po vzniku suchozemských rostlin na souš. Díky možnosti létat již tehdy, v závěru devonu, plošně osídlil tropické mokřadní pralesy a díky ní úspěšně unikal z dosahu předků suchozemských obratlovců, pro něž byl tento již tehdy široce dostupný potravní zdroj neodolatelným lákadlem. Možnost ulovit hmyz ve vzdušném prostředí nastartovala pak vznik všech zbylých skupin létajících živočichů – ptakoještěrů, ptáků i netopýrů. Následné soupeření hmyzu a jeho lovců vedlo na obou stranách k nemalým změnám původního rozvrhu. Ptakoještěrům hmyz unikl zmenšením tělesné velikosti, ptákům přesunem aktivity do nočních hodin. Zmenšení tělesné velikosti nastartovalo přeměnu dinosaurů na ptáky, přebytek hmyzu na noční obloze denním ptákům nedostupné, o nějakých 100 milionů let později, vznik netopýrů. Kdyby nebylo hmyzu, tyto skupiny by docela jistě neexistovaly – nebylo by nic, co by plně kompenzovalo velmi nesamozřejmé mezistavy radikálních přestaveb tělesné organizace, smyslů a chování, spojených s možností aktivního letu. Stejně tak je ovšem velmi pravděpodobně, že nic jiného než bohatý a plošně zaručený potravní zdroj, jaký svými vlastnostmi poskytoval právě hmyz, nemohlo přimět devonské dravé ryby vystoupit na souš. Stručně řečeno, kdyby nebylo hmyzu, obratlovci by neměli proč vylézat z vody, nebyli by ani obojživelníci, ani plazi, ani ptáci či savci, a v neposlední řadě tedy ani my lidé. Svět by se opravdu zjednodušil.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 357

TOPOLOGIE BIOTOPU?

(otázka semináře Topologie architektoniky a poetiky krajiny)

Pojem biotopu posouvá výměr tématu semináře do poloh sice obtížněji uchopitelných, nicméně nikoliv nezajímavých. V organismální biologii představuje termín biotop technické označení komplexu skutečností tvořících prostředí reálné biotické entity, typicky populace, druhu, společenstva. Implicitně zahrnuje prostorové-topografické vymezení příslušného stanoviště, explicitně pak množinu všech abiotických a biotických komponent, jež je naplňují – komplex aktuálních i potenciálních interakcí dané entity. Formálně jde tedy o topologický prostor, přinejmenším ve smyslu Heideggerova vymezení topos jako Ort-Raum. Rutinní praxe charakterizuje biotop výčtem jednotlivých komponent, zjednodušeným zpravidla odkazem k interpretačním proměnným, v daných souvislostech obecně srozumitelným (stepní porosty na vápenci, vysokokmenný les apod.). Takovéto projektivní proměnné, podobně jako reliéfové či klimatické charakteristiky nebo výskytová a hustotní data jednotlivých rostlinných a živočišných druhů, tvořících biotický aspekt biotopu příslušné entity, lze kvantitativně mapovat jako jednotlivé vrstvy GIS a dále průběžně testovat jejich efekt na charakter výskytových aj. charakteristik dané entity, vyvozovat závěry o povaze interakcí atd.

Téma topologie biotopu evokuje však také další souvislosti. Fenomén biotopu je předmětným výrazem světa, který je sice netotožný s danou entitou, je nicméně výlučným realizačním prostorem jejího bytí, a povahu téhož tedy svými vlastnostmi jednoznačně předznamenává. Jejich

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 358

výměr je výměrem možností vstupování do světa, výměrem projektivních trajektorií subjektivity příslušné entity. Otázka po obecných rysech těchto vlastností je tedy bezpochyby velmi aktuální. Nuže, první z nich je, že jednotlivé komponenty biotopu jsou vzájemně provázány složitou sítí specifických interakcí průběžně obměňujících jeho incipientní výměr. Podstatná část z nich ovšem do vzájemných interakcí nevstupuje – ostatně i my s naprostou většinou z několika set rostlinných a živočišným druhů, které nás běžně obklopují, máme jen výjimečně co do činění a drtivou část z nich vůbec nevnímáme, podobně jako distribuci jílového plazmatu v půdě či specifika látkového složení a zvětrávací dynamiky substrátů, po nichž se pohybujeme. Většinovou charakteristikou jednotlivých komponent biotopu je tedy jejich nezávislost, jednotlivé rostlinné či živočišné druhy, houby, bakterie a proměnné abiotického prostředí mají zpravidla velmi odlišnou historii a podobně rozmanité jsou i formy a orientace jejich interakčního působení. Z podstatné části jde o entity, které jsou stavem svých referenčních proměnných vzájemně ortogonální, jedinou prokazatelně společnou vlastností bývá tak pouze synchronní přítomnost v daném biotopu. Jinými slovy, jde o nezávislé dimenze příslušného interakčního prostoru. Biotop, stejně jako svět, jenž zpředmětňuje, je tedy prostorem s extrémně vysokou dimenzionalitou. Tato vlastnost poněkud komplikuje relevantní aplikaci topologických metafor, současně však průběžně posiluje zkušenost, která velmi podstatně rozšiřuje reprezentační rámec, v němž exponujeme bezprostřední smyslové vjemy a incipientní intepretační figury. Připomíná, že svět, ve kterém žijeme, nás násobně překračuje svou komplexitou, je průsečíkem autonomních historií jednotlivých svých složek

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 359

a superpozicí jejich vlastních významů. Estetika prožitku členitosti světa, jíž zakoušíme vědomým zohledněním topologie biotopu, tak možná naznačuje cestu, jíž se lze k jeho významům dopracovat.

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 360

JAK JSEM BLOUDIL?

(anketa *Analogon* 2015)

K nemalému překvapení mne prostá otázka ankety (Jak jsem bloudil?) přivedla do jistých rozpaků. Přes velmi upřímnou snahu jsem si totiž na žádný případ bloudění, zasluhující zvláštní pozornosti, prostě nevzpomněl. Při dalším zkoumání této zneklidňující skutečnosti jsem si posléze uvědomil zhruba toto:

... Po napsání těchto vět k dnešnímu ránu na mně padla únava a zdál se mi tento sen:

> Jedu z Olomouce (předevčírem jsem tam měl přednášku), je už dost pozdní noc a ve spleti neosvětlených periferních uliček hledám cestu k nádraží. Mám sice dost času (proto jsem také dal přednost delší procházce neznámými ulicemi), vlak má jet prý až kolem třetí, ale trvá to už dost dlouho, jsem unaven, a s úlevou tak vítám, že mezi zbořeninami špinavé uličky se otvírá průchod k zadnímu traktu kolejiště rozsáhlého nákladového nádraží s desítkami paralelních kolejí, provizorních nástupišť a polorozpadlých ramp. Ve tmě kličkuji bludištěm odstavených vlaků, nepoužívaných kolejí s rozpadlými vagony a příslušnou vegetací. Po čase se mne zmocňuje obava, zda čas odjezdu mého vlaku již nenastal, a skutečně ve vzdálené části kolejiště pozoruji osvětlené vagony pomalu odjíždějícího vlaku. Uklidňuji se tím, že kdyby šlo o rychlík,

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 361

jel by bezpochyby rychleji, krom toho jede očividně jiným směrem než ku Praze. Po jistém zklidnění si ovšem záhy přiznávám, že díky předchozímu škobrtání po kolejích, uličkami a mezi vlaky vůbec nevím, který že směr to opravdu je. Trochu mne to roztrpčuje, ale vzhledem k tomu, že mezitím jsem přes koleje dospěl téměř k prostoru osobního nádraží, odkud vlak odjel, zas ne tak moc. Ocitám se nyní skutečně v zadní části osobního nádraží s prázdnými nástupišti, nyní jen velmi spoře osvětlené a zcela opuštěné. Vlak očividně ujel, nevím ani, kolik je hodin, mobil je vybit. Budu muset chtě nechtě čekat do rána. Lavička nikde, budova zcela temná, zavřená. U zadního traktu se však otevírá otevřenou brankou jakýsi koutek oddechu pro podobně postižené cestující, zcela prázdná zašlapaná zahrádka s malými kapličkami různých náboženství, kde lze noční čekání vyplnit modlitbou a soustředěným rozjímáním. Vybírám si jakousi stavbičku s buddhistickými symboly (*pozn.: Olomouc byla plná hlučných aktivistů Hare Krišna*), u ní snad bude místo k přespání. Je to pravda, nohama ale musím do mezery pod sochou nějaké indické bohyně, které se při té příležitosti se zvídavým zájmem dotýkám. Ukládám se posléze ku spánku, ve stejné pozici na mne však zády doléhá drobná Indka, vzývající bohyni s nábožnou úctou a excitovaně mumlající jakési mantry. Po počátečním rozladění shledávám, že mi vzniklá situace není zcela nepříjemná. Indka se otáčí a šišlavou angličtinou oznamuje, že si přeje sexu. Není nijak

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 362

hezká ani jinak atraktivní, zjevně však nemohu odmítnout. V dané pozici to ovšem technicky není možné, vydáváme se tedy hledat příhodnějšího místa. Naštěstí v blízkém výklenku zahrady je průchod do presumptivního prostoru rozkoší, poněkud zdupané členité zahrady orientálního uspořádání s umělou skalní věží hned u vchodu a zurčícím potůčkem. Je zde i docela jasno. Hned za vchodem je ovšem svítící cedule naznačující, že ke vstupu je nutná elektronická registrace, resp. vyplnění stručného formuláře se základními daty o obou vstupujících. Vybitým mobilem tuto operaci provést samo sebou nelze. Obracím se tedy na jakéhosi vechtra v jedné z několika dřevěných budek, vesměs obsazených podobnými individui. S chápavým úsměvem a přehnanou korektností mi vysvětluje, že jde o nové zařízení, kterým železnice vychází vstříc cestujícím. Registrační formulář je naprosto formální záležitost sloužící pouze pro průzkum trhu, navíc po elektronické registraci budu mít kdykoliv za nevelký poplatek ke svému formuláři přístup. Tato možnost je zvláště oceňována, když partneři seznámivší se na železnici zapomenou svá jména a afiliace. Chtěli-li se dříve z jakýchkoliv důvodů opět setkat, měli smůlu, nyní za nepatrný poplatek a pár kliknutí mají díky železnici potřebné informace instantně k dispozici. Vyplnění formuláře není sice povinné, ale bez něj přístup do tohoto zařízení není dovolen. Jeho povinností je pak na dodržování tohoto nařízení dohlížet. On sám ovšem přístup k internetu nemá, je zde

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 363

pouze pro podávání této informace, i když by nám samo sebou velmi rád pomohl. Z druhé strany skalní věže, poblíž východu, v moderním centru, je ale tato možnost snad k dispozici. Vydávám se tedy tam, Indka už samo sebou beze stop zmizela. U noblesně proskleného vchodu do kanceláří vkusně vestavěných přímo do skalní věže dostávám přes ohrazování, že jsem na odchodu, k vyplnění štos papírů pro osoby bez přístupu k internetu a pokutové lístky k poplatkům za narušení prostoru neregistrovaným vetřelcem. Nechci se hádat, říkám, že papíry vezmu s sebou a pošlu vše poštou (do nejbližší popelnice tak leda), je ostatně už světlo a vycházím ven. V městské periferii, za světla ukazující jisté středostavovské půvaby, nastalo již ráno, pracující spěchají do zaměstnání, za nákupy rohlíků apod. Na malém náměstíčku objevuji i zastávku autobusu, kde vzorně postává fronta pracujících. Přijíždí autobus, očividně spíše městský, stačím doběhnout na konec fronty a spořádané nastupuji. Vysvětluji šoférovi, že jedu domu do Prahy, a předávám mu veškeré finanční prostředky – asi dvě hrsti drobných minci a zmuchlaných papírů přidělených v kanceláři. Řidič nasazuje brýle, dlouze je pečlivě studuje, autobus stojí, lidé pobouřeně remcají. Pane, jeďte něčím jiným, zdržujete nás, jedem do práce, to je bezohlednost apod. Řidič po několika minutách rozvážného přerovnávání papírů a drobných vytahuje blok příjmových dokladů a s pečlivou odpovědností asi pět minut zde cosi podrobně vypisuje. Ne-

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 364

spokojenost cestujících narůstá, ozývají se již hlasy typu, tak hele, vypadněte, máme vám pomoct? Atd. Dusím se vztekem, řidič na mé připomínky nereaguje, po další minutě však potvrzení dopíše a slavnostně mi je předává. Kostrbatým hůlkovým písmem zde stojí: ZÁLOHA, JÍZDNÉ, 598 Kč. Přemýšlím, co dělat, tolik peněz ostatně ani nemám, řidičova natažená dlaň a urážlivý úsměv to celkem jasně připomínají. Hlasitě se ohrazuji: No dovolte, 598 korun v městském autobuse? To je neslýchané. To vám tedy dávat nebudu. Vraťte mi všechno, s vámi nepojedu. Pracující v autobuse se zájmem sledují vypjatou situaci. Řidič dlouze odpočítává drobné, je to 384 korun. Shrabávám mince a chuchvalce papírů do náruče a hrdě se prodírám ke dveřím. Na schůdcích se střetávám s manželkou a dětmi, na poslední chvíli dostihnuvšími opožděný autobus. Snažím se v rychlosti na schůdcích vysvětlit, že tímto autobusem jet nemůžeme, děti hlasitě volají Tatínku, byli jsme u zvířátek apod., manželka neslyší. Snažím se v rychlosti něco vysvětlovat, řidič však v obavách z dosti již rozezlených cestujících zavírá dveře. Zůstáváme tak na schůdkách v autobuse, který se dává do pohybu. A tak to vlastně nakonec všechno dobře dopadlo.

Po pravdě řečeno, samotného mě udivilo, s jakou úsporn[ou] názorností sen chystanou odpověď na anketní otázku ilu-stroval. Než k ní přistoupím, musím jen připomenout, že fakticky šlo o ilustrační sen sádlovského typu (typický sád-

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 365

lovský sen dle informací téhož vypadá asi takto: *Jedu do Čelákovic. Vyjdu z domu, jdu na nádraží, všechno je, jak má být. Koupím si lístek, nasednu do vlaku a v Čelákovicích pak v pořádku vystoupím*). Chci říci: pro čtenáře může být shora popsaný sen podrobným popisem bloudění, pro mne je realistickým popisem možné varianty jinak celkem přímé cesty – ostatně šel jsem vcelku neustále za zvoleným cílem, z Olomouce za rodinou. Že nebylo jiné spojení, že zvolená vycházková cesta k nádraží nebyla nejideálnější, že mi ujel vlak atd., nebylo tak docela mojí vinou, a jak laskavý čtenář jistě uzná, své konání nemám důvodu pokládat za bloudění. I když plně uznávám, že vnější nezasvěcený pozorovatel by sled mých reakcí na nastalý vývoj situace, s ohledem k vytčenému cíli, mohl takto hodnotit. Že jsem ale nějak reagovat musel, je celkem nabíledni, stejně jako to, že dynamiku analogickou popsané snové historce má, zvláště v posledních letech, většina mých akcí, fyzických i psychických. Posledních dvacet let zkrátka nebloudím. A teď zpátky k anketě.

Bloudění je v první řadě stav mysli: ztráta orientace, povědomosti o místě a předmětu. Je to stav ryze subjektivní a plně vědomý: nepřipustím-li si jej, nebloudím, jakkoliv podivné mohou mé cesty být. Při dostatečné míře podivnosti pak objektivní pojmosloví označuje přítomný kompenzační akt termínem blud. Setrvávání v bludu je indexující charakteristikou kacířů, schizofreniků a lidí podivných vůbec.

Jako všechno ve světě má ovšem i tento rozvrh přinejmenším dvě strany. Přímá cesta k vytčeným cílům, nekomplikovaná a nezpomalovaná občasným blouděním, je zajisté tím, oč třeba usilovat. Kdo by nechtěl ještě v rozpuku mladosti, v plné síle a s radostným očekáváním příštího, zakusit vrcholné úspěchy, dojít k nejvyšší pravdě, úplnému osvícení

ivan sazba_V 29.06.2017 12:49 Stránka 366

apod.? Bloudění, zoufalý stav, kdy s plným vědomím chápeme, že cesta úspěchu a osvícení nás jaksi míjí a cíl se ztrácí, je za těchto okolností zdůrazňujícím dokladem selhání, potenciální ztráty sebe sama. Pohříchu ruku v ruce s pokračující dospělostí (exponenciálně pak s nástupem senescence) je všelijakých těch neúspěchů, úkroků stranou, nesprávných rozhodnutí a korekcí cílů víc a víc. Množící se kolize našeho směřování s dříve nepoznanými zákoutími okolního světa zbrzďují pohyb vpřed a trajektorie našeho pobývání ve světě začíná stále nápadněji připomínat Brownův pohyb. V jistém věku je pak již nezbytností se s touto skutečností tak či onak smířit. Pochopit, že pobyt ve světě není procházkou růžovou zahrádkou, že jeho cesty neurčujeme ani tak my jako rozvrh světa, do nějž jsme vrženi. Toto poznání však současně připomíná, že bloudění, k němuž jsme faktickou členitostí našeho světa odsouzeni, není tragédií konce, ale příležitostí k neplánovaným setkáním v oblastech, o nichž jsme dosud netušili a k nimž bychom bez vědomého bloudění sotva pronikli. K poznáním o faktické členitosti světa a rozmanitosti jeho forem se bez bloudění a pochybností dopracovat nelze. A je-li takovéto bloudění samozřejmou součástí našich cest, nic naplat, nebloudíme.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 367

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 368

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 369

z korespondence

Nepostřehnutelný zvuk slaměného zvonu
v domě kde žije básník nebo jiný darmošlap
Je to celá severní polokoule.

André Breton

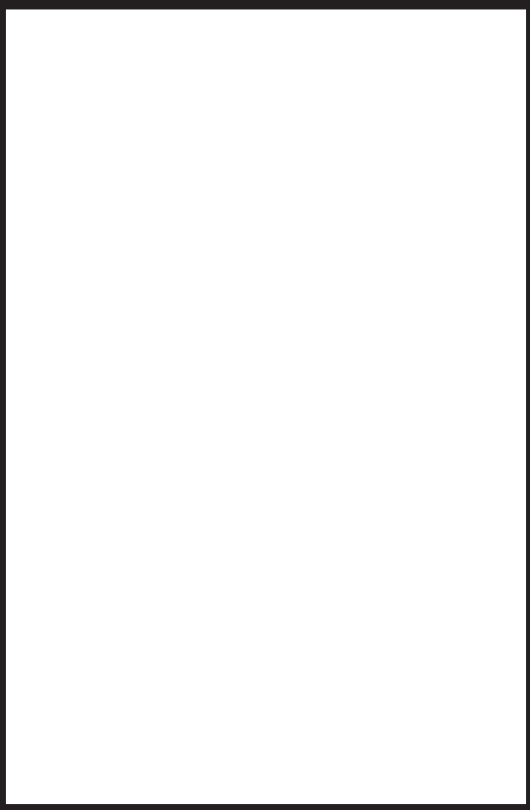

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 370

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 371

OTEVŘENÝ DOPIS NÁRODNÍ GALERII

Vážená Národní galerie! V rámci svého kulturního sebevzdělávání navštívil jsem Vaši expozici ve Veletržním paláci a byl jsem, upřímně řečeno, nemile překvapen prázdnotou tohoto prostoru, působícího na prostého návštěvníka takřka depresivně. Jako námět k odstranění uvedeného nedostatku nabízím Vám projekt svého triptychu nazvaného Svět 2000. Jeho součásti jsou tyto: (1) Slunce, (2) Letopyr a konečně (3) Kolos Trnovský. Myšlenkou Kolosa Trnovského zabývám se již několik let, dosud však z nedostatku prostředků nemohl jsem přistoupit k jeho realizaci. Svůj podíl na této skutečnosti má ovšem také fakt, že k vztyčení nakročeného Kolosa potřeboval bych nutně i prostor zahrady svého souseda (ten však projektu nakloněn není) a dále povětrnostní podmínky v Trnové, jmenovitě silné větry, které by na lehkou laminátovou konstrukci, s níž z důvodu finančních pro Kolosa počítám, mohly působit destruktivně, a to zejména v úrovni Kolosovy hlavy, která při zamýšlené výšce 26 m ocitá se již v zóně, kde vzdušné proudy jsou mimořádně intenzivní. V klimatizovaných prostorách Vašeho paláce by ovšem tento handicap odpadl. Z týchž důvodů by nebylo nutné Kolosa nakročovat, jak z důvodů statických zamýšleno pro

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 372

umístění v plenéru, přičemž navíc dlouhé, jen mírně rozkročené nohy Kolosovy bylo by možno ještě prodloužit a vyzdvižením hmoty figury do vyšších pater paláce ještě zvýraznit žádoucí monumentální efekt. Pro zvýšení účinku doporučuji Kolosa realizovat v bílé barvě, odpovídající barevnému ladění dvorany paláce, a teprve v úrovni trupu jemně zesilovat krémové tónování realistické pleťové barvy. Kolos má jasně rudé rty tvarované v širokém přátelském úsměvu a oči jako len, mile se upírající na vstupujícího návštěvníka. Umístění Kolosa bylo by tedy v čele dvorany (tam, kde máte dnes nějaká ta pohyblivá zrcadla či co). Přebývajícími zrcadly by se naopak mohla vyplnit z týlní strany dutá Kolosova hlava. Tímto vzniklé gigantické vpuklé zrcadlo skýtalo by současně návštěvníkům nejvyšších pater (a) možnost dětinské zábavy, (b) variantní prostor reflexím vlastní jsoucnosti i (c) připomínku odvrácené stránky našeho velikášství. Protipólem Kolosovým byl by Letopyr. Je zavěšen nad vstupní částí dvorany zhruba v úrovni 2. patra, jakoby v letu ostře nakloněn, přičemž svou hlavou s prominujícím nosem se téměř blíží k mírně zděšenému návštěvníkovi. I Letopyr se však, přes svůj poněkud odpudivý zevnějšek, usmívá přátelsky. Jeho tělo je opatřeno tmavými blanitými (blíže k trupu plyšovými) křídly, podobnými křídlům pterodactyla. Podobně jako u ptakoještěrů, také u Letopyra by z proximální hrany křídla vystupovaly volné prsty, zde však mají podobu citlivých lidských prstů buď rozevřených jako prsty dirigenta vteřinu před zahájením koncertu, nebo držící tužku a papír (to ještě nevím). Spodní strana trupu je tmavá s různě (až 2 m) dlouhými chlupy volně splývajícími do prostoru dvorany. Svým rozpětím pokrývá Letopyr takřka celou šířku dvorany. Z terminálních částí jeho křídel vystupují v nepravidelných chuchvalcích četné telefonní dráty, z nichž

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 373

některé pokračují až na přilehlé balkony, kde se porůznu noří do zdí. Nohy Letopyrovy jsou obuty ve slušivé společenské obuvi a jsou zakloněny způsobem, jaký vídáme na snímcích parašutistů. Letopyr nám sice připomíná cosi temného a děsivého, je to bezpochyby podivín a mrzutý brach, avšak nemyslí to zle. Aspektem kosmického a denního doplňuje celou sestavu plastika Slunce. Je to asi 5 m velká šišatá koule, sedící na dně dvorany zhruba v prostoru dnešního vstupu do expozice. Její základní barva je bílá, směrem ke stěně přibývá pravidelných zlatých pruhů, přelévajících se posléze na celou vstupní stěnu. Na povrchu Slunce jsou nepravidelně rozmístěny husté ostrůvky různě velkých hřebíků s pestrobarevnými, vesměs zlatavými hlavičkami. Vnitřek Sluncův je dutý a prochází se jím do expozic. Sestává z úzké spirálně stočené chodbičky, lemované množstvím nejrůznějšího na stěnách zavěšeného šatstva, přes které ani nezahlédneme stěnu chodbičky. Z různých stran se ozývají navíc rozličné podivné šramoty, způsobené hrabáním, hlodáním a sociální hlasovou komunikací rozličných hlodavců, jejich pobíháním v nesnesitelně vrzajících „běhacích kolech" apod. Dotyčné hlodavce, jichž mám rozsáhlé chovy, stejně tak jako část potřebného šatstva, mohu dodat takřka okamžitě. Tolik snad k základnímu ideovému námětu. Nebudu zpochybňovat Vaši kvalifikaci polopatickými rozbory symbolických významů a vzájemných relačních poukazů jednotlivých složek triptychu, celkového ideového záměru a podobnými malichernostmi. Omezím se pouze na připomínku, že potřebné podklady, včetně finančních odhadů stran realizace, jsou Vám dispozici. Zastihnete mě buď na telefonním čísle 21953264, nebo doma, v Trnové 6, kde se na Vaši reakci těší, s pozdravem Národ sobě, Váš Ivan Horáček.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 374

E-MAILOVÁ ROZPRAVA O NÁSILÍ A ZABÍJENÍ

(s Janem Zrzavým)

IH: Rámcová povědomost o biologické podmíněnosti lidského chování a morálky a centrální pozice agresivity a zabíjení v transformačním kontinuu těchto struktur jsou standardní součástí nesčetných výpovědí o povaze lidského údělu od nejdřevnějších mýtů po nejsoučasnější televizní reportáže. Přesto se zdá, že právě během posledního půlstoletí se naše vnímání tohoto předmětu dosti radikálně změnilo a možná neuškodí lehce se zamyslet nad tím, v čem a proč.

Přelomovým dílem, vyznačujícím počátek dotyčné změny – přinejmenším jako objektivně (např. objemem souvěkého ohlasu) nejzřetelnější počin v daném směru –, se před více než čtyřiceti lety stala kniha Konrada Lorenze *Takzvané zlo* (v anglickém překladu 1966 jako *On Aggression*). Od té doby se ledacos událo. Konrad Lorenz získal deset let po vydání tohoto svého nejvlivnějšího spisu Nobelovu cenu a během následujících desetiletí se v explozivně se rozvíjející vědě o chování stal synonymem dřevní nevědeckosti a neproduktivnosti („takto ne, to je taková lorenzovská etologie“). Nemá cenu asi rozebírat proč, v čem je tento nečekaný úděl velikána zákonitý, v čem je oprávněný a v čem je současně symptomem jistého úpadku discipliny samé a nakolik jsou při rozmělňování jakékoliv doktriny kafemlejnky přičinlivě testovaných formálně objektivních hypotéz podobné skutečnosti nezbytným průvodním jevem. I když i to by možná bylo docela dobré téma k diskusi – a mezi námi, zcela zřejmě – i k tématu, neboť razance naznačených odsudků je mnohdy zarážející. Mohli bychom třeba zkoumat, zda platí, že čím autoritativnější zakladatelský počin a vlivnější

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 375

jeho dopad (např. množství učedníků, rozsah předmětu), tím rychlejší je obrat nových poznatků a názorů (a hlubší distance od vstupních představ a jejich nositelů), tím více narůstá kompetice mezi učedníky a potřeba přiměřeně radikálního oddělování zrna od plev, jehož prvním objektem je logicky to nejdistatnější. Mohli bychom pak diskutovat, nakolik je nezbytné, že představa přiměřenosti se tu pak, vzhledem k peripubertální horlivosti učednictva, od normy zpravidla dosti liší a agresivity tu odkapává vskutku nepřehlédnutelně. Ale co si budeme namlouvat, to všechno jsou koneckonců banality – to, že objem herezí i agresivita heretiků bývá větší v náboženských sektách, psychoanalytické komunitě či umělecké avantgardě než v taxonomii třásněnek nebo ve výrobnách ručního papíru, se tak nějak obecně ví. Abychom se vrátili k Lorenzovi: ilustrativní v našich sporných slostech je, že i Zdeněk Veselovský, nejoddanější Lorenzův příznivec, neopomene v doslovu k českému překladu shora zmiňované knihy připomenout, že obsah je nutně zastaralý a o předmětu se dnes ví mnohem více, a Ty ve své současné knize o podobném tématu[1] zmíněný spis již pro jistotu necituješ vůbec (s výjimkou nelichotivé zmínky na str. 117 a 118).

JZ: Tohle je asi příznačné – já jsem si vůbec neuvědomoval, že jsem tam vůbec něco napsal o Lorenzovi, a musel jsem tu „nelichotivou zmínku“ hledat. No, je tam, je nelichotivá, a kdyby tam nebyla, nic by se nestalo. Potřebu nějak se vyrovnávat s Lorenzem opravdu necítím, leda když mi někdo – obvykle novináři – dotyčného koryfeje neustále podstrkují pod nos, co já prý na to. (Stejně mě štve E. O. Wilson. Za otázku by možná stálo, proč zrovna tihle dva v mých očích splý-

[1] J. Zrzavý, *Proč se lidé zabíjejí*, Triton, Praha 2004.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 376

vají – nejspíš proto, že oba směřují k nějakým těm vznešeným výzvám.) Myslím, že obecná tendence distancovat se od Lorenze je z velké části právě důsledkem jeho osudu mediálního guru, na to mimochodem pozor! Obecně je vždycky třeba rozlišovat dvě věci – co klasik svého času přinesl a co z klasika opravdu přežívá. Lorenz přinesl mnohé, a řekl bych, že toho moc nepřežívá, a ve věci zkoumání „agresivity" zvlášť ne. Ale upřímně řečeno, já na tuhle hru nechci přistoupit, protože se o klasiky nezajímám, nečtu je, nemám na ně žádný názor, nijak se vůči nim nevymezuju a rád bych, aby to tak zůstalo.

IH: Myslím, že Tvá kniha je nejen svým předmětem, ale i rozsahem vhledu, erudicí autora či naléhavostí sdělení vkusnou paralelou Lorenzova počinu. Tím, že se objevuje shodou okolností po 40 letech od téhož, na konci období, jež nás zajímá, konci, jehož ultimativnost je indexována naší přítomností, skýtá ideální substrát k srovnání. Možná že právě výsledek podobného srovnání může k shora naznačenému zamyšlení lecčíms přispět. Zvláště pak dokážeme-li se ubránit lákadlům neprůstřelně spolehlivé explikační figury, jimiž podobná srovnání exponují plejády nejrůznějších mediálních diblíků – mám na mysli obligátní připomínky, že dnes máme více informací, naše postoje jsou již z tohoto důvodu oprávněnější a odůvodněnější, zatímco dříve se spíše jen tak tápalo, věci se nenazývaly pravými jmény, zkrátka a dobře ti lidé byli nějak hloupější, a proto si mysleli věci tak naivní a směšné, jaké si mysleli. Ostatně co učenci si nemusíme připomínat, že chceme-li se dopídit čehosi věcně relevantního, musíme programně rezignovat na legitimační rétoriku těch či oněch postojů (včetně vlastních) a myšlení o příslušném předmětu založit na věcném srovnání – a od něj lze cosi spolehlivého očekávat obecně jen tehdy, není-li

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 377

akt srovnání zatížen apriorními hodnotovými či významovými signaturami srovnávaného (pokud ovšem nejde o srovnání samotných hodnotových signatur, ale to je už jiná hra).

Čím se tedy náplň a expozice Zrzavého knihy liší od analogicky tematizovaného, avšak o 40 let staršího spisu Lorenzova?

Neautorský pokus o srovnání (IH): Obě jsou předznamenány takřka identicky: zabíjení a agresivita jsou porušením jistých pravidel, pohříchu však příliš častým na to, abychom jej mohli přehlížet. Tu je pak na místě věc vědecky prostudovat a jevu porozumět přinejmenším ze stejných důvodů, pro něž se občas vyplatí získat jistou povědomost o vnitřní stavbě našich končetin – třeba pro případ, že si při nějakém tom veselém skotačení přivodíme jejich mnohočetné fraktury. Neméně shod mezi oběma spisy lze nalézt i v přírodovědné (a evoluční) dikci a v přesvědčení, že ony odvrácené stránky lidské jsoucnosti, které jsou pojednávány, tvoří mnohem podstatnější složku naší přirozenosti, než jsme ochotni připustit, a že nemalý objem pleteně lidské kulturní a sociální nadstavby není více než sofistikovanou kompenzací dotyčných pošmourností. Zcela zřetelný rozdíl je však v tom, co je v[illegible]ním předmětem šetření, co je exponováno jako dotyčná odvrácená stránka lidské jsoucnosti.

Nejdříve k Lorenzovi: Dnešního čtenáře, okoralého každodenními mediálními kazuistikami nejrůznějších sériových havárií, kanibalistických hodů, dětí roztrhaných psy, postřílených spolužáky apod., zarazí, že s výjimkou konstatování typu „neznáme jediného živočicha, který by byl schopen osobního přátelství a postrádal přitom agresi“ se Lorenzova kniha vlastně finesami samotného agresivního chování příliš nezabývá. Přinejmenším ne v té míře, kterou bychom dnes v podobných souvislostech očekávali co minimální ilustraci tématu. Agresivita je zde exponována jako univerzální sub-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 378

merzní pól sociálních interakcí, jako potenciál, jehož transformace generuje podstatnou část viditelných a „pozitivních" stránek sociálního života živočichů i člověka. Hovoří se spíše o různých pozitivech, s připomínkou, že kdesi v jejich pozadí dřímá, řečeno s klasikem: ta část síly, jež chtíc zlo, vždy jen dobro činí (překlad vlastní). Neudivuje, že pro pragmatického vědce jsou analogické poukazy, ukazující různé instance zářivého světa pestrých zjevností jako transformační produkty skrytého motivačního pozadí, jako výraz skutečností, které samy mají jevové formy zcela odlišné, čímsi ne zcela patřičným. Skrytou stránku věcí, potlačené motivace a podobné věci, nelze dosti dobře měřit a kvantifikovat a mnohdy ani dostatečně průkazně identifikovat. Lze v ně věřit, a jak ostatně názorně ukazují i poutavé kazuistiky Lorenzova výkladu, za jistých okolností je občas nahlédnout, zpravidla za použití určitých speciálních průzorů (viz též např. psychoanalýza) nebo zrakem obzvlášť pronikavým. Pronikavost pohledu a povědomost o speciálních průzorech patří v tradičním rozvrhu středoevropské vzdělanosti k nevyřčeným, avšak samozřejmým předpokladům, v prizmatu pragmatického kánonu protestantské vědy však důraz na tyto metodické pomůcky představuje dokonalou ilustraci nevědeckosti příslušného počinu. Zjevný posun akcentů k tomuto interpretačnímu pólu bezpochyby přispěl nemalou měrou k shora naznačenému posunu ve vnímání Lorenzovy expozice i tématu samotného.

Pohříchu, celkem typicky se s návazným vymetáním nevědeckého výkalu podařilo vylít i příslovečné dítě: poselství spisu a inspirující výsledek provedených šetření. Ten lze cvičně shrnout asi takto: i když agresivní motivace jsou univerzální a nezbytně předznamenávají behaviorální dispozice všech sociálních živočichů i nás samých, jsou transformova-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 379

telné. Jejich sublimační produkty, řečeno freudistickou terminologií, mohou navíc nečekaně významným způsobem obohatit spektrum mechanismů sociální a individuální integrace a posílit tento, v intelektuální reflexi lidského údělu tradičně zdůrazňovaný, rozměr lidskosti. Povědomost o agresivním pozadí zmíněných sublimačních produktů (různých kulturních schémat apod.) zakládá pak nejen obecnou možnost vědomého ošetření příslušných motivací, – obranu proti regresní inverzi kulturních schémat do agresivních akcí –, ale v první řadě i takto podmíněný závazek člověka vůči potenciálu vlastních dispozic. Závazek morálně orientovaného výběru ze spektra alternativních dispozic.

Motiv odpovědnosti, závazku vyplývajícího z poznání biologického pozadí vlastní jsoucnosti, je ostatně průběžně Lorenzem zdůrazňován i v jiných spisech (zejm. v *Die Abbau des Menschlichen* z roku 1983). Ponechme stranou hloubání, nakolik je tento, ke stáru stále nápadnější, středový motiv Lorenzova uvažování dědictvím tradičního (velko)německého myslitelství s centrálním tématem svobody, vědění, rozumu a poznání jako emancipačního indexu lidského údělu (které s nepatrnými obměnami lze číst u Fichteho, Feuerbacha, Schellinga, Okena, Hegela, Marxe i Nietzscheho nebo Haeckela) a konstatujmež, že vlastní vyústění Lorenzova zkoumání agresivity je právě takové: víra v překročení biologických omezení skrze kultivaci pravé lidskosti.

Tvá kniha se zjevně do podobných poloh (záměrně?) nepouští. Ostatně její faktický předmět je zcela jiný a svým vymezením vylučující příhanu nevědeckosti: zabíjení je cosi, co lze zcela jednoznačně zachytit, popsat, analyzovat co do frekvence, jevových podob, sociální korelátů atd. – což vcelku dokonale provádíš. Názorně ilustruješ, že akt zabíjení mí-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 380

vá velmi rozličná motivační a významové pozadí, která nelze redukovat na různé instance obecné „agresivity".

Dejme tomu, že onen posun ve volbě předmětu – agresivita vs. zabíjení – je zohledněním poznání, jakýže objekt může být pojednáván objektivním zkoumáním, tj. po vědecku. Proti virtuální obecnině „agresivity" je zabíjení skutečností, která je nad jiné objektivně vykazatelná a jevově bezesporná. Ostatně v celé biologii a na celém fenoménu života není jevu dokonaleji jednoznačného a bezesporněji spočetného než smrt. Nicméně jsem vcelku upřímně přesvědčen, že takový posun v předmětu zájmu je stejně významně také nenápadným důsledkem generačně odlišného zkušenostního zázemí. Generace důstojníka wehrmachtu Konrada Lorenze zažila situace, kdy zabíjení je obligatorní součástí každodenní všednosti, a odsunutí příslušné zkušenosti do pozice nepřítomného pozadí jinak celkem růžové budoucnosti pak plně pochopitelným přirozeným kompenzačním sylogismem, který v zájmu zachování vlastní integrity třeba s dostatečnou důrazností průběžně opakovat. Neméně ilustrativní je v této souvislosti i to, že leccos z tohoto rozvrhu velmi dobře chápu i já co vysloužilý důstojník jinak vcelku neškodné lidovědemokratické armády. Přinejmenším díky obtížně přenositelným, o to však působivějším vojskovým zkušenostem, v jakém rozsahu lze aktivizovat potenciál agresivity, jak účinně jej lze rozličným způsobem předisponovávat a jak explicitně zde stojí v pohotovosti potřeba zabíjet, je mé vnímání dotyčného předmětu nepříliš odlišné od pohledu generací předchozích. Již třeba obligátní pohled na záložní vojska rozšafných otců rodin, krátících si vyčkávání před cvičným bojem zuřivým zabíjením polních myší, ilustruje s názorností až dojemnou, že připravenost k zabíjení je záležitostí v podstatě samozřejmou a běžnou, asi jako

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 381

to, že mužům rostou vousy. Nesamozřejmé a obtížně pochopitelné je tu spíše to, že se lidi zabíjejí tak málo. Osobně by mne příliš nepřekvapilo, kdyby jedním z podstatných faktorů této nesamozřejmosti byly právě instituce typu armády, podobně jako jsou každodenní vševojskové kontroly oholenosti zásadním faktorem příznačné bezvousosti vojsk. Chci říci, že dnešní postmoderní, ryze nevojenská generace, zrající v kultivátorech formálně korektních *user-friendly* institucí a zpředmětněných čítankových moudrostí, je možná první, která si opravdu myslí, že čítankové poučky o božské přirozenosti člověka a jeho zrození k úspěchu a světlým zítřkům tak nějak platí. Nynější, z pohledu starce poněkud excesivní pozornost věnovaná zabíjení a jeho jevovým formám může tak být i nenápadným kompenzačním produktem tušené nekompletnosti dotyčných představ.

Ukazovat, jak intimně je potenciál zabíjení a genocidy včleněn do rozvrhu lidské přirozenosti, je za těchto okolností zjevně dost potřebné a smysluplné. Asi jako je dětem třeba připomínat, že kamna mohou občas i spálit. Možná by se jim ale nemělo říkat (jakkoliv je to pravda): ale co, stejně se jednou spálíte. Ve srovnání s Lorenzovou knihou, vrcholící lehce exaltovaným vyznáním optimismu a víry a kondenzovaným návodem pro příští generace, Tvé řádně poučný závěr chybí. Máš nějaký v zásobě? Třeba sám pro sebe?

JZ: Tak především: moje knížka vlastně není o zabíjení, nehledě o „agresivitě“. Samozřejmě nemůžu popřít, že motivací k psaní knížky musí být nějaký rajc, který by jistě psychoanalytikové mohli pitvat, protože kvůli penězům to opravdu dělat nelze, aspoň moje dosavadní zkušenosti tomu nasvědčují. Ale v mém případě ten rajc není primárně „násilný“, spíše „urážlivý“. Baví mě psát o věcech jiným způsobem, než

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 382

se o nich obvykle psává, což téma vraždění a genocidy splňuje měrou vrchovatou, protože o tomto tématu se psává jediným kanonickým způsobem, totiž pomocí pohoršení, bud' uslzeného, anebo bojovně moralistního. Možnost rajcovního psaní a mluvení o sexu si užila snad tvoje generace, my už vyrůstali ve světě, kde o sexu bez červenání (respektive se seberajcovným červenáním) mluví kdekdo, takže násilí je jedna z posledních rezervací, kde si člověk ještě může něco užít. Odhlédneme-li od těchto temných kořenů mého spisování, zabíjení mě opravdu zajímá co „evoluční okno do lidské duše", jak praví podtitul mé knížky. Zajímá-li mě, kdo koho a za jakých okolností vraždí, je to proto, že se tím osvětlují vztahy mezi těmito aktéry. Kdyby se nevraždili, nebyly by ty vztahy dostatečně jasné. Právě proto, že se lidé obvykle vraždí v pominutí smyslů, bez rozumné úvahy, nám to o lidech něco říká, tedy něco, co mě jako biologa zajímá. Čili těžko říct, proč násilí zajímalo důstojníka wehrmachtu Lorenze, ale pro mě tohle téma zas až tak moc důležité není.

IH: A co onen posun tématu – čtecího okna problému? Je něčím zajímavý? Co si tedy myslíš o agresivitě?

JZ: Problém s „agresivitou" je pochopitelně hlavně v tom, že nic takového neexistuje. Když muž zfackuje syna, manželku, podřízeného či někoho, koho potkal v hospodě, jsou to zcela odlišně motivované agresivní akty a nemá vůbec žádný smysl převádět je na společnou explanační bázi. Pokud nás tedy nezajímá ta fyziologická stránka věci, že se dotyčnému agresorovi odněkud někam cosi vylévá, jakési adrenaliny a podobné tajné síly. Ale ta by nás tu zajímat neměla. Kdoví, jestli za lorenzovským zaměřením na „agresivitu" nestojí zrovna obsese staré biologie nehledat ultimativní vysvětlení toho, co

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 383

pozorujeme, o tom, k čemu je to dobré, a tedy nezbytnost zabývat se proximativními „příčinami“, což jsou ty adrenaliny a podobně. Koneckonců – teď přijde taková úvahová odbočka – všimni si, jak složitě musí klasická etologie popisovat a okecávat situaci, kdy zvíře něco chce, aby nemusela užít nezákonného antropomorfismu. Možná tenhle přechod do světa, kde lidé, zvířata, geny a druhy leccos (aspoň metaforicky) chtějí, je zcela zásadní novinkou genocentrické biologie 60.–70. let a „evolučně-herní“ biologie 70.–80. let, a také jedním z málo vnímaných důvodů myšlenkového rozchodu s lorenziány. Konec odbočky. Neboli „agresivita“ je jen mechanismus, který nám umožňuje dělat to, co dělat chceme, a zajímavé je tedy spíš to, *co* vlastně chceme. Takže já bych o „agresivních motivacích“ vůbec nemluvil, nevím, k čemu nám to může být dobré. No a tím se dostáváme k „víře v překročení biologických omezení skrze kultivaci pravé lidskosti“, absenci čehož mi vytýkáš. Otázka zní, co by se to vlastně mělo tou pravou lidskostí kultivovat. Stěží to bude „agresivita“, tedy proximativní mechanismus, na němž není co transformovat, leda skrz medikamentózní ovlivnění žláz. Tedy ne že bych se nějak ošklíbal a pohoršoval nad biomedicínským „potlačováním lidské přirozenosti“, děje se to odjakživa a výsledkem je zase jenom lidská přirozenost, i když trochu jiná – koneckonců zabránit manželčině nevěře injekcí něčeho neurohumorálního není o nic méně důstojné než použít k témuž účelu hole. Ale tuším, že tohle ti kultivátoři nemají na mysli, protože to nemění Člověka ani Společnost, jenom to nějak moduluje lidské schopnosti, asi jako když se zlodějům amputují končetiny. Potom je otázka, jak lze transformovat *to, co* se „agresivitou“ řeší. Jde o kultivaci lidských vztahů zhruba v tom feministním smyslu, že by se chlapi měli méně rvát o sociální status? Obávám se, že to nepůjde, že ko-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 384

neckonců i ti hodní a mírní chtějí být co nejhodnější a nejmírnější, aby se mohli vytahovat nad těmi málo hodnými a mírnými. Docela by mě zajímalo, jak to vypadá v nějakém tom Ústavu etiky, když se uvolní místo ředitele, nebo – ještě hůř – když už se dlouho neuvolnilo. Prostě člověk je taková opice, která žije ve skupinách, má velmi silné statkové sta[u]tární puzení, extrémní rodičovské investice a extrémní sexuální vybíravost – co na tom proboha kultivovat? Takže nakonec jde jen o tu banální praktickou kultivaci: abychom se při boji o místo ředitele Ústavu etiky vraždili co nejméně, no, a taková kultivace odjakživa probíhá, lidé se vraždí jen občas a máme speciální orgány, které naše poziční zápolení regulují, různé policajty, soudce, bachaře a katy. A protože celkem nikdo nechce těmto regulátorům snížit dotace z veřejných zdrojů, vtírá se otázka, o co tomu starému nacistovi vlastně šlo, když psal *„… plný a vroucí cit lásky jsme schopni pociťovat jen k jednotlivým lidem. Na tom nemůže nic změnit ani nejsilnější vůle. Ale velcí konstruktéři to změnit mohou. Věřím, že to učiní, neboť věřím v sílu lidského rozumu. Věřím v sílu selekce a věřím, že rozum podněcuje rozumnou selekci. Věřím, že našim potomkům bude v nepříliš vzdálené budoucnosti propůjčena schopnost splnit tento největší a nejkrásnější požadavek pravé lidskosti“*. Základní tu asi bude víra či nevíra v možnosti konstruovat svět, nedejbože dokonce rozumem, a naopak víra či nevíra v liberální samoorganizaci složitých systémů. Tu víru v konstruktéry já opravdu nemám, navíc si nemyslím, že by svět potřeboval nápravu, připadá mi, že svět je docela v pořádku, že věcem je nejlíp tak, jak jsou. Proto nechci psát, jak se co nejpravděpodobněji nespálit, ale spíš o tom, že spálení je součástí života, byť docela vzácnou, a m[ůže]e mu zabránit leda odstraněním plotny nebo ruky nebo zvědavosti, tedy odstraněním samých pěkných a užitečných věcí.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 385

IH: No tak dobře, nechme toho starého nacistu a jeho víru v rozum, lepší zítřky a tak dále, stranou. Ostatně, absenci podobných akcentů či je zohledňujících závěrečných poučení Ti nikterak nevytýkám. Tento fakt pouze konstatuji jako nepřehlédnutelný rozdíl (možná vůbec nejnápadnější) mezi lorenzovskou a Tvojí expozicí tématu, tj. jako produkt prostého srovnávacího aktu. Jen pro pořádek tu připomínám, že mi skutečně nejde o nějaký ten etický či morální soud. Zajímá mne pouze, co, jak a proč se změnilo ve vnímání našeho tématu v posledním půlstoletí, co si myslet o této změně a jejích možných extenzích v kontextu jiných stránek světa a našeho chápání téhož. Stručně řečeno: mým motivem k takovému srovnávání je jistá varianta obsedantní zvídavosti. Máš jistě pravdu, že za podobně úctyhodným doznáním je třeba hledat nějaký ten rajc a že je žádoucí poskytnout přijatelné vysvětlení v tomto směru dříve, než se ona otázka dostane do centra pozornosti. Abych i já příslušnou rošádu provedl, iniciativně přiznám, že zdrojem mé zvídavosti je naprostá nevědomost o nejrůznějších stránkách světa a jí odpovídající dětinský úžas nenápadně se střídající s úzkostnými stavy, které kombinace nevědomosti a vědomosti přirozeně navozuje. I když jsem se lecjakých pochopení o povaze různých věcí přece jen dopracoval, v zásadě nevím, co je zač ten svět, v němž řízením osudu pobývám, jak je udělán, jak funguje a kde je v něm nějaké to místo k žití. Příslovečný rajc – libidózní zisk – tohoto tázání pramení možná z občasné alternace úzkosti v úžas a z návazného pocitu úniku z prázdnoty, za těchto okolností jej však jen stěží může poskytnout všelijaké to zveřejňování morálních, etických či intelektuálních soudů, spisování, zviditelňování, říkání věcí jinak apod. To jest onen sajrajt, který se z alternativního epifenoménu poznávání stal – jak už tak dnes bývá, v očích

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 386

jisté, pohříchu povážlivě velké části populace – nejvlastnějším cílem a středobodem intelektuální aktivity.

JZ: To je, milí čtenáři, mimochodem o mně, kdybyste to sami nepoznali.

IH: (Taky hezky dokreslující vsuvka: generovat nějaké ty obecniny, oč se tu Horáček, pohrobek Konrada Lorenze a Karla Marxe, snaží, dnes zjevně nemá smysl – postmodernist Zrzavý jiné než osobní čtení nezná. No co, darmo mluvit.)… a to, že se co placený koryfej intelektuality z uvedeného důvodu musím právě těmto záležitostem věnovat, přinejmenším v míře, která příslušným daňovým poplatníkům připadá nezbytně nutná, je jiná věc a nic rajcovního v tom nevidím. Na rozdíl od vlastního zkoumání a přemýšlení o věcech mě to nijak nebaví a kdybych se obligatorním vynášením nejrůznějších soudů, spisováním a vysvětlováním nemusel zabývat vůbec, byl bych nejradši. Toto vysvětlení nepíšu jako nějaký pokus k ospravedlnění toho, čemu se dříve říkalo „filosofický postoj", tj. té motivační figury, která tolik excituje rozhněvané mladé muže (z přírodovědných kruhů zvlášť), ani jako varovnou připomínku, že jde o pozici, do níž ke stáru s úbytkem všelijakých těch testosteronů a adrenalinů nenápadně (a mnohdy zcela zjevně i proti své vůli) vklouzne i většina rozhněvaných mladých mužů, takže velmi typicky se jejich pozdější intelektuální produkty, karikaturně zpředmětňující nereflektované varianty zmíněného postoje, stávají vítaným substrátem pro intelektuální cvičení následující generace rozhněvaných mladých mužů, terčem posměchu, synonymem nevědeckosti apod. (viz např. E. Haeckel nebo zrovna K. Lorenz či E. O. Wilson, o nichž se v tomto smyslu zmiňuješ). V této chvíli mi jde jen

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 387

o to dostatečně a věrohodně zdůraznit, že je mi v zásadě srdečně jedno, zda má Tvá kniha taký či onaký závěr. Dokážu pochopit, že nehodláš vtahovat do bodrých veřejných pojednávání peripetie vlastních morálních a etických konotací světa. Nebudeme si však namlouvat, že podobné záležitosti se Tě netýkají. Představují totiž obligatorní součást osobnosti, která integrací chtění, různých děsivých reziduí předchozích zkušeností a všelijakých zpětnovazebných faktorů sociality tu zesiluje, tu zeslabuje takřka kterýkoliv produkt psychického dění. Nebudu teď dokládat, že z rozvrhu věcí jde o nezbytnou dimenzi vstupování do světa či o pokus homologizovat tuto komponentu psychického dění se stavem u jiných organismů, zdůrazním jen, že jde skutečně o záležitost bytostně privátní a individuálně specifickou. Každý máme baterie vlastních běsů, kvůli nimž si takové či onaké privátní morální soudy děláme či neděláme, nicméně bez nebezpečí nereflektovaných ideologizací apod. bychom podobné věci mimo zevrubný psychoanalytický kontext asi skutečně měli vytvářet jen s největší opatrností. V průběhu posledních desetiletí jsme se ostatně privátnost a exkluzivitu podobných informací naučili nějak intuitivně respektovat. Snad právě proto působí dnes bezprostřednost a explikační důraznost, s jakou své dalekosáhlé morální a etické soudy veřejně vynášeli příslušníci předchozích generací, v typickém případě onen diskutovaný Nobelpreistrégr, takřka repeletně. I v tomto bodě s Tebou v zásadě souhlasím. Zkrátka a dobře, respektuji Tvou nechuť k diskursu o tomto předmětu i příslušná vysvětlení, která iniciativně předkládáš, i když Tvá introspektivní charakteristika motivačního pozadí mi nijak výstižná nepřipadá. Naznačuje to již fakt, že na rozdíl od produkce naprosté většiny autorů „píšících o věcech jiným způsobem“ Tvé spisy stojí za pozornost a vážnou

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 388

diskusi – tak je tomu ovšem ne proto, že se píše o věcech jiným způsobem, ale proto, že v pozadí takové aktivity je velmi solidní myslitelské úsilí, potřeba dobrat se čehosi věcně relevantního, a abych Tě dále urazil, zřejmá pokora vůči jistému, konzistentně vnímanému kritériu pravdy.

JZ: Pořád se nemůžu zbavit dojmu, že se nějak míjíme, že mě tlačíš k tématům, která mě nějak nebaví, respektive odpuzují, anebo o nich přinejmenším nedokážu hovořit s dostatečnou vzdělaností a touhlenctou inteligencí. Zase to ze starého přátelství nechci nějak razantně ukončit, ale fakt k tomu nemám co říct. Jinak povídáním o pokoře a myslitelském úsilí pochopitelně uražen jsem, ale zase ne dost. Kde je problém?

IH: Na rozdíl od většiny čtenářů Zrzavého sebraných spisů mne Tvé provokativní téze nepobuřují (počítám, že proti Tvému záměru) a jsem připraven je vnímat jako jistou velmi relevantní výpověď o povaze předmětu. Tak je tomu i s adjektivem, které přiděluješ shora diskutovanému etologickému humanistovi. Provokativní označení Lorenze za *starého nacistu* pokládám dokonce za překvapivě inspirativní a přinejmenším v jednom směru velmi výstižné. Ne snad proto, že dotyčný asi jako jiní cvičil v turnerschaftech, školil Hitlerjugend apod. (to samozřejmě nevím, nebyl jsem u toho), ale proto, že bezpochyby sdílel (a jak trefně třeba zmíněný citát naznačuje, až do pokročilého věku) ony náhledy a ambice, jimiž nacismus, přinejmenším ve svých počátcích, oslovoval tak velkou část německých intelektuálů své doby. Osvobození lidské přirozenosti, uvolnění prostoru vůle a síly, průhlednost, jednoznačnost a tak. To všechno jsou bezpochyby komodity natolik závažné, že k jejich dosažení stojí

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 389

za to leccos obětovat a s lecčím zacvičit řádněji než jindy, jak ukázal třeba Martin Heidegger se svým neárijským učitelem a jiní. Recentně zveřejňované peripetie stran německého fyzikálního ústavu a různých aktivit zde působících Nobelpreistrégrů jsou také docela ilustrativní. Zkrátka když se kácí les, létají třísky. V uvedeném případě jich samozřejmě posléze létalo tolik, že nadšení mnohého opadlo, zbyla jen ta povinnost a úřad, včetně osvětimských konsekvencí, ilustrovaných ve Tvé knize. To je ale už jiná story – zkrátka se to nakonec nějak zvrtlo. Stejně tak jako s ideologickými, sociálními a vposledku i ekonomickými extenzemi marxismu (strukturně a intelektuálně bezpochyby mnohem solidněji ukotvenými než křupanské abreakce „židobolševické" perfidity v nacismu).

JZ: O to taky jde, nepatřím k těm mamlasům, kteří hodlají vyčítat lidem, že v určité situaci jednali tak, jak od nich tato situace vyžadovala. O jednom z mých někdejších nadřízených se říkávalo, že už lže, i když si tím škodí, což je zřetelně považováno za patologický jev. Ovšem člověk, který říká pravdu, když si tím škodí, není o nic méně patologický. Neboli problém opravdu není v tom, co Lorenz říkal v dobách nacismu, ale v tom, co si myslel, a to i potom, když už nemusel. K tomu, co říkáš, bych dodal, že základem toho všeho je i nechuť k takovým zásadním věcem, jako je řád spontánně vznikající z chaosu a aspoň přechodná stabilita (tedy nikoliv optimální uspořádání systému jako věc, k níž evoluce směřuje). Na jednu stranu je jasné, že v polovině 20. století se holt některé věci nevěděly – a teď myslím i věci čistě technické, třeba právě teorii her, ale když si čteš třeba různé novinové polemiky z dob první republiky, vidíš, že spousta lidí už tehdy tu potřebu napravovat Svět a Člověka neměla,

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 390

a přitom ani nemuseli věřit v Neměnný Řád. Neboli nejde jen – s odpuštěním! – o pokrok vědy ani o tehdejší nedostatek historické zkušenosti s tím, kam takové nápravy vedou, ale skutečně o mentální nastavení příslušných koryfejů.

IH: Samozřejmě, rozložení názorů a konceptuálních figur ve společnosti má vždycky nějakou varianci, vždycky je tu nějaký ten extrém, který pak lze z odstupu vzdálené budoucnosti číst jako příslovečné zrnko pravdy mezi plevelem (podle toho, kam mezitím onen z chaosu vzniklý řád onu budoucnost posunul). To celkem nepřekvapuje. Většinový obraz, onu důstojnou variantu dobově vnímanou jako spolehlivá pravda o světě a lidstvu, ale asi nejvěrohodněji ilustruje právě mentální nastavení souvěkých koryfejů. No a právě proto je, myslím, přece jen dobré se jím zabývat. Já jsem v této souvislosti chtěl zdůraznit, že to, proč dnes, s odstupem naší dnešní požehnané budoucnosti, věci jako nacismus a marxismus pro většinu populace tak nějak splývají, není možná ani tak důsledek obecné nevzdělanosti či zjevné podobnosti mezi Buchenwaldem a gulagy jako toho, že cosi společného je již ve vstupní pozici takových obrazů světa. A to se týká i naprosté většiny všech dalších -ismů předznamenávajících různé ty varianty vyústění novověké intelektuality. Jejich jednotícím momentem je následující (z pohledu dneška směšně vratká) ideová figura: přirozenost člověka (nebo přinejmenším toho, koho jsme za člověka ochotni považovat) je dobrá, ušlechtilá, jeho potenciál je fantastický, pohříchu působením nějakých omezení je lidská přirozenost deformována a zmíněný potenciál zeslaben – jde tedy o to, taková omezení odstranit. Motiv osvobození a svobody je nejsilnější a nejzřetelnější charakteristikou novověku, je postupně deklarován na stále větší spektrum entit a průběžně

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 391

vyznačuje takřka všechny trajektorie ideového vývoje novověku. Ostatně i další disciplíny spoluutvářející předpostmoderní obraz světa – třeba psychoanalýza – operují se stejnou figurou: cosi omezuje naši svobodu ve vztahování k příštímu, odstraňme to – třeba zvědoměním –, a cesta k realizaci sebe sama je volná. A tak dále.

V postmoderní době, nenápadně sešikované na pozadí mnohačetných krachů posledních modernistických ambicí osmašedestých a sedmdesátých let, už nějak o podobné věci nejde. Nehodlám při této příležitosti diskutovat, nakolik je to dobře či špatně, a jsem ochoten i připustit Zrzavého tezi, že stávající svět není zas tak špatný, a že snažit se o jeho změnu ani vcelku nemá cenu (ostatně moc se změnit nedá, a když, tak k horšímu, přinejmenším v některých směrech, jak jsme si vyzkoušeli – což jako účastník několika revolucí a převratů mohu potvrdit).

JZ: Já ovšem neříkám takhle jednoduše, že svět se nemá měnit, aby se nezkazil. To by se koneckonců dalo risknout. Je to horší: svět se nemá měnit, protože ho utvořila předchozí selekce, tedy není uspořádán ani náhodou, ani zlým rozmarem, nýbrž tím jediným pozitivně známým generátorem řádu. Pochopitelně řádu nestabilního, relativního, soukromým přáním aktérů obvykle nepřátelského, protože řád nevzniká záměrnou aktivitou hráčů, ale spíš mimoděk, paralelně s ní, anebo docela napříč. Takto rozvržený obraz světa a člověka v něm ovšem neumožňuje žádné globálně revoluční akce spíš jemné modifikace parametrů emergující z mimoděčné aktivity, a to pak není divu, že tohleto intelektuálům připadá takové slabé. Nemohou nikomu v ničem radit, k ničemu vyzývat, před ničím varovat – zrovna mám za sebou sérii přednášek a besed, kde pokaždé nějací geronti

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 392

v publiku žádali od vědy vizi a její naplňování a vědeckou kontrolu politiky, ovšem začasté společně s návratem k tradičnímu řádu a pohlavní morálce. Hrůza.

IH: No jo, všichni holt chtějí mít svět jasný a zřetelný, tak jak bylo u zrodu Metody tatíčkem Descartesem slavnostně přislíbeno. Koneckonců, přinejmenším z tohoto důvodu na to má poplatník jistý nárok. Mně ale šlo spíše o ty jemnosti, které nejsou dostatečně zřetelně spočetné, viditelné a uchopitelné. O to, jak samozřejmě – ve smyslu nejdogmatičtějšího čtení kartesiánského návodu – se s těmito věcmi vypořádáváme. Týká se to třeba i oné prožluklé agresivity. To, že se nehodí do světa ověřených vědeckých výpovědí, je celkem zřejmé, ne tak docela však již to, že (snad proto?) nestojí za pozornost. Fakt, že jde o termín primárně aplikovaný v ryze praktických a profánních souvislostech, naznačuje, že asi přece jen nepůjde o zcela účelový konstrukt. V uvedených souvislostech jde bezpochyby o termín s jistou predikativní mohutností, přinejmenším v tom smyslu, že u někoho, kdo zfackuje manželku a syna, je pravděpodobnější, že zfackuj i kohosi v hospodě, než u jedince, který v podobných situacích použije jiných behaviorálních modů. O žádný proximativní mechanismus se v těchto souvislostech nejedná, spíše o způsob kanalizace nějakých motivací, který lze – tu použijme invertovanou verzi shora diskutovaného sylogismu – opatřit nějakými překážkami a příslušnou energii odvést jinam. Motivací a základním stavebním prvkem takových překážek může třeba být zkušenost s důsledkem předchozích akcí podobného typu či analogická mentální operace, konfigurující příslušnou zpětnou vazbu virtuálně, anebo třeba cosi jako sociální intuice, etický postoj apod. Agresivitu v naznačeném smyslu neodstraníme tím, že ji vy-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 393

loučíme z našeho pojmoslovného aparátu nebo ji odinterpretujeme v pojmosloví koncentrací testosteronů a adrenalinů. Stejně tak by bylo pošetilé snažit se zbavit násilí a vytěsnit je ze spektra lidského vztahování – ani tak ne proto, že to z povahy věcí nejde či že občas pár facek dokáže lecjaký problém vyřešit lépe než složitá jednání, ale proto, že je to krajně nebezpečné.

JZ: To je všechno pravda. Nicméně mi rozdíl mezi různými agresivními motivacemi pořád připadá důležitější než to, co mají tyhle akce společné. Že se lidé opravdu liší v celkové míře agresivity, může být – a asi i je – vyložitelné tak triviálně biochemicky (nejen hormony, ale taky třeba neurotransmitery), že to snad ani nestojí za řeč. Vliv sociálního obrušování naší psychiky je také zjevný (vysokoškoláci se obvykle neperou, anžto byli obráběni déle a drsněji), ale zase takový jenom kvantitativní.

IH: V této souvislosti nemohu nevzpomenout katarktického nahlédnutí k pozadí jedné z největších genocid století, jejíž 30. výročí si připomínáme právě v těchto dnech – totiž vlády Rudých Khmérů. Když jsem před lety do Kambodže a mezi Khméry odjížděl, bylo mi vše jasné – jde o zavilé žluté opice bez morálních zábran, genericky bezcitné apod. (asi to, co si tak ve skrytu duše o nich leckterý okcidentálník myslí). Dvouměsíční pobyt mezi těmito lidmi ukázal cosi zcela odlišného: v životě jsem nepotkal bezprostřednější, laskavější, mírumilovnější a přátelštější populaci. Jsem plně přesvědčen, že to nebylo z abreakce všech hrůzných masakrů či v důsledku jejich selekčního působení. Ti lidé jsou a byli takoví vždy. Naprosto neagresivní, genericky hodní, spokojení, nenároční, vnitřně šťastní a schopní zcela bezprostředně

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 394

se radovat z pouhého faktu vlastní klopotné existence. Za celou dobu jsem neviděl náznak agresivní akce, ani dětské hry typu zloději – policajti a podobné bojové zábavy, které v jistém věku tvoří podstatnou náplň činnosti našeho potomstva. Jinak řečeno: zásadním faktorem děsivého rozsahu zmíněné genocidy byla generická *absence* zkušeností s agresivitou a násilím, a tedy i absence příslušných zpětných vazeb a vnitřních omezení – naprostá naivita vůči faktickému rozsahu destruktivního potenciálu, kterým člověk vládne. U Khmérů jde možná o kulturní dědictví – kulturní zisk z peripetií angkorských říší: zkušenost, že při troše skromnosti lze žít v dokonalé spokojenosti a splendid isolation z každoročně se obnovujících darů nejúživnějšího mokřadu světa – jezera Tonlé Sap, z darů, které žádné násilí nemůže ani zabrat, ani omezit. O to však teď nejde. Samozřejmě že hrůzný rozsah Khmérské genocidy nezpůsobila pouze nepřítomnost toho, co bychom tak asi očekávali jako vstupní pedpoklad jakékoliv genocidy (i když, jak názorně ukazuješ ve své knize, tento předpoklad je hluboce mylný). Fatální se tato skutečnost stala až v kombinaci s dvěma dalšími faktory. První z nich byl morálně, ideově i rozumově dokonale legitimní program osvobození, věcně dokonale reflektující faktický výměr omezujících skutečností. Nešlo jen o Francouze či Američany a místní administrátory jejich ekonomických a mocenských zájmů, ale o vše, co diskvalifikovalo shora zmíněný kulturní rozvrh a znemožňovalo jeho realizaci. Stručně řečeno, vše, co do prostředí dokonale fungující splendid isolation implantovalo mechanismy ekonomické a sociální polarizace, hierarchizace rolí, závaznost administrativních trajektorií moci apod. Vposledku tedy o funkcionáře a vykonavatele oněch omezení. Sylogismus západního novověku k řešení podobných omezení je nesmiřitelně zá-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 395

vazný: cesta ke svobodě vede přes jejich odstranění. S nedostatkem sebemenší zkušenosti s důsledky násilí, s rafinovanějšími způsoby jeho distribuce a s programním odporem k perfiditě administrativních nástrojů vůbec však logická bezespornost dotyčného sylogismu (podbarvená neodolatelnou svůdností obrazu svobody) zakládá směs velmi výbušnou. Nečekanou brizanci výsledné explozi dodal pak další faktor: průměrný věk bojových jednotek Rudých Khmérů byl 13 let.

JZ: Souhlas. O Kambodži z tohohle hlediska sice nic nevím, ale něco podobného píšu sám na příkladu Německa – genocidu nepáchají vrazi, ale slušní lidé. Zločinec je pro velké cíle nepoužitelný. Jenom slušní lidé skýtají záruku, že nerozkradou více než dejme tomu 10 % Cyklonu B pro své soukromé zahrádkaření. Docela by mě zajímalo, jak Khmérové teď, po čtvrtstoletí, reflektují svou účast na celé věci. Koneckonců pohled na obdobnou reflexi českou je docela poučný.

IH: V pozadí khmérské genocidy stojí tedy něco, co na první pohled není nijak nápadné. To, co vidět je, jsou samé pěkné a užitečné věci: mládí, které chce vzít svět do vlastních rukou a je pro správnou věc ochotno leccos vykonat, poznání příčin utrpení a výstižně formulovaný program jeho odstranění a v neposlední řadě absence agresivity a naivita stran jejích projevů. To, že posun akcentů zesilujících podobné tendence lze zřetelně konstatovat v posledních desetiletích i v kontextu naší požehnané civilizace, mi připadá poněkud varovné, a netajím se přesvědčením, že schopnosti podobným varováním naslouchat by se přece jen asi měly nějak kultivovat. Odmávnout tento závazek konstatováním,

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 396

že holt jsme už takové sobecké opičky a občas si nějakou tu genocidu chtě nechtě musíme dopřát – ostatně vždyť zvířátka to dělají také tak a s vlastní přirozeností nic nenaděláš, mi přece jen připadá trochu lehkovážné.

JZ: No tak jo. Ale co konkrétně by měl našinec činit? Různých chmurných proroků má naše poklidná země až dost na to, jak je poklidná, a přetvořit se v mladistvější verzi Ludvíka Vaculíka rozhodně nehodlám. Navíc si vůbec nejsem jist, že lze zřetelně konstatovat příslušný posun příslušných tendencí u nás na Severu. Ochota mládí vzít nápravu světa do svých rukou byla před padesáti lety mnohem nápadnější, dneska abys Pavku Korčagina pohledal (Pavku Morozova tím spíš), a programy odstranění utrpení taky spíš erodujou. Takže zbývá především ta osobní nezkušenost s násilím, aspoň u nás akademických činitelů s modrými knížkami. Nezbývá než doufat, že fotbaloví rowdies to vyvažujou, nemluvě o různých menšinách bytujících na okraji naší společnosti, a tak si udržujících povzbudivou úroveň naturálnosti, nebo aspoň v něčem. Upřímně řečeno, za stupeň varovnosti svého textu se nestydím, a tak mě spíš znepokojuje, žes to tam nenašel. Říkám přece: lidi, neblbněte, zločiny nejsou někde mimo vás, zločinům se nevyhnete tím, že přestupníky odvezete do Austrálie, ani výchovou k mírumilovnosti, ani láskou k Živé Planetě, zločiny nejsou jenom věcí systemizovaných zločinců, je to v nás. Líp už varovat neumím, nechci-li mluvit o morálce a řádu, což teda nechci, na to máme systemizovaného Vaculíka.

IH: Ještě že tak.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 397

LISTY O LÁSCE

(se Stanislavem Komárkem a Františkem Dryjem)

Následující text přináší stručný výběr z korespondence evokované tématem Láska chystaného čísla Analogonu. *Bizarnost představy, jak si obstarší, hluboce introvertní a přiměřeně zkostnatělí univerzitní profesoři před penzí a srovnatelně olezlý postarší básník po nocích vyměňují e-mailové listy o lásce, nás uchvátila natolik, že jsme se odhodlali urvat nějaký čas k jejímu uskutečnění. Výsledek je zde:*

IH: Sigmund Freud definoval před nějakým časem duševní zdraví jako schopnost pracovat a milovat. Co k tomu dodat?

SK: K Freudovu výroku lze jen říci, že je hluboce pravdivý. Duševní zdraví se svými oběma složkami velmi prodlužuje i životní expektanci – např. Vjačeslav Molotov (96 let) a Lazar Kaganovič (98 let) vynikali nejen excesivní pracovitostí, ale i schopností milovat Sovětský svaz za jakýchkoli okolností.

IH: Ano, na to bychom neměli zapomínat – láska k vlasti si určitě zaslouží být probrána hned zkraje. Nejen pro svou neprůstřelnou chvályhodnost, připomínanou nesčetnými čítankovými příklady, ale i proto, že kontrapozicí vůči všelijakým těm Romeům a Juliím či Justinám markýze de Sade velmi výmluvně ilustruje rozpětí sémantického prostoru našeho tématu. Na první pohled zde chybí čistě erotické afektace a úroveň sublimace výrazně překračuje doménu pohlavních polarit. Vlast je stejná pro muže, ženy, ba i děti, a s moderní jurisdikcí mají na ní, počítám, nezpochybnitel-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 398

ný nárok i domácí mazlíci, přinejmenším rasově příslušných plemen (německý ovčák, český fousek apod.). Současně ovšem aspekt, který ostatně SK ve svých spisech opakovaně připomíná jako určující komponentu pohlavní lásky – vynoření kondenzovaných výrazů povahových charakteristik opačného pohlaví, archetypů Animy a Anima –, vyhřezne, přijde-li řeč na lásku k vlasti, bez jakékoliv sublimace v podobě takřka krystalické. Přinejmenším tedy archetyp Animy v celé své kyprosti, snad jen, v porovnání s instancemi ryze sexuálních souvislostí, doplněný nějakou tou fangličkou a lehce přizahalený. Vrtá mi hlavou: Děje se tu něco podobného s archetypem Anima? Nebo je zúplna vyčerpán připomínkou nejvýznamnějších synů národa, jako třeba Karel, Otec vlasti, tatíček Masaryk, Havel, Komárek apod.? A vůbec, odkud se – v ontogenetickém i fylogenetickém smyslu – sublimační kanál ústící v lásku k vlasti odvíjí? Počítám, že její nejdokonalejší výraz, ještě sveřepější než hrdinné činy obránců vlasti u Sokolova a Tobruku, bychom asi našli u mravenců a různého toho sociálního hmyzu vůbec. Představuji si, že algoritmus *Nic než národ* mají mravenci ve svých gangliích nadrátován opravdu velmi natvrdo. Pak už jen nějaký k tomu příslušný feromon, který onu sémantickou platformu konkretizuje, a je to. Má ale zrovna tohle opravdu něco společného s naší Láskou k vlasti? To by mne docela zajímalo. A nepouštěl bych ze zřetele ani ty hnízdní feromony. Vzpomínám si, že asi po měsíci pobytu v Kambodži nebo na Borneu se mi s každonoční naléhavostí zdál sen o českém chlebu.

FD: Láska k vlasti (národu) patří u mě a pro mne mezi všemi těmi impersonálními typy afirmace či jejími projevy a tak či onak vybuzenými „přirozenými“ afektacemi k nejpokleslej-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 399

ším a nejdepresivnějším. Prvotně asi pro svou zjevnou, na ráně jsoucí ideologičnost, ať už je reprezentována a kolorována v sebezáchovném étosu hrdinství a branné povinnosti, v té dokola otravné dějinné periodicitě bludu vyvolenosti toho či onoho národa, anebo třeba v neartikulovaném řevu televizního komentátora při vstřelení vítězné branky odražené od Jágrovy palice. A jiné více. O původní biologické determinaci (či nelineární kontinuitě) preformativní typologie takových asociativních aktivit nelze, předpokládám, dobře pochybovat: notoričtí brabenci a včely (společenstva, jež tak vzorově fascinovala ještě Maurice Maeterlincka, byť je měl nakonec za stejně „tupé" jako lidské národy) i sociálně žijící primáti či jiné druhy atd. U člověka však jistě v kvalitativně novém, odlišném, sebestrukturovaném, primárně *rodovém* (nejen až otec Kondelík přece kázal, že rodina je základ státu) a posléz kulturotvorném amalgámu korespondujících afektací, snad vyjádřitelném pojmy kolektivní identita člověka, sociální adheze, sounáležitost atd.

Že je lidská pudová výbava na rozdíl od zvířátek ochablá, rozvolněná a nedostačivá, nemusíme asi komentovat. O povaze a hlavně míře oné slavně biologické determinace se tedy vedou spory nejen od Freud[a] ejen v rámci oné redukt-
tivně ne/slavné sociobiologie a jejích derivátů. Jako bio-laikovi se mi zdá, že možná není podstatné, jak si tuto vazbu budeme definovat a teoretizovat. Postačí, že o ní víme. A co se lásky týče, můžeme freudovskou pohlavnost například transponovat spolu s Erichem Frommem, který chápe sexualitu jako bazální složku širšího konceptu lásky, tj. situace, v jejíž komplexitě se pak řeší relativně autonomní problém primárního narcismu. Tento freudovský motivační stereotyp nastupuje namísto čitelné „zvířecí" pudovosti jakožto zcela „lidský" komponovaný vehikl a organizátor ži-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 400

votní energie. A v tom světle se pak ona obmyšlená „láska k vlasti" nejeví jen a pouze jako výraz nějaké mechanické lineární sublimace libida, leč stává se součástí širšího pojetí problematiky tzv. (projektivního) narcismu kolektivního. O jeho rozpoznání a překonání jde. Dejme tomu, že i v této „terapeutické" souvislosti můžeme brát v potaz onu věčnou otázku po poměru a vztahu biologického (pudového) a kulturního (vědomého i nevědomého) faktoru.

Odtud pak všechny ty dále diferencované problémy s uspokojováním alimentačních potřeb, s lébensraumy, se znásilňováním a únosy žen či Evrop atd. A s tím spojenou všudypřítomnou a všeprostupující afektivně exponovanou ritualizací takového chování, jež vytváří základní kódy a reprodukční trasy sociální dimenze, žití a přežití člověka. A s následně hypertrofovanou institucionalizací téhož. Nebo *zároveň* relevantní kultivací téhož? Mé dialektické cítění mi napovídá, že ona (třeba i naivně [?], utopicky frommovská) kultivace, jež nechápe „nesnáze s kulturou" jako cosi fatálního a uzavřeného, bude asi stejně rozumná jako skutečná.

Tady se z druhé strany ocitáme – jak jinak – na dosah onoho předvěkého, leč podnes platného druhového paradigmatu optimální asociace a strukturace funkčních sociálních společenstev: cca 60–70 jedinců. Co počtem nad to – od ďábla jest, nejen sympaticus, ale ani mozek to v důsledku plně nebere. Zde se pak rozpíná ten neuralgický bod všech následujících civilizací a kultur až po dnešek, že... Toť základ a zdroj všech těch sociálních ambivalencí, odcizujících mocenských (represivních) konstruktů... A z nich plynoucích více či méně dočasných aliancí, jež se ovšem – jak jsme řekli v souvislosti s narcismem – tvarují souběžně i podle jiných algoritmů, zejména dle průběhu funkcí primárně zřejmě (?)

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 401

asymetrického (existenciálního) *rozporu* lidského egoismu a altruismu jakožto určujících sociabilních faktorů.

To vše se pak v daném kontextu zrcadlí a ztělesňuje například v lásce k vlasti (k našim) a v nenávisti k nepřátelům (cizím). Naposled tyto formativní energie vyhřezly do obzvlášť klenutého manipulativního a všemi trouchnivými kostmi resentimentů prolezlého moderního nacionalismu – jehož je „láska k vlasti" východiskem, zdrojem a zároveň garantem –, jak se zformoval v 19. století a sebe/destrukčně explodoval ve století 20. a jak – možná že vskutku už jen zdánlivě, jako znak přežívající označované – straší kolem nás dodnes. „Milujte své nepřátele," volá utopicky novozákonně zmíněný již Fromm. A dodává: „Láska je esence!" No, nevim. Spíš by se mi líbilo: „Nemilujte něco, co omezuje vaši potencialitu, vaši svobodu. Zpochybňujte limity a odpoutávejte se – nejprve mentálně, procesuálně – od nich. A musíte-li je snášet, konejte v řádu takové sebe/reflexe."

IH: Tak, a tím jsme u další perverzní extenze našeho tématu: nuže, co tahleta Láska k Člověku, Láska k Lidem? Existuje něco takového, mimo rozvrh shora připomenuté frommovsko-novozákonní výzvy? Aby bylo jasno: kladu tuto otázku jako velmi upřímný zvídavý dotaz. Má citová funkce, řečeno jungovskou terminologií, je velmi zakrnělá a implicitně negativní odpověď, jíž mám v zásobě, je sotva více než prostá ilustrace tohoto faktu. Ze stejného důvodu vnímám ovšem onu novozákonní výzvu jako mimořádně užitečnou a potenciálně velmi efektivní mentálně hygienickou techniku, umožňující zmíněnou deficienci kompenzovat intervencí zbytnělých funkcí myšlení a intuice, jimiž jako jiní, podobně postižení jedinci, disponuji. Za těchto okolností pak aplikace postupu „Milujte své nepřátele" nabádajícího vposledku

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 402

k intelektuální asimilaci jiného, vyvažuje omezení naší potenciality otevřením prostoru k pochopení alternativních obrazů světa, k setkáním překračujícím výměr vlastních omezení. Pro jedince se zmíněným postižením, pro něž je (shora připomínaná) limitní velikost funkční sociální jednotky nikoliv 60–70, ale 6–7, je soustavná aplikace této mentálně hygienické techniky velmi účinným nástrojem sociální existence. Tím spíše, že strukturní pozadí této techniky je identické se vstupním mechanismem sociální integrace – libidinózní transformací otevírající možnost nekonfliktního řešení oidipovské situace. Docela bych si dovedl představit, že optimální varianta této libidinózní transformace navodí stav všeobecné otevřenosti vůči společenskému prostředí, perverzní rozkoše ze společenského dění a jsoucnosti jeho aktérů, něco, co s náplní onoho označení „Láska k Lidem" asi hodně souvisí. Ale, jak říkám, nic o tom nevím.

SK: Obávám se, že intenzivní a bezvýhradná láska k Vlasti, Vědě, Dělnické třídě, Rase a dalším podobným subjektům je v podstatě neskonale snazší než k reálným lidem v onom inkriminovaném počtu 6–7, jak uvedeno výše. Viděl jsem před nedávnem takové, kteří se soudí s bývalou manželkou i dětmi, ale jejich láska k Americkému snu je zcela čistá a intaktní. Jak se s ním také soudit. Připomeňme, že vztahy k reálným lidem jsou vždycky ambivalentní (láska je jako buchtička zakládaná blínem či posypaná arsenikem), a zda své nepřátele milujeme, není vlastně otázkou, ale spíš je k tomu nutno jen přidat, že nás k tomu také pořádně štvou, v typickém případě více než přátelé. Ve Vídni, městě Freudově, jsem po pět let působil v centrálních úřadech, kde ambivalence dosahovaly vrcholu, který jsem kdy kde zaznamenal. „Je to stará svině, ale vlastně je velmi roztomilý", tak a po-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 403

dobně vypadaly výroky, které jsem běžně slýchal. Podnikat s partou veselých přátel-nepřátel radostné pitky ve výčepech mladého vína v Grinzingu a o masopustě se kolektivně převléct za šašky a předstírat, že služební subordinace dnes neplatí, k tomu patřilo stejně jako drsné intriky a dojemná péče v touž dobu. S láskou jsou evidentně metodické obtíže.

IH: Možná že ambivalence provázející (nezbytně?) projevy lásky souvisí s tím, co – po mém soudu – dosti zásadně vyznačuje sémantický rozvrh pojmu láska: přítomnost čehosi mimo doménu bezprostřední dosažitelnosti. To, že ve hře je něco nad rozvrh fyzického spojení (ať už skutečného či potenciálního), nad možnost konečného naplnění. Tragický rozměr v pozadí, hořkost nenaplnění, přízrak ztráty (tak jak adjektivem „nešťastná" indexuje plnocennost dotyčné tenze sémantika běžné mluvy), nemusí být možná vždy podmínkou, přítomnost hluboce subjektivních komponent vlastní jsoucnosti však ano. Jsou tedy ony blíny a arseniky, s nimiž příslušnou buchtičku zaděláváme, výlučně ingrediencemi naší vlastní kuchyně?

A jestliže se v aktu lásky podobné věci dostávají na stůl, není to vlastně forma detoxikace, separace zrna od plev, cesta k reálnému nalezení sebe sama na substrátu vnější určenosti světa? Chytlavé obecniny, předznamenávající přitažlivost kolektivních atraktivit typu Vlasti, Vědy, Rasy apod. a vyvářené především ze zmiňovaných blínů a arseniků, slibují podobné komodity v instantní formě, připravené k okamžitému použití. Láska k vlasti, národu, fotbalovému klubu či vznešenému poslání očišťuje zjevně ještě účinněji než parní lázeň. S pocitem čistoty a svěžesti pak možná i Láska k Lidem, na niž se pohříchu vyptávám marně, přichází třeba nějak automaticky. Vždyť není to právě čistota a svěžest, co

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 404

nutí člověka upatlat se něčím lidským, vyrazit ven, do ulic, do opery, na schůzi, za kurvama či do hospody, kde lidé zapíjejí své promarněné životy a chválí svou jsoucností Hospodina? Neodvíjí se z podobných zdrojů také další perverzní varianta našeho předmětu, kterou bychom rovněž neměli opomenout – Láska ke zvířatům (srv. SK: chlupatí bližní)? Ustavuje se jako alternativa Lásky k Lidem, nebo je ve hře ještě něco navíc?

FD: Řekl bych, že ambivalence lidských vztahů a třeba celý koncept sociálního či filosofického relativismu je nesporně projevem, příznakem i funkcí nějakého vyššího, univerzálního principu, esenciálního rysu: totiž náhledu či postulátu, že ambivalentní je lidský život sám, lidské jsoucno jako takové. Kde se taková nepříznivá (?) kvalifikace bere? Bleuler co původce termínu ambivalence měl jistě na mysli problematiku primárně psychologickou a Freud ji myslím výrazně propracoval, obohatil a systematizoval. Ovšem ten koncept může být a bývá vnímán a vykládán existenciálně univerzalisticky: jako popis a pojmenování odvěkého rozporu duše a těla, bytí a vědomí, svobody a nutnosti, individuality a kolektivity, subjektu a objektu, fatalit vůle k životu a vědomí smrtelnosti, funkcí Erotu a Thanatu atd. Tento rozpor, či tato rozpornost, nesoucí ovšem tisíc dalších jmen, člověka mimo jiné definuje. Přitom je nabíledni, že médium (křídla) Lásky (té nejjedinečnější, „šílené“, ani té „nejvyšší“, mystické) daný problém neřeší, jak si až dosud a nejčastěji na nebesa malovala zejména různá potřebná náboženství, neboť není výrazem, či snad kritériem oné bytostné ambivalence, ale její dynamickou, v limitě nekonečna sebe-obnovující součástí. Odtud i iluzornost a bezbrannost humanismu nejvyššího, žádoucího a tak nějak (jak řečeno) očistného – oné lásky k Lidstvu.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 405

A tu poznámka k těm obecninám: neházejme je až příliš snadno a s despektem do jednoho pytle. Mezi láskou k Vlasti a láskou k Dělnické třídě je posun podstatnosti: blbé vlastenectví je cit „lidem sprostným" obecně sdílený, jeho kořán jsme se pokoušeli odkrýt výše ve zkarikovaném a obludn (manipulativním) výrazu přirozené funkce a potřeby sociální adheze. Láska k Dělnické třídě je ovšem karikaturou této karikatury, doktrínou, jež přirozený kořen dále trhá. Jistě, sám Marx bezesporu nějaký ten hřích ztotožňuje, jenomže jiný: právě onen vposledku naivní, utopický (či „utopický"?), leč – přes vědomí oné ambivalentnosti a proti němu! – žádoucí Humanismus.

A tak: ona propíraná rozpornost, ambivalentnost budiž přijata a řešena v rozvrhu jedné tradiční, od let vševládné a bytostně sebevědomé operativy, jež slove… dialektika! Ale: Je to reálné, když „na Hegela" se už v dnešním postmoderním správnu nevěří? Anebo je právě taková rezignace jen jedním z oněch otravně provařených postmoderních blufů?

SK: Láska ve smyslu řeckého *erós* je toužením po něčem, co milujícímu chybí, v typickém případě třeba přitažlivost pohlaví mezi sebou. Zastavme se u tohoto tématu a pomysleme na jiné podobné příklady: přitažlivost mezi mládím a stářím, sofistikovaností a naivitou, chudobou a penězi, prostoduchostí a univerzitními grady, homosexualitou a rozmnožováním, hladem a jídlem, kladně a záporně nabitými ionty… kde udělat v jinak celkem graduální škále řez, co ještě „láska" je a co už není? Jak nazvat ty ostatní afinity? Chtivost? Nevrhají se kyslíci a vodíci při vzniku vody na sebe za halasných zvukových, světelných a tepelných efektů se stejnou dychtivostí jako milenci po dlouhém odloučení? Lze od sebe oddělit emoce na organismální a molekulární úrovni? Alchy-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 406

mie důvodně soudila, že ne, a chymická těla se v jejích křivulích svíjela láskami, vášněmi a touhami…

IH: Nejprve poznámka k poznámce (FD): nemohu se přece jen zbavit přesvědčení, že v daných souvislostech je házení do jednoho pytle různých těch lásek k vlasti, vědě, straně, třídě, zvířatům apod. docela na místě (přinejmenším co technika objektivizace jejich srovnávání), a to přesně ve stejné míře, v jaké by tato činnost (ze stejných důvodů) neměla být, nehledě na bodrou mluvu, již zde užíváme, provázena despektem ke kterékoliv z probíraných variant. Síla a vnitřní relevance různých instancí lásky je pohříchu výlučnou záležitostí subjektivity, hodnotové soudy, na ně aplikované, jakkoliv výstižně mohou vypovídat o hodnotových postojích hodnotitele, o věci samé neříkají nic. Má-li tu ten srdeční slabost pro divadlo malých forem či neorealistickou kinematografii, onen pro Rolling Stones a jiný třeba pro národ nebo dělnickou třídu, říká jistě hodně o rozmanitosti jsoucího a naznačuje leccos o společenských sférách, v nichž dotyční působí, nikoliv ovšem o ryzosti dotyčného vztahu a jeho vnitřních zdrojích – tyto aspekty se zjevně diferencují na jiných škálách než objektové vymezení příslušného vztahu. Všichni známe ze svého okolí případy bližních zoufale zamilovaných do objektů, jichž my sami bychom se dotýkali nanejvýše tak klacíkem. Zvláště na lásce ku zvířatům a domácích mazlících lze tuto skutečnost demonstrovat ve formě příkladně názorné. A tak dále a vice versa.

Jinou věcí je ovšem to, že při podobné expozici nám opravdu do onoho společného pytle nenápadně vklouzne dříve či později všechno veškerenstvo Světa, neboť nejen kyslíci s vodíky, ale všechny ty hvězdy, černé díry a galaktické kupy po sobě dychtí s neodvratitelnou důsledností gra-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 407

vitačních zákonů, přinejmenším od oněch dob, kdy je s údělem různých polarit nějaký ten velký třesk z předchozí nirvány rozmetal, kam to jen šlo. Člověk by si zoufal. A přitom: Co je láska k vlasti či jinému z komplementů našeho lidství proti gravitaci, proti potenciálu totálního sloučení všeho v bezčasí černé díry? Mimochodem, už všeobecná srozumitelnost a robustní názornost tohoto technického termínu pro završení gravitačních tenzí ukazuje, že na různých substrátových úrovních, od nichž se ona srozumitelnost odvíjí, jde opravdu asi o projevy téže vlastnosti světa, a tedy, když všechny tyto věci přihodíme se všemi kyslíky a vodíky, dělnickou třídou a Hegelem do společného pytle, zas tak moc velkou chybu neuděláme.

FD: No jo, no. Jednota v mnohosti. Univerzum… Bůh. Tao. Nebo třeba tahleta zobecněná estetika. Anebo tedy ten kulatej androgyn, když jsme u specifika a jména Lásky. Řekl bych, že i z některých předchozích pochyb a tázání jaksi prosakuje, že takový (hypotetický) všeplatný univerzalismus je sice hezká věc, ale koneckonců nás zajímá a pálí právě ta naše jedinečná, žitá, lidská diferenciace, diverzifikace, škála… no a vposled, co já vím, i nějaká ta primitivní relativizace a historicita. Neb právě v těchto kategoriích jest nám dáno zde a nyní žít. *Sub specie aeternitatis*, jak jinak. Když se vrátíme k Freudovi a jeho sublimaci: to je přece – nejobecněji řečeno – sofistikovaný a nelineární (viz narcismus) postup, proces, v němž se primární (ať už sexuální nebo ne) energie (libido) transponuje v jednotlivých fixačních aktech, tj. v průběhu oněch obsazování sekundárních objektů určených individuálně (idoly – Panna Marie, Michael Jackson), rodově (fetiše – nákladní auta, operní árie) nebo druhově (vlasti, sociální třídy – katolická církev) anebo tedy univer-

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 408

zalisticky (Bůh, Příroda, Život, Gaia). Možná je takto popsaná škála nepřesná a nejednoznačná a abstrakce schématická, ale předběžně bych ji pojmenoval jako jakousi modelovou osu *fenomenologie Lásky*. V takovém procesuálním určení pak dochází k prolínání pudových impulsů s uvědomovacími a klasifikačními působky. A vznikaj nesnáze. Kolize. Příroda versus kultura. Princip slasti a princip reality. Vědomá a nevědomá složka altruismu. Atd. A jeden pytel se nám povážlivě trhá. Effenberger důsledně užívá termín „kultivace animality", a tak se chci zeptat: Je to jen naivní mechanistická blbost z 19. století? Nebo se vlastně na takovém jednoduchém principu dá celá problematika slušně a otevřeně dialektizovat?

IH: Tak, tak. Předpokládejme tedy, že intelektuální cvičení na téma „kultivace animality" jsme jakžtakž zvládli a trajektorii homologizačních možností máme zohledněnu od zásahu šípu Amorova a extatické závratě z netušených setkání přes Michaela Jacksona, Alíka-Azora, vlast, národ, všelijaké ty buchtičky a libidinózní podhoubí státních úřadů až po alchymický rozměr jsoucího a gravitační determinismus bytí a času. Pravda, explicitně jsme příliš nepropírali dialektiku tenzní ambivalence těchto jsoucen: enantiodromii lásky a nenávisti, polaritu nelásky a lásky – nebytí a bytí či lásky a nelásky – strasti a nirvány. Ale řekl bych: není to nezbytné, tyto věci jsou vcelku všeobecně známé, přinejmenším netýkají-li se nás osobně. Nicméně pár slov by si přece jen možná zasloužil jiný aspekt fenomenologie lásky, po mém soudu ne zcela triviální: láska (plně se svými animálně-gravitačními extenzemi) je ultimátním důvodem vystoupení z domény sebe sama, překročení hranice subjektu a Světa, výrazem i nejvlastnějším zdrojem orientace k jinému, ku zpředmětnění

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 409

světa bytím subjektu. Znamená to tedy: je láska nezbytně intendována, je vždy k něčemu a nikdy jinak? Má s ní co do činění onen obecně sdružovací potenciál jsoucího – *filia,* rozměr světa jenž vyúsťuje v nekonečných hlubinách temnot, v nekončícím směřování od nebytí k nebytí, jsoucnu – nejsoucnu, představujícím (pojmem *apeiron)* v starořecké ontologii nejvlastnější charakteristiku ženského aspektu Světa? A jestliže ano, je tedy personifikace lásky a Světa aspekty Animy, jak jí známe z nesčetných uměleckých reprezentací, skutečně jediným plně výstižným výrazem povahy našeho předmětu? Ale je to spravedlivé? Jak k tomu přijde Animus? Může pak mít někdo za zlé jeho dionýsovské podoby, kultivaci animality a mužné ctnosti velitelských stanovišť a štábních kantýn? V těchto souvislostech ještě trocha té zobecněné estetiky: je celkem obecně známo, že akt lásky a zkušenost krásna mají leccos společného – nu, co je to za relaci? Jde o alternativní výrazy téhož? Je pařeniště estetického výměru světa nezbytným kultivačním médiem lásky?

Vedle příslovečné čisté lásky známe či umíme si představit i různé lásky nečisté. Z důvodů shora připomínaných lze určitě hluboce vzplanout pro leccos bytostně odporného. Nicméně: různé ty nekrofilie, masochismy a podobné transformace libidinózních objektů jsou v posledku pouhými posuny estetických rámců a s bičující názorností ozřejmují pouze neodolatelnou estetiku tragického rozměru lásky. Znamená to tedy, že estetický rozměr je skutečně nezbytným předpokladem lásky (a vice versa)? Lze si představit lásku, na níž pro nikoho ze zúčastněných opravdu, ale opravdu zbla hezkého není?

SK: Lásku, na níž ani zbla hezkého není, si lze představit jen limitně, byť třeba její nekrofilní úběžníky jistě nezaujaté

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 410

pozorovatele spíše děsí. Zato si lze představit velmi dobře krásu, v níž není zbla lásky: třeba estetická nádhera sněhových vloček pod mikroskopem, než se nám roztečou, nemá ani stopu libidinózních fixací, byť obecně vzato „vodu máme rádi". I krása houbiček hnojníků, krajkových deštníčků na jednu noc, a obecně krása věcí od lidí velice vzdálených je této povahy (to pes Vořech, to je jiná, toho milujeme opravdu, i když nejsme úředně puncovaní zoofilové). A co krása platónských těles? Ne, ne, krásu a lásku je úplně ztotožnit opravdu těžko.

Jako obvykle se po snaze tří stárnoucích intelektuálů ukázalo, že zdánlivě prosté téma zašmodrchali tak, že jeho stav je mnohem tristnější a nepřehlednější než předtím. Ještě že opravdoví milující náš časopis nečtou. Snad jen krátké zvolání na závěr: Ivane a Františku, miluji vás!!!

IH+FD: Však my Tebe, milý Stanislave, taky!

A tak to nakonec, milé děti, přece jen všechno dobře dopadlo.

Epilog

Poté co předmět svého zájmu naši intelektuálové zašmodrchali a znepřehlednili, aniž našli odpověď na svá tázání, obrátili se, u vědomí, že vratká jistota je lepší než žádná, k ultimátnímu informačnímu zdroji rozkošatělého světa postmoderní přítomnosti – k centrálnímu mozku lidstva, portálu Google, v jehož nesčetných harddiscích (viz obrazová příloha) je uchováno veškeré vědění dnešního člověka. S příslovečnou pikosekundovou pohotovostí se ku všem otázkám dostalo plnohodnotných odpovědí, poskytnutých navíc v členité obrazové formě, zpřístupňující peripetie témat i zájemcům s omezenou gramotností.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 411

S návazností na předchozí úvahy pokládáme za potřebné k tomu – bez jakékoli ironie – dodat: získané odpovědi se leckdy blíží dokonalosti, o mnohém vypovídají a bezpochyby stojí za pečlivé studium. Nejen proto, že – s ohledem na rozsah zohledněných informací – představují formálně objektivní obraz aktuálního sémantického pole dotazovaných pojmů, nebo proto, co všechno ona sémantická pole zahrnují. Zvýšené pozornosti zasluhuje zejména to, jak odpovědi, jež centrální mozek lidstva svým zvídavým uživatelům poskytuje, vypadají. Setkávání deštníků a šicích strojů na operačních stolech, neodbytně vyvstávající při prohlížení produktů Googlova portálu na mysli, zde není pouhou nepodstatnou asociací. Googlovy odpovědi na tázání lidstva představují dokonalé exemplum konkrétní iracionality zjevně z rozvrhu sebe sama – z rozvrhu své věcné objektivity. Tato skutečnost otevírá mnohačetná poučení. Jedním z nich je třeba to, že pro zohlednění velmi složitých a velmi komplexních skutečností dokonalejší metodu, jak vidno, nemáme, jiným třeba to, že o bytostné povaze současného světa a ukotvení nás samých v jeho kolotání, výrony konkrétní iracionality – a noetika surrealismu, jež jejich význam tradičně zdůrazňuje – vypovídají mnohem více, než jsme ochotni si připustit.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 412

O ANALOGONU

(Martinu Stejskalovi)

K Tvému otevřenému dopisu Pavlu Turnovskému není moc co dodávat. Nemohu se nicméně zdržet konstatování, že nečekané vynoření nevydaného čísla 10 *Analogonu* po dvaceti letech (které jsi objevil na stránkách www.teige.cz) mne v posledku docela potěšilo. A to přesto, že můj vztah k celé záležitosti je z více důvodů, mírně řečeno, ambivalentní. Některé z nich pro pořádek na přeskáčku připomenu.

(a) Šlo o jediné číslo *Analogonu*, na jehož koncepční i redakční přípravě byl můj podíl nezanedbatelný (nechci-li při troše sebestřednosti říci rovnou určující), číslo, orientované do prostorů surrealistické činnosti za pragmatikou tradičních sfér surrealistického zájmu. Mělo být explicitním zohledněním ambice naší revue mapovat různé hraniční oblasti obrazu světa – příčné vědy a zamýšlené cesty k naplnění této ambice mělo svým názvem ozřejmit takříkajíc polopatě – *Mapy komunikací*.

(b) To, že právě s tímto číslem byla posléze spojena radikální roztržka a mnohačetná přerušení komunikace v rámci původní redakční rady, skupiny a do jisté míry i kolektivu autorů, je hezká ukázka smíchu dějin a živoucí výron černého humoru, surrealismus live.

(c) Stejně strhující je, že číslo (s příznačně černou obálkou), pohřbené do temného prostoru zapomnění, se stalo skrytým nulovým bodem nového života revue, košatící od těch dob takořka nad všechny myslitelné meze. Analogie s konfigurací mysterijních silových polí nelze přehlédnout.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 413

(d) Ona roztržka pro mne osobně nebyla ani příjemná ani snadná bez ohledu na zmar díla, jemuž jsem přece jen dost úsilí věnoval. S Jirkou Koubkem jsem se seznámil už někdy v roce 1966 nejprve díky společnému zájmu o jeskyně (z mé strany hlavně o netopýry), posléze amalgamovanému mladistvými exploracemi povahy jsoucího a smyslu sebe sama, které během střední školy nabyly povahy plnohodnotné surrealistické činnosti (viz připomínka Nuselské surrealistické skupiny v Koubkově *NeDeníku*). V roce 1969 jsme společně zhanobili jakousi nástěnku a byli vyloučeni ze všech středních škol Rakouska-Uherska, posléze s podmínkou, jíž Jirka vyhověl přesunem do školy v Říčanech, já sekáním dobroty v Praze. A tak dále. Později se z různých důvodů naše cesty rozešly, až někdy koncem sedmdesátých let mne, už jako člen skupiny, přizval ke schůzkám surrealistického okruhu v hotelu Kriváň, kam jsem pak čas od času docházel, koncem 80. let už docela pravidelně. Do redakční rady *Analogonu* jsem byl přizván někdy v roce 1991 právě s ohledem na ambice týkající se příčných věd. Neumím posoudit, nakolik šlo čistě o Jirkovu iniciativu, jak naznačuje v *NeDeníku*, ani to, nakolik za ní mohl být úmysl obsadit radu „svými" lidmi.

Možná to tak ale opravdu bylo – odtud pak explicitní zdůrazňování mé „zrady" v Jirkově *NeDeníku*. V každém případě okolnosti, které výstižně popisuješ v dopise Pavlu Turnovskému (Jirkovo stále ostentativnější koketování s mocí a hodnotovými oblastmi lidí à la Víťa Kožený), a zejména pak nezapomenutelná schůze s koubkovsko-nápravníkovským bojovým výsadkem oznamujícím dikcí velitele invazní jednotky rozpuštění redakční rady, charakterizují zlomové momenty roztržky celkem výmluvně.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 414

(e) Na rozdíl od Tebe a dalších jsem se s Jirkou po zmíněné roztržce vícekrát sešel, přinejmenším ve snaze zajistit v takové či onaké formě vydání již hotového a zkorigovaného čísla *Analogonu*, jehož sazbu měl Jirka ve svém vlastnictví. Naivně a zjevně bezúspěšně jsem se též pokoušel domluvit jakési příměří. Samo sebou nic takového se nepodařilo a nezískal jsem ani sazbu ani rukopisy hotového čísla (z nichž některé pohříchu existovaly fakticky pouze v sazbě). Jirka očekával ode mne jediné: bezvýhradnou podporu svého postupu, již jsem z pochopitelných důvodů odmítl.

(f) Na druhou stranu mne stejně tak mrzí, že ani v následujících letech se nepodařilo učinit vstřícný krok ze strany skupiny: nic naplat, Jirka Koubek je autor, jehož vidění světa a tvorba bezpochyby rozvrh českého surrealismu nezanedbatelným způsobem dotváří. Osobně jsem přesvědčen, že přes všechny excesivní interakce a paranoické hašteření cesty ke smíření existují.

Jakkoliv: situace se vyvinula tak, jak se vyvinula, příslušné číslo *Analogonu* zmizelo z povrchu světa, snahy zúčastněných se proměnily ve zmar a vše upadlo v zapomnění. Osobně jsem i z jiných případů na takovýto vývoj celkem zvyklý a to, že věci se obecně mění k horšímu, mne co pravověrného učence, znalého druhého zákona termodynamického, nijak nepřekvapuje a nedojímá. Nyní ovšem se zapomenutý počin neočekávaně vynořuje z nebytí. Po dvaceti letech, kdy vše je již o hodně jinak než v blahých dobách porevoluční tolerance a množství otázek, které jsme si tenkrát kladli, žádnými otázkami již není, lze očekávat, že setkání s takovýmto jsoucnem bude nejspíše dosti traumatické.

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 415

V daném případě, kupodivu, je celkový dojem překvapivě docela dobrý: i po těch dvaceti letech je to číslo docela povedené a živé. Přinejmenším tím, že poskytuje autentickou a docela zdařilou ilustraci jistého plnohodnotného hledání, rozmarnou spleť nejrůznějších ad hoc spojení vynořujících se v porevolučním kolotání aktivit tehdejšího našeho přírodovědecko-filosofického příčnovědního kroužku. Se zamáčknutou slzou dojetí jsem si to prolistoval. Děkuji za upozornění a přeji brzkého uzdravení a všeho nej.

i

ivan sazba_VI 29.06.2017 12:49 Stránka 416

O ANALOGONU

(Františku Dryjemu, v těžkých dobách, anonymně)

Tak, tak, pane šéfredaktor. Vono holt na každýho jednou dojde. Šak eště že si toho konečně nový pan ministr všimnul. Všelijakých těch rádobyuměleckých časopisů a revují je opravdu až hamba. A co tam píšou? No jen se podívejte, je to pátý přes devátý, jedno vo voze, druhý vo koze, sprosťárny, na každý stránce píča, na to je užije, fotky rozmazaný, v příloze už nevědi vůbec, co dát, tak tam daj fotku Hitlera! Vono se není zas co moc divit, když ten redaktor píše knihy, co se jmenujou *Mrdat*! A že to všechno šlo z našich kapes daňovejch poplatníků, to nemusim zdůrazňovat. A těch peněz že nebylo málo, to už vidíte z toho, jak jsou tyhlecty revuje tlustý. No už bylo opravdu na čase na tydle věci si pořádně posvítit, vzít si na to odborníky, oni už posoudí, jestli to má tu uměleckou hodnotu nebo nemá a že s těma rozmazanejma fotkama a článkama, co nemaj hlavu ani patu, to nebude zas tak těžký poznat, to vidí hned každej. Tak si to, pane redaktore, zapište za uši, a jestli máte všech 5 pohromadě, dejte si přihlášku do sociální demogracie, jestli vám můžu radit,

jeden, co jich moc dobře zná

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 417

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 418

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 419

obrazová příloha

Na následujících stránkách je volně řazen ilustrační doprovod, zčásti zmiňovaný, zčásti nezmiňovaný v předchozích textech, doplněný o doklady autorových výtvarných projevů, prokrastinačních obrazců a jiných pokusů o uchopení pojednávaného tématu grafickými prostředky. Pozorný čtenář bezpochyby rozpozná, ke kterým textovým lokusům se příslušné ilustrace vztahují. Jestli ne, žádná škoda nevznikne. Ostatně může se také k textu třeba ještě vrátit. A jestli něčemu nebude rozumět, taky dobře, patří to k věci.

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 420

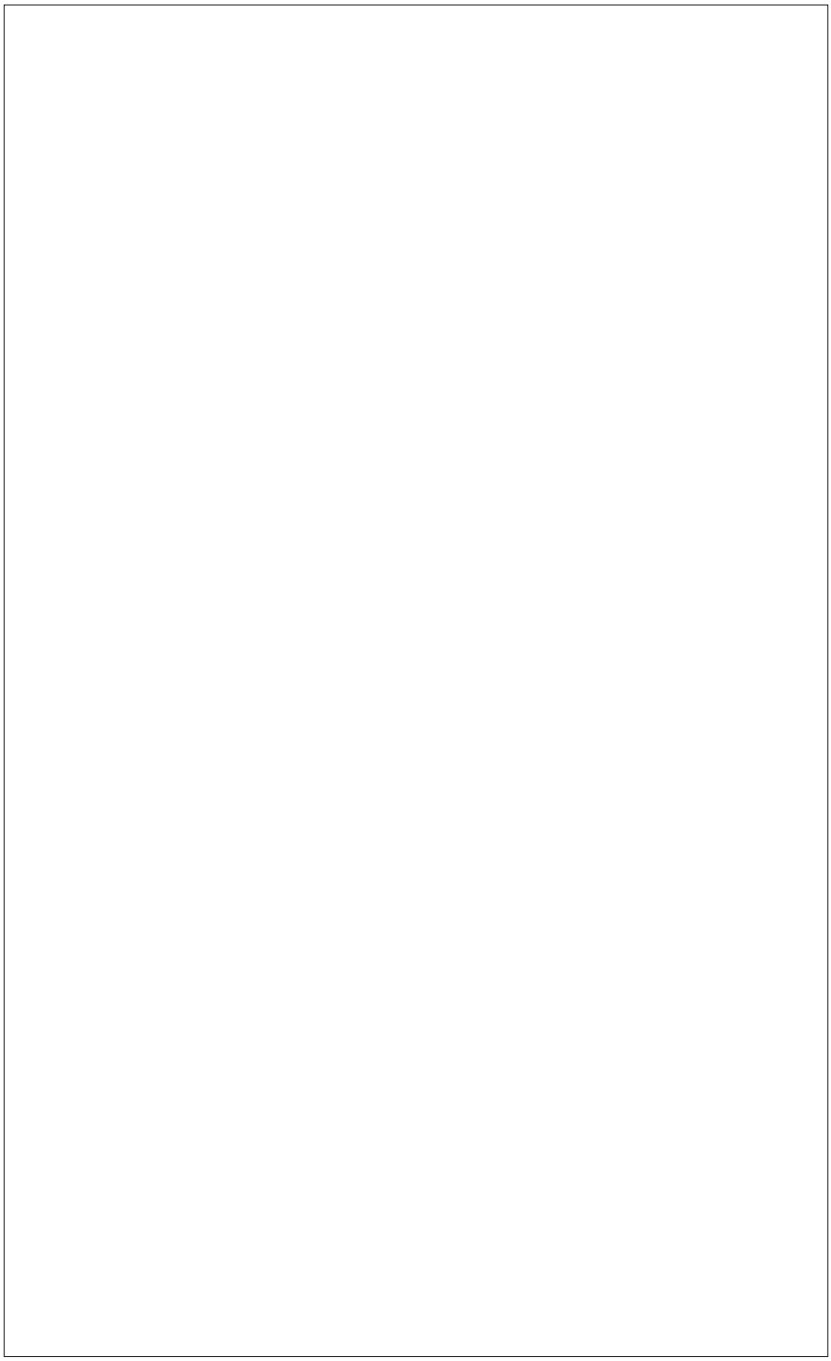

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 421

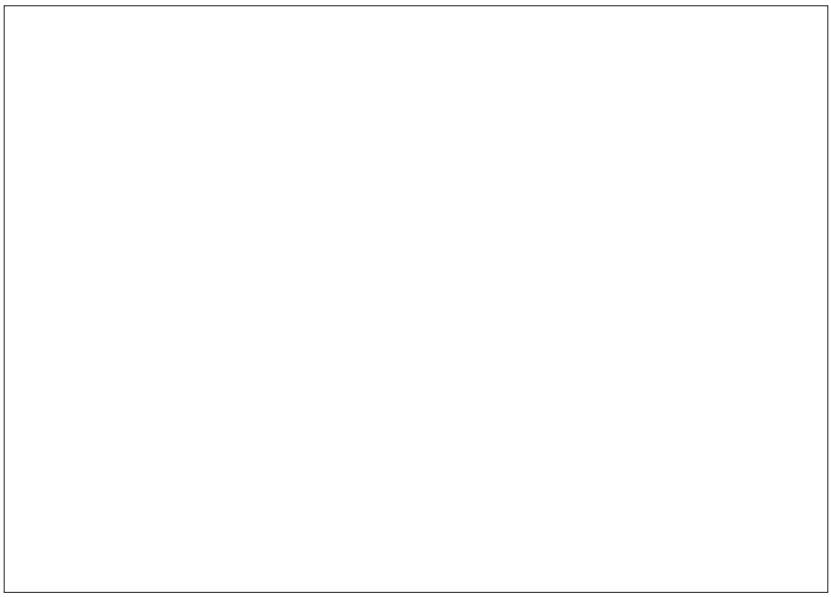

... sudičky

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 422

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 423

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 424

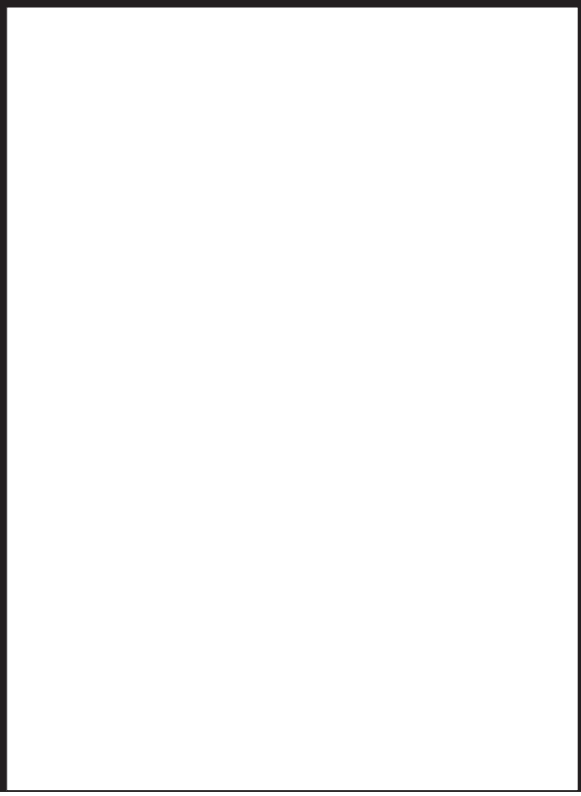

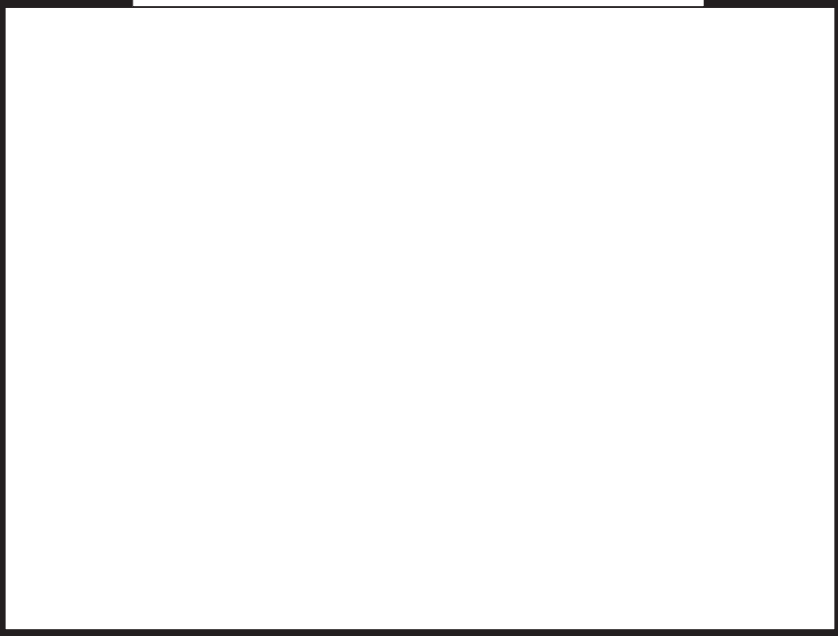

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 425

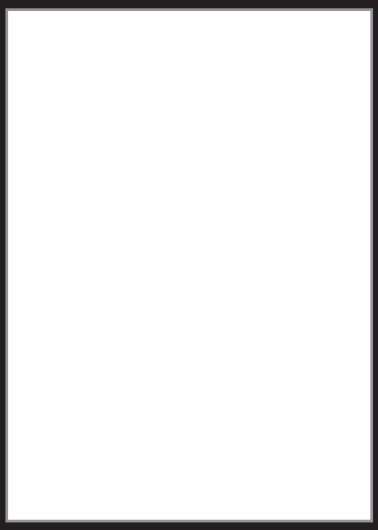

když dva dělají totéž, nemusí to být totéž...

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 426

... ale může

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 427

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 428

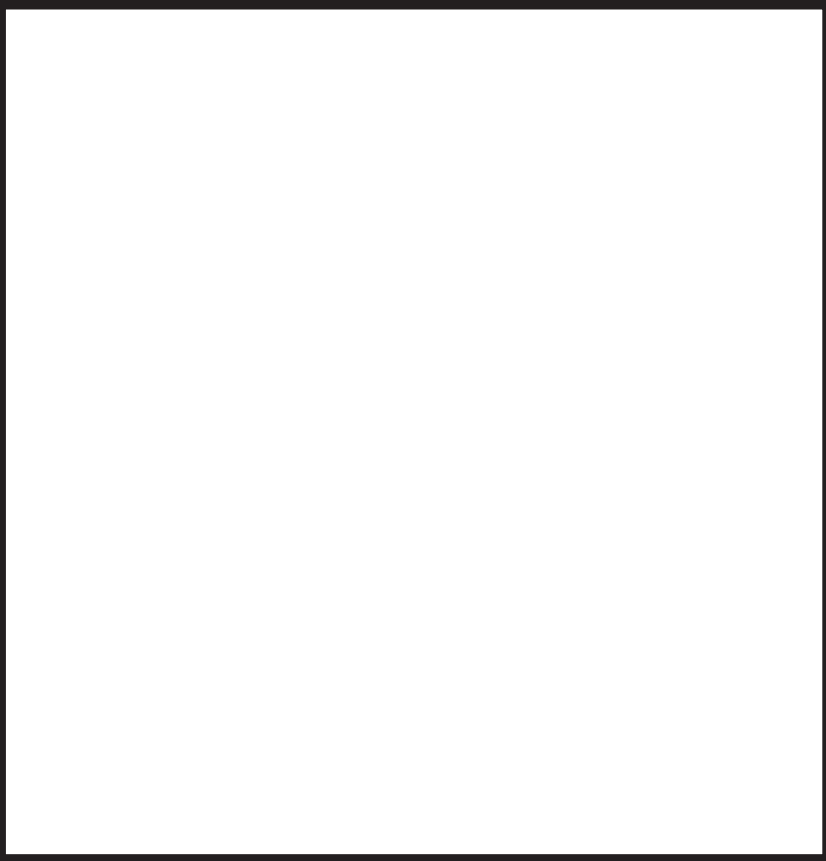

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 429

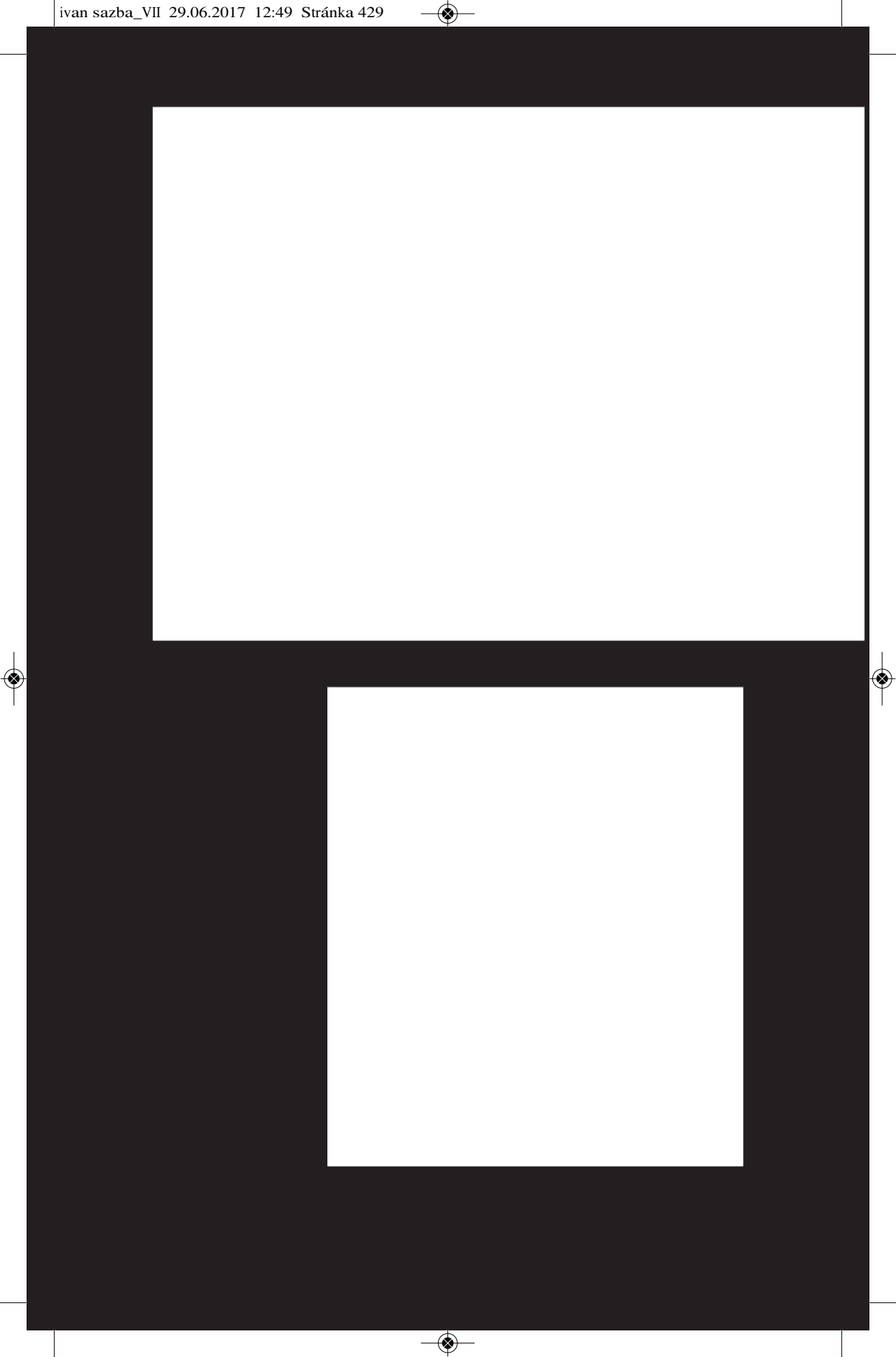

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 430

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 431

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 432

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 433

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 434

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:49 Stránka 435

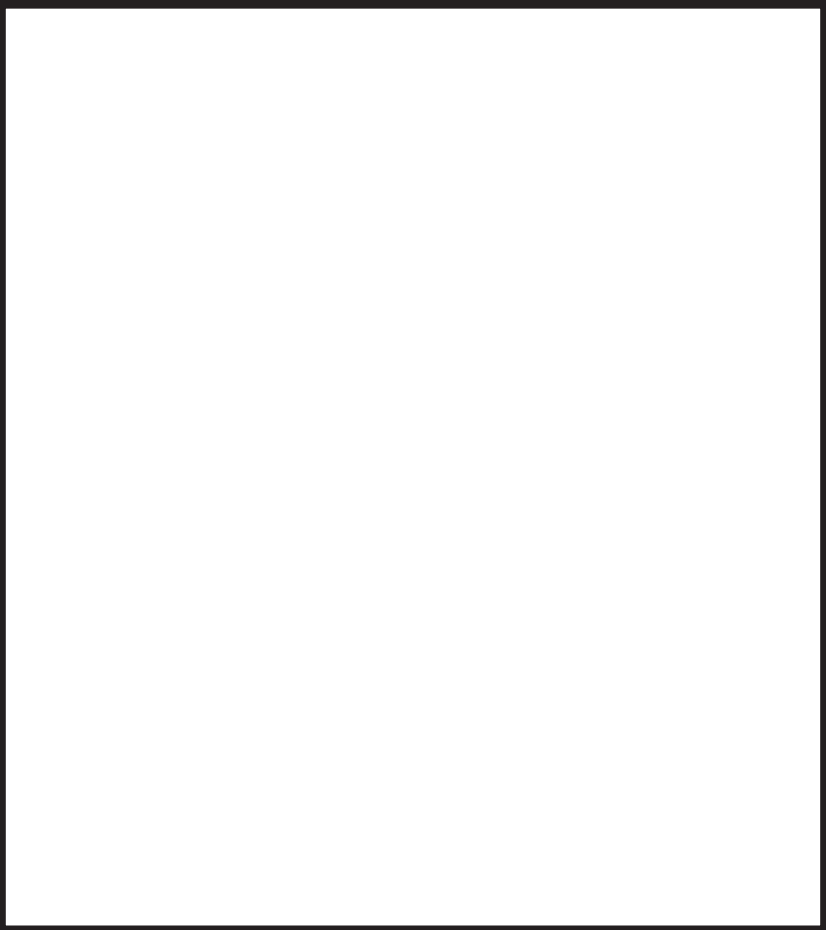

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 436

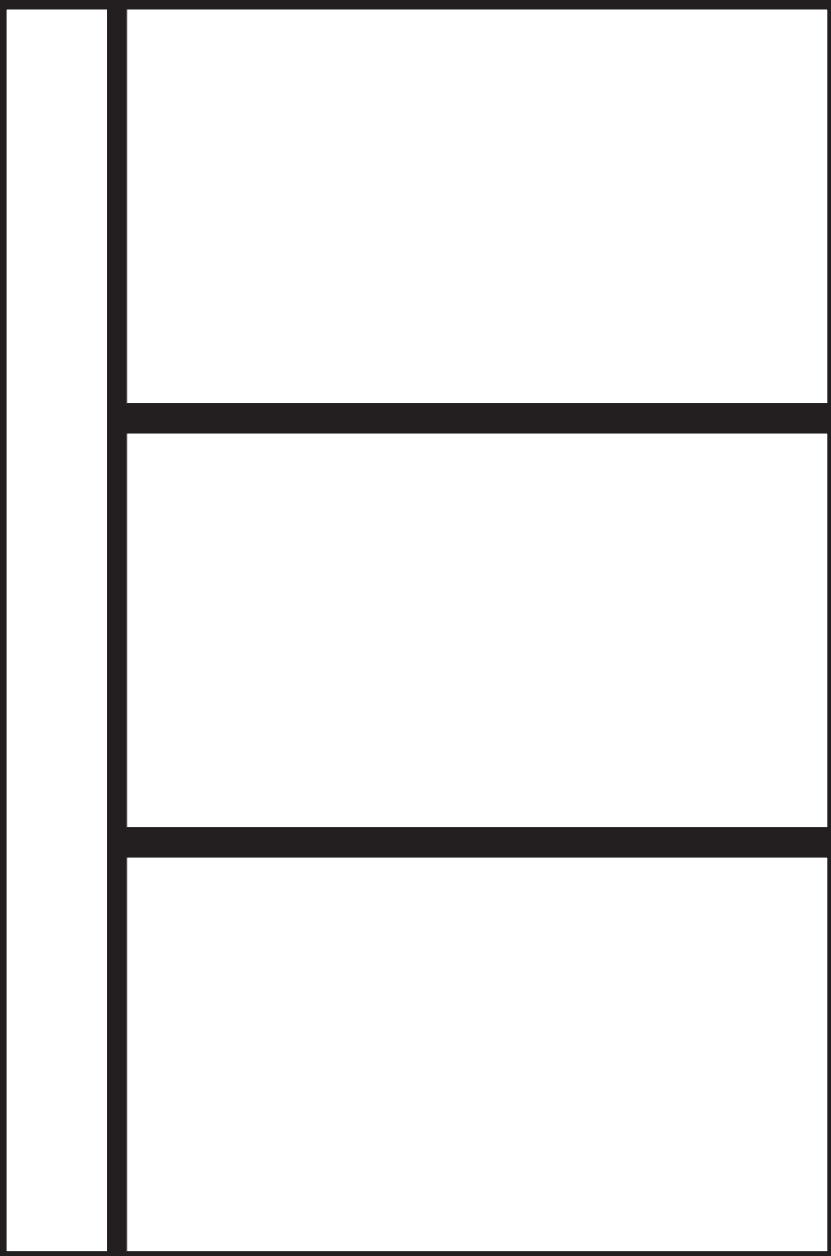

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 437

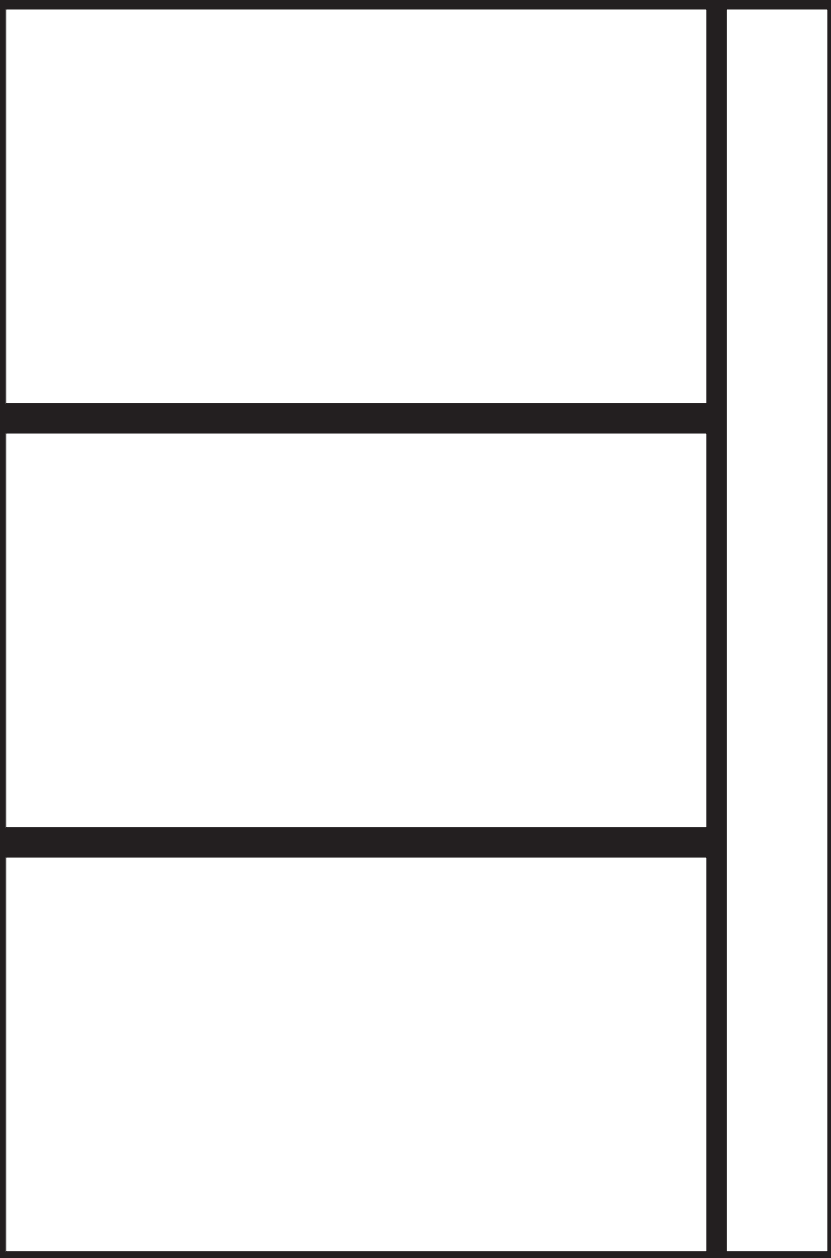

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 438

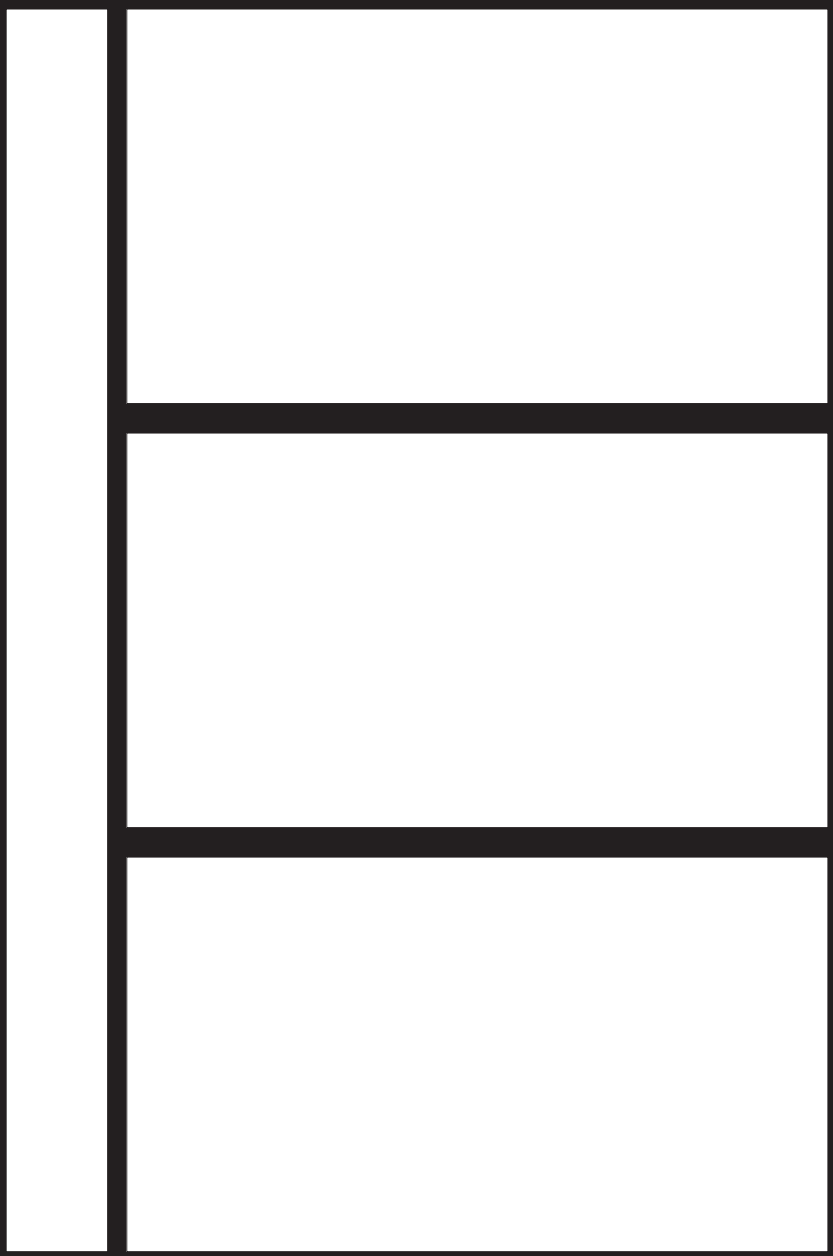

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 439

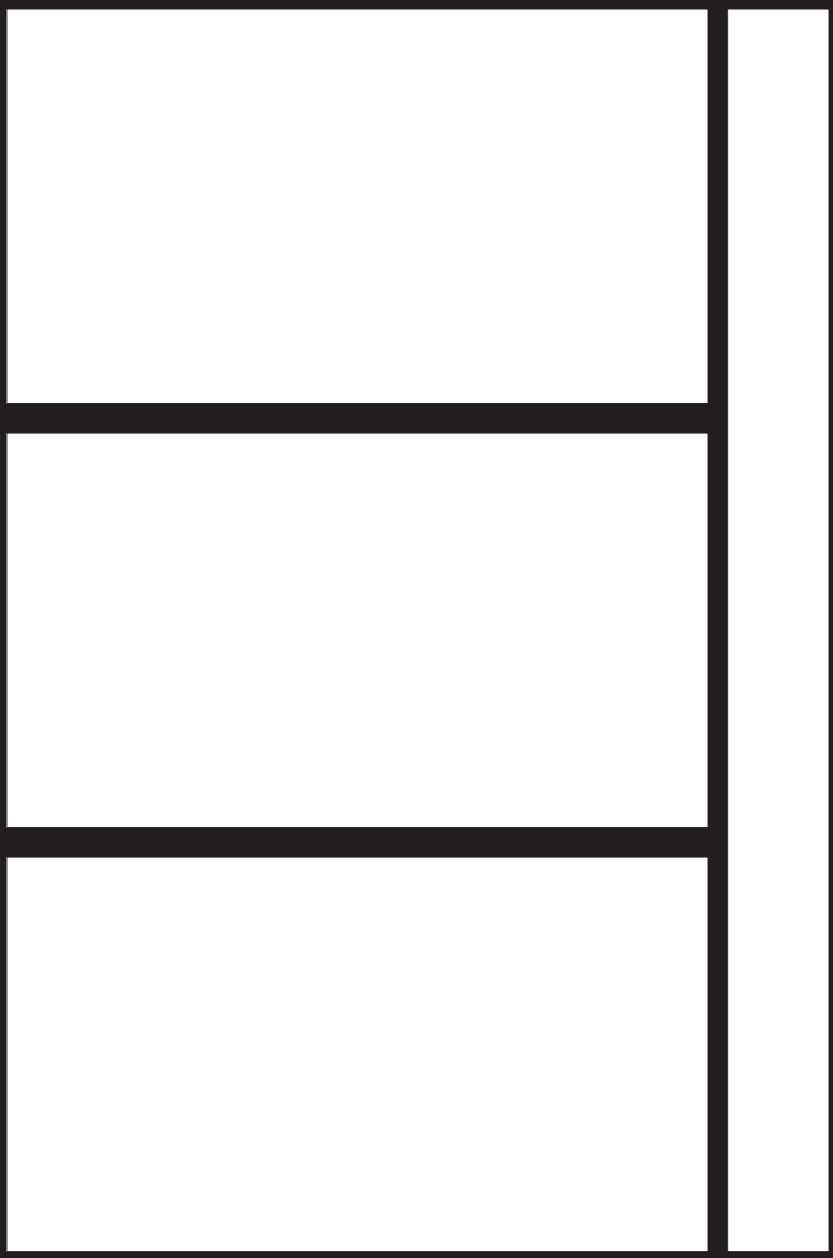

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 440

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 441

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 442

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 443

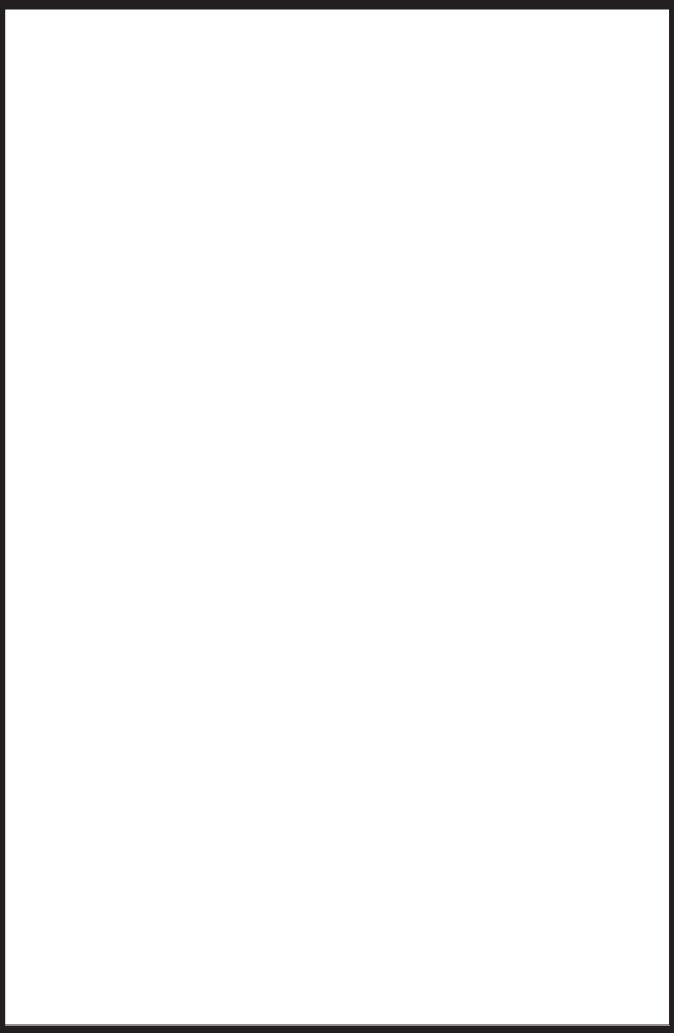

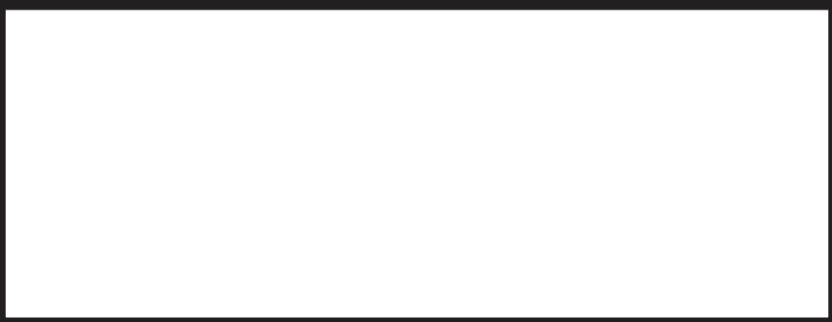

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 444

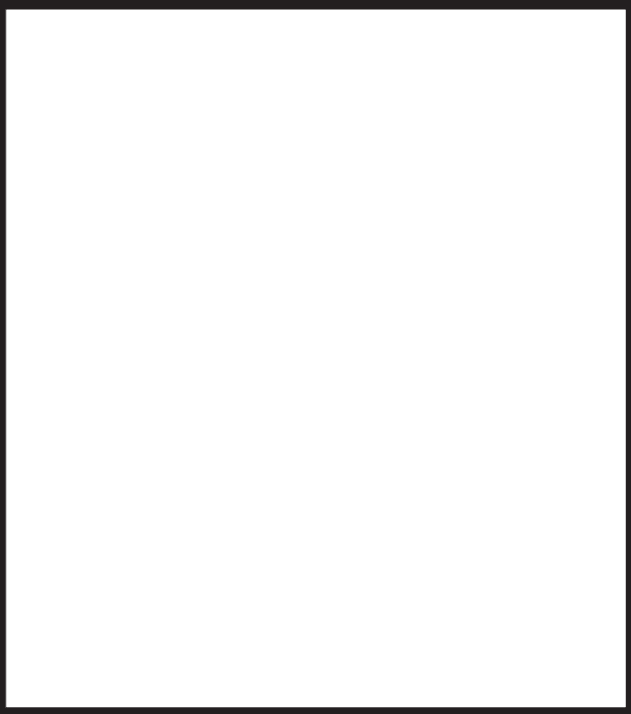

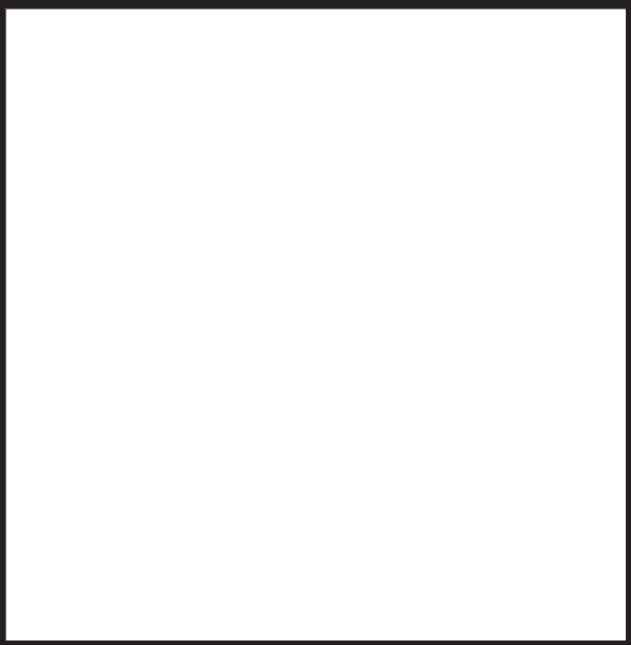

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 445

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 446

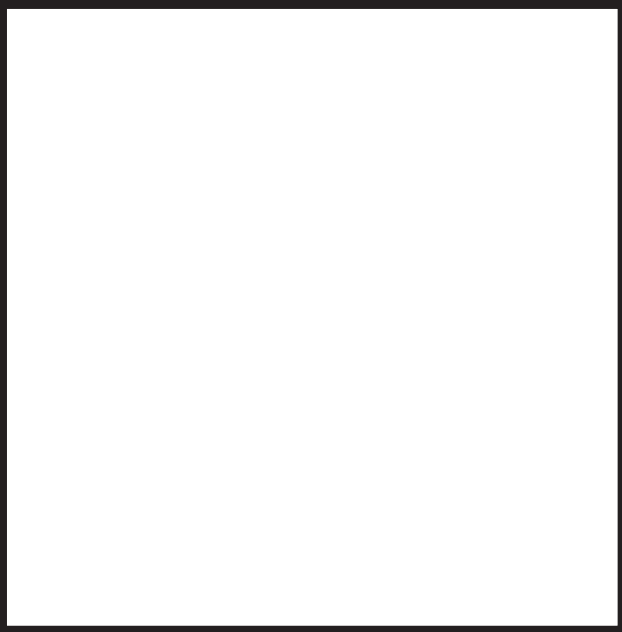

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 447

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 448

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 449

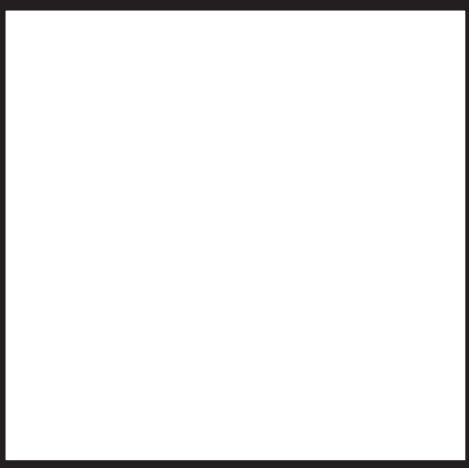

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 450

Kreativní týden

Kreativní týden proběhl v prodejnách řetězce Lidl© jestli se nepletu někdy koncem listopadu. Vedle všejijakých stavebnic, ozdob a mašliček byly v cenách dostupných chudopasnické klientele zmíněného řetezce k mání i malířská plátna, štetce a barvy. Významným faktorem kreativního týdne se stal posléze také český kubismus, resp. závěrečné dny přípravy jeho exposice, kdy z důvodu nepřítomnosti manželky co kurátorky této, trávil jsem celé dny s malými dcerami (4 a 2 roky).
Jim i mně se dostatek v kreativním týdnu fy Lidl© nakoupených výtvarných potřeb stal substrátem vítaného pobavení. Barvy ani plátna jsme nešetřili, času bylo habaděj a kreativitě odpovídající mentální úrovni zúčastněných tak nestálo nic v cestě.

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 452

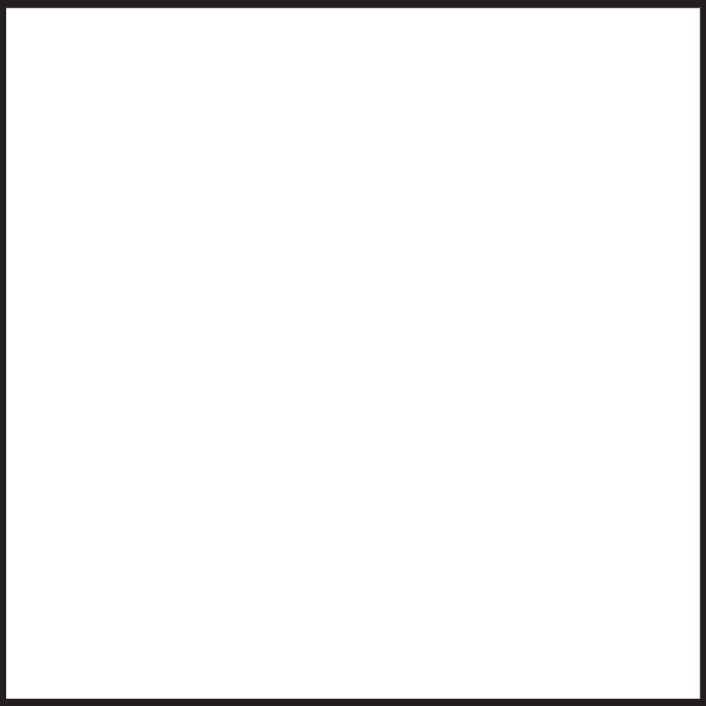

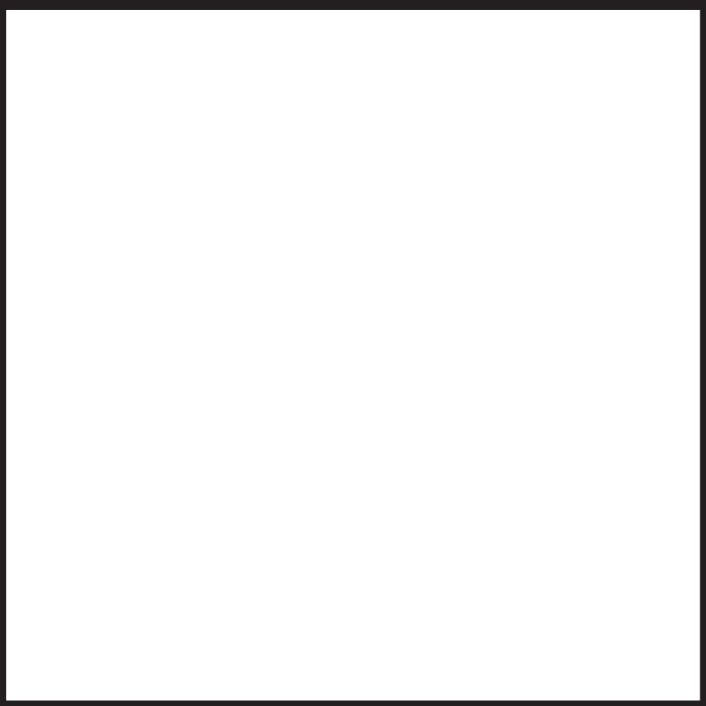

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 453

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 454

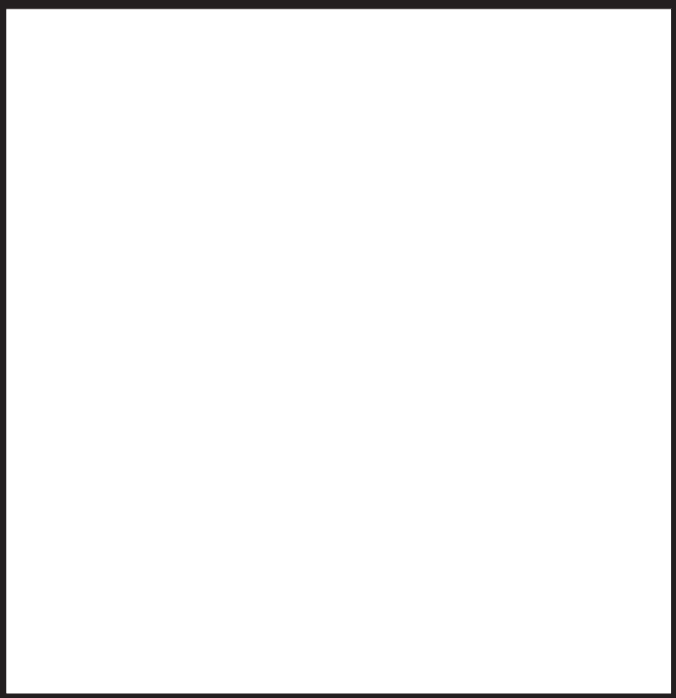

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 455

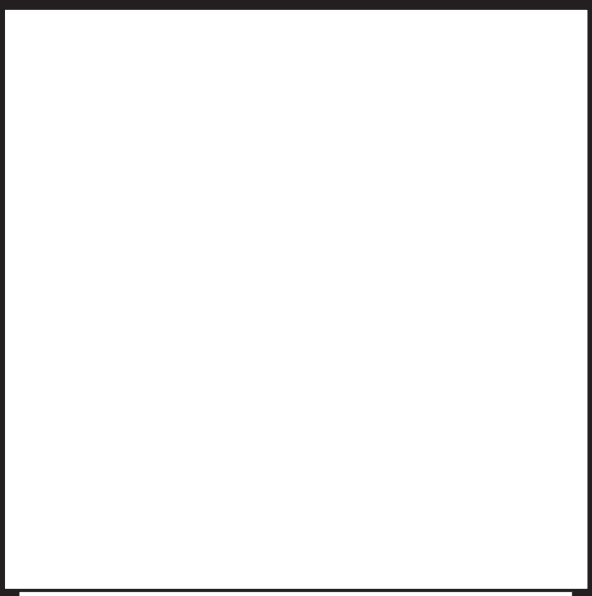

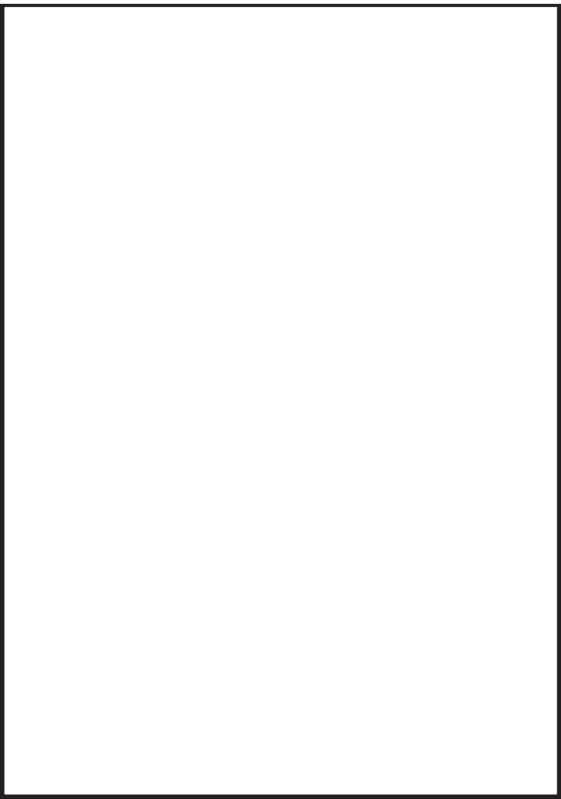

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 456

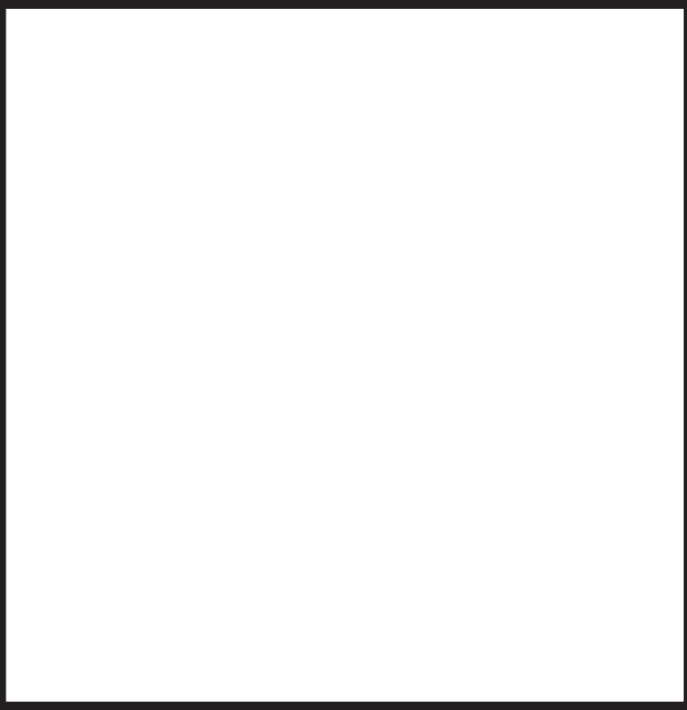

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 457

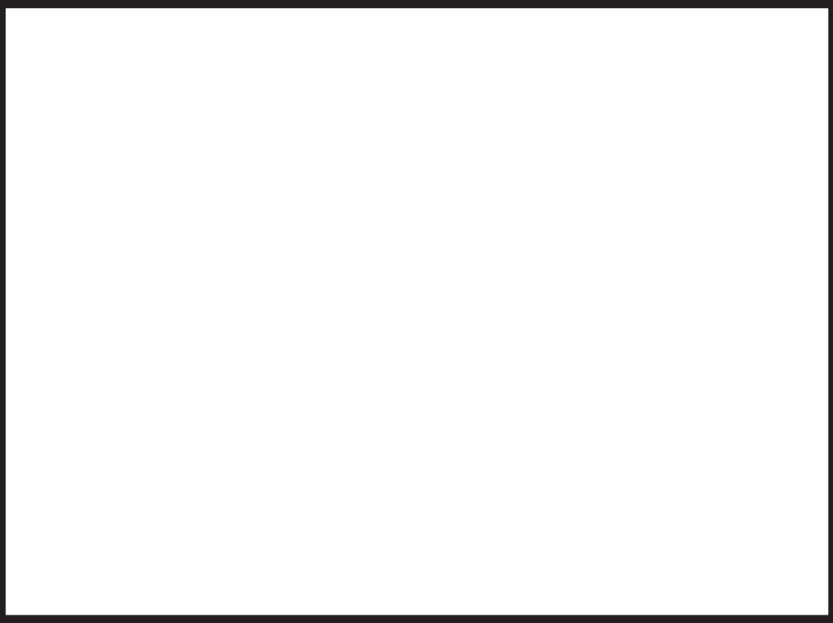

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 458

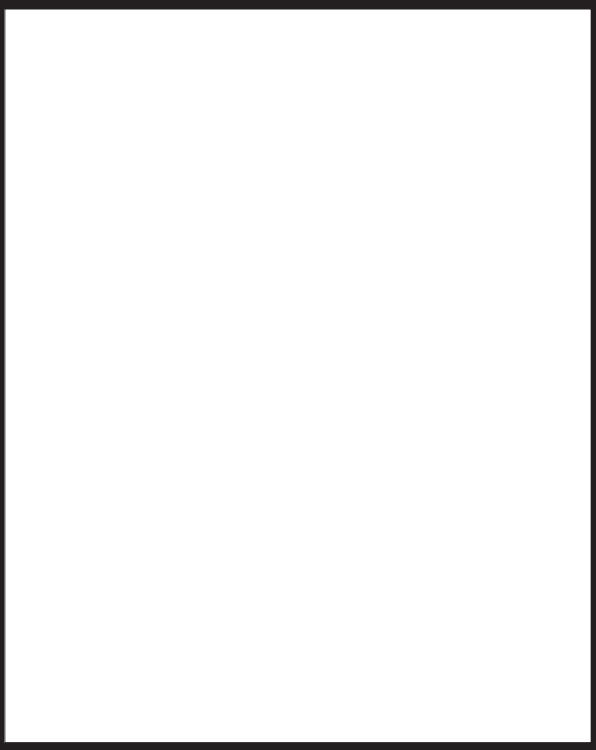

ivan sazba_VII 29.06.2017 12:50 Stránka 459

a tak to nakonec všechno dopadlo

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 460

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 461

ediční poznámka, poděkování, doslov

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 462

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 463

EDIČNÍ POZNÁMKA

Většina z textů zařazených do této knihy byla psána pro revue *Analogon* zpravidla s ohledem na tematické vymezení příslušných čísel, řada z nich byla i tamtéž uveřejněna. Přednáška Rub života z 6. 11. 1992 byla publikována v knize Zdeňka Kratochvíla *Filosofie živé přírody* (Herrmann a synové 1994), rozšířené verze kapitol Krajina jako referenční systém a O krajině a krtcích byly otištěny ve sbornících *Krajina zevnitř* (Malá Skála 2003) a *Kapitoly z geologie duše* (Academia 2015). Několik textů, zejména v úvodním bloku, je psáno pro tuto příležitost.

Obrazové materiály jsou vesměs plodem vlastních autorových fotografických a výtvarných aktivit, výjimkou jsou zpodobení významných osobností zmiňovaných v textu (Reného Descarta, Michala Davida, Kouzelníka Žita 44 aj.), obrazu *Chaseur im Walde* Caspara Davida Friedricha, interiéru informační deponie fy Google a jejich produktů, které jsem svémocně, bez souhlasu jmenovaných a vlastníků příslušných práv stáhl z internetu. Zařazena byla rovněž fotografie obrazu *64 jmen Allahových* z dílny Molokhya Al-Khaliliho ve staré Káhiře, který jsem od jmenovaného tamtéž zakoupil za 80 USD.

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 464

Obrazová příloha je uspořádána v rámcové shodě se sledem textových bloků, k nimž se vztahuje, nikoliv však důsledně. Popisky k obrázkům, vysvětlivky a polopatické odkazy k příslušným textovým lokusům svědomitě vynechávám, stejně jako poznámkový aparát, citace pramenů, přehled písemnictví a rozbor většinových názorů v textové části. Za touto trestuhodnou nedůsledností stojí ovšem nejen autorova lenivost, ale jistý velmi konkrétní záměr, který předznamenává i výběr a řazení textů.

Tímto záměrem byla snaha vytvořit *per se* plastickou ilustraci vlastního tématu knihy – povahy *lébnsveltu*, přirozeného světa našeho bytí. Nepřesnost, nejednoznačnost, neúplnost, nezřetelnost, redundance, kolotání rozmanitostí nepředvídatelně se vynořujících Brownovým pohybem našeho pobývání ve světě, interakce smělých záměrů s příznějmi a nepříznějmi osudu a vlastní nemohoucností, patří k tomuto jsoucnu stejně oprávněně jako produkty jasnozřivých odhalení a rigorózních analýz s potenciálem obecného zájmu. Tento moment spolu s autorovou lenivostí vymezil i charakter ediční práce: jednotlivé texty, vznikající ve velmi odlišných kontextech v různých úsecích uplynulých třicet let, často v reakci na dobově specifické – dnes zcela neaktuální – významové souvislosti, byly proti doporučení editorů v naprosté většině ponechány bez větších jednotících úprav, a to přesto, že v nejednom případě pojednávají v odstupu desetiletí takřka identická témata. Nevyrovnanost a mozaikový charakter textu nelze přehlédnout. Důraz na autenticitu sdělení, kterým bychom mohli tuto skutečnost ospravedlňovat, není zde ovšem tím nejpodstatnějším. Důležitější je tu snaha připomenout, že přirozený svět je v každé své instanci mozaikou skutečností a jevů pocházejících z různých časových a kontextuálních horizontů, a že právě

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 465

z jejich setkávání na operačním stole naší přítomnosti, s absencí *user-friendly* návodů k použití, se odvíjí možnost pochopení povahy dění, odlišení zrn od plev a kritického myšlení vůbec. Z téhož důvodu nepokládám jsem ani za potřebné důrazněji se vypořádávat s faktickou redundancí pojednávaných problémů a jejich expozice. Témata kartesiánského paradigmatu, postmoderní situace, obecnin a jednotlivin, skrytostí a neskrytostí se v jednotlivých kapitolách s nevelkými obměnami opakují do omrzení ani ne tak proto, že opakování je matkou moudrosti, ale proto, že předznamenávají intelektuální výměr hledání a nálezů, o nichž kniha vypovídá. V posledku pak možná i proto, že právě skrze ně může vést cesta ke světu za horizonty jeho čítankových obrazů, světu, jehož jsme se surovou neodvolatelností nepatrnou součástí. I když naše výbava k této cestě je očividně hrubě nedostatečná, neuškodí průběžně si připomínat, že něco tu přece jen k dispozici máme: vlastní životní osudy a povědomost o životech našich sousedů. Toto zúročení dědictví biologické a kulturní evoluce a jejich intelektuální reflexe v generacích našich předků a předchůdců není v daných souvislostech zas tak málo. Bohužel, nedává se nám formou instantních návodů a kondenzovaných poučení, ale mozaikou překážek, lemujících naší životní pouť. O některých máme jistou povědomost, o většině víme jen málo nebo vůbec nic, o jejich povaze se občas zdaří něco vypátrat, většinou však nikoliv. Zaplnit podobné mezery lze pak pouze prostřednictvím imaginace.

Tímto nárokem je předznamenán rozvrh kapitol Otázky a odpovědi a Korespondence, doplňujících standardně organizovanou část oddílu Lébnsvelt na talíři. Jde o mozaiku diskursních událostí, setkání, jichž jsem se stal řízením osudu účastníkem. S předmětem knihy souvisejí tyto texty jed-

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 466

nak tematickým vymezením některých svých částí, jednak souvislostmi s děním kolem revue *Analogon* a kolem akcí Skupiny českých a slovenských surrealistů a v neposlední řadě i rozmanitostí dikce, svého kontextuálního pozadí a nevyřčených banalit. Již z důvodů shora naznačených od jejich vysvětlování, navzdory doporučení editorů, upouštím. S trochou imaginace si čtenář tyto věci snadno domyslí. Nakolik objektivní bude vzniklý obraz, není ostatně v těchto souvislostech podstatné. Oč v knize obecně jde, je celkovostní, osobně relevantní pochopení jsoucího, pro něž je imaginativní zohlednění nejasností důležitější než objektivizující vysvětlivky. Stručně řečeno: nechať si čtenář z textové a obrazové mozaiky této knihy vybere, co uzná za vhodné. V *lébnsveltu* je to skutečně na něm.

Závěrem pokládám za potřebné doznat, že podobnosti v knize uváděných osob a jevů s reálnými osobami a jevy nejsou náhodné, i to, že žádného z účastníků rozprav a korespondencí, autorů interview apod., jsem ani nepožádal o autorizaci či souhlas se zařazením jejich příspěvku a ani jsem se nenamáhal tento záměr jim sdělit. Tak tomu je ostatně i s úvahami nesčetných myslitelů, známých i neznámých, s nimiž jsem se v uplynulých desetiletích setkal v různých hospodách, přednáškách, kuloárech a jinde. Alespoň nyní se tímto všem omlouvám a sděluji, že jsem připraven plně nést odpovědnost za zneužití intelektuálního vlastnictví, autorských a jiných práv, zvlášť bude-li tak nařízeno nezávislým soudem, který by si na celou tuto záležitost a mnohačetná porušení autorských a jiných zákonů, božích i lidských, výměrem lébnsveltu v této publikaci měl vůbec posvítit. Ale nechci radit.

Tož tolik ediční poznámka, teď ještě doslov a poděkování.

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 467

DOSLOV

Na světě jsme vposledku každý sám za sebe a každý jsme jiný, a to o dost. Toto poznání vychází s nepominutelnou naléhavostí na světlo nejen ve chvílích, kdy stojíme sami čelem vůči surové bezprostřednosti světa, otevírajícího se průběžně vůči nám argumentem *non*, ale i tehdy jsme-li, byť i jen v rovině nezávazného uvažování, vystaveni otázkám, které nejsou součástí většinového diskursu. Patří pak k zázrakům jsoucího, že s nečekanou pravidelností dříve či později zjistíme, že tento náhled neříká zdaleka všechno. Že v podobné situaci jsou i naši sousedé, že s vědomím jinosti věcí okolo nás se dá nejen docela dobře žít, ale že právě ona se může stát nevyčerpatelným zdrojem pobavení a poznání. Že být nepatrnou součástí světa, který nás nekonečně přesahuje, nemusí být nakonec zas tak špatné. Ostatně právě jinost nečekaného setkání bývá tím, co nás přiměje z tragického výměru pravděpodobnostního obrazu světa aspoň načas vystoupit. Substrátem setkání může být třeba i literární počin. Kdo ví, možná kdesi žije někdo, koho takto osloví i tento spis. V takovém případě nebude tento nestandardní příspěvek do tak již přebujelého písemnictví zcela zbytečný.

PODĚKOVÁNÍ

Bez soustředěného působení a editorské aktivity Františka Dryjeho a Šimona Svěráka a podpory Českého literárního fondu či Ministerstva kultury ČR by tento spis nevznikl, stejně jako bez typografického přičinění Jakuba Effenbergera. Prostředí Skupiny českých a slovenských surrealistů bylo pro mě v průběhu celé doby, z níž texty pocházejí, klí-

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 468

čovou platformou připomínající smysluplnost podobných snah a setrvalým inspiračním zdrojem, všem spolutvůrcům této platformy jsem velmi zavázán.

Nezanedbatelná část témat zde probíraných se souběžně vynořila v dobách intelektuálního hodokvasu kolem *sametové revoluce*, během vzrušených hospodských debat, seminářových rozprav a osobních setkání s lidmi jako (v namátkovém pořadí) Zdeněk Kratochvíl, David Storch, Zuzana Storchová, Ursel Häussler, Eva Koutecká, Stanislav Komárek, Zdeněk Neubauer, Jiří Fiala, Jiří Sádlo, Daniel Frynta, Jaroslav Flegr, Zdeněk Skála, Anton Markoš, Jan Zima, Hynek Burda, Jan Zrzavý, Zdeněk Pinc, Petr Pokorný, Robert Černý, Pavel Hulva, Václav Cílek a mnoho dalších, jimž jsem za jejich společnost a podněty upřímně vděčen.

Zvláštní díky pak náleží mé ženě, Lucii Vlčkové, která je spoluautorkou textu o městě a jejímž působením Brownův pohyb autorových aktivit dospěl m. j. do stádia, jehož produkt držíte ve svých laskavých rukou.

Ivan Horáček, v Praze 10. 4. 2017

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 469

obsah

včetně datace jednotlivých textů a odkazů k číslům revue Analogon

Obsah

Antropocén, konec myšlení a přirozený svět (2017)

Slova, slova, slova
Civil (2017)
Palimpsest Svaté země (2012, Analogon 67)
Básnický objev nad propastí vědomí (2016, Analogon 80)
Za pastí metafor (2017)
O banalitách (2003, Analogon 37)
Obraz člověka (1995, Analogon 14)
Obraz nepřítele (2001, Analogon 33)
Náhoda a chaos – včera, dnes a zítra (1998, Analogon 24)
Nalezený objekt ve světě objektivity (2015, Analogon 75)
Autenticita (vědeckého) objevu (2011, Analogon 64)

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 470

O vědeckém tvoření, mravnosti a nemravnosti (1996, Analogon 17)
Konec civilizace? (2006, Analogon 47)
Za principem analogie (1997, Analogon 20)
Revolta a tradice (2000, Analogon 30)

Roz -ná -pod /vrh- střel -klad
Konec světa v roce 2012 (2013, Analogon 69)
Evoluční historie Zlatého věku (2015, Analogon 77)
Věda (o životě) a čas (1987–1995, Analogon 13)
O zjevnosti, pohybu a času (1990)
Estetika národního zákulisí (2003, Analogon 38)
Dynamika rituálu (1998, Analogon 22)
Věc Mikropulos: mrtvý prd ví (2000, Analogon 28)
Smrt stromu (2009, Analogon 58)
Fenomén lesa (2012, Analogon 66)
Město: prostor slasti a topologie žaláře (1996, Analogon 18)
Rub života (1992)

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 471

Lébnsvelt na talíři
Pitva
(2015)
V periferii život Čechů! (2010, Analogon 60)
Ztracený objekt a přirozený svět (2015, Analogon 75)
Eros, Thanatos a něco souvislostí (2011, Analogon 65)
Koloseum (1998, Analogon 23)
Mosty, tunely a filosofie (2016, Analogon 80)
Krajina jako referenční systém (1994–2003)
O krajině a krtcích (2015)
Interface s netopýrem
(1995, Analogon 15)
Netopýr a noc
(2013, Analogon 70)
Zabít hada (1995, Analogon 15)

Otázky a odpovědi
Z korespondence
Obrazová příloha
Ediční poznámka, poděkování, doslov
Obsah

ivan sazba_VIII 29.06.2017 12:50 Stránka 472